KÉPEK A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG 20. SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL

„A világ létra, melyen az egyik fel, a másik le megy”

“World is a ladder, which some go up, some go down”

PICTURES OF THE HISTORY OF GIPSIES IN HUNGARY IN THE 20TH CENTURY

KÉPEK A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYSÁG 20. SZÁZADI TÖRTÉNETÉBŐL

„A világ létra, melyen az egyik fel, a másik le megy"

(cigány közmondás)

Antropológiai fotóalbum

Szerkesztette: Szuhay Péter, Barati Antónia

„A cigányok legtöbb csoportjának életét elsősorban a hiány jellemzi, a megfelelő kereset és jövedelem, a jó lakás, a kielégítő ruházkodás és étkezés, az egészséges ivóvíz, az iskolázottság és a nem cigányokkal való versenyképesség hiánya. De nemcsak hiányt tapasztaltunk körükben, hanem pozitívumot, többletet is, amely egész életünkre szóló élmény marad: a személyes kapcsolatok melegségét, a személyiség spontaneitását, a pillanat örömeivel való élni tudást."

Kemény, 1976.11.

PICTURES OF THE HISTORY OF GIPSIES IN HUNGARY IN THE 20TH CENTURY

"World is a ladder, which some go up, some go down"

(gipsy proverb)

Anthropological photo-album

Editors: Péter Szuhay, Antónia Barati

"The main characteristic feature of most gipsy communities is the lack of several important things like adequate wages and income, proper homes, appropriate clothing and meals, healthy drinking-water, education and the ability to complete with non-gipsy people. Then again, there are not only deficiencies, but also some positive features to be noticed and remembered throughout life: the warm personal relations, their spontaneous personality, their ability to cherish the pleasures of the moment."

Kemény, 1976.11.

Budapest, 1993

A tanulmányt írta / Study written by: Szuhay Péter
A képeket válogatta / Photos selected by: Barati Antónia, Szuhay Péter
A szövegeket válogatta / Texts selected by: Kőszegi Edit, Szuhay Péter, Vass Klára
Fordította / Translated by: Soponyai Erzsébet (szöveg / text), Lux Éva (képaláírás / caption), Kiss Zsuzsa (vers / poems)
Lektorálta / consultant: Wilhelm Gábor
Művészeti tervező / artistic design: Barati Gábor, Spányik József
Szerkesztette / editor: Barati Antónia, Szuhay Péter

A kötethez kölcsönzött fényképekért köszönetet mondunk az alábbi közgyűjteményeknek:
We want to thank the following Public Collections for lending us photos for this album:

Déri Múzeum, Debrecen
Dobó István Vármúzeum, Eger
Erkel Ferenc Múzeum, Gyula
Herman Ottó Múzeum, Miskolc
Janus Pannonius Múzeum, Pécs
Kohászati Gyártörténeti Múzeum, Ózd
Legújabbkori Történeti Múzeum, Budapest
Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét
MTA Zenetudományi Intézet, Budapest
MTI (Magyar Távirati Iroda), Budapest
Palóc Múzeum, Balassagyarmat
Rippl-Rónay Múzeum, Kaposvár
Savaria Múzeum, Szombathely
valamint az Amaro Drom Kulturális Roma-lap Szerkesztőségének.

A kötet támogatásáért az alábbi intézményeknek és alapítványoknak mondunk köszönetet:
This album was sponsored by:

Fővárosi Önkormányzat Cigány Szociális Művelődési és Módszertani Központ;
Művelődési és Közoktatási Minisztérium;
Soros Alapítvány;
„A magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségekért" Alapítvány;
Humanitas Civitatis Alapítvány;
Wallenberg Alapítvány;
Eötvös József Alapítvány.

ISBN 963 7106 19 7
© Néprajzi Múzeum, 1993.
Felelős Kiadó / Publisher: Dr. Hofer Tamás
A kötetet gondozta / Copy edited by: NOVOTRANS
Felelős vezető / Senior manager: Várlaki Imre

Útmutató a kötet használatához

E több, mint 700 képet és számtalan irodalmi idézetet tartalmazó kötet egyes elemeinek sorrendje a szerkesztők tetszőleges olvasatát tükrözi. Ebből következik, hogy az olvasó e képek és szövegek között barangolva megtalálhatja és kialakíthatja a magyarországi cigányság történetéről a saját világképét is. Válogatásunk több magyarországi közgyűjteményből, fotóműhelyből gyűjtötte össze anyagát és egy, ennél jóval szélesebb előgyűjtésből „szelektálta" az itt látható képeket. A különböző történeti korszakok és a különböző szemléletmódok következtében anyagunk nem tekinthető egy egységes vállalkozásnak, vagyis képeink és a hozzájuk kapcsolódó idézetek mindenképpen magukban hordozzák a világképek sokféleségének kavalkádját, nem mentesek előítéleteinktől és referenciáinktól, nem függetlenek a világhoz és másokhoz való viszonyunktól. Vagyis valójában e könyv nemcsak a cigányságról szól, hanem áttételesen mindannyiunkról, akik a cigánysággal tudományosan vagy művészileg, képben vagy írásban foglalkoztak, avagy róluk határozott véleményt alakítottak ki.

E képekben és írásokban egyaránt jelen van, ami vonz minket és ami taszít, amit érzelmileg túlfűtötten vagy hűvös objektivitással szemlélhetünk, amit követni, vagy elkerülni szeretnénk, amit sajnálunk és szánunk, vagy amit távol akarunk magunkról tartani. A képek közül sajnálatos módon leginkább éppen az a szemléletmód hiányzik, amit a cigányság önmagáról alkotott képe és annak láttatása jelenthetne, amelyet valamelyest azért ellensúlyoz a képek között elhelyezett irodalmi szövegek egy része, ahol nagyobb eséllyel használhattunk olyan írásokat, amelyek vallomásokként értelmezhetők. A válogatás során tudatosan felvállaltuk az ideológiailag túlterhelt, vagy manipulálásra alkalmas képeket is, mert ezek egyfelől, az idézőjelek helyes elhelyezésével ellenkező értelmezést is kaphatnak, másfelől árulkodnak arról a visszaható folyamatról, melyek az etnikai alakzatok állandó változását és fejlődését is befolyásolhatják.

A képek között idézett szövegek hol erősítik, hol gyengítik azokat vagy éppen ellentétben feszülnek velük. A szövegek másik funkciója a valóság azon rétegeinek megragadása, amelyek már túl vannak a fotók által hordozott és hordozható szinten, vagyis az emberi viselkedés, magatartás, döntések és hiedelmek mélyrétegeibe engednek bepillantást.

A képek hangulati és intellektuális megközelítésének különbözőségét – a századelő „európai vademberének" rácsodálkozó felfedezését; a hagyományos mesterségek etnográfiai, pozitivista dokumentálását; a műtermi fényképészet által az ember ünnepi megjelenésének rögzítését; a társadalmi haladás céljába állított „hurrá optimizmus" beszámolóját és helyzetjelentését; az ezzel ellentétes törekvésként megfogalmazott szociofotó „putri romantikáját"-t; valamint az antropológia megértő attitüdjét – alapvetően mérlegelnie kell az olvasónak.

Az albumban szereplő képek sorrendje egyfelől egy időbeli, másfelől egy tematikai csoportosítást is követ, miközben a cigányság etnikai változását és nemzetté válásának kezdeti lépéseit is megpróbálja rendszerbe állítani. Így követik egymást: a cigányság descriptiója, a munkamegosztásban elfoglalt helye, életkörülményeinek alakulása, a társadalmi élet mindennapjainak és ünnepeinek leírása, a cigányság etnikai csoportjai közötti kulturális integrálódás, valamint a társadalmi előítéletek és problémák újrateremtődése.

Az összeállítás során a cigányság meghatározásánál egyaránt alkalmaztuk a társadalom megbélyegző vagy kitüntető, de mindenképpen külső megítélését, és az etnikus kultúra vállalásának közvetlen megnyilvánulásait. Vagyis cigánynak tekintettük azt, akit a társadalom – és annak képviseletében író és fényképező ember – cigánynak tekint, és azokat, akik a fényképezés és a valóság leírása során cigányként határozták meg önmagukat. A képeket követően a hely-, tárgy-, és szerzői mutatók segítségével az anyag újabb, immár tetszőleges sorrendjeit állíthatják össze. Akár a a fotósok, akár a szemléletmódok, akár a lokalitás, vagy az időbeliség, netán a tematikus csoportosítások módszerével új, általunk fel nem tárt összefüggéseket fedezhetnek fel.

Reméljük, kötetünk segítségével nemcsak arra derül fény, hogy a legnagyobb magyarországi kisebbséget hogyan látta és látja a többség, hanem az is kiderül, hogy milyen ma kisebbségben, cigányként élni, milyen mindezt belülről látni és érezni, immár egy több évszázados társadalmi viszony szenvedő örököseként is.

A guide to this volume

Sequence of different passages in this volume, containing more than 700 photos and innumerable literary quotations, reflects the discretional reading of editors. It follows that while browsing through photos and texts, readers may find and form their own view of life regarding the history of gipsies in Hungary. Texts of this selection were gathered from several Hungarian public collection, while the photos were choosen from a considerably wide precollection. Since there are different historical periods and different approaches represented in this material, it can not be considered a consistent work, that is, our photos and the relevant texts inevitably involve a colourful mixture of all sorts of views of life, and are not free of our prejudices and references, and are not independent of our relations with the world and other people. In other words, this book is not really about the Gipsies only, it is indirectly about all of us, who studied the life of gipsies from scientific or artistic point of view and formed a definite opinion of the subject.

These photos and tests are equally full of things that appeal to us, that we hate, that we can approach with high-strung emotions or with cool objectiveness, that we'd like to follow or to avoid, that we feel sorry and pity for, that we want to keep away from. It's a pity that the book is lacking photos reflecting the very attitude that could be shown by the self-image of gipsies and its representation. Some of the literary texts to be find among the photos are somewhat compensating us for this lack, especially where we had a better chance to use writings that can be interpreted as confessions. While selecting the material, we deliberately undertook to use photos with exeggareted ideology or suitable for manipulation, because on the one hand, these photos can be changed over to their opposites by appropriate placing of quotation marks; on the other gand, they reveal the retroactive processes that can effect the continuous change and development of ethnic formations.

The texts quoted amid photos are sometimes confirming, sometimes weakening the message of the photos or sometimes contradict them. Another function of the texts is to grasp those aspects of reality that are beyond the level of information still communicable by photos, such as the depths of human behaviour, attitude, decisions and beliefs.

Readers have to size up the following: the difference in emotional and intellectual approach of the photos; the wondering recorvery of „savages of Europe" at the beginning of the century; the ethnographical and positivist documentation of traditional trades; studio-records of festive appearance of people by photographers; the report of „hurray-optimism" set to the service of advance, and progress-reports as well; the „shack-romance" socio-photos defined as contrasting efforts; finally the sympathetic attitude of anthropology.

The sequence of photos in the album follows an arrangement in time and themes, while trying to create a system for showing the ethnic change of gipsies and their first steps toward becoming a nation. The sequence of different themes is as follows; description of the Gipsies; their place in the division of labour; changes in living conditions; description of the everyday social life and their holidays; cultural integration of different ethnic groups of gipsies; and reproduction of social prejudices and problems.

During compilation of this album, while searching for a definition of the Gipsies, both condemning and favourable attitudes of society and also direct manifestations of taking on ethnic culture were employed. In other words, we considered people gipsies, who were considered gipsies by society and by writers and photographers on behalf of society, and who considered themselves gipsies during photography and description of reality. Following the photos, by using the place-, subject- and author-indexes, a new, optional sequence of the material can be arranged. By using different approarches of classification, such as photographers, attitudes, locality, chronology or groups of certain topics, readers may reveal relations we failed to explore.

We cherish the hope that our album will not only illustrate how the largest Hungarian minority was and still is found by the majority, but also reveals what is it like to live today as a member of a minority, as a gipsy, how does it look and feel like from the inside, for a suffering inheritor of centuires-old traditions.

1. Lakatos cigány / Gipsy locksmith
Zentelke, 1900. Jankó János felv.

2. Cigányasszony / Gipsy woman
Zentelke, 1900. Jankó János felv.

MADARAKBÓL LETTÜNK...

Azzá, amik vagyunk – cigányok. Mindnőnknek szárnya volt, már az akkoriaknak, és nem bútival csórelással kerestük meg a betevő falatot, csak szálltunk, mint a többi madár, s azt ettük, amit a többi. Ősszel, amikor már sudripe hi odjári – vagyishogy odakinn hideg kezd lenni, akkor mink is szépen szárnyra kaptunk a többi madarakkal és repültünk messze Afrikának. Itt meguntuk, szálltunk oda, ott meguntuk, odább szálltunk, szóval így.

No, az se volt azért aranyélet, mert a kalickás madárnak annyival jobb is, hogy a bolond gádzsó, aki tartsa, becézgeti – csiriklóri, verebóri – és beszórja neki a szemet mindennap. De a szabad madár bizony maga teremti ki a magáét, ha a föld alól is. De hát szabad.

Elég az hozzá, mikor már sok-sok napja repültünk nagy száraz vidék felett, étlen-szomjan, no, egyik este, vagy látjuk ám, hogy kövér mezők maradnak el alattunk. Hát a vadja, mármint a madárvajda leszálljt int a szárnyával, le is szállunk és elkezdjük csipegetni föl a szép búzaszemeket.

Addig-addig, hogy nagyon tele találtuk enni magunkat a sok napos bokhalipe után, úgyhogy nem is bírtunk már aznap este továbbrepülni. Ott is maradtunk másik nap reggelig, és akkor megint csak ettünk, mivelhogy megint csak éhesek voltunk. Aztán megint nem bírtunk szárnyra kapni, és jött dél és jött az este és minket még mindig ott talált.

És közben egyre híztunk, zsírosodtunk. Most már, ha nagyon akartunk volna se bírtunk volna fölrepülni. És aztán meg is szoktuk ezt a nagy jómódunkat, hogy nem kell szállni se ide, se oda, helyibe talál az ember, vagyishát a madár mindent. Lassan már nemhogy szállni nem tudtunk, de még ugorni se, csak lépni lassan, komótosan.

Aztán eljött az ősz, s a kövér mező fonnyadozni kezdett, nem termett többet, ami meg a földön volt szem, azt meg a patkányok meg pockok is segítettek fölszedni. Mit volt mit tenni hát, mink magunk is hozzáláttunk a betakarításhoz, ahogy a mezei állatoktól láttuk. Gödröket kapartunk, kibéleltük, belehordtuk, amink még volt, aztán befedtük. Utoljára gallyakból meg szalmából elkezdtünk magunkat putrikat rakni, hogy legyen mibe kiteleljünk.

Munka közben apródonként megvastagult a lábunk, elfásult a szárnyunk és kar lett belüle. Vége lett a szép világnak, repülésnek egyik világból másik világba.

De hát mink oláhcigányok – így végezte a puro rom – madarak vagyunk még most is. Ha völgybe vertünk sátrat, fel a hegyre kívánkozunk, s ha fönn állunk leghegyin a hegynek, le a völgybe szállnánk. Csak ám nekünk lábon kell jutni odáig.

Azért nem is élünk mint túnyán, kuporgatósan, mert mink egy szép napon madárnak visszaváltozunk.

Bartos, 1958.23–25.

ONCE WE WERE BIRDS...

Then became what we are – the Gipsies. Each of us had wings at that time and did not have to earn our bread by begging and picking, we just flew with the other birds and ate what they were eating. In the fall, when – sudripe hi odjari – that is, the weather turned cold outside, we took wing with the other birds and headed for faraway Africa. When we were bored here, we flew there, when it was boring there, we flew further on, that's how it was.

Well, it wasn't a golden life either, for the captive bird has a better one, as the silly "gadzso", its keeper, pets it – "csiriklori, verebori" – and throws seeds in the cage, every day. But the free bird gets its own food, at any price. In turn, it is free.

To make a long story short, when we were flying over fields parched by the sun, for many-many days, without food or drink, well, one night, or rather at dusk when you can still see, we saw rich fields down under. Then the gipsy-chief, I mean our bird-chief, waived with his wings to go down, we did so and started to pick the nice wheat grains.

As hours passed by, we happened to eat ourselves chuck-full after many days of "bokhalipe" (fast), so that we couldn't possibly fly that night. So we stayed the night, then morning came and we ate again for we were hungry again. Then we couldn't take wing again, and came the noon, and came the night and we were still there.

In the meantime, we kept getting fatter and fatter. By then, we couldn't possibly fly up even if we wanted to. To be sure, we got accustomed to this new comfortable life, when there was no need to fly neither here, nor there, for men, I mean birds could find everything in the place. Before long, we couldn't even jump, let alone fly, only to pace slowly, leisurely.

Then fall came and the rich field started to wither, did not yield more and the rats and voles helped to pick up the remaining grains from the ground. There was nothing else to do than to get down to harvesting as we learned from the animals of the field. We scraped holes, lined them and filled them with what we still had, then covered them. Finally, we started to throw together twigs and straw so as to make hovel for passing the winter in it. While working, our legs became thick, our wings degenerated and became arms. It was the end of our beautiful life, the end of flying from one world to the other.

Why, we Walachian gipsies – once "puro rom" – are birds even this days. If we pitch a tent in the valley, we long to be on the hilltop, if we stand on the peak, we wish to fly into the valley. Only now we have to get there on foot.

We live a life of lazyness, scraping together penny by penny, for the simple reason that one day we all become birds once again.

Bartos, 1958.23–25.

3. Vándorcigányok / Wandering gipsies
Nyitra megye, 1909. Lósy József felv.

4.Vándorcigányok / Wandering gipsies
Borsod megye, 1892. Schabinszky László felv.

Helyesen jegyzi meg felőlük Liszt Ferencz: Mint a falfű, mely az össze nem vakolt kövek között nő, ő is a többi népek csoportja közt létező hasadékokban tenyész.
Legtöbben csordaszámra ide-oda költöznek, mint a vándormadarak, és e nyugtalan, fáradságteljes nomád életet nevezi ő szabadságnak, mely az ő életeleme, és melyet fel nem cserélne a művelt világ kényelmével.
A természet ölében élő népek leginkább vonzódnak vizek, források, hegyek, barlangok, lombos fák, berkekhez és ezek közelében szeretnek letelepedni.
A sátor az ő édes otthona, hol legjobban érzi magát. Ez az, mit a letelepült is legnehezebben és így legkésőbben felejt el. Többeket visszaédesgetett a sátor vonzereje a tábori életre.
Magyar őseink is, kik kunyhó és leveles szinek alatt laktak, sokáig megtartották, az új hazában is, a sátort.

Ferencz Liszt is right, when he writes: Like the grass that grows between not plastered stones, gipsies live in the cracks between other nations.
Most of them move here-and-there, like birds of passage, and they consider this restless, tiresome lifestyle freedom, which is their natural element and won't swap it for the conveniences of the cultured world.
People of nature tend to settle next to rivers, springs, hills, caves, leafy trees and groves.
The tent is their sweet home, they feel happy in it. This is, what takes more time and is hard to forget, when they finally settle down. Some were lured back to savage life by the tent.
Why, our Hungarian ancestors, who lived under shacks and sheds covered with leaves, kept to put up tents in their new country, for a long time.

Zámolyi Varga, 1892.308.

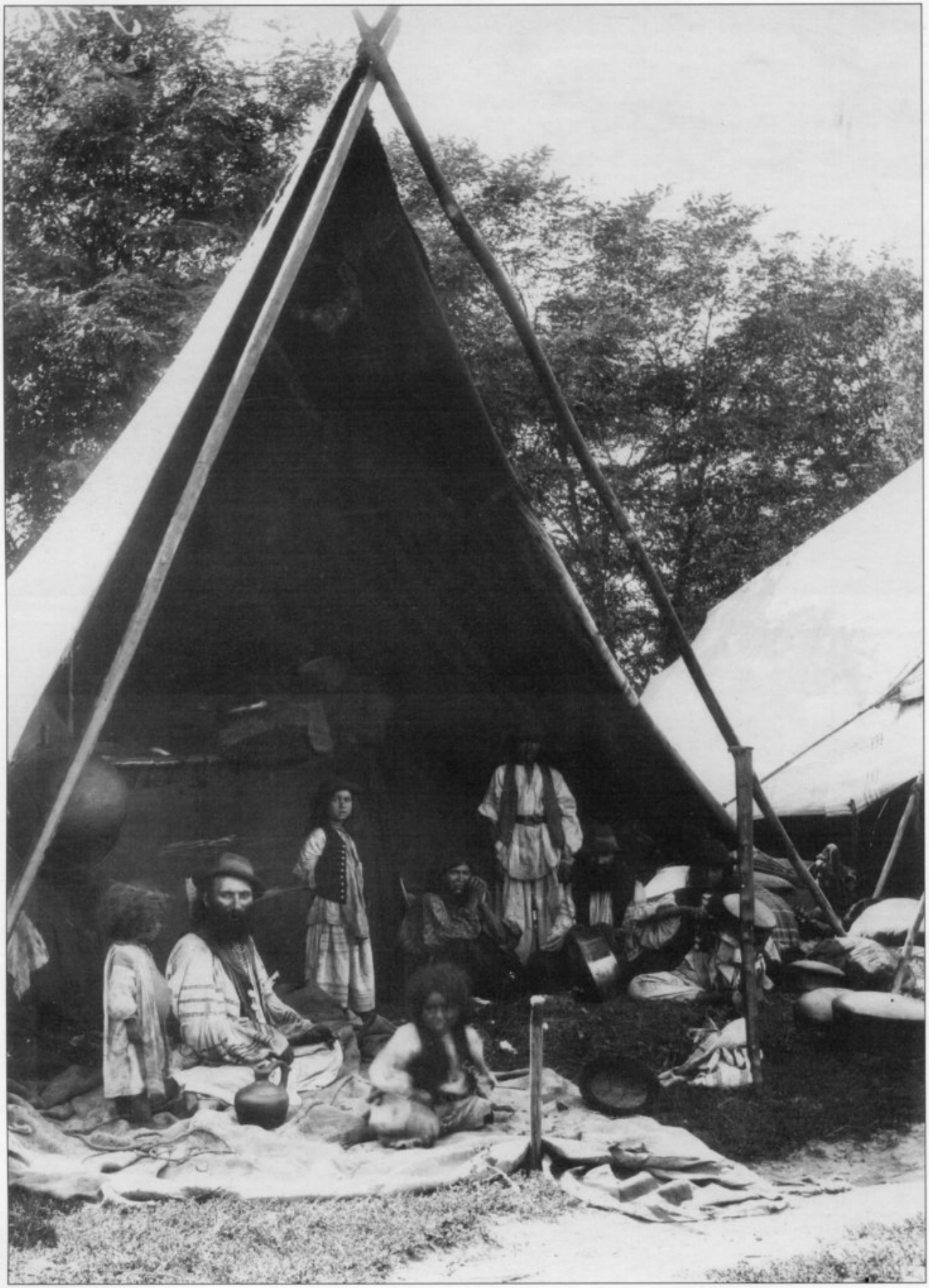
5. Vándorcigányok / Wandering gipsies
Borsod megye, 1892. Schabinszky László felv.

6. Cigány sátortanya / Gipsy tents
Keszthely, 1905. Satrál Andor felv.

7. Cigánytábor Féltorony határában / Gipsy camp in the outskirts of Féltorony
Féltorony, 1909. Ismeretlen felv.

8. Sátoros cigányok / Gipsies with tent
Haraszti, 1910. Garay Ákos felv.

Valamikor a cigányok az egész családjukkal együtt vándoroltak; lovaik, szekereik voltak. Házakat nem építettek, mert állandóan az utakon éltek. Gyermekeik a szabad ég alatt születtek, s amelyik faluban világra jöttek, ott megkeresztelték őket, aztán mentek is tovább. Ha elérte a karaván a tél, a sátraikat fölverték az erdőben, ott teleltek. A cigány férfiak fúrókat készítettek a parasztoknak, azok meg takarmányt adtak érte, szénát, kukoricát a lovaknak. A cigányasszonyok a faluba jártak és jósoltak, és amit kaptak, abból nevelték a gyermekeiket. A sátrakat úgy csinálták, hogy leverték a sátortartó karókat, arra föltettek egy gerendát, s arra a gerendára húzták ki kétoldalt a sátrat. Akkor a szekerük alá állt. A szekéren az élelmet tartották. És szalmát tettek le maguknak a földre, sok szalmát, vastagon, a szalmára meg ráterítették a dunnát. Nagyon nagy dunnájuk volt, abban aludtak. A sátor közepén raktak egy jó tüzet, ami egész nap égett. Hajnalra parázs lett belőle, s az melegítette őket, nem fáztak meg. A felnőttek a földre szórt szalmán aludtak a dunnában, a gyermekeknek a szekéren volt a fekhelye. De akkoriban egészségesebbek voltak, mint most! Nagyon egészségesek voltak, soha nem voltak betegek!

Once gipsies wandered about with their families, they had horses and carriages. They didn't need houses, since they were always on the move. Their children were born in the open air, they were christened in the nearest village, then they hit the road again. Coming winter, the gipsies of the caravan put up their tents in the woods and passed the winter there. Men made gimlets for the peasants, who, in turn, gave fodder, hay and corn for the horses. Women were fortune-tellers and supported their children with food, received in the village. The tent was put up the following way: The tent-posts were hammered into the ground, a beam was placed on top of them, and the tent was streched on the beam on both sides. Then they drove the carriage under the tent. Food was kept on the carriage. They threw straw on the ground, a lot of straw, thickly, and covered it with their duvet. Their duvet was very big, they slept in it. There was a fire burning all day long in front of the tent. By dawn, there was enough ember to warm them, so they didn't get the cold. Adults slept in the duvet on the straw, but children slept in the carriage. At that time they were more healthy than this days. They were very healthy, never knew illnesses.

Bari, 1990.351.

9. Cigányok / Gipsies
Haraszti, 1910. Garay Ákos felv.

10. Cigánysátor / Gipsy tent
Erdély, 1900. Pápay Károly felv.

11. Cigánytábor. Üstkészítő vándorcigányok / Gipsy camp. Kettle-maker wandering gipsies
Dályok, 1895 körül. Nagyszokolyai Béla gyűjt.

12. Cigány férfiak és nők csoportja / Group of gipsy men and women
Dályok, 1895 körül. Nagyszokolyai Béla gyűjt.

A czigánykérdés rendezése Pest vármegye törvényhatósági bizottságának 1939. évi szeptember hó 12-én tartott ülésében is tárgyalás alá került.
A kóbor cigányokat koncentrációs munkatáborokba kell összegyűjteni, munkára kényszeríteni, további szaporodásukat feltétlen megakadályozni. Ha munkát végezni nem akarnak, ennek kikényszerítésére a legszigorúbb eszközöket kell alkalmazni, vagy hasznos és munkás egyede lesz a társadalomnak, vagy elpusztul. Hihetőleg az utóbbi fog bekövetkezni, mert a szabad levegőhöz, szabad élethez szokott cigányság a tapasztalat szerint, amikor addigi korlátlanul mozgó és a szabad levegőhöz szokott életétől elvonják, rendszerint tüdővészbe esik és elpusztul.

Gesztelyi Nagy, 1940.27–28.

The settlement of the issue of gipsies was discussed also during the meeting of the Municipal Board of Pest County, held on September 12, 1939.
Rambling gipsies must be gathered in concentration camps, forced to work and their reproduction must be prevented by all means. If they don't want to work, they must be forced by the strictest means; either they become useful and active members of the society or they will die.
Presumably the later will be the case, since it is observed, that gipsies, who are used to open air and a free life style and then they are deprived of freedom of movement and the open air, often fall into tuberculosis and die.

Gesztelyi Nagy, 1940.27–28.

13. Cigány férfiak / Gipsy men
Mohora, 1910. Farkas Pál felv.

14. Kolompár cigány sátora / Tent of a walach-gipsy family
Zsid, 1909. Sági János felv.

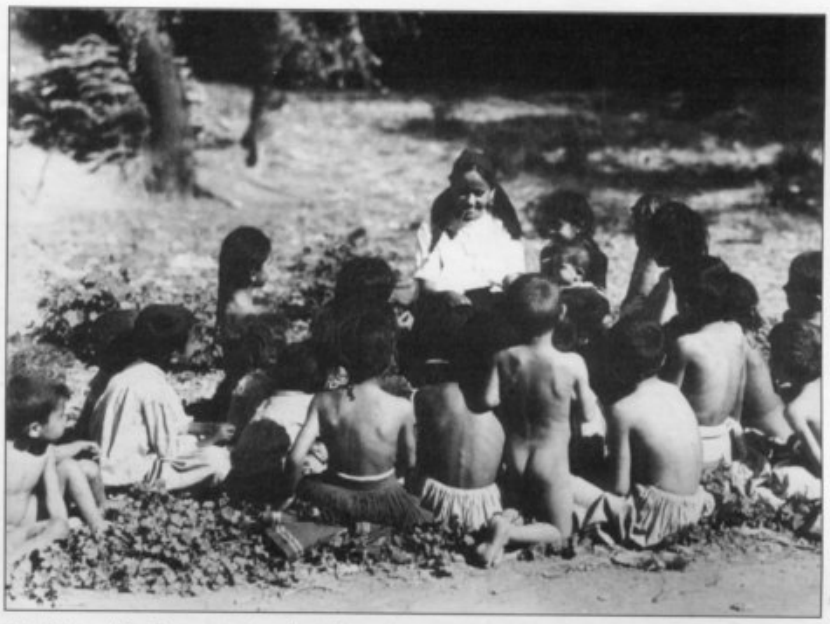

15. Cigánypurdék kocsin / Gipsy kids on a car
1920–28. Balogh Rudolf felv.

16. Cigánypurdé / Gipsy kid
1920–28. Balogh Rudolf felv.

17. Mesedélután a cigányoknál / Telling tales among gipsies
1927. Balogh Rudolf felv.

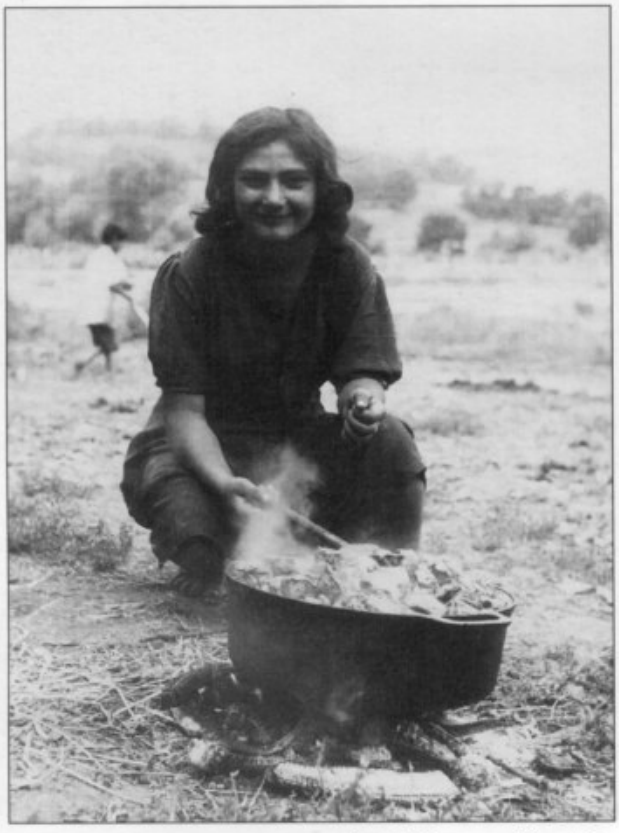

18. Táncoló cigánygyerek / Gipsy kid dancing
1920–28. Balogh Rudolf felv.

19. Cigánylány lóháton / Gipsy girl on horse back
1920–28. Balogh Rudolf felv.

20–22. Sátoros oláh cigányok / Walach gipsies with tents
Kisterenye, 1959. Erdős Kamill felv.

23–25. Sátoros oláh cigányok / Walach gipsies with tents
Kisterenye, 1959. Erdős Kamill felv.

Kik és mifélék kérdi a törvény embere, mikor vallatásuknál szinte beleszédül a dádék körmönfont hazugságaiba. – Honnan jöttek, és hová mennek, kérdjük mindnyájan, kik láttuk a füstös képű marczona alakokat?... Miért nem dolgoznak, mint más becsületes ember? Miért kóborolnak örökké, mint a nyughatatlan őszi szél? Milyen setét a dádéknak a képük, ép olyan sötét a múltjuk is. Az egész világ ismeri őket mint czigányokat, és még sem ismeri senki. Itt élnek és járnak közöttünk, egy kis bagóért föltárják titkainkat, megmondják szerencsénket, szívünk szándékát, – tudják hol vannak az elásott kincsek, tudják a jövőnket, múltunkat, csak éppen magukról nem tudnak semmit.

Horváth, 1979.

A vándorczigányok karaván jai állandó és szoros nemzetségi, törzsbéli, vagy családi kötelékbe tartozó társak szerves társasága. Bizonyos ideig együtt kóborló czigányok még nem karaván. Gyakran megtörténik azonban, hogy a karaván egy része elválik egy időre, anélkül hogy külön új karaványt alkotna. A rendes társadalmi szervezeten kívül álló, s karaványhoz nem tartozó, akár magánosan, akár párosan vagy kisebb csoportokban kóborló czigányok tulajdonképen nem tekinthetők szoros értelemben vett vándorczigányoknak, hanem közönséges csavargók, milyenek minden fajból kerülnek.

Hermann, 1895.34

A czigány épen nem ugy itél maga felől, mint minőnek mi tartjuk őt.
Csak a mi szemeinkben szánandó ő, mig, ha jóllakott, heverhet, füstölhet, egyikünkkel sem cserélne.
Igen, a t. olvasónak fogalma sincs azon hányaveti, pöffeszkedő fenhéjázás és hiuságról, mely Farao barna ivadékát, egytől egyig, eltölti. Gőgös, mint az arab.
Büszkeségének legfőbb tárgya ő maga; mint ezt járása, hetyke magatartása lépten-nyomon elárulja.
Arra büszke, hogy czigány; más a ki nem czigány, ő hozzá képest senki.
Egeret fogathat vele, a ki dicséri és hiuságának hizeleg.

Zámolyi Varga, 1892.190.

Kétfajta cigányt kell megkülönböztetnünk: 1. a vándor, 2. a letelepedett cigányt. A kettő között ugyanis fontos különbségek vannak.
Az igazi ősi cigány jellemvonásokat, amelyek a faj lényeges sajátságait képezik, a vándorcigányban találjuk meg. Büszkeség, az indus fajra emlékeztető melancholia, az idegennel szemben való nagy zárkózottság, a kóbor élet iránti vonzalom, a természetért való rajongás, – mindezen tulajdonságok ma már csak a vándorcigányokban találhatók meg, minthogy független életmódjuk mellett sokkal több faji jellemvonást őrizhettek meg, mint a letelepedett, szolgai sorsba került cigányok. A vándorcigány le is nézi elkorcsosult, elaljasodott testvéreit a letelepedett cigányokat és csak rabszolga sorsra jutott páriákat lát bennök, akik méltatlanok a nagy cigány nemzet nevére.

Fleischmann, 1912.7.

A megoldásra váró cigánykérdés alatt elsősorban azoknak a cigányoknak a társadalmi ügyét kell érteni, akik életüknek legnagyobb részét helyhezkötöttség nélkül, vándorlással, kóborlással, hasznos munka végzése nélkül töltik el s legnagyobb részben lopásból, másnak nehéz munkával szerzett keresményéből, azoknak minden rendelkezésre álló módon történő jogtalan megszerzésből (kéregetés, lopás, rablás, stb.) tartják fenn magukat. A cigányságnak ez a része az, amely a békés emberi társadalmat – mind személy, mind vagyoni tekintetben – legjobban, szinte tűrhetetlen módon veszélyezteti.

Gesztelyi Nagy, 1940.3.

A század eleji kóborcigány- (vagy oláhcigány)-vándorlás megszüntetése érdekében a belügyminisztérium intézkedett az alárendelt hatóságokhoz. A kérdőpontokra magányszemélyek is adtak választ, és a felterjesztésekből egy belügyminisztériumi előadó kivonatot készített. A lényeget így foglalta össze:
Jelenszky Kálmán, vámosgyörki jegyző, 1907 július:
Lótartás eltiltása: Kóborczigányok összefogdosandók és lefényképezendők. Férfiak és nők elkülönítendők, hogy a nemzés megakadályoztassék. A gyermek 7 éves korában gyermekmenhelyre helyezendő el. A férfiak katonai felügyelet alatt a duna-tiszai csatorna ásására volnának alkalmazandók.

Horváth, 1979.82.

Who are they, what are they, asks the official, when confused by the shrewd lies of the gipsies. – Where do they come from, where do they go, we all ask these questions, who have seen these smoky-faced, grim-looking guys... Why do they not work like other honest people? Why are they rambling about like the restless fall wind? Their faces are as dark as their past. All the world knows them as gipsies, yet, nobody knows them. They are living among us, for a couple of pennies tell our secrets and future luck, know our wishes... know where are hidden treasures, know our future and past, but they don't know a thing about themselves.

Horváth, 1979.

The caravans of the wandering gipsies are integrated groups of mates belonging to constant and closely-knit clan-, tribal or family bonds. Often happens, though, that part of the caravan parts from the rest for a while, without forming new, independent caravan. Gipsies rambling alone or in small groups, not belonging to caravans and to the normal society, are not considered – strictly speaking – wandering gipsies, they are only common tramps, who may come from any race.

Hermann, 1895.34.

Gipsies judge themselves differently than we judge them.
A gipsy is pitiable only in our eyes, while he, when full and can loll about, smoking cigarettes, wouldn't swap his life for ours.
Yes, dear reader, you know nothing of the bumptious, arrogant, haughty manner and vanity, that is typical of each brown descendants of Farao. All of them are haughty as the Arabs.
Main object of his pride is himself; it is manifested in his bearing, and cocky behaviour. He is proud to be gipsi; a non-gipsy is nobody compared to him.
He, who speaks highly of him and flatter his vanity, can get him do anything.

Zámolyi Varga, 1892.190.

There are two types of gipsies: 1. those who are wandering 2. those who settled. There are important differencies between the two types.
The original gipsy features, which are fundamental special features of the race, are to be found only in wandering gipsies. Pride, melancholie, reminiscent of the Hindu race, intense reserve towards strangers, attraction to rambling, worshipping nature, – all these features are typical only of wandering gipsies this days, since they were able to preserve much more feature of their due to their free life style, than those gipsies, who settled and became servants. The wondering gipsy looks down on his degenerated, debased brothers who settled and became servile pariah, unworthy of the name of the big nation of Gipsies.

Fleischmann, 1912.7.

The issue of gipsies to be resolved is primarily referring to the social issue of gipsies, who spend most of their lives wandering, rambling, without constraints and work, and support themselves by stealing, taking earnings of other people's hard work, illegally seizing the property of others in every possible way (such as begging, theft, burglary etc.) Gipsies are threatening most and almost intolerably the peaceful human society, both personally and regarding property.

Gesztelyi Nagy, 1940.3.

The Ministry of the Interior took measures to end the wandering of the wandering (or Wallachian) gipsies in early years of this century. Subordinate authorities and individuals filled in the questionnaires, and from these materials a report was made by an official of the Ministry.
Important facts were summarized as follows:
Kálmán Jelenszky, town-clerk of Vámosgyörk, July 1907.:
Horse breeding should be forbidden; wandering gipsies should be gathered and their picture taken. Men and women should be separated to prevent their reproduction. Children at age 7 should be placed in homes. Men could be used for digging the Duna-Tisza channel, with military supervision.

Horváth, 1979.82.

Gipsies of one tribe have a very strong sense of belonging together. They help each other, won't steel from each other,

Az egy törzsbe tartozók között igen erős az összetartozási érzés. Egymást mindenben segítik, egymástól nem lopnak, egymást nem csapják be. Ezt a cigánytörvény (romani kris) is tiltja. A törzsi, családi törvények betartására ügyelt a cigénytörvényszék. Ha valaki nem megfelelő módon cselekedett, vétett a törvény ellen, összeült a törvényszék (svato). Ha a család ellen vét valaki, ha más törzsből hozott asszonyt, becsapott valakit, adósságát nem adta meg, felesége elrosszult, a megszöktetett lányt elhagyta stb. esetekben ült össze az alkalmi törvény. Valaki kérésére hívták össze, s a legöregebb férfiakból állt. Feltették a kérdést, mit érdemel az illető? Mindenki szabadon elmondhatta a véleményét, majd a „vajda" döntött, ítéletet mondott. Az ítélet ellen fellebezni nem lehetett. A döntést mindenki tiszteletben tartotta. A döntés tekintélyen, és a közösség összetartó erején alapult. A törvény elfogadása, mivel a törvényszéknek fenyítő joga nem volt, fejlettebb erkölcsi érzékre vallott. E társas-bíráskodásnak jellegzetes szertartásai, az eljárás lefolyásának bizonyos szabályai voltak. Az ítélet lehetett szigorú is. Van halálos és van megbocsátható bűn. Az árulás mindig halálos volt. (Pl. a bánomi ballada is erről szól.) A halálos bűn örök kizárást jelentett, a megbocsátható bűn néhány évi kizárást.

Rostás-Farkas – Karsai, 1992.a.57.

A közigazgatásnak a cigányok polgárosítását célzó intézkedései oda irányultak, hogy megakadályozzák a cigányoknak az elkülönözött nagyobb tömegekben való élését és kényszerítsék őket arra, hogy a többi népességgel együtt lakjanak, tehát nem a községen kívül, annak külön részében, külön cigány városrészekben és utczákban, hanem szétszórva a községben, a többi lakosok során és lehetőleg ezekéivel egyfajtájú épületekben. Ezzel szemben a letelepedett cigányok, kivéve a teljesen rendes polgári foglalkozásuakat, pl. a rendes zenészeket, szeretnek együtt maradni s a többi lakosságtól elkülönítve, külön helyen, a községen kívüli telepen, vagy külön cigány negyedben, vagy utczában, többnyire a község szélén, rendetlen csoportban épült silány hajlékokban lakni.

Hermann, 1895.26.

A cigánykérdés alapja ott van, ahol a kivándorlásé. A magyar föld ma nem tud anyi embernek munkát adni, mint amennyit produkál. Ezen kell legelőször változtatni, s akkor megoldódik önmagától a cigánykérdés is. Igaz, hogy ma a cigányvadító közigazgatás is komplikálja a kérdést. Egy Szabolcs megyei csendőr őrmester e sorok írójának így magyarázta egy meghitt pillanatban a magyar cigánytelepítő metódust: Minden csendőrősnek megvan a maga körzete. Ha azon belül cigánykaraványra találunk, azt elverjük, és a szomszéd körzet határáig kísérjük. Ott a másik csendőrős akad reá, ez ismét elveri, és a szomszéd község határáig kíséri. S ez így megy a végtelenségig. Ott, ahol a cigányok munkaerejére gazdasági szükség van, a közigazgatási kérdés önmagától megoldódik. A szerepek megváltoznak. A közigazgatás fizikai brutalitását gazdasági kizsákmányolás váltja fel.

Bergstein, 1910.

Kegyelmes Miltóságos felsíges főhercseg úr!

Netesík megneheztelni hogy segíny csigány lítemre felsíged jó lelkihezs fordulok csúkúlom kegyes kezsejit lábájit a mit as egés falu bizonyít becsületes munkás embír vótam kovács vájog vetű napsámos hejeslakós házsal nígy gyerekel azs póstán pusta kocsis semi hibánékű végezstem a mit kelet mígis felmonta a sógálatot a tés pusta mester ur mivel hogy nem sabad nekie a Miltóságos fű ispektur úr azst parancsulta vuna hugy csigany nem sabad a pustán hasnálnyi a mivel ázs nem bizsalmas és neki báj les his azs urak közst is van elig aki nem bizsalmas csókólom kezsi lábát a tekintetes fűhercseg urnák mer hát halutam azs kegyesígít azs nemzetsígem irányábá hát a segíny dankó csigánytű se fordítja a kegyelmes jóságos orcsáját is tesík meg halgatnyi nágy panasom hát azsír a mír csigán vagyok nem sabad nekem nígy neveletlen purgyimal ílni becsületes munkámeránt his én is vagyok ojan ember mit a parast a dankó csigán is ságája a hazsát a fijába áki M. Királyi hunvíd jolsván ű is sogája azs hazsát hűséges sível pedig legnagyobik kegyelmes urunkhozs fordulok mint jó egyedűli urunkhozs tesík meg parancsulni a pustán hogy a dankó meg azsír hogy csigán becsületes munkájátú el tiltani mé merjék netesík azs főbík ispektor urnak Kasán a ki lakik és ne haragudjanak csigánsagair az dankó segínre a legnágyobik álzsatoságal kegyes kézs is láb csókólásál Dankó vagy becsületes nevemen Berki Józsep

József főherceg, 1890.31.

don't cheat one another. These are forbidden by the gipsy law (romani kris) too.

The gipsy court of law saw that tribal and family laws were observed. If someone acted the wrong way and offended the law, the court of law (svato) assembled. Cause for assembly were the following: somebody offended the family, married a girl of another tribe, cheated, failed to repay his debt, his wife gone astray, he left the girl with whom he eloped etc.

Somebody asked for assembling the court of law which was made up of the oldest men. They asked the people, what will be the appropriate punishment. Everybody had the right to give his opinion, then the chief of the gipsies delivered the sentence. Appeal wasn't granted. The resolution was respected by everyone. Decision-making was based on prestige and loyalty of the members of the community. It shows highly developed moral sense, that they accepted the law, since their court of law had no right for punishment. There were certain ceremonies typical of such common judgeing and certain rules for the procedure. The sentence might be severe. There are mortal and venial sins. Treachery was always considered a mortal sin (e.g. the ballad of Bánom tells a story about this). Mortal sins meant exclusion forever, venial sins meant exclusion for several years.

Rostás-Farkas – Karsai, 1992.a.57.

The measures taken by public administration in order to make gipsies more civilized, tried to stop gipsies from living in separated colonies and to force them to live among other people, not outside the village, or in a separated area of the village, nor in gipsy districts and streets of towns, but scattered among other villagers, preferably in similar houses.

In contrast to this, settled gipsies, with the exception of gipsies having normal civilian jobs as musicians, like to keep together, try to live separately from others, preferably on colonies outside the village, or in a separate street at the end of the village, in untidy houses of inferior quality.

Hermann, 1895.26.

The basic problem of the issue of gipsies is the same as that of emigration. Today, Hungary can not support as many people as are reproduced. This must be changed first, then the problem of gipsies will be solved automatically. It is true, that the present public administration only makes gipsies wild and complicates the situation. During a heart-to-heart talk, one gendarme sergeant in Szabolcs county told me about the Hungarian methods for making gipsies to settle: Each gendarme post has its own district. If we find a gipsy caravan in our district, we beat them up and escort them to the boundary of the neighbouring district. There officials of the other gendarme post finds them, they are beaten again and escorted to the next boundary. It is repeated over and over again. At places, where economy requires the work of gipsies, this problem is solved automatically. Participants are changed. The physical brutality of the gendarme is followed by the economic exploitation.

Bergstein, 1910.

Your Excellency, the Honourable, Majestic Arch-duke!

Don't be mad at me, that a poor gipsy like me turns to your good heart, I kiss your hands and legs, the whole village can prove that I was always an honest working man; smith, adobe maker, day-worker, I had a nice house and four children, I was coachman in the puszta (plains), I did well what I had to, still the puszta master gave notice, because he can not employ gipsies in the puszta, so he was told by the inspector general, because they don't trust gipsies, and he will be in trouble; there are ones among the noble too, who can not be trusted, I kiss your hands and legs, Your Majesty, I've heard about your kindness to my tribe, that you don't turn away from the poor danko gipsies, please hear my complaints; just because I am gipsy, I don't have the right to work and live with my four kids, I am not worse than the peasant, the danko gipsies serve their homeland too, our sons are soldiers of the Hungarian Royal Army; I turn to you as our highest lord, please give orders, that the danko, just because he is gipsy, be not forbidden to work in the puszta by the inspector general who lives in Kassa, and don't be angry with the poor danko; kissing your hands and legs, your obedient servant, Danko, or my honest name
József Berki

Joseph arch-duke, 1890-31.

26. Oláh cigányok a sellyei erdőben / Walach gipsies in the forest of Sellye
Sellye, 1894 előtt. Zelesny Károly felv.

„... Czigányaink nagyobb társaságban laknak az erdők közvetlen közelében, de minden család külön gunyhóban él; e lakhelyek félig a földbe ásott meglehetősen meleg viskók, melyek teteje favázra hányt 50–70 cm vastag földréteg, s némelyik oly tiszta és takaros berendezésű, hogy bizony nem egy keleti szomszédnak példaképül volna felmutatható... Minden kompánia, mely olykor 70–80 családból is áll, tart néhány pár lovat, hogy vásárra vihessék a nagyobb teknőt, vályut stb."

Fehér, 1892.108.

"... Our gipsies live in colonies next to forests, but each family has its own shack: these schacks are partly dug into the ground, therefore they are rather warm. The roof is a 50–70 cm thick layer of soil thrown on a wooden frame. Some shacks are so clean and nice inside, they could be a model for many of the eastern neighbours. ... Each community consists of 70–80 families, have a few horses for taking the larger troughs, watering trough etc. to the fair."

Fehér, 1892.108.

27. Jakab hegyi cigányok a Mecsek hegységben / Gipsies of Jakabhegy in Mecsek Mountains
Baranya megye, 1918. Ismeretlen felv.

28. Cigányok a putri előtt / Gipsies in front of the hovel
Keszthely, 1905. Satrál Andor felv.

29. Teknővájó cigányok és putri / Trough-maker gipsies and hovel
Zalaapáti, 1909. Sági János felv.

Legkésőbb telepedett le a teknővájó vagy oláh cigányság. Ezek megtelepedése hellyel-közzel még ma is folyik. Családonkint vándorolnak faluról-falura, főleg olyan vidéken, ahol jegenye és nyárfa van. A megvásárolt, esetleg felesdolgozásra is elvállalt fából teknőket, melencéket, itató vályúkat, kanált faragnak és azt eladják, vagy teményekre becserélik. Ideiglenes lakóhelyükön félig földbesüllyesztett, ágakból rakott és sárral tapasztott kunyhókban laknak, melyet maguktapasztotta sárkemencével fűtenek. A kunyhó elé épített kemencében sütik egy napra való, kovásztalan kenyerüket. Ahogy elfogyott a felmunkálható faanyag, kezdtek áttérni erdei favágásra, faaprításra, végül megbarátkoztak a földműveléssel. Sok helyen mint summás munkások, részes aratók, napszámosok keresik kenyerüket, az asszonynépség még hellyel-közzel koldul, de vannak helyek, hol baromfitenyésztéssel, disznóhizlalással is foglalkoznak. Anyanyelvük oláh, nevük olához, mint Bogdán, Muntyán, de legtöbbnek az eredeti foglalkozást jelző neve van, Kalányos, Orsós. A megtelepültek már törvényes házasságban élnek, gyermekeiket szívesen járatják iskolába, általában igyekeznek belesímulni az őket befogadó falu életébe. A jobbmódúak beköltöznek a falu zsellér sorára, sőt már megindult az összeházasodás folyamata is a feltörekvőbb cigányok és az őslakosság elesettebb rétegei között.

Heiczinger, 1939.3.

The trough scraping Wallachian gipsies were the last to settle. This process is still not completed. They wander with their family from village to village, especially in areas, where there are poplars and aspens. They buy or receive timber for processing, make troughs, large bowls, watering troughs, spoons and sell or swap them for food. They have only temporary shelters, shacks sunk in the ground, made of branches and plastered with mud, heated with furnaces made also of mud by themselves. Their bread, lacking leaven, is baked for one day in the furnace raised before shack. When they used up the supply of suitable timber, they started logging and cutting wood in the forest, finally came to terms with agriculture. They often support themselves by working as seasonal workers, sharecoppers, day-workers, while their women are beggars, but there are places, where gipsy women raise poultry and pigs. Their mother tongue is the Wallachian, their names are Wallachian as well, such as Bogdan, Muntyan, but most of them have a name referring to their trade, e.g. Kalanyos, Orsos. Those, who settled, live in legal marriages, let their children attend school, and generally try to fade in the life of their village. Those, who are better off, move to the cotter-row of the village, in fact, ambitious gipsies and more distreassed layers of the villagers are crossbreeding.

Heiczinger, 1939.3.

30. Putri / Hovel
Keszthely, 1905. Stegmüller Károly felv.

31. Jakab hegyi cigánytanya / Gipsy camp in Jakabhegy
Pécs, 1936. Rohonczy Erzsébet felv.

32. Teknővájó cigányok a putri előtt /
Trough-maker gipsies in front of the hovel
Bakonycsernye, 1957. Hegyi Imre felv.

33. Cigánytelep / Gipsy settlement
Jászjákóhalma, 1934. Kálmán Kata felv.

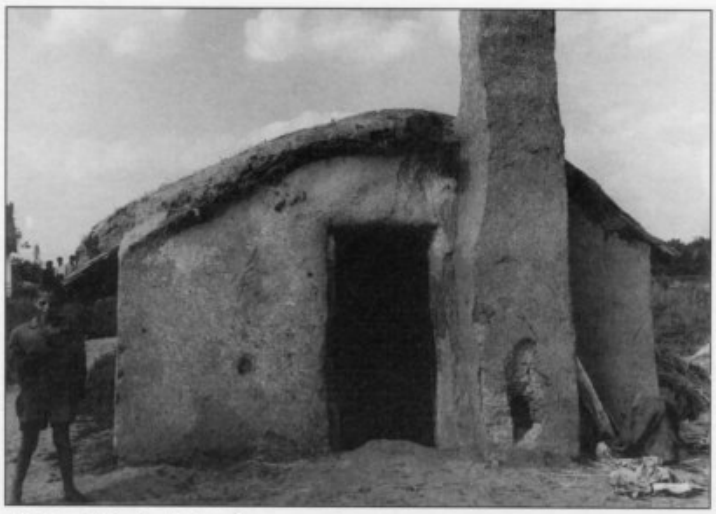
34. Magyar Képeskönyv. Cigánytanya / Hungarian picturebook. Gipsy settlement
1939. Ginzery Sándor felv.

Az évtizedek vályogtaposása apró tavakat formált, egész a telep legszélső kunyhójáig. A hóolvadások, tavaszi esők egybeszaggatták vékony gátjaikat, mint egy kis tenger ölelte félkaréjban a telepet...
Az ivóvíz kivételével minden vízigényünket a nagy gödör elégítette ki, mert így hívtuk. Nagyszerű fürdési lehetőséget biztosított az apróbb gyerekek számára, ők nem fürödhettek a Körösben, nagy volt a víz. Pedig itt is előfordult, hogy egy-egy gyerek belefulladt, s a felnőttek hetekig megtiltották a fürdést, de ki tudott volna annyi gyereknek ellenállni.
Már április végén megkezdődött a fürdőszezon, és míg ki nem száradt, vagy be nem fagyott a homokgödör, állandó lubickoló volt.

Lakatos, 1976.104.

Little ponds were formed by treading through the adobe for several decades, to the last hovel of the gipsy row. The melting snow and spring rain swept the thin dams away, the pond embraced the gipsy colony in a semicircle...
Except for drinking, we used the water of the big hole, as we called it. It was great for little kids to bath in it, as they did't swim in the Körös river, it was too deep for them. Sometimes it happened, though, in the pond too, that one of the kids drowned, then the adults forbid the kids to bath there for weeks, but who could possibly resist so many kids.
The bathing season opened in the end of April and till the sand-hole didn't run dry or freeze over, it was the place for continuous splashing.

Lakatos, 1976.104.

35. Putriházak / Hovels
Besenyőtelek, 1961. Bakó Ferenc felv.

36. Barlanglakás a cigánysoron /
Cave-dwelling in the row of gipsy houses
Kisgyőr, 1963. Erdélyi Zoltán felv.

37. Cigányputri / Gipsy Hovel
Hajdúböszörmény, 1908. Zoltay Lajos felv.

Időrendben legkorábban kötődött helyhez az ú.n. muzsikus cigányság. Többnyire az egykor nemes községekben, vagy kastélyos úrbéres községekben találjuk telepiket, ami arra mutat, hogy letelepítőik a birtokos urak, esetleg az ottlakó főrendű uraság voltak, kiknél az akkori társadalmi szokások kitermelték a konvenciós cigány intézményét. A birtokos földjén kapott a banda területet, hol felépíthették viskóikat, fertálykor (negyedévenkint) mértek nekik, azaz a mai gazdasági cselédekhez hasonlóan megkapták gabona, fa, só, szalonna, esetleg ruhajárandóságaikat, melynek fejében kötelesek voltak a gyakori név- és születésnapokon, keresztelőkön, lakodalmakon és egyéb ünnepélyes alkalmakkor zenélni. Egyes, bőkezű mecenások jóvoltából így népes telepek fejlődtek, melyek diaszporákat alapítottak a környék más községeiben is. Általános jellemvonása az úrhatnámság, a paraszti munka és életbeosztás lenézése. Gyermekeit szívesen járatja iskolába. Főfoglalkozása most is a zenélés volna, de a falu nem tudja eltartani és így tehetségesebb fiai a városokba húzódnak, az ott működő zenekarokban helyezkednek el. A kiöregedett prímás hazakerül szülőfalujába közsegélyre szorulónak. A kevésbbé tehetségesek és vállalkozó szelleműek a helyi malacbandákba verődve keresik sovány kenyerüket, néhol vályogvetésre is ráfanyalodva.

Heiczinger, 1939.1.

In chronological order, gipsy musicians were the first to settle. Their colonies are usually to be found in former nobleman's villages, or in socage villages with a manor: maybe noblemen living in these villages and having special social customs were those, who institutionalized the "conventional gipsy". Certain area of the estate was assigned to the band, where they was allowed to put up their shacks, they were given their allowances of cereals, wood, salt, bacon, maybe clothing, quarterly, similarly to the agricultural workers of today, in return, they had to provide music at frequent name- and birthdays, christenings, weddings and other celebrations. Thanks to generous patrons, populous colonies were formed, establishing diasporas in other villages of the neighbourhood. Snobbishness, contempt of peasant's work and schedule was typical of these gipsies. They send their children to school gladly. Their main job would be still making music, but the village can not support them, thus the more talented ones move to towns and take jobs in bands working there. The old leader gets back home and needs to be supported by the community. The less talented gipsies and those who have entrepreneurial spirit, form local so-called "pig" bands thus supporting themselves, sometimes even have to recourse to making sun-dried bricks.

Heiczinger, 1939.1.

38. A cigánytelep távlati képe / View on the gipsy settlement
Hernádzsadány, 1939. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

39. A csengeri cigánytelep / The gipsy settlement in Csenger
Csenger, 1953. Takács Lajos felv.

40. Cigánytelep / Gipsy settlement
Pétervására, 1960. Bakó Ferenc felv.

41. Egerszalóki képek / Scenes from Egerszalók
Egerszalók, 1960. MTI fotó, Jármai Béla felv.

Kevésbé kárthozó és kevésbé veszedelmes a cigányságnak az a rétege, amely a városok és községek elkülönített részén állandóan letelepedve, egyszerű házikókban, putrikban, sűrűn összezsúfolt egészségtelen, sárral fedett rendszerint maguk által összetákolt viskókban él. Ezeknek a foglalkozásuk a vályogvetés, zenélés, asszonyaiknak, akik legtöbb esetben vadházasságban élnek, a kártyavetés és kéregetés. Bár ezek is gyakran költözködnek és helyüket időnként változtatják, azonkívül piszkosak, buják, ragályterjesztők, dologkerülők és rendszerint más, szorgalmas emberek keresetéből szeretik magukat fenntartani, de kisebb lopásoktól eltekintve, nagyobb és súlyosabb beszámítás alá eső bűncselekményeket nem követnek el, tehát jobban megtűrt heréi az emberi társadalomnak. Gyávák, alázatosak, meghunyászkodók, de piszkos életmódjuk, buja természetük miatt épúgy terjesztői minden betegségnek, mint a fentebb említett kóbor cigányság azzal a különbséggel, hogy nagy területekre nem hurcolják szét a ragályt és állati betegségeket, mert rendszerint csak közeli községekbe mennek vagy távoznak el némi munkaszerzés vagy keresés céljából.

Gesztelyi Nagy, 1940.4.

There are gipsies who are less damaging and dangerous, they settled in separated parts of towns and villages, live in simple houses, hovels, jam-packed, unhealthy, mud-covered, self-made shanty houses. They make sun-dried bricks, play instruments, their women, usually living in common-law marriages, tell fortune by cards and beg alms. Though these gipsies are also moving frequently and wandering from time to time, besides, they are dirty, lecherous, spread diseases, are work-shy and usually like to support themselves from earnings of other, hard-working people, but apart from minor theft, they don't commit more severe crimes, thus they are more tolerable parasites of the human society.
They are cowards, servile, humble but due to their dirty life style and lechery, they spread diseases as the rambling gipsies do, mentioned above; the only difference is, that these gipsies don't spread human and animal illnesses over large territories, as they usually move only to nearby villages for seeking job opportunities.

Gesztelyi Nagy, 1940.4.

42. Cigánysor / Row of gipsy houses
Tótkomlós, 1955. Vajkai Aurél felv.

43. Beás cigányok egy cselédházban /
"Beashi" (Roumanian-speaking) gipsies in a past servant house
Alsópáhok, Gizella major, 1988. Németh István felv.

44. "Cs"-lakás sor / "Cs" row of gipsy dwellings
Szendrőlád, 1993. Bozzi Vera felv.

45. Cigányasszony gyermekével / Gipsy woman with her child
1909. Nagy Miklós felv.

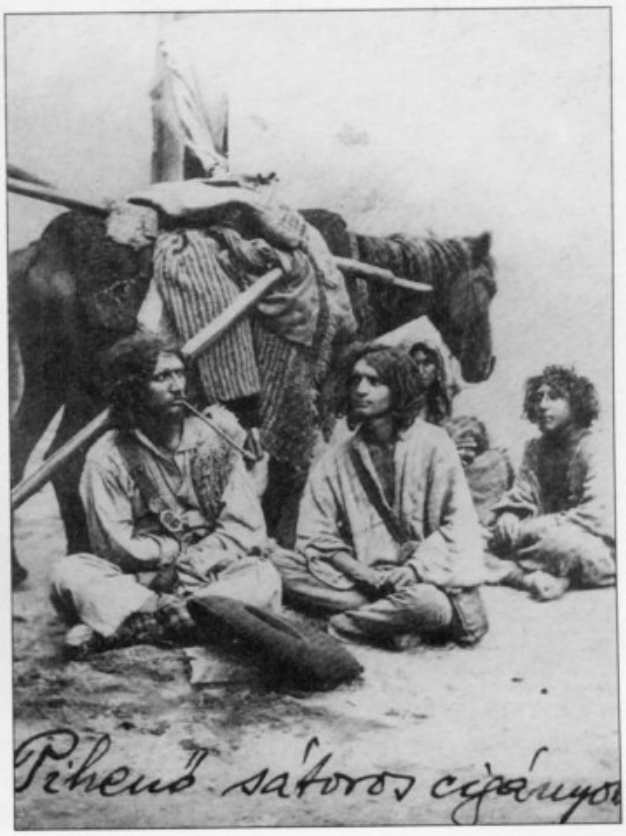
46. Cigányleány / Gipsy girl
Dicsőszentmárton, 1914. Divald Kornél felv.

47. Cigányok / Gipsies
Csiklovabánya, 1909. Nagy Miklós felv.

48. Cigány férfiak / Gipsy men
Beszterce-Naszód megye, 1860-as évek. Koller Károly felv.

49. Pihenő sátoros cigányok / Caravan-dwellers having
1909. Nagy Miklós felv.

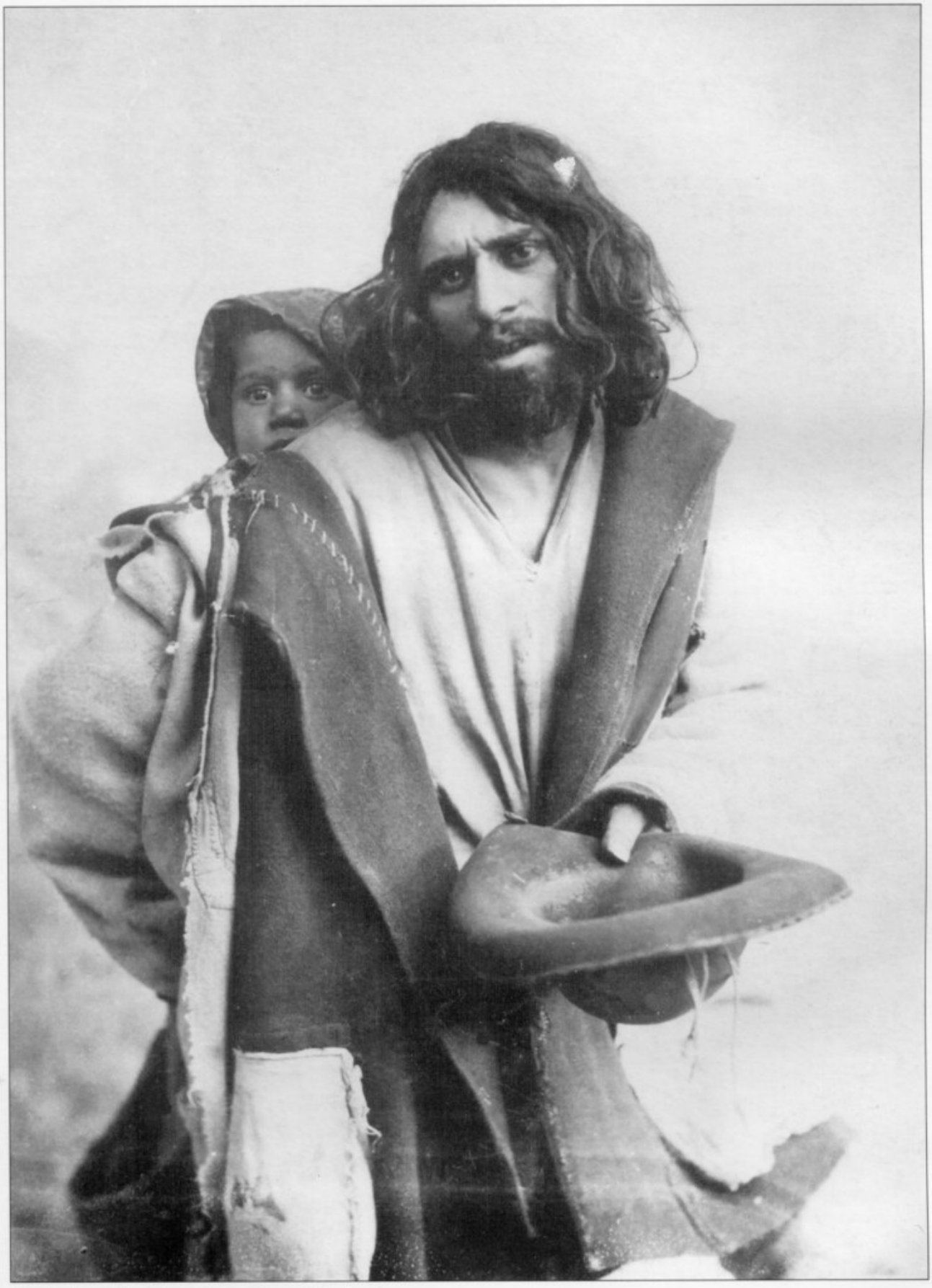
50. Kanalas cigányok / Spoon-maker gipsies
Szeben megye, 1908. Révész Béla felv.

51. Vándor oláh cigány / A wanderer Walach gipsy
Szeben megye, 1908. Révész Béla felv.

52. Cigányok / Gipsies
1870 körül. Ismeretlen felv.

53. Vándor oláh cigány / A wanderer Walach gipsy
Szeben megye, 1908. Révész Béla felv.

54. Üstfoltozó vándor cigány / Kettle repairer wanderer gipsy
1892. Schabinszky László felv.

55. Cigányok / Gipsies
Kassa, 1865 körül. Ismeretlen felv.

56. Cigánylegények / Young gipsy men
Keszthely, 1905. Satrál Andor felv.

57. Cigány férfiak gyermekeikkel / Gipsy men with their children
Keszthely, 1905. Satrál Andor felv.

58. Néhai Balog Jancsi, Bihari János segédprímása /
The late Balog Jancsi second violinist of Bihari
1870 körül. Kallós Oszkár gyűjt.

59. Jézus Patikárius Ferkó gárdonyi prímás /
First violinist from Gárdony, Jézus Patikárius Ferkó
1870 körül. Kallós Oszkár gyűjt.

60. Magyari Imre prímás / Magyari Imre frist violinist
Debrecen, 1896. Kallós Oszkár gyűjt.

61. Farkas Laci zenész / Musician Farkas Laci
Nagykőrös, 1900 körül. Kallós Oszkár gyűjt.

62. Fátyol Károly nagykárolyi 1848–49 tábori zenész / Fátyol Károly an army musician in Nagykároly, 1848–49.
1870 előtt. Kallós Oszkár gyűjt.

63. Nő / Woman
Kaposvár, 1922 előtt. Madarassy László gyűjt.

64. Cigányasszony gyermekével / Gipsy woman with her child
Keszthely, 1905. Satrál Andor felv.

65. Cigányasszony gyermekével / Gipsy woman with her child
Balassagyarmat, 1921 előtt. Kemény György gyűjt.

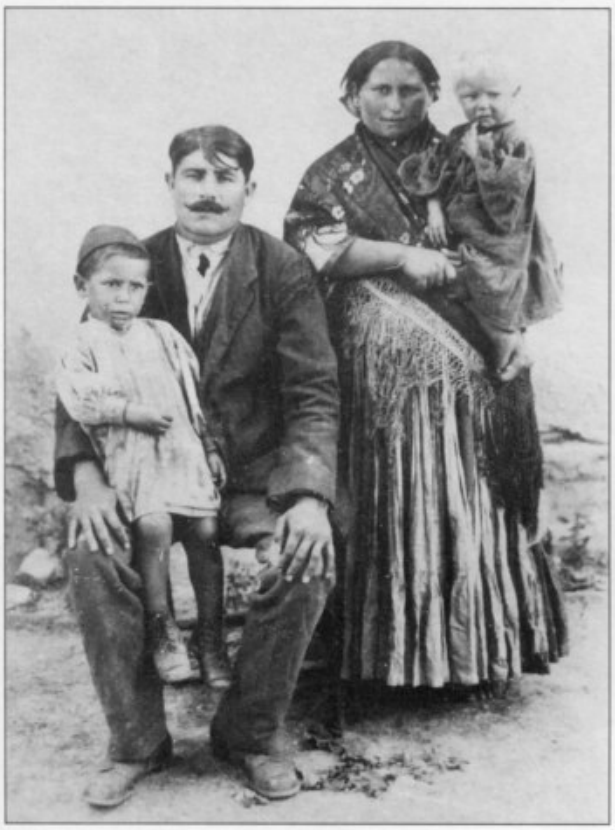
66. Cigányvajda és felesége / Gipsy voivode and his wife
Dél-Alföld, 1929. „Singer fotóműhely, Neusatz" (Újvidék)

67. Cigánygyerekek / Gipsy children
Baranya megye, é.n. Ismeretlen felv.

68. Igazolványkép cigány családról / Passport photograph on a gipsy family
1916–24 között. Hernai Béla felv.

69. Cigánycsalád / Gipsy family
Baranyavár, 1895 körül. Nagyszokolyai Béla gyűjt.

70. Cigánypár / Gipsy couple
Brassó megye, 1922. Simon Ferenc felv.

71. Kolompár család / A Walach-gipsy family
Zalaegerszeg, 1922 előtt. Madarassy László gyűjt.

72. Cigány család / Gipsy family
Kisvárda, 1921 előtt. Kemény György gyűjt.

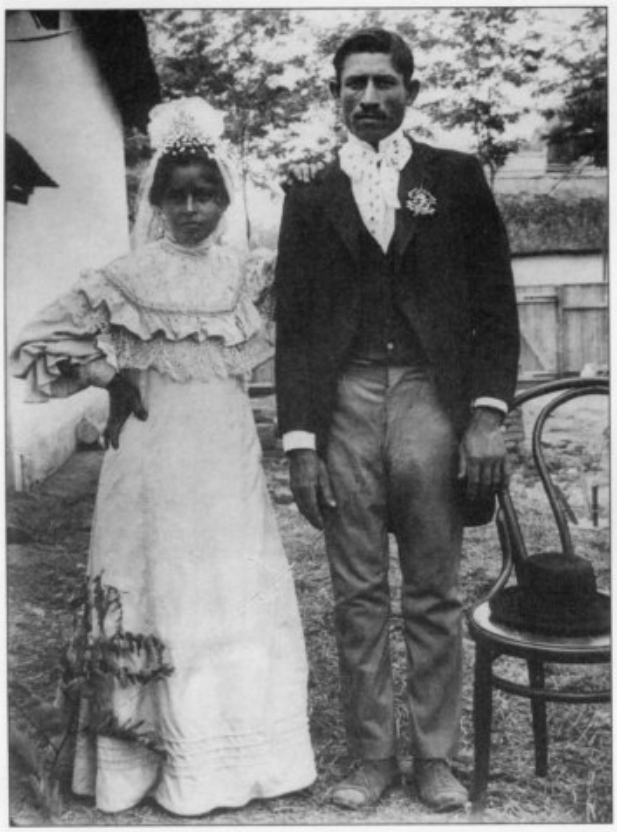
73. Cigány család / Gipsy family
Kisvárda, 1921 előtt. Kemény György gyűjt.

74. Cigányok / Gipsies
Tarnaörs, 1921 előtt. Györffy István gyűjt.

75. Cigányok / Gipsies
Nagymarton vidéke, 1921 előtt. Györffy István és Viski Károly gyűjt.

76. Cigánypár esküvői díszben / Gipsy couple dressed for wedding
Karcag, 1911. Ujházy Sándor felv.

77. Cigány jegyespár / Gipsy engaged couple
Jászapáti, 1921. Lakatos Antal felv.

78. Lakodalmas csoport / Wedding group
Kolozsvár környéke, 1929 előtt. Kelemen Lajos gyűjt.

79. Család / Family
Ajak, 1921 előtt. Kemény György gyűjt.

80. Gyermekravatal gyászoló csoporttal / Catafalque of a child with mourning people
Sarkad vidéke, 1929. Maár sarkadi fényképész felv.

A puszták vadja nem iszonyodik ugy a vasketrecztől, mint a czigány a társadalmi kötelékektől, melyek az ő szemeiben rablánczok... ő nem tűr rendet; a függetlenség érzete fellázad minden kényszer ellen.
A törvény szük keretén belől meg nem fér; hanem, mintha örök átok üldözné, szüntelen uton van a nélkül, hogy valahol állandó nyugalmat találna.
Ennek egyszerű oka abban rejlik, mert puszta ukásokkal a szerecsent fehérre mosdatni nem lehet; a vadembert merev §§ által nem lehet megszelidíteni.
Parancsolni itt nem elég; mert a külhatás pillanat alatt elenyészik.
Nem testét kell lelánczolni a föld göröngyeihez, hanem szivéhez kell hozzá férni és azt felmelegíteni. Lelkére kell hatni és azt megnyerni.
Nevelni kell e népet. Vegyük fel őt embersorba; győzzük le előítéletét, hogy valaki megvetés tárgya azért, mert czigány. Nyerjük meg bizalmát a jó akarat által; ne csak hallja, de tapasztalja is a felebaráti szeretetet... Ne érezze magát szerencsétlennek, ha felénk közeledik.
Érezze, hogy a törvény őt nem csak sujtani képes, de oltalmazni is. Ne érintsük azt profán kezekkel, a mi előtte szent és kedves; ilyen anyanyelve, ilyen főképen családja.
Fokonkint kell vele haladni, mint a kisdeddel, ha járni tanul. Ő mindentől fél, a mi reá nézve idegen, szokatlan. A mint a régitől egy lépést tágít, azt hiszi, hogy meg szünt lenni, a mi eddig volt.
A vándorcigány a társadalom rétegeiben sokkal alantabb fokon áll, mintsem hogy egy ugrással – mint Minerva Jupiter fejéből, a mai kor színvonalára emelkedjék.
Felfelé haladni mindig fárasztóbb, mint lefelé.
Ő nem lát a világosságtól; mert szemei sötétséghez vannak szokva.

Zámolyi Varga, 1892.325.

Czigányban a munkaszeretet majdnem egészén hiányzik; helyét pedig a keletiek ismert lomhasága foglalja el, kik bálványaikat is fekvő helyzetbe teszik. Állani fárasztó volna reájok nézve.
A czigány nem kedvelője a nehéz munkának; magát megerőltetni épen nem szereti.
Napszámba csak a végső szükségben áll be, mert kötve van a munkához; de nincs is köszönet dolgában, mert szüntelen a napot szidja, hogy miért nem siet?

Zámolyi Varga, 1892.139.

A czigány a tegnapra már nem emlékszik, a holnapra nem gondol; él a jelennek.
Ő betű szerint veszi az irás e szavait: Ne aggódjatok, mondván; Mit eszünk, vagy mit iszunk, vagy mivel ruházkodunk?... Ne aggódjatok a holnap miatt, mert a holnapi nap majd gondoskodik magáról. Elég a napnak az ő baja.

Zámolyi Varga, 1892.193.

A szeszes italokat már gyermekkorában megszokja, azért a pálinka az ő pezsgője és főorvossága.
Ezt mindig szomjuhozza, azért ünnepélyeknél, lakodalom, keresztelés, gyülések, vajdaválasztás, békekötéskor nem hiányozhatnak. Ha pálinkát ihatik, övé az egész világ, nem ismer senkit, vége minden respektusnak. Ilyenkor egyes embernek nem tanácsolnám, hogy látogatást tegyen a sátorokban.
Nagyon örömest és hamar leissza magát, mert nem ismert mértéket, de szintoly hamar ki is józanul.
Ez az ő jó napja, melyre szívesen visszagondol.
A szeszes ital amugy is zabolátlan nyelvét még inkább megoldja, és heves vérét czivakodásra tüzeli. A sátorosok mulatsága oly zajjal történik, mely elhallatszik a szomszéd falvakba. A helybeliek pedig mind talpon vannak, és szájtátva bámulják a tántorgó hősöket, kik tegnap még koldultak és valószínűleg holnap is azt teendik.

Zámolyi Varga, 1892.88.

Láttam egyszer, hogy tolvajsági gyanu miatt megesküdtek, mit is illy szertartással tőnek: földet vettek kezeikbe, sót hintettek rá, vizzel megöntözék, azután tenyerükben összegyurták golyó alakra mit is késhegybe szurván jobb kezük mutatóujját rátették s magokra rettentő átkokat mondottak.

Vasárnapi Ujság, 1887.258.

Wild animals of the plains fear less the iron cage than gipsies the social restrictions, which they consider chains... they don't accept rules; their sense of freedom tolerates no force.
Gipsies can not remain within the boundaries of the law; they have to move on constantly, as if under a curse, without settling somewhere for a prolonged time. The simple cause for this is, that black people can not be made white by order; savages are not to be tamed.
Orders are not enough; the effects wear off in a minute.
Not their body should be tied to the lumps of soil, but their hearts should be reached and made warm. Their souls should be touched and win over.
These people should be educated. Let's get them join us, conquer their prejudice, that someone is despised only for being gipsy.
Let's win over their trust with goodwill; they should not only hear about loving our fellow-men, but should feel and experience it too... They shouldn't feel our pity, when they approach us.
They should feel, that the law is not only for punishment, but also for protection. We shouldn't treat badly the things which are saint in their eyes: their language, their family.
These things must be made one step at a time, how the little kids learn to walk. Gipsies are afraid of everything new and unusual. When he is one step ahead of the old things, he thinks that those have disappeared.
Wondering gipsies live on the lowest level of the society, it is impossible to get on the level of our times with a single jump-like Minerva did from Jupiter's head. Climbing up is always much harder than coming down.
Gipsies can not see from the light, since their eyes are accustomed to the dark.

Zámolyi Varga, 1892.325.

Gipsies have no love for work; instead, they are sluggish as people of eastern nations, who portray even their idols in the horizontal position. Standing would be too tiresome.
Gipsies don't like hard work; nor do they kill themselves over a job.
They undertake daywork as a last resolution, because it's binding; their work is not worth much, as they scold the sun all they, why couldn't it set sooner.

Zámolyi Varga, 1892.139.

Gipsies don't remember yesterdays, don't care about tomorrows, know only today. They take the words of the Bible literally: Don't worry, asking: What shall we eat or drink, what shall we wear?... Don't worry about tomorrow, for tomorrow will take care of itself. Today has enough problems of its own.

Zámolyi Varga, 1892.193.

Gipsies are accustomed to spirits from their early childhood, that's why brandy is their champagne and most important medicine.
They are always thirsting for spirits, so there is no feast, wedding, christening, gatherings, election of voivode, peace-making, without it. When they have brandy, the whole world is theirs, nobody is appreciated, they have no respect for no-one. I wouldn't advice any individuals to enter their tent, at such times.
A gipsy man gets drunk quickly and gladly, because he doesn't know about moderation, but sobers up similarly quickly.
This is his good day which will be remembered with pleasure.
His normally inrestraint tongue is further loosened by the spirit, he is ready for violent quarrels. Gipsies of a caravan amuse themselves with so much noise, that it can be heard in nearby villages. Local people stay up and watch the drunken heros, who were begging for alms yesterday, and will probably beg again tomorrow.

Zámolyi Varga, 1892.88.

Once I witnessed them taking an oath as suspects of a theft, the following way: they took soil into their palms, salted and watered it, then shaped a ball of it, stuck a knife in it, placed their right forefinger on top of it and cursed themselves terribly.

Sunday paper, 1887.258.

Az esküvő napján a karavánok a jelzett helyre összejönnek, ahol aztán gyorsan föl állítják sátorukat. A czigányok kört formálnak a mátka pár körül, belép a körbe a vajda, vagy a legöregebb czigány, és fölszólitja a mátka párt arra, hogy most a körül állóknak tettleg is bizonyitsák be határtalan szerelmüket. Rá adják az újpárra a szülei áldásukat, mire aztán következik az új pár részéről a nagy átkozódás, esküdözés, hogy ök egy mást soha el nem hagyják soha egymást a legnagyobb kinoztatás alatt sem árulják el. Egy-egy lakodalomban mely rendszerint hetekig is eltart, ha a csendörök meg nem zavarják őket, 100–150 baromfi is elfogy a másnemü húsfélék mellett, ami persze nem került pénzükbe. A lakodalmak végén rendszerint össze verekednek, a melyben az új pár viszi a vezér szerepet, de midön egymást az egész karaván jól össze verte, – össze csókolóznak, s ezzel kész közöttük a békesség ujra.

Horváth, 1979.

A keresztelés úgy megy végbe, hogy a karaván összes tagjai össze ülnek, és meg vitatják, hogy a kisdednek milyen nevet adjanak. Rendszerint a legutóbb elitélt vagy kivégzett czigány vagy czigánynönek a nevét adják a kisdednek, mivel ök a becsukott vagy kivégzetteket élő emlékezetben maradjon az illető, azért adják az ő nevét a kisdednek. Ez náluk a rendes keresztelés, megtörténik néha ugyan az is, hogy a legközelebbi községben levő pappal is meg kereszteltetik, de ez náluk nem föltétlen szükségesség; azzal meg egyáltalán nem is törődnek hogy a keresztelő-pap milyen vallású, minthogy ök mindig olyan vallásuaknak mondják magukat, a milyen a keresztelő pap vallása. Megtörténik az is, sőt igen gyakran, hogy az újszülöttet utazásuk alatt több községben az ottani papokkal megkereszteltetik.

Horváth, 1979.23.

Ha a karavánnak egy tagja meghal, azt a legközelebbi faluba szállitják, és ott olyan vallásúnak mondják magukat a milyen a község nagyobb részének a vallása, s a pap által el temettetik. Ilyenkor van sirás a karavánba néha napokig. Érdekes hogy a sirra egy lyukat csinálnak, és abba egy kis darab kenyeret tesznek melyet miután meg is sóztak, borral elöntik, igy azt be tömik földdel. – Ezt az ö hitök szerint azért müvelik, hogy a halott a másvilágon ne szükölködjék.
A temetés után rendesen nagy halotti tort rendeznek a hol az elhunytnak lopásait, rablásait megemlitve dicsőitik, de a halotti tor is többnyire verekedéssel szokott végződni. Ha valamelyik czigány társukat üldözés közben a hatóság emberei lelövik, azt ha csak lehetséges magukkal viszik, és minden papi szertartás nélkül egy félre eső helyen eltemetik; – ha azonban a lelőtt egyént magukkal vinni nem tudják az üldözés miatt, akkor a holt testért soha sem jelentkeznek, azért, hogy meg ne tudják azt, hogy az illető melyik karavánhoz tartozott.
Érdekes az is, hogy halottjaikat nem a sátor ki és bejárásánál viszik ki, hanem lebontják a sátort, és a keleti oldal felé eső részén viszik ki. Ezt azért teszik, hogy haza ne járjon a halott. – Halottaikat sós vizzel szokták meg mosdatni. és e mosdó vizzel az állatokat mossák meg azután, azért, hogy azok egészségesek legyenek tőle.

Horváth, 1979.24.

A czigányok nem megvetői a tyúk és a többi szárnyas állat húsának sem, a melyeket úgy szereznek meg, hogy az egyik czigány asszony betolakodik a szobába vagy konyhába, felkinálkozik kártya vetésre vagy jövendő mondásra, melyet az illető tenyeréből vél kiolvasni, míg a künn maradt társnője az udvaron le kuporodva, a szoknyája alatt levő zsebből kukoriczát vesz elő, s az udvaron levő szárnyas állatok felé dobálja szemenként, a tyúkok észre vévén azt, felkapkodják a kukoricza szemeket, s mindig közelebb és közelebb jönnek a czigány asszonyhoz, úgy hogy már a kezével is elérheti, ekkor kezét felemelve magasságba, így ejt neki egy szemet, a melyet a tyúk midőn lehajolva a szemért el akar fogni, a czigány asszony macska ügyességgel elkapja, elharapja a nyakát, úgy, hogy az el sem károghatja magát, és gyorsan megfojtván, azt a szoknyája alá rejtve, melybe tíz darab is elférhet, gyorsan távozik vele.

Horváth, 1979.31.

On the day of the wedding, caravans gather at a certain place and put up their tents in a hurry. They form a ring around the bride and groom, the voivode or the oldest gipsy enters the ring and ask the young couple to prove their everlasting love. Parents bless their children, then the newly weds start to curse and take the oath repeatedly, that they will never part, that they will never betray each other, not even if tortured. Weddings generally last several weeks if not disturbed by the gendarmerie; 100–150 chicken is eaten in addition to other kinds of meat, but nothing was bought for money. Finally they usually have a fight, with the new couple as leaders, but after everybody was beaten up, they all kiss and peace is restored.

Horváth, 1979.

The process of christening is the following: all members of the caravan gather to discuss the name of the newborn. Usually, the name of a recently imprisoned or executed man or woman is given to the child, for they consider imprisoned or executed gipsies heros, they give their name to the child, so as they will be remembered by the members of the caravan. This is normal christening in a gipsy family. Sometimes the newborn is christened also by the priest of the nearest village, but it is not absolutely necessary; they don't care about the religion of the priest, they always claim themselves to be of the same religion as the priest. It happens, that during their journey, the newborn is christened several times in different villages, by different priests.

Horváth, 1979.23.

When a member of the caravan dies, the others take his/her body to the nearest village, where they claim to be of the same religion as the majority of the people of that particular village, so that the priest can not refuse the funeral. At such times, there is wheeping in the caravan sometimes for days. It is interesting, that they make a hole on the grave and put a slice of bread in the hole, salt it and pour wine over it, then cover it with soil. According to their belief, it must be done, so that the dead won't be in need of food or drink in the other world.
After the funeral, generally a funeral feast takes place, when the dead is praised by listing the thefts and robbery he/she was involved in, but these feasts usually end with a fight. If one of them is shot by officials during a manhunt, if it is possible, they take his body along and then bury him in a remote place, without any ceremony; but if they can not take the dead along – because of the manhunt – they never claim the body, so that officials wouldn't know, which caravan had he belonged to.
It is also very interesting, that the dead is not removed from the tent through the "door", but they pull down the tent and take out the dead body from the tent at its side facing East. This is done, so that they won't be hunted by the dead. They wash the dead with salty water, and then they wash the animals with that same water, so that they will remain healthy.

Horváth, 1979.24.

Gipsies don't say no to some chicken or other poultry, which they get the following way: one of the women forces her way into the room or kitchen, offering fortune-telling by cards or prediction from the palm, while her companion crouches down in the yard, takes some grains of corn from under her skirt and throws them to the fowl one by one. The hens notice the grains, come closer and closer to the woman, so that one of them is within reach, then the woman drops a grain from over the hen, and when it down for the corn, she catches it skillfully as a cat would, bites in two its neck without a sound, then hides it under her skirt, where there is enough place for ten chicken, then quickly departs.

Horváth, 1979.31.

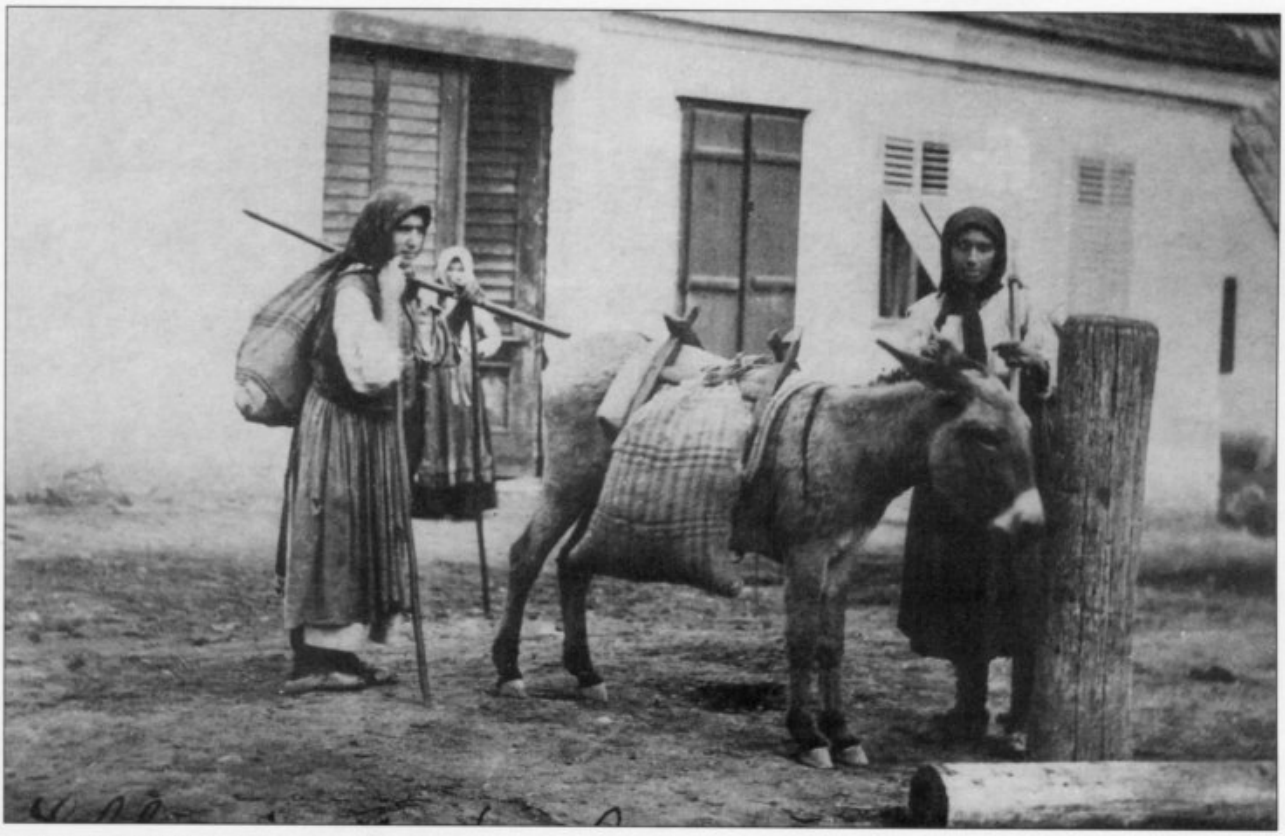
81. Vándorló cigányok / Wanderer gipsies
1910 körül. Ismeretlen felv.

82. Kóborló cigányasszony / Vagrant gipsy woman
1910 körül. Müllner János felv.

83. Kolduló cigányasszony / Beggar gipsy woman
Lőrinci, 1928. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

84. Cigányok / Gipsies
Csiklovabánya, 1909. Nagy Miklós felv.

85. Változatok a koldulásra/I. Egy romániai kislány trükkjei a Nagykörúton /
Versions for begging. The tricks of a Romanian girl in the Nagykörút/I.
Budapest, 1992. Bozzi Vera felv.

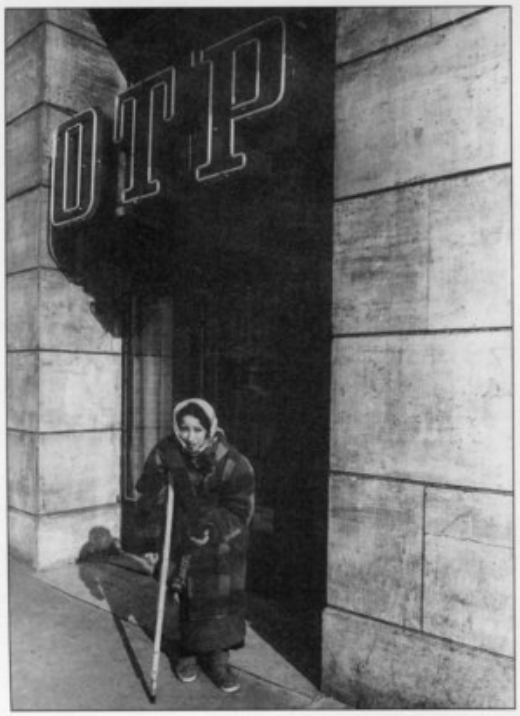

86. Pesti zsánerek / Genres from Pest
Budapest, 1991. MTI fotó, Demecs Zsolt felv.

A Szent István körúton kéregető kislány egymás felé deformálódó lábfejein a mínuszos hidegben sincs cipő, a csupasz betonon ücsörög, kész felfázás ránézni is. Aztán elmúlik néhány nap szép csendesen, és a kislánynak már csizmája van. Igaz, székhelyét arrébb tette pár kilométerrel, a Blahára, valahogyan a lábai is kiegyenesedtek, újabban viszont mankóval biceg, mert azért mégiscsak illik nyomorúságosan kinéznie egy koldusnak. Végül is oly mindegy, hogy mankóval álcázott egészségesek vagy bebugyolált lábú rövidtávfutók, netán csakugyan rokkantak könyörögnek alamizsnáért a járdán. Éhen halni egyikük se szeret.

The little girl, begging for alms on the Szent István boulevard, has no shoes on her deformed foots even when the temperature is below zero; she is sitting on the bare concrete; one catches the cold by only looking at her. Then after several days, the little girl already has boots. It's true, her hunting area has changed, it is the Blaha L. square now. Her legs have been straightened somehow, in turn she uses crutches now, for a beggar must be miserable-looking, anyway. It is all the same, that healty people disguised as sick by crutches, or sprinters with wrapped legs, or actually disabled gipsies are begging on the pavement. Neither of them like to starve to death.

Czene, 1993.

87. Változatok a koldulásra/II. /
Versions for begging/II.
Budapest, 1992. Bozzi Vera felv.

88. Romániából menekült gyerekek /
Children escaped from Romania
Budapest, 1992. Bozzi Vera felv.

89. Kéregető cigánygyerekek / Beggar gipsy children
Budapest, 1935 körül. MFI fotó

90. Hegedűs koldus aluljáróban / Violin-playing beggar in a subway
Budapest, 1992. Váraljai Szandra felv.

91. Vándor majomtáncoltató bulgár cigány /
Wanderer monkey-leader Bulgarian gipsy
Déva, 1905. Szabó Imre felv.

92. Oláh medvetáncoltató cigányok /
Walach bear-leader gipsies
Pusztanagybajom, 1900. Jankó János felv.

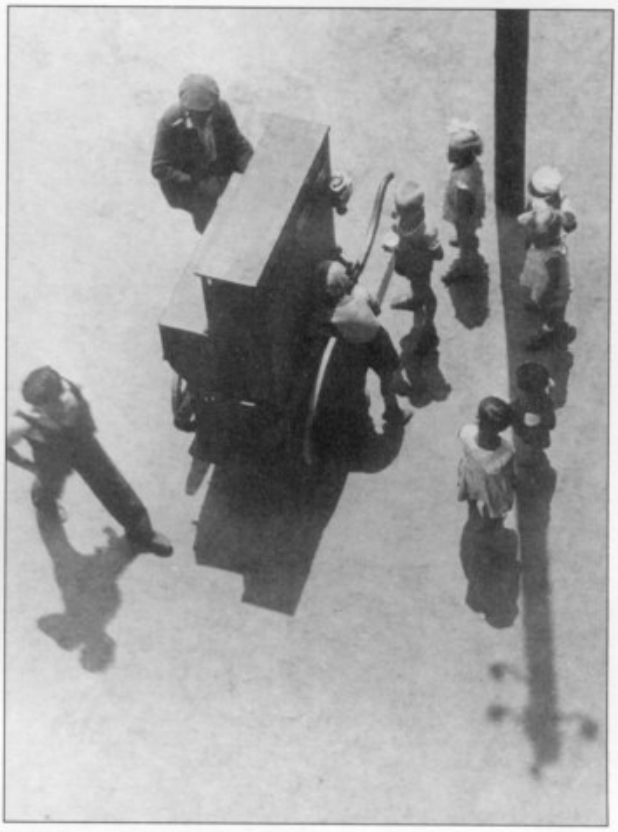

93. Medvetáncoltató cigány / Bear leader-gipsy
Brassó vidéke, 1910. Adler Artúr felv.

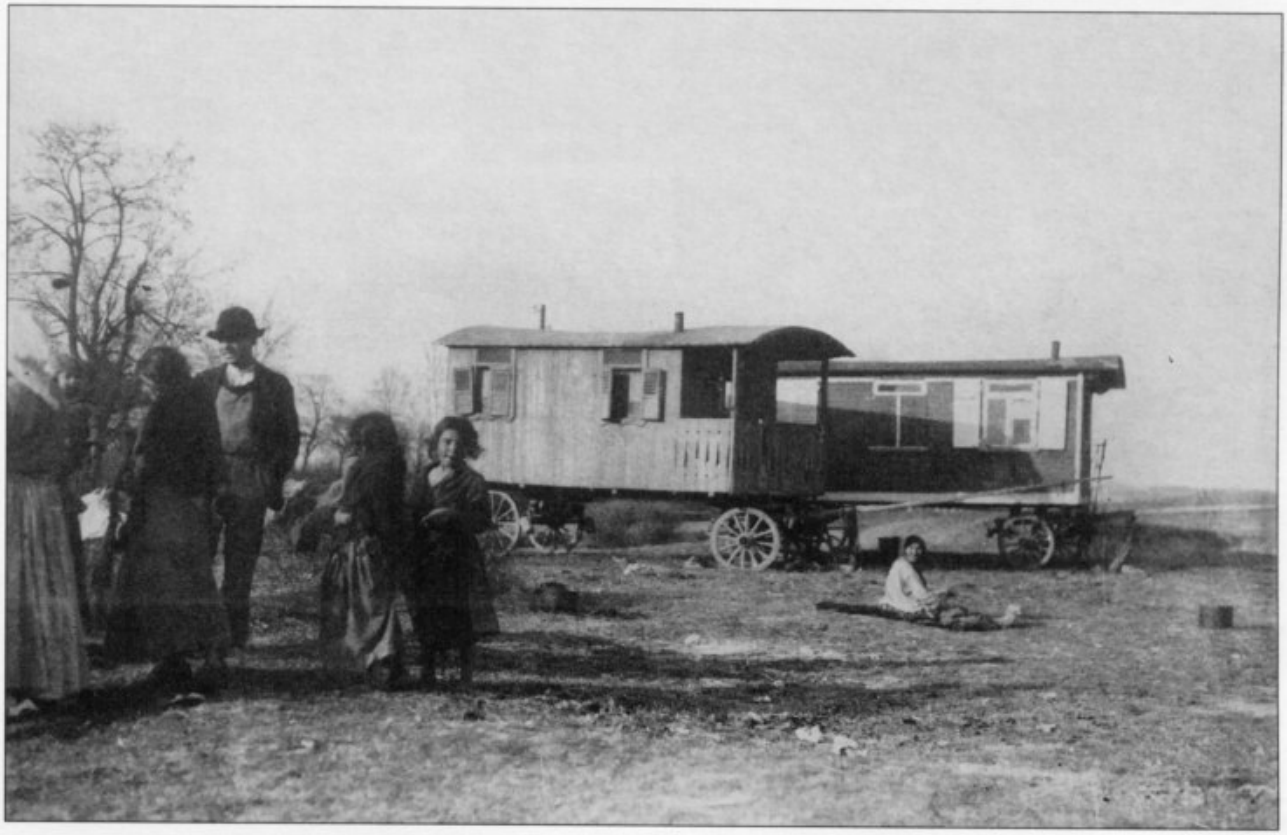
A mutatványosokat a nem-cigányok gyakran „istóriás"-oknak, saját maguk pedig foglalkozásuk alapján „bucsusok", „ringlisesek", „kettyesek", „bazárosok"-nak nevezik magukat. Számbeli-leg többen vannak a köszörüsöknél. Egymáshoz sok rokoni szállal kapcsolódnak, s ennek következtében meglepően pontosan tudják, hogy az országban éppen hol élnek nagyobb számban mutatványosok. Szemben a köszörüsökkel, drótosokkal, már alig beszélnek cigányul. Szerintük már két generációval ezelőtt is inkább németül beszéltek, s őseiket is Németországból származtatják.
Az egyes családok kizárólag egy meghatározott körzetben mozognak, az ország területét vásárok és bucsuk szempontjából gyakorlatilag felosztották egymás között, de még így is nagy a konkurrenciaharc – saját maguk is főként ennek tudják be a körükben tapasztalható meglehetősen éles anyagi különbségeket. Felső rétegük életkörülményeit tekintve gyakorlatilag asszimilálódott, kevésben különböznek a nem-cigány környezettől.

Showmen were often called "story tellers" by non-gipsies, while they called themselves "pilgrims", "carousel-men", "shooting gallery-men", "bazaar-men". There are more of them then knifegrinders. They are related to each other, so they know surprisingly well, which parts of the country are living a number of other showmen. In contrast to the grinders and menders, these people can hardly speak the Romany language. They tell you when asked, that the last two generations spoke German instead, and they are of the opinion, that their ancestors came here from Germany.
Each family moves in a certain district; the country was actually divided among them in regard of fairs and dedication festivals, but competition is still strong – they put it down to this fact, that there are big differences between the families in terms of money. Upper-class showmen are actually assimilated, there is only a slight difference between them and non-gipsies.

Matolay, 1977.30–31.

94. A verklis / The organ-grinder
Budapest, 1930-as évek. Szabó Lajos felv.

95. Cigány család karavánkocsija / Caravan-cart of a gipsy family
Aszód környéke, 1930-as évek. MFI fotó.

96. Menyecske / Young wife
Békés megye, 1913. Kohár Ernő felv.

97. Rostaforgató cigányasszony / Gipsy woman turning a riddle
Zengővárkony, 1930. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

98. Szerelmi varázslás ráolvasással / Love magic art
Őrtilos, 1964. Eperjessy Ernő felv.

A jóslónak el kell hitetnie azzal a személlyel, akinek jósol, hogy a kártyák állása és a mondott értelmezés valóban az élet és a sors jövendőjét mutatja meg. Nyilvánvaló, hogy a jóslónak fel kell mérnie, hogy a vele szemben álló személynek mik a preferenciái, életének melyek azok területei, amelyekben a tudása bizonytalan, ahol sikertelensége megmutatkozik, ahol félelmeik meghúzódnak, melyek azok a területek, ahol retteg a jövőtől és ahol a jósló megerősítheti és hitelesítheti a másik felet. A jósló abban képes megerősíteni az embereket, hogy jelenlegi társadalmi, anyagi és társas létük nem végérvényes, hanem ennél csak jobb lehet, és abban mozgósítják az embereket, hogy az önmagát beteljesítő jóslat elvének érvényesülésével megszerezhető és megszervezhető a jóslás során felvázolt pozitív jövőkép.

The fortune-teller have to convince the person, for whom she makes predictions, that the position of cards and its interpretation is truly showing the future life and fate. It is clear, that the fortune-teller must assess the preferences of the person standing in front of her, what are the spheres of his/her life, where his/her knowledge is uncertain, where he/she is unsuccessful, what are the spheres where he/she fears the future and where the fortune-teller can confirm and authenticate the other party. The fortune-teller is able to confirm, that the present social, financial situation of people and their partnerships are not definitive, but it can be improved, and they mobilize people in a sense, so that by the success of the principle of predictions that come true, it is possible to obtain and arrange the positive image of future, as outline by the fortune-teller.

Szuhay, 1991.56–57.

Szeme, szája nevet, de szíve két lakat között van. Megmondom, mi vár magára. Egy nagy út előtt áll. A házasélete nem úgy sikerült, ahogy elképzelte, de ne keseredjen el, mert nagy jövő vár magára. Akiről azt gondolja, hogy már elfelejtette, az még mindig várja magát vissza. Tenyeréből mutatkozik további életútja. El ne mulassza azt az utazást, ami a közeljövőben fog önre várni. Ezen az úton sok megpróbáltatás éri, hivatalos emberek elé fog kerülni, de szerencsésen fog végződni. Még itt az is mutatkozik, hogy a családban hamarosan haláleset következik be, de nem a legközelebbi hozzátartozója hal meg. Azt látom, hogy a legnagyobb bánatot a házasság okozza. Könnyen változtathat rajta, ha nem sajnálja azt az összeget, amennyi szükséges ahhoz, hogy ez az ügye rendeződjön. Tegyen a tenyerébe 3x3 darab százast és mondja, hogy nem sajnálja. Ebből is látni, hogy önt jó szándék vezérli. Látom, hogy meg van győződve arról, hogy eddig is az igazságot mondtam.

Your eyes and lips are smiling but your heart is between two padlocks. I tell you what the future has in store for you. Your marriage didn't work out the way you wanted but don't despair, you have fine prospects. You think that you were long since forgotten by somebody who is still waiting for you. Your palm shows your further path of life. Don't miss the journey that lies ahead in the near future. You must expect many ordeals during this journey, you will meet official people but it will turn out well in the end. It appears that soon there will be death in the family, but it's not your next of kin who dies. I can see that your marriage distresses you most. It can be easily changed if you don't spare the sum needed to settle this matter. Place 3x3 hundred forint note on your palm and say you give it gladly. You seem to be well-meaning. I can see that you are convinced I told you the truth.

Rostás-Farkas – Karsai 1992.99.

99. Planétát húzó nyúl /
A rabbit for having fortune told
Budapest, 1947. Ismeretlen felv.

100. Erdélyből jött sorsjegyárus /
A Transilvanian boy selling lottery tickets
Budapest, 1991. Hajtmanszki Zoltán felv.

101. Utcai szerencsejátékosok / Street gamblers (unknown photographer)
Budapest, 1947. Ismeretlen felv.

102–103. Papagáj-planétás gyerekek/1–2. /
Children with parrot for having fortune told 1–2.
Budapest, 1992. Bozzi Vera felv.

104–112. Csengőöntés / Founding a bell
Tiszaigar, 1949. Bakó Ferenc felv.

A munka első fázisa a negatív öntőminta elkészítése. A negatívot nedves homokból állították elő. Az alsó és felső negatív egy-egy hengeralakú, bádogból erre a célra előállított edényfélében volt (a továbbiakban: köpönyeg).
A földet egy kis darabon kalapáccsal elegyengették, majd pokrócot terítettek rá. A pokrócot feszesre kihúzták, ráöntötték a nedves homokot, és ráállították az alsó negatív köpönyegét. Ebbe beletették a minta-csengőt, majd a csengő és a köpönyeg közötti üreget kitöltötték homokkal. A homokot kalapács nyelével és fokával erősen letömködték. Az egészet felfordították, a fenékrészen a homokot késsel és kalapáccsal lesimították, levakargatták.
Ezután elkészítették a negatív felső részét is és a csengőminta tetején lévő lyukon szöget húztak át, hogy ez a csengőt rögzítse. A rendelő kívánságára díszítést is tettek rá: a külső szeggel vagy tűvel ráírták a rendelő nevét, vagy koszorút rajzoltak ki: ződágazták a mintát.
Maga az öntés, a földben történt. Baltával lyukat ástak a földbe. A minta tetején, a negatív belsejébe levezető lyukra sárból kis csonkakúpot, papot gyúrtak és rátapasztották. Ekkor tették bele a negatívot a földbe és betemették úgy, hogy a negatív felett tányéralakú mélyedés maradjon, amelyből a pap kiállt. Ebben a homorú mélyedésben olvasztották meg később a rezet.
A mélyedés szélén alacsony sárfalat, kohót gyúrtak közepén újjal fúrt lyukkal úgy, hogy a lyuk a pap tetejével egy magasságban legyen. A kohó mögé a földre tették a fújtatót, amelynek szája a kohó közepén lévő lyukba illeszkedett.
A pap körül a mélyedésbe parazsat és faszenet raktak, a tűzet fújtatóval állandóan élesztették. Amikor jól izzott a szén, fogóval rátették a rezet és a cint, hogy a tűzben megolvadjanak. A már folyékony fémet pálcikával megkavarták, kiszedték a parazsat, kipiszkálták helyéről a papot és a folyékony réz a nyíláson át lecsorgott a negatívba. Félórát vártak a réz kihűlésére és kibontották a gödröt, kivették a formát. Széjjelverték a formát és kiesett belőle a csengő.

Bakó, 1992.75–76.

113–115. Csengőöntés / Founding a bell
Tiszaigar, 1949. Bakó Ferenc felv.

First phase of the work is to make the negative mould. It was made of damp sand. Each of the upper and lower negative was placed in a cylindrical pot-like holder made of tin for this special purpose (from here on: the casing).
The ground was levelled with a hammer, then covered with a blanket. They threw the wet sand on the outstreched blanket, and the casing of the lower negative was placed on top of the sand. The bell-mould was placed in the case, then the cavity between the bell and the casing was filled with sand. They pressed the sand with the handle and blunt end of the hammer, till it was dense enough. The whole thing was turned upside down, the sand at the bottom was smoothed and scraped with knife and hammer.
After this, the upper part of the negative was formed and a nail was pulled through the hole on the top of the bellmould, thus fixing the bell. To order, ornaments were made: they wrote the name of the customer or drew a wreath of green leaves with the outer nail or pin.
The casting process itself took place in thge ground. They dug a hole in the ground with a hatchet.
A small frustrum of cone of mud (called the "pap" = priest) was put on the top of the mould, exactly on top of the hole, leading to the inside of the negative. Then the negative was placed on the ground and covered with soil in such a manner, that a plate-like depression remained, from which the mud cone stuck out. Later, in this depression was melted the copper.
At the edge of the depression, a low wall of mud, the furnace was erected with a hole made by finger, so that it was at the same level as the "priest". The bellows were placed behind the furnace, the mouth fitting properly into the slot of the furnace.
The casting process started after all these were done. Ember and charcoal were put around the "priest" in the depression. The fire was constantly stirred with the bellows. When the coal was red-hot. with pliers, copper and tin were put on the fire to melt down. The already liquid metal was stirred with a stick, the ember was removed, the "priest" was prised out of its place, and the liquid copper ran down into the negative, through the hole. They waited for a half hour for the copper to cool, then opened the hole in the ground and removed the mould.
They broke the mould and then the bell fell out.

Bakó, 1992.75–76.

116. Cigánykovács tűzfújtató kutyabőr dudával /
Gipsy blacksmith with dogskin bellows
Patak, 1934. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

117. Mátraballai fúrókészítő és fúrójavító cigányok /
Gipsies who make and repair gimlets
Szuhahuta, 1954. Csilléry Klára felv.

A vasnak, bárhol lássa is, nem kegyelmez; a rajkó nagy örömmel szedi össze a rozsdás szegeket, elhullott patkódarabokat, letördelt pántokat, és nagy örömmel viszi haza apjának, aki összeolvasztja és feldolgozza.
A vasművészetet a czigány apjától tanulja, ki maga sem tud többet, mint a mennyit ősei négyszáz év előtt tudtak.
A szenet magok égetik... Szerszámai annyira kezdetlegesek, hogy csakis ő képes azokkal boldogulni.

Zámolyi– Varga, 1892.141.

118. Sátoros cigányok / Caravan dweller gipsies
Patak, 1934. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

119–120. Csigacsináló készítés / Making a board for shell-shaped noodles
Tiszaigar, 1949. Bakó Ferenc felv.

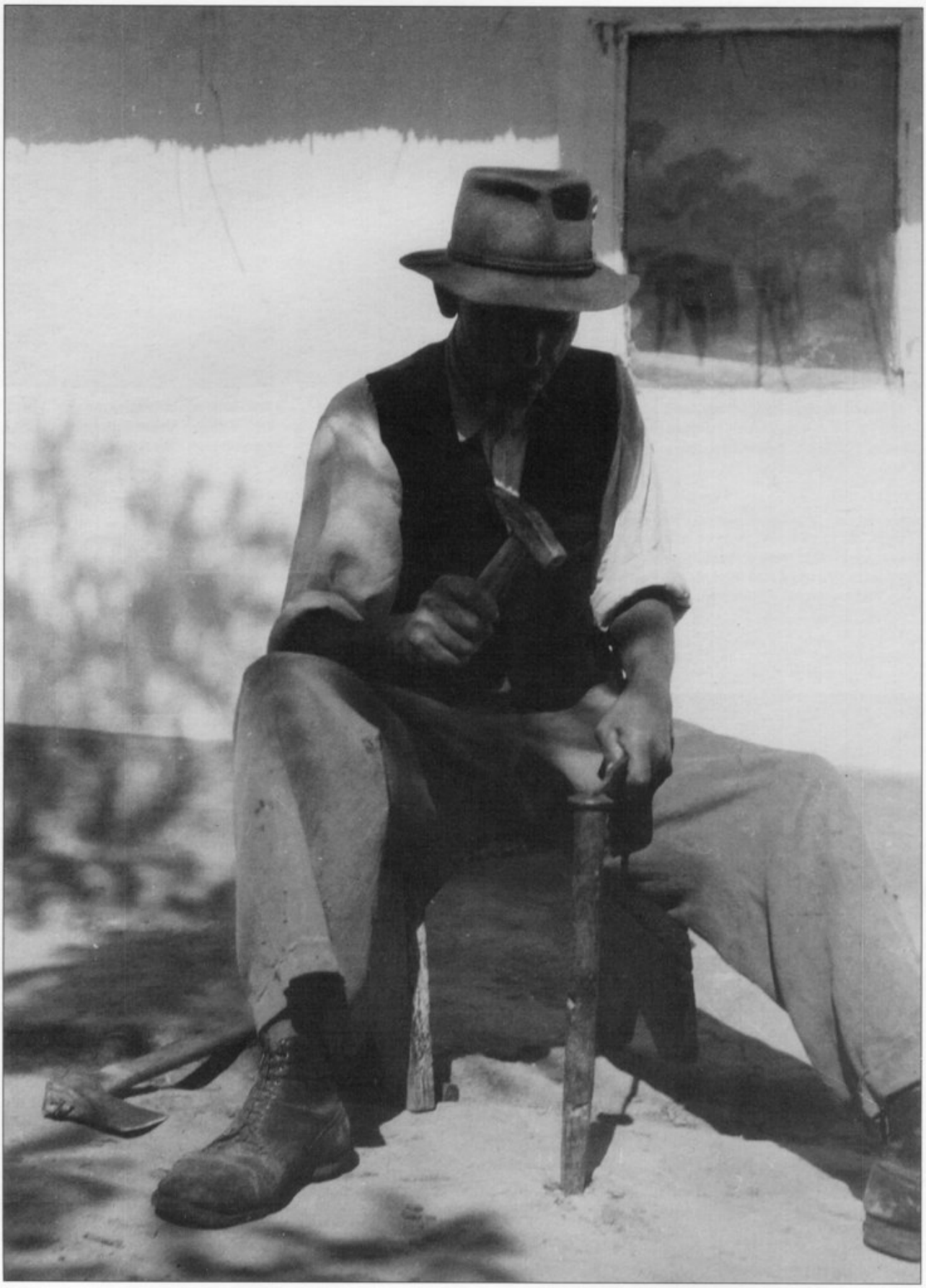
121. Fúróárus öregasszony / Old woman selling gimlets.
Bekölce, 1953. Bakó Ferenc felv.

Gipsies like to pick up pieces of iron everywhere; the little "rajko" (kid) is happy to find rusty nails, lost pieces of horseshoe, broken hoops, and brings them home to his father, who melts them down, then processes the iron.
They learn the art of iron from their fathers, who himself doesn't know more, than his ancestors four hundred years ago.
They make charcoal themselves... Their tools are so simple, that only they can handle them successfully.

Zámolyi Varga, 1892.141.

122. Vándor cigányok pihenője. Csoportkép / Wanderer gipsies having a rest. Group photograph
Bekölce, 1953. Bakó Ferenc felv.

123. Üstfoltozó cigány / Kettle repairer gipsy
Tiszaigar, 1958. Erdős Kamill felv.

124. Öreg üstfoltozó / Old kettle repairer
1930 körül. Vadas Ernő felv.

125. Cigánykovács munka közben / Gipsy blacksmith
Matolcs, 1928. Luby Margit felv.

126. Edényjavító cigány / Gipsy repairing pots
Zsennye, 1955. Dömötör Sándor felv.

127. Bádogos / Tinsmith
Kiskunhalas, 1961. Erdős Kamill felv.

128–130. Bádogos munka közben / Tinsmith
Tarany, 1984. M. Soós György felv.

131. Műhely részlete / Part of a workshop
Csongrád, 1940 körül. Glózner Mária felv.

Gyárak se bírják csinálni, amit mi csinálunk. Mert vegyük a sínszeget, mellyel a sínt fogják a talpfához – ha aztat rúdban leöntik, aztán vagdossák széjjel, letörik a feje. Hanem amikor mink szép csínjával megfogjuk, megizzítjuk – így e, nézzék –, idetesszük az üllőre, kihegyezzük, aztán az üllő szélén szépen lehajlítjuk a másik végit, három nagyot ütünk rá vagy négyet, aztán aprókat, hogy az a szép té formája meglegyen, egy szempillantás alatt kész van. És ez ám nem törik, inkább hajlik, odasimul a sínhez.

Bartos, 1958.5.

People are unable to do our job, even in factories. Let's see the rail spike which fixes the rails to the sleeper; when cast in rods and cut up afterwards, its head breaks off. But when we seize it very gently, heat it – there it is, look – place here on the anvil, sharpen it, then bend its other end down along the anvil's edge, strike it hard three times or four, then with tiny little hits give it a nice form, and the spike is ready in a trice. And this one doesn't break, it bends and clings to the rail instead.

Bartos, 1958.5.

132. Építkezésen dolgozó kovács / Blacksmith, working at building
1930-as évek. MFI fotó.

Jó időben szabad ég alatt, földön ülve, dolgozik. Az asszony, ha véletlenül otthon van, mellette ül és szítja a tüzet, melyet a rajkók is körülvesznek és bámulják apjok ügyességét.
Készít pedig szegeket, patkót, élesít szántóvasat, ajtósarkat, závárt, vasgyűrűt, bicskát, pipaszurkálót, lakatot, ergérfogót; javít, drótoz üstöt, patkol lovat és kordováncsizmát, csinál fúrót, teknővakarót, czifra tésztametszőt, bográcsot, serpenyőlábat, pipafedelet.

Zámolyi Varga, 1892.142.

Nő nem jöhetett közel, nem nézhette az öntést, mert akkor nem sikerült. „Zatar tuke, na sordjol o cengövi" (Menj innen, nem ömlik meg a csengő!) – kiáltottunk arra, aki közel jött. Ezenkívül nagyon vigyáztunk arra is, hogy a fújtatót ne lépje át senki, mert akkor sem sikerült az öntés. Előző éjszaka nem volt szabad az asszonnyal együtthálni, mert ez is balszerencsét hozott.
Csengőöntés, ill. fújtatás közben énekeltek is az öregek. Akkor kezdték az éneket, amikor lekapták a bodzót és a réz kezdett lefolyni a homokmintába. És ha ezt a „varázsdalt" mondták, biztosan sikeres lett az öntés.

O roma ando gav	A cigányok a faluban
o cengővi soren	a csengőket öntik;
soj kode muri gazi	mi lesz feleségem
ci zangl'om te kerav	nem tudtam megcsinálni
andi luma sar zano te dzuvav?	a világban hogyan fogok én megélni?

Szokás szerint – ha a csengőöntés már sikeresnek látszott (ezt a megolvadt réz megfelelő hígságán már látni lehetett) – amikor a bodzót lekapta, akkor táncraperdült a csengőöntő.
„Ha azt akarjuk, hogy jóhangú és szép, fényes legyen a csengő, akkor egy kis darab cint és egy kávéskanál szalmiákszeszt (?) tegyünk a réz közé közvetlenül az öntés előtt."

Erdős, 1962.120–121.

A tüzesen kovácsolt többféle szerszám és használati tárgy között a fúrócsinálás (fúró cigányul: fúrovo vagy plagyevi) látszik olyannak, melyet hagyományosan a cigányság a legrégibb idők óta folytat. Nagysága szerint a fúró lehet félcolos, háromnegyedes, négycolos és ötcolos fúru. A legkisebb fúrót szegfúrunak nevezték, „mert ha akácfából kerítést csinálnak, ezzel fúrják ki a szeg helyét". Minden fúróba markolatnagyságú, fa keresztnyél járt. Bizonyos büszkeséggel emlegették, hogy hármas fúrut is tudnak csinálni, vagyis háromágú fúrót, melyhez nem kellett nyél, mert „magából van a nyél meghagyva".
Kovácsoláshoz a fúrót háromszor tüzesítették meg. Először, az első melegítés után, a kalapács talpával meglaposították a fúró tollát a sínvas-üllő tetején. Másodszorra – ugyancsak a kalapács talpával – az üllő kupáján kikovácsolták a fúró hegyét, a fúrót tehát kihegyezték, vagy megkupázták. Harmadszorra a kalapács élivel az üllő tetején meghajlították a fúró hegyét, vagyis meghajlították a fúrónak a hegye és a szára közé eső részét, a tollát. Kovácsolás után megreszelték a fúrót. „A hegyibe használjuk a háromélű reszelőt, a tollához lehet félhátúval is, meg háromélűvel is" mondta Varga Gyula.

Bakó, 1992.80.

Felvettem a hátamra a szerszámosládát, oszt amikor megérkeztem egy faluba, akkor ugyi danoltam, meg ugyi kiabáltam. Azt kiabáltam, hogy:
„Fótozni! Fenekelni!
Fóóóóótooooozni! Fenekeeeelni!"
Ezt kiabáltam.
Egy lyukas lábast úgy kell megcsinálni, hogy először a lyuk helyét megtisztítom. Ha kerek a lyuk, akkor árral, vagy reszelővel, ha hosszukás a lyuk, akkor késheggyel. Akkor fogom a nyitszöget, és ha hosszú a nyitszög, akkor kalapáccsal, de hidegvágóval elvágok velőle. Akkor beléteszem a lyukba belőlről a nyitszeget a fejivel, akkor a drotot beteszem belül, ráfektetem a nyitszeg végit, és kivülről rákalapálom a nyitszöget. Rányitolom. A szerszámaim kalapács, olló. Mán ilyen drótvágó meg lemezvágó olló. Fogó, aztán dobó. Dobónak nevezzük, mert

In fine wheather, the gipsy smith works outdoors, sitting on the ground. His wife, if she is accidentally at home, sits beside him and pokes the fire, surrounded by the children, who watch their father, how skillfully he works.
He makes nails, horseshoes, sharpens ploughshare, hinges, bolts, iron rings, jack-knives, pipe-cleaner, paddlock, mousetrap; repairs cauldrons, shoes horses and boots, makes gimlets, trough scrapers, fancy pasta chopper, stew-pot, frying-pan legs, pipe-lids.

Zámolyi Varga, 1892.142.

Women were not allowed to come close, so as not to disturb the casting. "Zatar tuke, na sordjol o cengovi" (Go away, otherwise the bell won't melt) – so we shouted, when someone came close. In addition, we had to watch that no-one stepped over the bellows, it also effected the success of the casting. It also meant bad luck, if we slept with our wives the previous night. During bell-casting and bellowing, old people usually sang songs. The singing started when the lid was removed and the copper started to run into the mould. If they sang the following magic song, the casting was always successful.

O roma ando gav	Gipsies are casting
o cengovi soren	bells in the village;
soj kode muri gazi	what am I to do, my dear
ci zangl' om te kerav	wife, it didn't turn our
andi luma sar zano te dzuvav?	right; how shall I go on in this world?

According to the custom – when the casting of the bell seemed all right (the caster knew it from the density of the melted copper) – then, when he removed the lid, the caster started to dance. "If we want the bell to have nice sound and a nice, sparkling surface, a piece of tin and a teaspoon of liquid ammonia (?) must be added to the copper just before casting."

Erdős, 1962.120–121.

From among the tools and utensils forged red hot, the making of a gimlet (in Romany language furovo or plagyevi) seems to be the traditional job of the Gipsies since the oldest times. The gimlet can be of 1/2", 3/4", 4/8", and 5". The smallest was called nail-gimlet "because when people make a fence of locust wood, they make holes for the nails with this gimlet." Each gimlet had a wooden cross-handle, the size of a palm. They were proud to be able to make three-pointed gimlets too, which didn't need handle, as the "handle was made of the gimlet itself". The gimlet was made red hot three times for forgeing. At first, after it was made red hot in the first time, the flat part of the gimlet was made by the bottom of the hammer, on the rail-iron anvil. At the second time, the point of the gimlet was forged with the bottom of the hammer, on the tongue of the anvil, thus the gimlet was made sharp. At the third time, with the edge of the hammer, the point of the gimlet was bent on the anvil, that is, the part of the gimlet between the point and the handle was bent. After forgery, the gimlet was filed. "The tip of the gimlet is filed with a three-edged file, the rest of the gimlet can be filed either with a half-back-file or with a three-edged one" – said Gyula Varga.

Bakó, 1992.80.

I put my tool-box on my back, and when I arrived in a village, I sang and shouted:
"Mending! Patching!
Meeeeeendiiiiiiing! Paaaaatchiiiiiing!
This is what I shouted.
A pot with a hole is mended so, that I clean the edges of the hole first. If the hole is round, with an awl or file, if it is oblong, with the point of a knife. Then I take the rivet, if it is too long, I cut it with a cold-chisel. I put the rivet in the hole, with its head facing inside, place the "dopo" (small anvil) inside the pot, place the end of the rivet on the anvil and hammer the rivet from the outside, that is, I rivet it. My tools are hammer, scissors. Not ordinary scissors, but wire-cutter and

azon doboljuk az edényt. Akkor van áram, hidegvágóm, csipőfogóm. Ezek vannak.
Na most, ha nagy a lyuk, akkor lemezből csinálok fótot. A lyukat kitisztítom, és ráteszem a fótot. Belőlről teszem rá a fótot. De előre el is szoktam én készíteni ilyen fótokat. És akkor ha belőlről rátettem, akkor a lyukon át szétnyitom a fót peremit, akkor kivülről szétkalapálom a fótot kalapáccsal.
Ha még nagyobb lyuk van a lábason? Akkor két egyforma nagyságu lemezfótot készítek. Mindkettőt azon a helyen kilyukasztom. Ugyi azokba megyen a nyitszög. Az egyik fótot teszem belőlről, a másik fótot teszem kivülről. Akkor a dobót ráállitom a belső fótra. A lyukba beléteszem a nyitszöget és kivülről a dobón rányitolom mint a kettőt. Ja! A két lemez köré szoktam tésztát tenni. Azt lisztből készítem vizzel. Kérek a háziasszonytul egy kis lisztet. Sürüre megkavarom, a két lemez közé teszem és úgy nyitolom rá a két lemezt a lábasra. A tészta jobban összeköti a fótot.

Siska, 1979.

Hiszen a nyirettyü az a varázsvessző, a mely a czigányt vándorpatkányból emberré tette hazánkban, nem dicstelen tagjává egy dicső nemzetnek, itt-ott czivilizált vagyonos polgárrá is és a szellemi fensőbbség magas fokára emelte minden más országbeli fajsorsosai fölé, a kik, mint élő ethnografiai anachronismus és anatopismus lebegnek századok óta a természetbeli ősállapot és a kultura között, attól elszakadva, ennek ellentállva. Hazánkban pedig a hegedű világhírt adott némelyiköknek, sok ezernek pedig elég bőven kenyeret és elég könnyű megélhetést.

Vasárnapi Újság, 1887.53.

A banda elsősorban a gazdagoké volt. De túlzás volna azt állítani, hogy kizárólag azoké, mert a cigányok abban az időben is annak húzták a nótát, aki fizetett. Kölcsén nem volt divatban a szegényebb nép bandához való jogát korlátozó cigánykomenció, mint némely szatmármegyei faluban, – ami azt jelentette, hogy a bandának a természetbeniek és a pénz lefizetése után minden időben, minden esetben kötelessége a komenciót fizető gazda kívánságának eleget tenni.
Ma azonban a zenekar kizárólag a dolgozó tömegeké. Nagy társas összejövetelein a munkások, parasztok és értelmiségiek szórakoztatását szolgálja. Nemzeti ünnepeken pedig a nép hazafias lendületének pompás kifejezője.

Kávássy, 1955.6.

A gyékényt a Taktában vágtam. Jó mély vízben. Vót úgy, hogy nyakigérő vizben vágtam a gyékényt. Vót nékem ehhez mindig jó éles sarlóm és azzal vágtam ki. Amikor kivágtam kihordoztam a viz szélire és akkor aztat a parton megfonnyasztottam. Akkor fogadtam fogatot és hazahozattam. Akkor még egy ideig itthon az udvaron kiterítettem fonnyadni. Kévékbe kötöttem és olyan helyre raktam le, hogy a gyikiny ne rökönyödjön meg.
Amikor csinálni akar valamit az ember először kihasgatja a gyikinyt. Megpucolja. A gyikiny középső, vastag része a váz. Az olyasmi vastag-henger, mint a kisujjom. Ekkor a leveleket körömmel kettéhasitom. Ezekkel a szalagokkal szépen, sorba végigtekerem a váza gyikinyt. Körbe fonom. Amikor a kosár fenekit csinálom, akkor ezt a befont váza gyikinyt egymás mellé kanyaritom. Egy vékony szalaggal összevarrom. Amikor a szalag elfogyott, akkor a tővel eldugom és új szálat veszek és azzal fonom tovább. A gyékény vázát, másikkal toldom ki és igy haladok tovább. Amikor kész a kosárfenék, akkor kanyarodok felfelé. Ha jó anyagom van, akkor két óra hossza alatt megcsinálok egy kosarat.
A kosárcsináláskor tehát fokozatosan felfelé kell vezetni, egymásra vezetni a fonott gyékénysort. Igy az felfelé bővül az a kosár.
A szegist amikor kész van a kosár, külön kell fonni és rávarrni. A varráshoz van nekem egy kovácsolt tüm. Ennek a lapjában van egy hosszukás. Ebbe fűzöm belé a vékonyra hasított gyikinyt és azzal varrom fel az alsó és felső peremeket.

Siska, 1979.21–22.

plate shears. Pincers and "dobo". We call it "dobo", because the pots are drummed on it. Then I have awl, cold-chisel and pliers, That's all I have.
Well now, if the hole is big, I make a patch of a plate. I clean the hole, put the plate on top of it. I put on the patch from the inside. Sometimes I make such patches in advance. Then when I put it on from the inside, I open the rim of the patch through the hole, and hammer the patch from the outside.
What if the hole is a lot bigger? Then I make two patches of the same size, pierce them at the same place. These will be the places of the rivets. One of the patches is put on from the inside, the other from outside. Then I place the small anvil on top of the inside patch. The rivets are placed in the holes and riveted on the anvil. Oh, yes... I forgot to mention, that I usually put a piece of pasta between the two plates. I made it myself of water and flour. I ask the woman for a handful of flour, stir it till thick, put between the plates and rivet the plates on the pot. The pastry sticks together the patches.

Siska, 1979.

The bow was the magic stick, which made gipsies human beings out of wandering rats in our country; made them not inglorious members of a glorious nation, sometimes made them even civilized, rich citizens, gave them the power of an intellectual life over their fellow-gipsies of any other country. These gipsies have been floating for centuries between the natural life of savages and the culture, as living ethnographical anachronism and anatopism, having parted with the former, resisting the later. In our country, the violin made some of them world-famous, supported many thousand of them and provided rather easy life for them.

Sunday paper, 1887.53.

The band belonged above all to the rich. But it wouldn't be fair to claim, that only to the rich, because gipsies always played for those, who could pay. There were no gipsy convention in Kölcse, in contrast to some villages in Szatmar county, – the purpose of the convention was that after receiving payment from the master in money and kind, the band was obliged to satisfy the wishes of the master, at all times.
Today, the band is exclusively of the working masses. It serves the entertainment of workers, peasants and intellectuals at large gatherings. On national holidays, it expresses the patriotic drive of the nation splendidly.

Kávássy, 1955.6.

I cut the bulrush in the Takta. In quite deep water. Sometimes I had to cut the bulrush in neck-high water. I've always had a sharp sickle to cut it. When all the bulrush was cut, I took it to the shore and let it dry up.
Then I got a carriage and took it home, then spread it on the ground in the yard to wither. Then bound it in sheaves and put in a place, where the bulrush will not get musty.
When one wants to make something of it, the bulrush must be cut first, then cleaned. The thick middle part of the bulrush is the frame. It is a cylinder, something like my little finger. I cut the leaves in half with my nails. With these strings I tie the frame of the bulrush around. I weave it around. When I make the bottom of the basket, then this weaved frame of the bulrush is band together and sewn together with a thin ribbon. When I run out of the ribbon, I sew it up with the needle, then take another ribbon and go on. Then I add another frame to the first one and go on with the weaving. When the bottom is ready, then I take a turn upwards. If the bulrush is of good quality, it takes two hours to make a basket.
While making the basket, the weaved bulrush-rows must gradually led upwards, thus the basket will be wider at the top.
The border must be weaved separately, then sewn on. I have a forged needle for sewing. This needle has an ablong (hole) in its head. I thread the thin bulrush in this needle and sew on the upper and lower border.

Siska, 1979.21–22.

133. Teknőfaragás / Carving a trough
Baranya megye, 1895 körül. Nagyszokolyai Béla gyűjt.

A szentdomjáni faluvéget elhagyva jódarabig kell még gyalogolni egy keskeny ösvényen, hol kopárabb, hol fában gazdagabb ösvényen, amig elérjük a telepet. A hagyományos teknővájó telepeket a természettel való szoros kapcsolat és a társadalmon kívüliség kettőssége jellemezte. A gunyhók épitésekor olyan ügyesen alkalmazkodtak a „domborzati viszonyokhoz", hogy az épületek csak közvetlen közelről vehetők észre. Nincs is olyan nézőpont, ahonnan az egész telep belátható, hanem előre haladva, újabb és újabb gunyhók bukkannak elő a fák közül. Általában a legközelebbi lakott településtől is viszonylag távol – gyakran több kilométerre – az erdőben vagy az erdő szélén alakultak ki. Ez a munkához szükséges fa közelségén kívül bizonyos minimális védettséget, menedéket is jelentett. Ugyanakkor az uradalmi erdőkben lévő telepek a társadalmi kivetettséget is szimbolizálták, hiszen a terület gazdái ezt jelölték ki számukra, ezt a távolságot tartották ideálisnak a nemcigány társadalomtól.

Havas, 1982.65.

After leaving the last houses of Szentdomján village, one can walk a good while along a narrow path now barren, then richer in trees, before reaching the colony. The duality of close relation to nature and their outcast status was characteristic of traditional trough-scooping colonies. When building the hovels, they deftly adapted to the "configuration of the terrain", so that the hovels are visible only from close by. There is no point where the whole colony can be seen, but when walking on, further hovels emerge from among the trees. These colonies usually took shape rather far from nearest inhabited village – often miles away – in the woods or at the fringe of the forest. This way, the wood required by their job was at hand, besides, the forest provided some kind of protection. At the same time, the colonies of an estate were symbols of their casting out of the society, for these areas were designated by the masters of the estate, it were they, who regarded this distance from the non-gipsy society ideal.

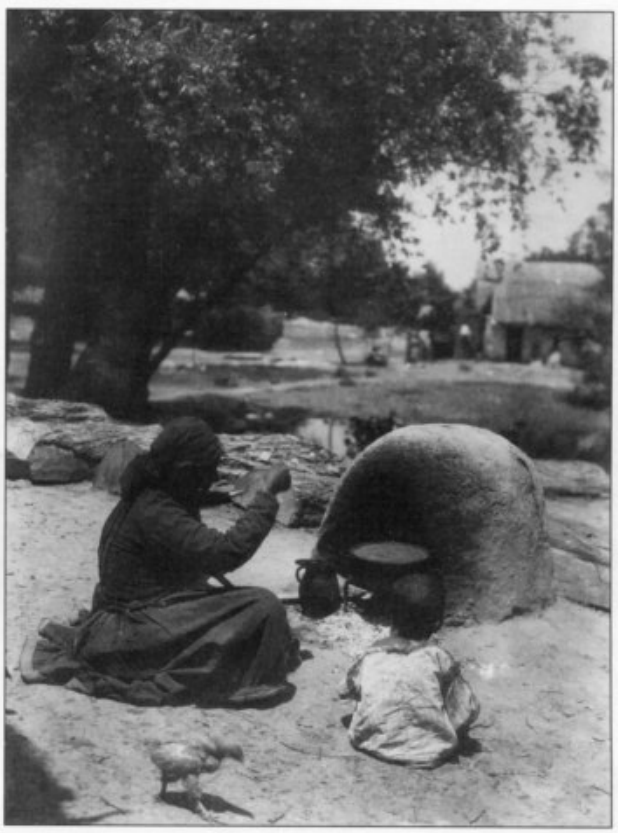
Havas, 1982.65.

134. Cigányputrik / Gipsy hovels
Bogyiszló, 1928. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

135. Teknővájó cigány / Trough-maker gipsy
Bogyiszló, 1928. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

136. Cigányasszony / Gipsy woman
Bogyiszló, 1928. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

137. Teknővájó cigányok / Trough-maker gipsies
Berettyóújfalu, 1936. Tagán Galimdzsán felv.

A teknőkészítés legelső mozzanata az alkalmas fa kiválasztása. Általában két fajtából készítik árujukat: füzfa és nyárfa. A nyers fából a legjobb dolgozni, mert ezt még könnyű faragni.
A megfelelő hosszúságú – általában 140–160 cm – fatörzs lefűrészelése után kettéhasítja a fatörzset, s ebből két teknőt tud készíteni. A hasítást ékek segítségével végzi.
A következő mozzanat a nagyolás, amikor kiszedi a félbevágott fa belsejét. A nagyolást végig a baltával végzi, így mélyíti ki a fatörzset. Egyszer bal, egyszer jobb oldalról vág a baltával, s így fokozatosan – egy-egy darabot kihasítva – halad a munkával. Az időközben kitompult baltát a fénkővel élesíti.
Miután a belsejét kinagyolta, a két végét durván lefaragja gömbölyűre, és kiformálja a füleket is.
Ekkor veszi elő a kapocskát. A tisztálást a teknő belsejével kezdi. Először a szélesebb pengéjű kapocskával kezd dolgozni. Mivel a pengéje görbülő, ezért egyenletesen görbülő lesz a teknő belseje is. Miután belülről kifaragta a teknő egyik végét, az alját simítja le szintén a kapocskával. A teknő egyik felének lesimítása után megfordítja és a másik végét faragja egyenletesen görbülő formára.
A füleket és a teknő alját véglegesen a kétnyelű késsel alakítja ki. Ezzel gyalulja le a teknő hátulját, tetejét, s körül az oldalát. Ugyancsak ezzel faragja le teljesen simára a füleket, s adja meg a végleges formát.

Petercsák, 1950.5–6.

While making a trough, the first step is to choose the suitable timber. Troughs are usually made of two types of wood: willow and aspen. Fresh, plain wood is the best, as it can be carved easily.
After sawing off a trunk of suitable lenght – usually 140–160 cm – he cuts the trunk in half, thus he can make two troughs from one trunk. Splitting is done with the help of wedges.
Next the inside of the half trunk is scraped out. This is made by the hatchet, deepening the depression. He cuts with the hatchet from the right, then from the left, thus gradually goes on with the work, splitting one piece at a time. The hatchet must be sharpened on the whetstone, whenever becomes blunt.
After scraping the trunk, both ends must be roughly rounded and the handles cut.
Then he takes the cramp. Cleaning starts in the inside of the trough. First the cramp with the wider blade is used. As the blade is bending, the inside of the trough will be evenly bent. When one end of the trough is carved inside, its bottom is smoothed with the cramp too. After one side of the trough is smoothed, he turns it around and carves the order end evenly round.
The handles and the bottom of the trough is finished with the two-blade knife. With this he planes the back and top of the trough and the sides too. The handles are also finished with this tool, till the final form is achieved.

Petercsák, 1959.5–6.

138. Teknővájás, a teknő külső oldalát vonókéssel simítják le / Making a trough. The outside of it is planed with a draw-knife
Poroszló, 1965. Boross Marietta felv.

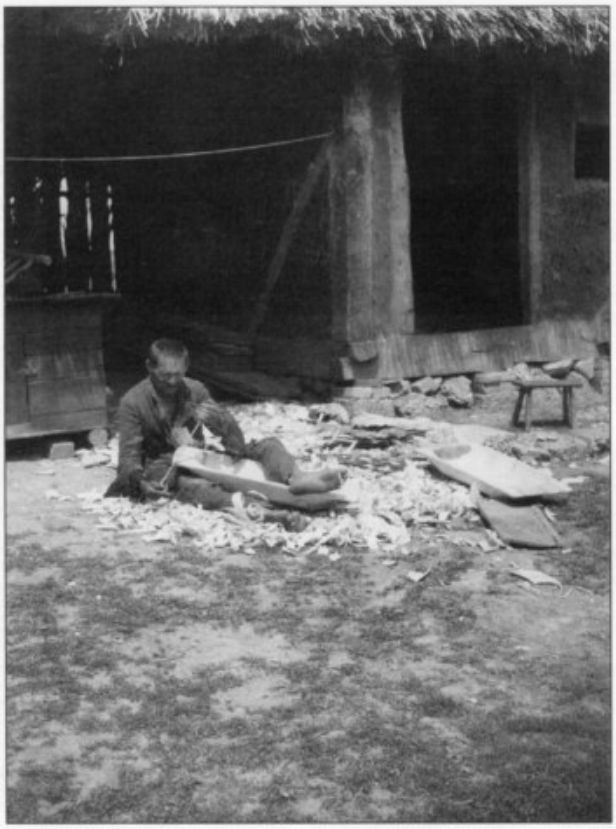

139–140. Teknővájó cigány munka közben / A trough-maker gipsy
Békéscsaba, 1979. Bencsik János felv.

141. Teknővájó cigány. A szakajtó belsejének kidolgozása / Trough-maker gipsy. The inside working out
Martonyi, 1934. Gunda Béla felv.

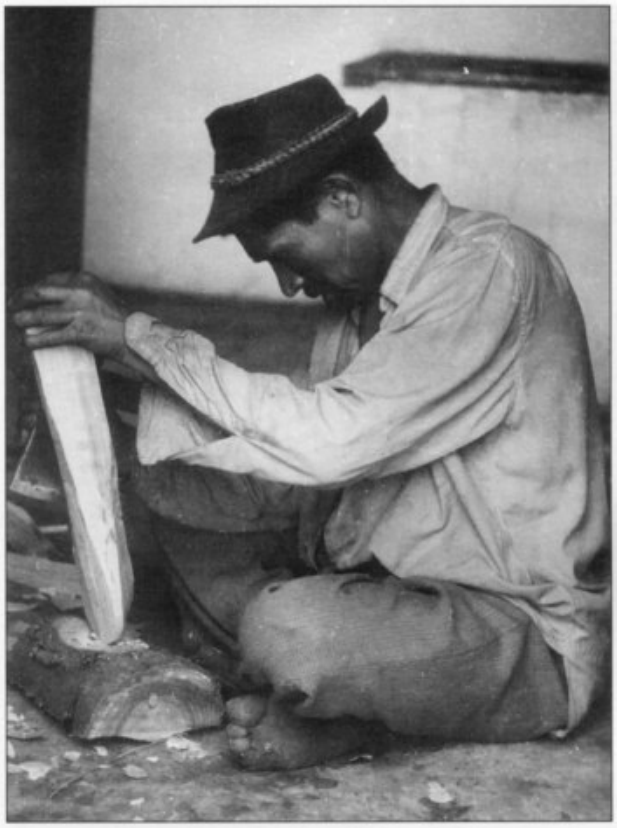

142. Vonyókéssel melencét faragó cigány / Gipsy, making trough with a draw-knife
Murakeresztúr, 1935. Seemayer Vilmos felv.

A gyerekkorom mindig ilyen famunkával telt el. Én 16 esztendős korom óta ezzel a famunkával foglalkozok. Én ebben is fogok meghalni. Azért szerettem csinálni ezt a munkát, mert ebbe nyőttem, meg ebbe' is halok meg, mert én ezen kivül más munkát nem csináltam sose.
Az én apám is teknővájó munkás vót. Az én anyám is teknővájó munkásnak a lyánya vót. Én is ezt a munkát folytatom végig. Ez fiurul fiura megyen, meg ágrul-ágra minálunk ez a munka. Régen, amikor még az a pengős világ vót, két-három pengő vót egy teknő, most meg 1100, meg 1300. Attul függ, milyen a vásár.

I spent my childhood woth doing such things of wood. Since I was 16, this is my job. I will do this till I die. I liked to do this job, because I was raised to do this and I will do this till I die, for I've been always doing this and nothing else.
My father was also a trough maker. My mother was the daughter of a trough maker. I do this work all the time. This job is goes from father to son, from twig to twig, in my family. Once, when the money was "pengo", I was received 2–3 pengo for a trough, now I receive 1100, 1300 forint, it depends.

Siska, 1979.

143. Kanálfaragó cigány. A kanálnak való kihasítása / Spoon carver gipsy. Chopping the basic material.
Mánfa, 1961. Békefi Margit felv.

144. Kanálfaragó cigány. Nagyolás fejszével / Spoon carver gipsy. Preparatory carving with an axe.
Mánfa, 1961. Békefi Margit felv.

A mindennapi élelmet az asszonynak kellett biztosítani oly módon, hogy kisebb teknőkkel, kanalakkal járt rendszeresen faluzni. Ezeket élelemre cserélte. Ilyen viszonylatban érvényesült elsősorban a nemcigány társadalomnak a mesterséget lefokozó hatása. Egyrészt a teknővel való házalást koldulásnak minősítették, s ez annyira hatott a cigányokra, hogy a teknő csereértékéről gyakran megfeledkezve, maguk is félig-meddig ajándéknak tekintették a kapott élelmet. Másrészt ennek megfelelően a cserébe kapott ennivaló nem fedte az érte adott eszköz értékét. Kísérteties egyhangúsággal térnek vissza a legkülönbözőbb vidékeken ugyanazok az élelemféleségek. A választék hallatlanul szegényes, ami azért fontos, mert ez volt az egyetlen lényeges élelemforrás. Ez a probléma különösen akkor válik élessé, mikor a cserélés már valóban keveredik a tényleges koldulással.

Everyday food was the responsibility of women who regularly peddled in the villages with smaller troughs and wooden spoons. These were swapped for food. The contempt of the trade by the non-gipsy society was manifested in this act. Peddling was considered begging and it effected the gipsies in a way, so that they often forgot about the trade-in value of their troughs and more or less, they themselves regarded the received food as a gift. On the other hand, accordingly, the food received in return for the trough was not covering the value of the trough. The food supply was almost identical in different parts of the country. There was not much of a selection, and this is very important, since this was their only fundamental source of food. This problem gets more difficult when the swap and the actual begging are really mixed.

Havas, 1982.69.

145. Kanálfaragó cigány / Spoon carver gipsy
Mánfa, 1961. Békefi Margit felv.

146–149. Vályogvetés / Making adobes
Tiszaigar, 1949. Bakó Ferenc felv.

150. Vályogvetés / Making adobes
Tiszaigar, 1949. Bakó Ferenc felv.

A tisztáson vályogot vetnek. Mi kell hozzá? Agyag és szalma. Az eszközök: talicska, ásó, kapa, vető, vödör. Hat műveletet örököl a vályogvető cigány: a szintezést, a leásást, a locsolást, a kapálást, a törekezést és a tömörítést. És még hármat, az utolsó fázist, magát a vetést. Talicskába rakják a kész sarat, egymás mellé öntik. A cigány vízzel teli vödröt hoz, a formálót két-három vetés után belül megvizezi, hogy sima oldalakkal csússzon ki a kész vályog. Már csak szárítani kell. Egy ügyes cigány kivethet naponta akár kétezer téglát is. Két-három nap alatt kész a házravaló. Azt mondják, hogy a visszeres lábnak jót tesz a sár. Igaz, úgy beleeszi magát a bőrbe, hogy még télen is látni, milyen magas sarat taposott a „vályogos".

Gipsies are making sun-dried bricks on the clearing. What do they need? Adobe and straw. The tools: wheelbarrow, spade, hoe, the mould, bucket. Gipsies who make bricks, inherit six operation:
levelling, digging, watering, hoeing, breaking the straw, and pressing till the adobe is solid. And three more, the last phase, the moulding of the brick. This is how they make it:
the gipsy brings a bucket of water, waters the inside of the mould after making 2–3 bricks, so finished adobes can slip out and have a smooth surface. They only need to be dried. A gipsy with considerable skill can make about two thousand bricks a day. It takes 2–3 days to make all the bricks needed for building a house. It is said, that mud is good for varicose veins. It's true, the mud is getting under the skin, so it can be seen even in winter, how deep was the mud, which the worker trod in.

Révész Tamás, 1977.93.

151. Vályogvetés / Making adobes
Hajdúböszörmény, 1969. MFI fotó.

152. Kemencetapasztó cigányasszony / Gipsy woman plastering up an owen
Nagydobrony, 1939. Dincsér Oszkár felv.

153. „Ördögmasina" Cigányok készítette hordozható tűzhely / "Devil's machine" a portable fireplace made of mud by gipsies
Tiszanána, 1963. Szentpétery Erzsébet felv.

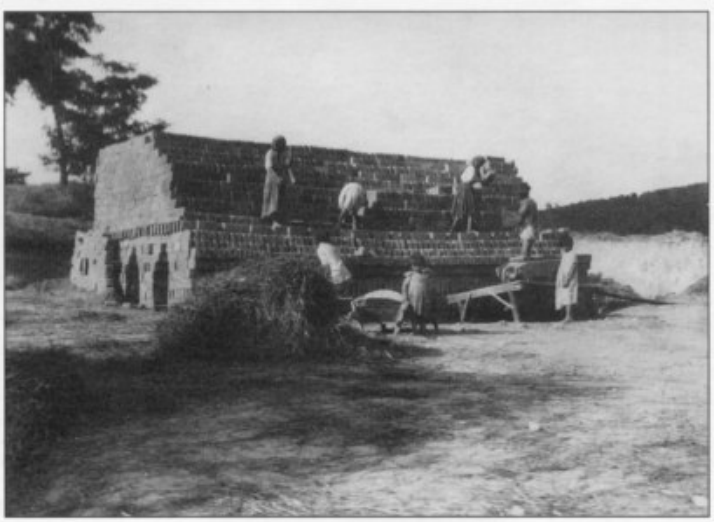
Kilenc gyermekünk vót. Mindig itt laktunk ebben a házban. Amikor megnősültem, akkor is tapasztottam meg válykot vetettem. Csak ezt csináltam. Tapasztottam, meg válykoztam.
A tapasztáskor elsübb a vakolatot leverjük. Ásóval, vagy ilyen vakolatnyeső kanállal. Akkor oszt sarat csinálunk. Hát legelsőbb leásózunk, elkészítsük a gödörbe a fődet. Utána beáztassuk. Az a föd ázik egy félnapig, egy napig. Utána meglocsoljuk és töreket teszünk bele. Akkor kétszer-háromszor átvágjuk kapával, ahogy kívánja a sár. Amikor kiszárad a sár a lehántott falat levizezzük, hogy mert akkor a sár jobban tapad a falra. Először csak durvábban vakoljuk a falat, utána pedig szépen finomitsunk. Persze ahhoz másabb sár kell, meg jobban át is kell dógozni a sarat. Akkor ugyi van tapasztóvasunk, oszt azzal rákenjük a vakolatot, osztán a simitást és kész.

We had nine children. We've been always living in this house. When I got married, I still plastered and made sun-dried bricks. I only did that. Plastering and working with adobe.
When plastering, first the old plaster had to be removed. With spade or with trowel. Then we make mud. First we dig a hole and prepare the soil in the ground. Then it is soaked in water. The soil is soaked for half a day, one day. Then it is watered and straw is threwn in. Then it is cut through twice or thrice with the spade, depends on the quality of the mud. When the mud is ready, the bare wall is dampened so that the mud will stick to the wall. First the wall is plastered only roughly, then it is smoothed. We need other kind of mud for that, is must be worked over again and again. We have this rowel, we smear the mud on the wall with it, then smooth it, that's all.

Siska, 1979.

154. Téglavető cigányok / Brick-maker gipsies
Csíkszereda, 1911. Adler Artúr felv.

155. Téglavető cigányok / Brick-maker gipsies
Piliny, 1910. Nyáry Albert felv.

A téglagyári cigány származású segédmunkásoknak ez a csoportja nagyjában és egészében ugyanazt a munkát végzi, mint a magyar segédmunkások, magatartás- és értékrendszerük azonban ennek ellenére gyökeresen elüt amazokétól. Bár pillanatnyi anyagi és társadalmi helyzetük rosszabb, mint a magyar segédmunkásoké, de szemben azokkal, nekik határozott életcéljuk s többé-kevésbé megvalósítható életprogramjuk van, s ez magatartásukat dinamikusabbá, értékelő gyakorlatukat pozitívabbá teszi.

Workers of gipsy origin working in brickyards do by and large the same work as Hungarian unskilled workers, but their behaviour and value judgement is fundamentally different. Though their present material and social status is worse than that of the Hungarian hands, but unlike them, gipsies have definite object in life and more or less realistic programs, thus their behaviour is more dynamic and have more positive attitudes.

Hankiss, 1980.75.

156. Vályogvető cigánysátrak / Tents of brick-maker gipsies
Nyírség, 1907. Timkó Imre felv.

157. Téglagyári munkások lakhelye /
Dwelling places of brickyard workers
1930-as évek. Ismeretlen felv.

158. Kerámia téglagyár / Earthen brickyard
Budapest, 1969. Ismeretlen felv.

159. Kép az újlaki téglagyárból / Scene from the brickyard in Újlak.
1930-as évek. Ismeretlen felv.

160. Magyar cigányok téglát vetnek / Hungarian gipsies making bricks
Csíkszereda, 1911. Adler Artúr felv.

161. Téglaformázás / Moulding bricks
Karcsa–Becsked, 1992. Szuhay Péter felv.

162–169. Téglavetők: a sárkészítéstől az agyagtéglákig / Brick-makers: from mudprocessing to baked clay bricks
Karcsa–Becsked, 1992. Szuhay Péter felv.

170–171. Téglavetők: a kemence és az égetés / Brick-makers: The kiln and the baking
Karcsa–Becsked, 1992. Szuhay Péter felv.

172. Cigánynegyed / Gipsy quarter
Brassó, 1910-es évek. Divald Károly felv.

„Ti, akik annyi mosolyt varázsoltatok az ajkakra, annyi könnyet fakasztottatok a szemekben; ti, akik zokogó hegedűiteket annyi századon át hűségesen megosztották a nemzet minden bújával és bánatával, minden örömével és dicsőségével: ti méltán megérdemlitek, hogy irásban és képben is megörökítsenek benneteket és kedveseinek legszebb emlékei közt őrizzen a magyar.

Budapesten, 1896. április 20-án.
Báró Iplényi Blaha Lujza"
Markó, 1896.

"You, who have been bringing so many smiles to lips and so many tears in eyes of others; you, who shared your sobbing violins with every sorrow and grief, with every happiness and glory of the nation: you rightly deserve to be immortalized in writing and on photos, and to be remembered by Hungarians as one of their most treasured relics.

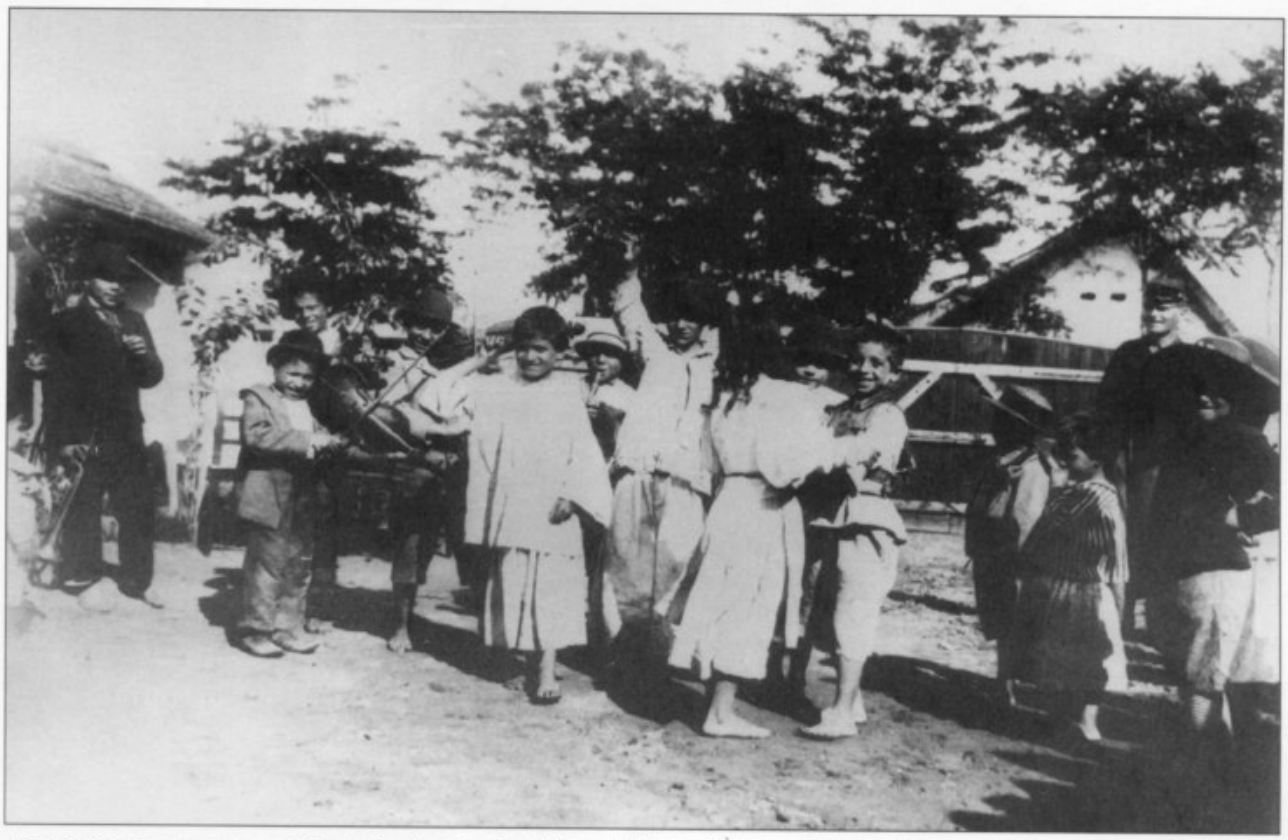
Budapest, April 20th 1896.
Baroness Iplényi L. Blaha
Markó, 1896.

173. Gyerekbanda / Band of children
Patak, 1934. Fényes Dezső felv.

174. A nagybőgős / The dubble-bass player
Patak, 1934. Fényes Dezső felv.

175. Cigánygyerekek muzsikálnak és táncolnak / Gipsy children playing music and dancing
Hódmezővásárhely, 1900-as évek. Plohn József felv.

176. Cigánybanda / Gipsy band
Nagyiván, 1911. Györffy István felv.

177. Cigány család cimbalommal és nagybőgővel / Gipsy family with a cimbalom and a double bass
Sarkad vidéke, 1929. Maár sarkadi fényképész felv.

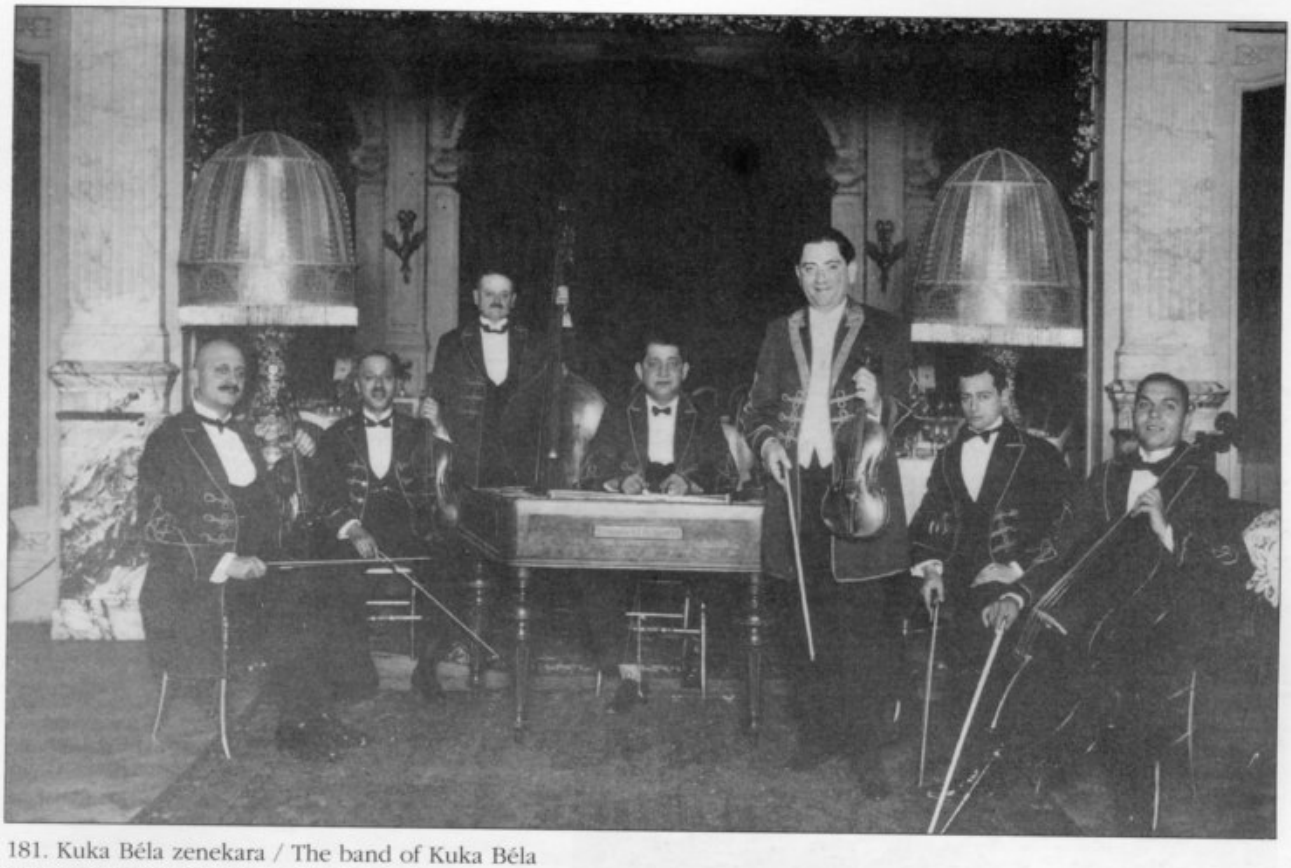
178. Hegedűs cigány pucér fiával / Gipsy fiddler with his nude son
1935 körül. Kálmán Kata felv.

179. Ids. Banda Marci bandája / The band of Sr. Banda Marci
1896. Kallós Oszkár gyűjt.

180. Horváth Laci bandája / The band of Horváth Laci
Nagykanizsa, 1900 körül. Kallós Oszkár gyűjt.

181. Kuka Béla zenekara / The band of Kuka Béla
Schewening, (Hollandia) 1900 körül. Kallós Oszkár gyűjt.

182. Sovánka Károly bandája / The band of Sovánka Károly
1900 körül. Kallós Oszkár gyűjt.

183. Cigányprímás temetése / Funeral for a gipsy fiddler
Budapest, 1909 előtt. Müllner János felv.

184. Kóczé Antal sírjánál / At the grave of Kóczé Antal
Budapest, 1943. Schäffer György fotószalon

185. Magyari Imre temetése / The funeral for Magyari Imre
Budapest, é.n. Ismeretlen felv.

Minden cigány halottnak kijár a cigány temetés. A legszerényebb viszonyok között is 15–20 zenész verődik össze, egy-egy ismertebb primás temetésén nem ritkaság, hogy 30–40 vonós működik közre. A zenekar, melynek mindenkor alkalmi prímása van,a szertartástól távolabb, esetleg a temetőkapuban várja meg a temetési menetet. Mindig a koporsó után haladó gyászoló hozzátartozók mögött helyezkedik el. Kezdő számuk mindig egy gyászinduló, ez a mű szól a sírgödörig. Itt ismét átadják a szerepet az egyháziaknak, megvárják, míg befejezik a szertartást és akkor körülveszik a sírdombot, vagy félkörbe állnak és a halott korát, nemét figyelembe véve muzsikálják a következő nótákat: „Lehullott a rezgőnyárfa... A pécskai cigánysoron... Erdő szélén nagy a zsivaj, lárma... Ha volt a halottnak kedvenc dala, azt is elmuzsikálták. A bandában muzsikáló zenészek a gyászszalagot nem a kabátra tűzik, hanem a vonó csúcsára kötik.

It is the right of every gipsies dead to have a gipsy funeral. At the funeral of the poorest man gathers 15–20 musicians, but at the funeral of a well-known leader, often 30–40 violin players participate. The band, that always has a temporary leader, waits for the funeral procession a little bit farther from the ceremony, maybe at the gate of the cemetery. They always follow the relatives behind the coffin. The first number is always a funeral march, this they play till reaching the grave. Here they let the priest to conduct the ceremony, then make a circle or a semicircle around the grave and play the following songs, considering the age and sex of the dead: "The leaves of the aspen fell down... In the gipsy row of Pecska... There is a big noise, din at the edge of the forest... If there was a song the dead liked most, they play that too. Musicians playing in the band, wear the black band on the tip of the bow instead of their coats.

Molnár, én.44–45.

186. Farkas Gyula cigányzeneszerző, a Rajkó Zenekar karmesterének temetése /
The funeral for gipsy componist Farkas Gyula, the dirigent of Rajkó Band
Budapest, 1990. MTI fotó. Friedmann Endre felv.

187. Utolsó útjára kísérik Farkas Gyulát pályatársai és tanítványai / The colleges and pupils of Farkas Gyula, at the funeral
Budapest, 1990. MTI fotó. Friedmann Endre felv.

188. Zenélő társaság / Musician company
19. század vége. Ismeretlen felv.

189. Mulató társaság / Carousing company
Miskolc, 1900-as évek. Forstné Váncza Emma festő és műintézete

190. A Défosz termékbetakarítási és beszolgáltatási ünnepe / The feast of harvesting and of produced delivered to the state
Tiszaigar, 1949. Keszegh István felv.

191. Búcsú alkalmával a falu párttitkárát köszöntik a zenészek / At a feast musicians greet the secretary of party
Domaháza, 1963. Molnár Balázs felv.

192. Cigányborbélyok / Gipsy barbers
Hortobágy, 1902. Haranghy György felv.

193. Esernyőjavító cigány / Gipsy repairing umbrella
Csákánydoroszló, 1965. Csaba József felv.

194. Vándor esernyőjavító / Wanderer umbrella repairer
Serényfalva, 1992. Gózon Francisco felv.

A háború előtt a szintiek között még divott az ún. „prásszapen" ‚tisztátlanság' szokása. Ez vonatkozott tárgyakra és személyekre is. Ha pl. a „szinteca" (a cigánynő) a földön lévő pohárhoz, edényhez szoknyájával hozzáért, vagy azon átlépett, abból addig senki nem ivott vagy evett, amíg alaposan el nem mosták. Ha valakire az árulás vagy egyéb becstelenség (hűtlenség, lóhús fogyasztása stb.) bélyegét sütötték, az „hi prászti" (nőnem) ill. „prászto" (hímnemben) ‚tisztátlan' volt. Kitaszítottként élt a szintiek között, sem őt, sem ruházatát, sem a hozzá tartozó tárgyait nem érintették. A „prásszapen"-t csak a szinti nagycsalád legöregebbje oldhatta fel. A nő szülés előtt és után is még 1–2 hónapig „prásszti" ‚tisztátalan' volt. Mások poharát, evőedényét nem érinthette, sajátját a „prásszapen" után meg kellett semmisíteni. A nő „prásszapen" alatt tésztát nem gyúrhatott, általában az ételkészítésnél csak közvetve vehetett részt. „Prásszti' volt a bába (hevámaca) is.

Before the war, the tribe of the "szinti" gipsies still recognized the custom of "prasszapen" "impure". This applied for things and persons. E.g., if the "szinteca" (gipsy woman) touched the glass or pots on the ground with her skirt, or crossed them, then no one was to eat or drink from those, before they were scrupulously washed. If someone was declared a traitor or dishonest (unfaithful, eating horse-meat etc.), then he/she was "hi praszti" (impure, feminin), or "praszto" (impure, male).
He/she was expelled from the "szinti" and neither he/she, nor his/her things were to be touched. "Prasszapen" could be lifted only by the oldest of the big family. Women before and after giving birth were considered "prasszti" for 1-2 months. She should not touch glasses, dishes of others, her things were to be destroyed after "prasszapen". During "prasszapen", women were not allowed to knead pasta, she was involved in preparing food only indirectly. The midwife (hevamaca) was also "prasszti".

Mészáros, 1980.5.

195. Vándorköszörűs / Wanderer knife grinder
Tépe, 1962. Erdélyi Zoltán felv.

196. Utcai köszörűs / Street grinder
Budapest, 1972. Győri Lajos felv.

197. Köszörűs a Hunyadi téren / Grinder in Hunyadi Square
Budapest, 1992. Hajtmanszki Zoltán felv.

198. Kasornyát kötő cigányasszony / Gipsy woman weaving "kasornya" (net for carrying dishes)
Rozsály, 1957. Béres András felv.

Régen a laposkötél készítése az öregasszonyok (és általában mindig a nők) munkája volt, ma cigányasszonyok készítik. Mint a népélet annyi más jelenségét, ezt a munkafolyamatot is már csak ők őrzik.

„Anyám is, még nagyanyám is csinálta. A borda is még az üvéké vót. Ki tuggya hány éves! Harminc éve csinálom én is rajta a laposkötelet ruhaszárítani.

Még kicsi vótam, amikor először csináltam. Egy magyar asszony hozott ki fonalat kötélnek. Anyám nem vót otthon, dógozni vót. Én hozzáfogtam. Hol elrontottam, hol nem. Jött egy cigányasszony, az mutatta meg, hogy hogy csinájjam.

Sok baj van evvel! Megviszálom a fonalat. Gombolyítom. Kötélnek teszem. Felszedem a kezemre, hogy ne kócozóggyon össze. Osztán egy fára tekerve a kötél szárait eggyenként befűzöm a bordába. Egyik szálat a jukba, másikat a hasadékba. Osztán a derekamra kötöm és kezdem a szüvést.

Sándor, 1958.4.

In old times, making flat ropes was the job of old women (generally the women), now it is made by gipsy women. Like so much else in the folklore, this is preserved only by them.

"Mother and grandmother did it. I inherited the truss from them. Who knows how old is it? I've been working with it for thirty years myself, to make flat ropes for hanging the cloths.

I was very young, when I first made it. A Hungarian woman took here some yarn for rope. My mother wasn't at home, she went to work. I started to make it. I bungled it several times. Then came a gipsy woman and taught me how to make a rope. There are so many problems with it! I dampen the yard, wind it up, put the threads together, gather them up in my hand so that the yarn would not tangle up.

Then I reel them on a piece of wood, every single yarn of the rope is thread into the truss. One yarn into the hole, the other into the slot. Then I wind it around my waist and start to make the rope.

Sándor, 1958.4.

199. Madzagszövő cigányasszony / Gipsy woman weaving a band
Révleányvár, 1926. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

200. Kasornyakötő cigányasszony / Gipsy woman weaving "kasornya"
Majtis, 1927. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

201. Madzagszövődeszkával dolgozó cigányasszonyok / Gipsy woman working with weaving boards
Gyöngyöspata, 1935. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

202. Madzagszövő tábla befűzése / Threading a weaving board
Erdőbénye, 1952. Szolnoky Lajos felv.

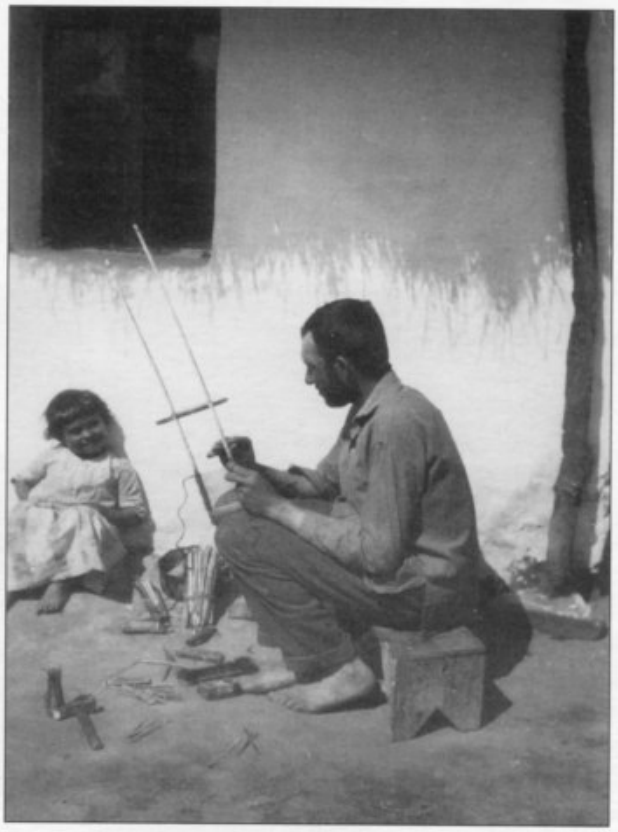
203. Meszelőkészítés tippanfűből /
Making a lime-brush from "tippan" grass
Tiszaigar, 1949. Bakó Ferenc felv.

204. Tippanfésülés / Combing "tippan" grass
Tiszaigar, 1949. Bakó Ferenc felv.

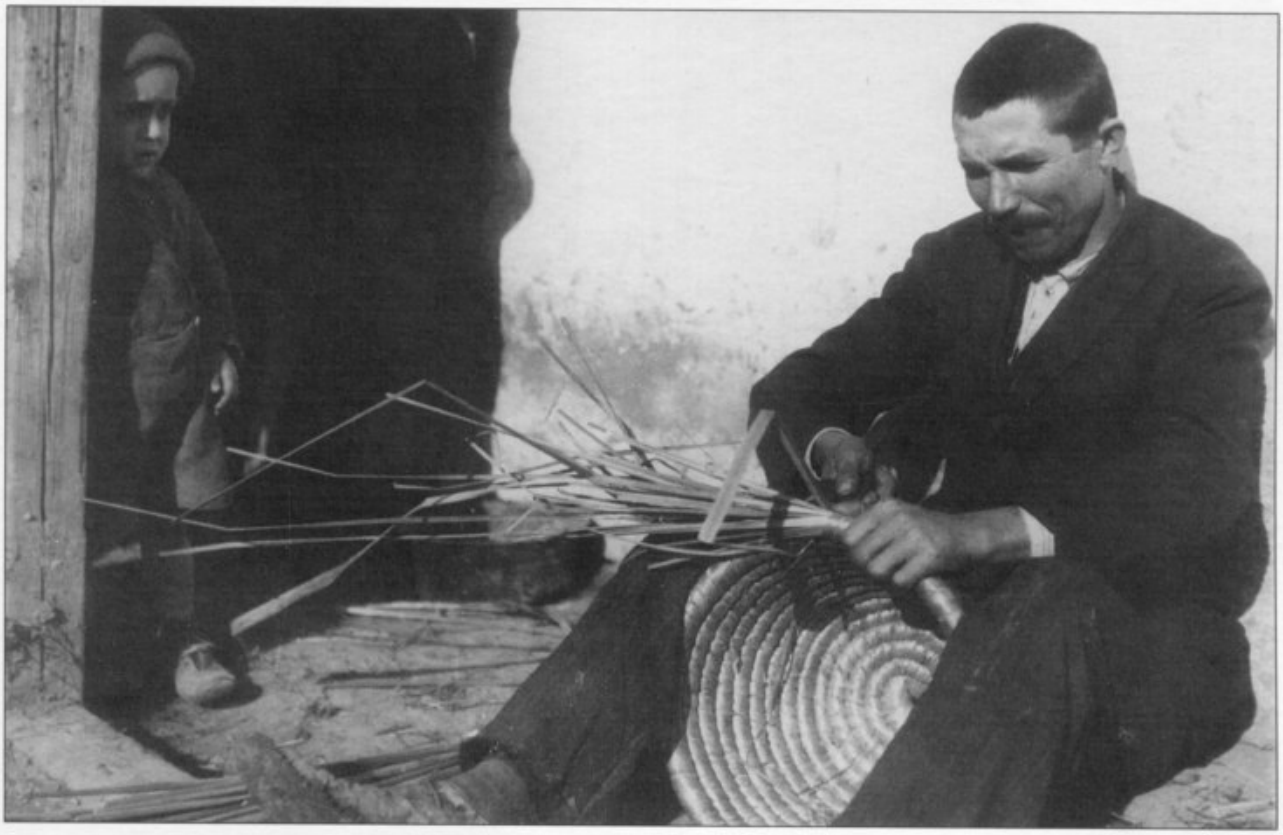
205. Seprűs cigány / Broom-maker gipsy
Romoszhely, 1910. Adler Artúr felv.

206. Bordakötő cigány / Gipsy making loom-ribs
Hugyag, 1927. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

207. Gyékénykosárkötés / Bulrush-basket weaving
Balmazújváros, 1931. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

208. Gyékénykosárkötő cigány / Gipsy weaving a bulrush basket
Balmazújváros, 1931. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

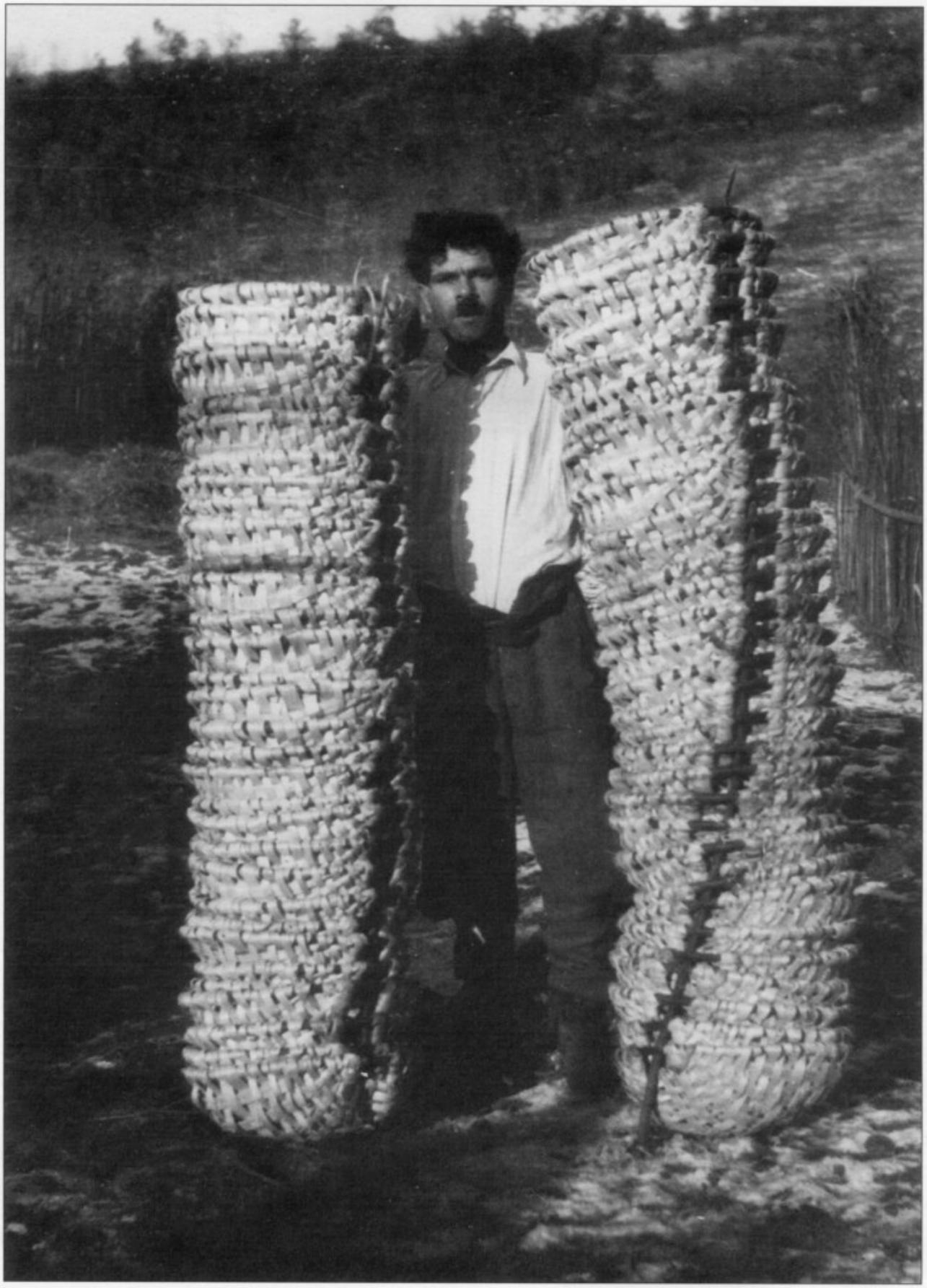
209. Kosárkötő cigány / Gipsy weaving a basket
Erdőbénye, 1952. Szolnoky Lajos felv.

210. Kosárfonók / Basket weavers
Rimóc, 1934. Fényes Dezső felv.

211. Kosaras cigány / Basket seller gipsy
Dicsőszentmárton, 1911. Adler Artúr felv.

212. Szilácskosarak szállítása / Carrying baskets of wooden straps
Szendrőlád, 1950. Szolnoky Lajos felv.

213–221. Szilácskosár készítés / Making a basket of wooden straps
Szendrőlád, 1993. Bozzi Vera felv.

222. Mesterség tanítása / Teaching the craft
Sajólád, 1992. Szuhay Péter felv.

223. Seprűkészítés / Gipsy making a broom
Tiszaszentmárton, 1991. Szuhay Péter felv.

224. Gyékényszakajtó készítése / Making a bulrush-basket
Köröm, 1992. Szuhay Péter felv.

225. Gyékényfonás / Weaving bulrush
Köröm, 1992. Szuhay Péter felv.

– A cigányok szeretnek lógni, jobban tudják, hogy mennyit kell dolgozniuk a családi pótlékért, mint én. Utána mint a madarak a dróton, úgy ülnek itt, hogy fáj a hasuk. Nem tehetek bilire senkit, így hát kiírom őket három napra. Van köztük azért egykettő, aki rendesebb... – teszi hozzá elnézőbben. – De a zöme idegbeteg, epilepsziás, alkoholista. Úgy tudnak veszekedni meg hazudni, hogy az nem emberi. Összeverekszik két társaság, s idevánszorognak a sebeikkel, mindegyikük homlokegyenest mást mond, nehéz velük boldogulni. Elkészülnek a látleletek, aztán mehetek a tárgyalásra, eltölthetek vele egy felesleges napot. Volt itt, kérem, olyan – élesedik a hangja –, aki a felesége fülét vágta le a nyílt utcán, részegen! Nemegyszer megyek ki éjjel a putrik közé, s félek, én mondom magának, hogy félek! Egy kétszer-kettes viskóban döglődnek heten-nyolcan, s a sérült ott fekszik harmadmagával részegen. Evőkanálnyi olajban gatyamadzag ég, pislákol a fénye, a táskát a nyakamba kell akasztani, mert le sem tudom tenni.

Révész Tamás, 1977.127–128.

– „Igaz, hogy a dorozsmai kocsmában piros csíkkal megjelölt poharakból ihattak a cigányok?"
– Igaz. De később felülről betiltották. Faji megkülönböztetésnek minősült a csík. Azóta a csapos ügyel arra, hogy melyik pohárból ivott a cigány. Az én apám kubikus volt. Nem kényeztettek el, de én sem innék utánuk. Maga talán inna?

Kristóf, 1963.

Az egyre nagyobb ütemű társadalmi előrehaladás következtében szinte évről évre nő a távolság a fejlődésben megrekedt oláh cigányok és a magyar cigányok között, ami számos dologban szemmel is jól mérhető. Nem is tudom, hogy a lemorzsolódottak miként tudják majd behozni az egyre növekvő hátrányt: a szellemi hátrányt nehezebben, de az anyagi hátrányt talán a lókupeckedéssel. Mert ezek a hagyományos, úgymond nemzetiségi vagy törzsi színvonalon megrekedt közösségek valóban elsősorban munka nélkül szerzett anyagi javak révén igyekeznek „állni versenyt".
Látványosan szórják a pénzt, s minden létező eszközzel azt kívánják a magyar cigányok bebizonyítani, hogy lám, nem a „robot" dönti el a jólétet, mert az okos cigány, aki megmarad ősei „szabad foglalkozásánál", legalább olyan jól él, mint a buta cigány, aki eladja magát valamelyik vállalatnak! Egy-egy cigány temetés és esküvő ezért kerül húsz-harmincezer forintba. Ezt inkább propagandának tartom részükről, mintsem puszta kedvtelésnek.

Békési, 1985.62.

– Ezek szerint a „cigány" jelző ön szerint csak az általános társadalmi fejlődésben megrekedt egyetlen cigányrétegre vonatkozik?
– Igen... legalábbis azt hiszem, igen. Ökrös Ferenc vasöntő, aki példásan neveli a gyermekeit, aki a városban egy emeletes társasházban pontosan úgy él, mint ön vagy én, már nem tartható többé cigánynak. Igaz, bizonyos etnikai, antropológiai és genetikai jegyek ugyan még formailag megkülönböztetik őt a többi embertől, de a tudat szempontjából már egyáltalán nem. Szerintem minden ismertetőjelnek egyeznie kell ahhoz, hogy nyugodt szívvel rámondhassuk valakire: ez cigány! És még valami, ami igen fontos. Ő sem vallja magát annak, de mi és a közvetlen munkahelyi és lakóhelyi környezete sem, tehát nem is cigány!

Békési, 1985.72.

Végiglógják az egész életüket, aztán amikor elérik a 60 éves kort, nyugdíjat is kapnak. És akkor még ezeket karolja föl az állam! A mi gyerekeinknek meg kell küzdeni minden téglaért, ha azt akarják, hogy fedél legyen a fejük fölött. Nem tudom, mi a fenének kellet őket megbolygatni ott a telepen. Nekik nagyon is jó volt az. Ha meg nem tetszik nekik, hát tessék, lehet beszállni. A szocializmusban nincs fajkülönbség, mindenki boldogulhat a maga erejéből! De csak a magáéból, nem a máséból.

Békési, 1985.114.

– Fantasztikus szokásaik és hiedelmeik vannak. Nem tudom, észrevette-e, a putrikban egész éjjel égnek a petróleummécsesek, a beköltözötteknél pedig legalább egy villanylámpa. Különben a temetés, s az azt követő halotti tor, a mennyegzők, a

– Gipsies like to swing the lead, know better than me, how long they have to work to get family allowance. After that, they just sit here like birds on a wire, and complain that their stomach is aching. I can't make people sit on the pot, so I give them a doctor's note for three days. There are a few of them who are much more decent... – adds the doctor leniently. But mostly they are neurotic, epileptic, alcoholic. No one can quarrel and lie as they can. Two groups have a fight, all come here with their wounds, each says a different story, it's hard to treat them. When the medical report is ready, I have to go to the hearing, my day is wasted. I had a case, the guy cut off the ear of his own wife on the street, he was drunk. More than once I have to go out to the hovels and I'm afraid, I tell you, I'm afraid. There are 7–8 of them in a 2x2 shack, the injured person lies there with two others, all drunk. In a table-spoon of oil a piece of string is burning, it flickers, I have to hang my case in my neck, there's no place to put it down.

Tamás Révész, 1977.127–128.

– "Is it true, that in the pub of Dorozsma, gipsies was allowed to drink only from glasses marked with a red line?"
– "Yes, it's true. But later it was forbidden "from above".
The red line was considered racial discrimination. From that time, it is the responsibility of the barman to know which glass drank a gipsy from. My father was a navvy. I wasn't spoiled, but even I wouldn't drink after them. Would you?"

Kristóf, 1963.

Due to the development of society at an increased pace, the distance between backward Wallachian and Hungarian gipsies is increased year by year, and this trend can be seen in many aspects. I can't imagine how could those, who are lagging behind, to make up for the still increasing drawback; it will be harder to make it intellectually, but the material drawback maybe can be evened out with horse-dealership. The truth is, that these communities, still living on a so-called clan- or tribal level, try to be a match by getting material goods without work.
They throw their money around, they try to convince Hungarian gipsies in every possible way, you see, it is not "work" that provides good life, because the "smart" gipsy, who still lives the life of his free ancestors, is at least so much well off, as the "dumb" gipsy, who sells himself to a factory. This is why the cost of a gipsy wedding or funeral mounts to 20–30 thousand forint. I am of the opinion, that this is only propaganda on their part and not merely pleasure.

Békési, 1985.62.

– It follows, that in your opinion the attribute "gipsy" refers to one type of gipsies who leg behind the general development of society?
– Yes... or so I believe. Ferenc Ökrös, iron-founder, who brings up his children in an exemplary way, lives in a multistorey building of the town, just like you or me, can no longer be considered gipsy. It is true, that certain ethnic antropological and genetic features still distinguish them formally, but their approach to life is the same as that of the rest of us. All the special features must be evident for stating: this is a gipsy. And I tell you something else... it is very important. Neither he, nor us, the neighbours and fellow-workers consider him gipsy, so he is not.

Békési, 1985.72.

They spend their lives loafing about and when they reach 60, they get the pension. And the government takes up the cause of such people. Our children have to earn every single brick to build a house. I don't know what was it good for, to stir them up in their colony. It was good enough for them. Or if they don't like it, all right, they can join in. In socialism there is no racism, everyone can get on by his own efforts. But only by his own efforts, not by the others'.

Békési, 1985.114.

– Gipsies have fantastic beliefs and habits. You probably noticed that there is light in the hovels all night long; they use oil lamps in the colony, but those who live in the village, have electric lamps. The following rituals indicate their unrestrained emotions: funerals, funeral feasts, weddings, feasts

börtönből szabadulók tiszteletére rendezett vigadalom, mindmind féktelen érzelemvilágukról tanúskodik. Olyankor nem számít a pénz, szinte folyik a szesz, és mindenki az eszméletlenségig leissza magát, még a gyerekek is! A cigánytemetést például el sem lehet képzelni rendőri erősítés nélkül.

Békési, 1985.51.

„Megeszi a fene a zsírjukat. Egész nap itt ténferegnek a faluban, az ember már ki sem teheti a lábát miattuk a házból, mert ha kifigyelik, hogy nincsen odahaza senki, biztosan lába kél valaminek. Főleg nyáron, amikor nagymosás után az udvarra teregetünk. És szemtelenek is, mint a piaci legyek. Főleg a fiatalabbak. Olyan patáliát csapnak a nyílt utcán az emberrel, meg úgy mocskolódnak, ha valaki rájuk szól, hogy úgy zeng az utca. Legjobb ezeket csak levegőnek nézni, mert én azt mondom, kedves uram, nincsen ezek között egyetlen dologra hajló, becsületes ember se. Hazug nyelvvel meg ragadós kézzel jönnek már a világra is..."

Békési, 1985.48.

„Amikor a cigányok fizetést kapnak, és eljön a szombat, akkor négy meg hat pár tyúkot is összevásárolnak. Megveszik a hozzávalókat is, aztán két-három napig megy a nagy kajálás szakadatlanul. Amikor alaposan kibélelték magukat, irány a Buci bár, vagy valamelyik közeli kocsma. Persze a következő hét végén már jóformán semmi nincs. Na ilyenkor kezdődik a kunyerálás. Mindenki megy a másikhoz, azokhoz, akik éppen fizetést kaptak. Ez aztán így megy hétről-hétre, örökké. Itt a telepen elég sokan vannak, akik éppen nem dolgoznak sehol. Hát azoknak is csak enni kell, mégsem hagyhatjuk őket fölfordulni. Különben itt a telepen soha nem lehet tudni, hogy ki mikor szorul a másikra. Ma ő, holnap talán én! De ebből is sokszor van baj."

Békési, 1985.170–171.

„Próbálkoztak itt már mindenfélével. A tanács három éve épített nekik egy WC-t. Nem telt bele fél év, széthordták a téglát. Tavaly aztán építettek nekik egy másikat, de betonból. Na hát ezt hordják el! De a fenekük úristenit, nem oda járnak ám sz..., hanem össze-vissza, ahogyan azelőtt szokták.
Vagy itt van a kényszervágóhíd. Hetenkint visznek oda állatokat, ami meg nem alkalmas közfogyasztásra, másnap lovaskocsival szállítják a dögkúthoz. Igen ám, de ez az út a cigánytelep mellett visz el, s ott már várják a friss szállítmányt az asszonyok. Harmincan is megrohanják a kocsit, mit ér velük szemben egy szál kocsis? A minap meg egy kényszervágott disznót csonkoltak meg, ellopták a négy sonkáját... Nem is emberek ezek kérem, hanem hiénák. Hogy nem fordulnak föl mégis a döghústól?
Úgy hallom a férfiakkal ma már nem sok baj van, rendesen dolgoznak. De az asszonyok? Hát az egy kriminális népség!"

Békési, 1985.49–50.

– Ha egy kölyök behajt valamit, elég, hogy figyelmeztessem vagy a fenekére verjek! Jönnek ám ásóval, kapával! Azóta ilyen gonoszok, mióta sokan vannak. Emlékszem, mikor kicsi voltam, kiálltunk az utcára, néztük, hogyan mérik ki nekik a portákat, most meg már elözönlötték a falut. Kimeszelni sem érdemes, mert a kölykök a vakolatot, az ablakot bekenik sárral. A szüleik nappal alszanak, éjjel meg lopni járnak. Mind azt mondja, nem az én gyerekem vót, de mikor megütöm az ostorral a kölyköt, mindjárt van neki apja-anyja! Az öregeket mind agyonverném, a fiatalokat meg táborba zárnám – dolgozzanak, az anyjuk úristenit! Olyan nagy kan kölkök vannak itt, a kövek meg házmagasságban röpködnek...

Tamás–Révész, 1977.45.

„Ötszáz évig űzték, kergették és gyilkolták a cigányokat, és mi lett az eredménye? Kineveltek egy rendkívül élelmes és agyafúrt emberfajtát, amit az életösztön az üldözések közepette évszázadok óta csak arra tanít: hogyan tarthatom fenn a családom és önmagam életét egyik napról a másikra, sőt egyik percről a másikra, ilyen körülmények között? És ebben van a cigányság tragédiája (...). A fehér embereknek (a cigányok így nevezik a nem cigány származásút) igen nagy részük van abban, hogy a cigányok olyanok lettek,. amilyenek."

Erdős, 1959.58.

celebrating release from gaol etc. On such occasions they don't spare money, various alcohols are abundant, everybody gets very drunk, even children. For example, there is no gipsy funereal without reinforcing the police.

Békési, 1985.51.

"The well with them. They are loafing around the village all day, one can hardly leave the house, because they are watching and when there is nobody around, something surely disappears.
Especially in summer, on washing-days, when we hang up the cloth in the yard to dry. Besides, they are as cheeky as a cock-sparrow. Especially the younger ones. They kick up a row with people so that the street rings with it. It's better to cut them dead, for I tell you, my dear, there is not a single one among them, who is hard-working and honest. They are all born liars and thieves..."

Békési, 1985.48.

– On saturdays after pay-day, gipsies buy 4 or 6 pairs of hen. They buy everything then a big feast takes place for 2–3 days. After having eaten themselves choke-full, they go the the Buci bar or one of the nearest pubs. Sure, there is nothing left by the next week-end. Then they start begging. Everyone visits those, who were just been paid. This goes on from week to week, for ever. There are many gipsies here without a job, they have to feed them too, we couldn't let them starve to death. Besides, in the colony here, one never knows who will be the next to need support. Today it's him, tomorrow maybe it'll be me. This often calls for trouble.

Békési, 1985.170–171.

"We tried everything. A toilet was built for them 3 years ago by the council. In a half year, all bricks were stolen. Last year, an other W.C. was built, this time from concrete. Now they carry away this one too. Well, I'll be damned ... they don't go there to sh..., but they relieve themselves here and there, like before.
Let's see the case of the emergency slaughterhouse. Animals are taken there every week, but if the dead animal is not suitable for consumption, they take it to the carrion pit. The problem is, they have to pass the gipsy colony on their way, and women are waiting there for the "fresh" supply. What can one driver do against 30 women? Recently, they cut up a pig, slaughtered at the emergency slaughterhouse, stole the four hams... They are not people but hyenas. How could they not die from the carrion?
As far as I know, there is not much problem with the men this days, they all have jobs. But the women! They are really dreadful.

Békési, 1985.49–50.

– If a gipsy kid throws something in, it's enough to warm him or slap his bottom, they all come with spades and hoes. They are vile, since there are many of them. I remember, when I was a child, we went to see how their lots were staked out; by now, the village is overrun by them. It's no use to whitewash the house, the kids take off the plaster, cover the windows with mud. Their parents are sleeping at daytime and go to steal at night. All of them say that it wasn't their child who made something wrong, but when I hit one whit the whip, his parents appear immediately. Old gipsies should be beaten to death, the younger ones should be kept in camps – make them work, for heaven's sake!
Big, strong lads are loafing around here, and stones fly high...

Tamás Révész, 1977.45.

"Gipsies were chased, persecuted, killed for 500 years, and what for? The result is a quite resourceful and smart type of gipsies, who were taught by their instinct of life during centuries of persecution: how they can support themselves and their family from one day to the other, or from one minute to the other, considering the circumstances? And there lies the tragedy of the Gipsies. White people (non-gipsies are called so by gipsies) took their share in making the gipsies who they are."

Erdős, 1959.58.

226. Ürgeöntő / Watering ground squirrels
1930-as évek. MTI fotó.

227.Hangyatojás kereskedő a budapesti városháza udvarán / Ant-egg seller on the yard of the town-hall
Budapest, 1910 körül. Müllner János felv.

A mezőgazdaság felé történő eltolódásnak egy másik lehetősége a községi pásztorság volt. Ez a zaklatások előli menekülésnek és a megélhetési forrás keresésének magányos, a közösségtől teljesen elszakadó módja. Elérésének lehetősége is korlátozottabb volt, kevesebb embernek kínált lehetőséget, mert lényegesen kisebb munkaerő-felszívó piaccal rendelkezett. Viszont hatásos védelmet jelentett, hiszen a csendőri erőszak elsősorban a telepek, a közösségben élő cigányok ellen irányult. A közösségi pásztorságot ugyancsak a munkaerő olcsósága juttatta a cigányoknak. A pásztorsággal együttjárt ugyan a lakás (pásztorház), de a fizetés természetben történt, és kizárólag a mindennapi élelemszükséglet kielégítésére volt elegendő.

Other possibility of the shift towards agriculture was shepherding. It was the lonely way to hide from harassment and find a job for supporting themselves, and it meant total breaking away from their community. The chance to get a job like this was limited, pastoral life offered fewer jobs as its labour demand was significantly smaller. But then again, it meant effective protection, since the violence of gendarmerie was aimed primarily against gipsies, living in colonies, in communities. Gipsies could get the job of the shepherd, because their labour was cheap; though shepherds got a house (usually a hut), they were paid in kind and that was enough only for the everyday food.

Havas, 1982.79.

228. Sulymot (vízigesztenyét) áruló asszony / Woman selling water chestnuts
Baja, Máriakönnye, 1973. Horváth Terézia felv.

229. Gomba szárítása és szállítása / Dehidrating and carrying mushrooms
Domaháza , 1951. Molnár Balázs felv.

230. Tehénpásztor / Cow-herd
Tiszalök, 1975. Ismeretlen felv.

231. Pásztor hosszúfurulyával / Herdsman with a long flute
Rinyaszentkirály, 1932. Garay Ákos felv.

232. Juhászok, középütt a bojtárjuk, egy helybeli cigány / Shepherds and a local gipsy as the sheperd boy, in the middle
Bogyiszló, 1961. Boross Marietta felv.

233. Cigányasszony paprikafűzéreket fűz / Gipsy woman stringing paprika
Bogyiszló, 1961. Boross Marietta felv.

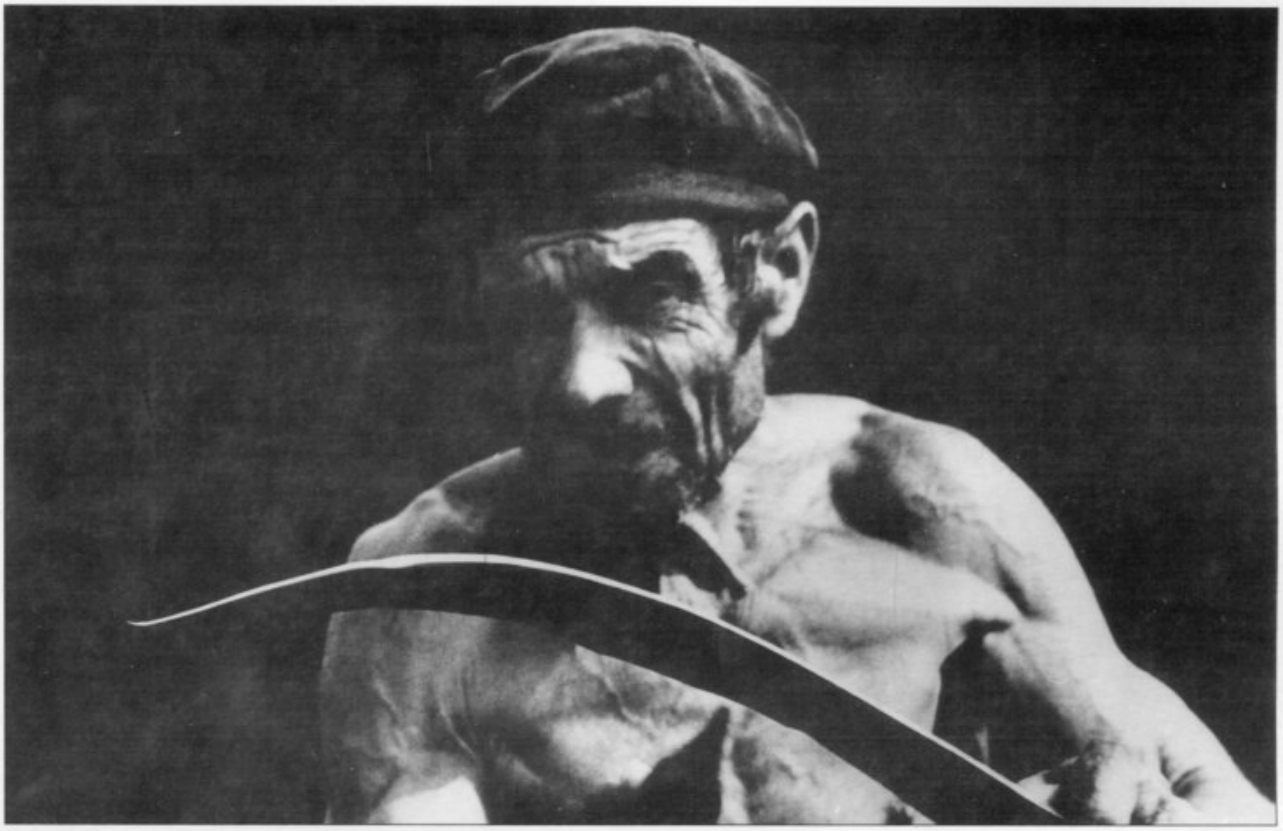

234. Kenderdörzsölő cigányasszony / Gipsy woman processing hemp
Kisar, 1927. (Gönyei) Ébner Sándor felv.

– Házakhoz jártam meszelni, tapasztani, takarítani, mosni, mindenfajta házkörüli munkát megcsináltam én, ami csak éppen került.
– Mivel fizettek a munkájáért?
– Szarral-huggyal, lelkem! Volt, aki kevéske pénzt is adott, de a legtöbb ételmaradékkal, zsizsikes babbal, férges liszttel, romlott hússal, légyköpte sonkacsonttal, avas szalonnával, penészes, száraz kenyérrel bökte ki a szememet. Olyan dolgokkal, amiket már az állatokkal se tudnak föletetni... Meg mindenféle elnyűtt ócska rongyokat adtak, ami már a zsidónak se kellett...

– I used to work at houses; whitewashing, plastering, cleaning, washing, everything there was to do around the house.
– How were you paid?
– With shit and urine, my dear. Some people gave me a little money, too, but mostly I got only scraps, weevil-infested beans, wormy flour, rotten meat, infected bone of ham, rancid bacon, mouldy or dry bread. Food that was no good for the animals in the shed... They also gave me all kinds of worn rags, that even the jew would not take...

Békési, 1985.157.

235. Nehéz munka / Hard work
Hetényegyháza, 1950-es évek. Bahget Iszkander felv.

„– Akkor aztán elgyüttünk ide, ebbe a Kispeterdbe. Akkor itt aztán aratni köllött a parasztoknak. Kiadták a parasztok az aratást. Egy mázsa buzáért le köllött vágni a holdat. Mikor az elfogyott, az aratás, akkor megindult a részesgép. Csak dolgoztunk, csak dolgoztunk, míg el nem fogyott a cséplés. Voltunk akkor vagy hatan-heten cigányok meg szegények... Na és, akkor aztán, mikor az elfogyott, akkor meggyüt a favágás kint az erdőben. Akkor állandóan vágtuk a fát egész télen, míg ki nem tavaszodott. Mikor aztán kilevelezett a fa, megszünt a favágás, jött a ritkitás. Míg nem jött az aratás, csak ritkitottunk, megjött megint az aratás, megint csak ezt csináltuk."

"At that time we came here to this Kispeterd. Here we had to gather in the crops for the peasants. The peasants gave the fields out for harvesting. For one quintal of wheat wheat grain, we had to cut one acre (Hungarian acre). When it was over, I mean the harvest, then threshing started. We worked on and on till all the crop was threshed. At that time, there were six or seven of us, gipsies, and other poor men... So when the threshing was over, we got the job of logging in the woods. Then we cut wood throughout the winter, till spring came. When the trees put out shoots, we stopped cutting wood and started to thin the forest. Till the time for reaping came, we just thinned the forest, all the time, then harvest was here again, and we started all over again."

Havas, 1982.79.

236. A munka bére / Wage for the work
Ipolytölgyes, 1961. Bene Zsuzsánna felv.

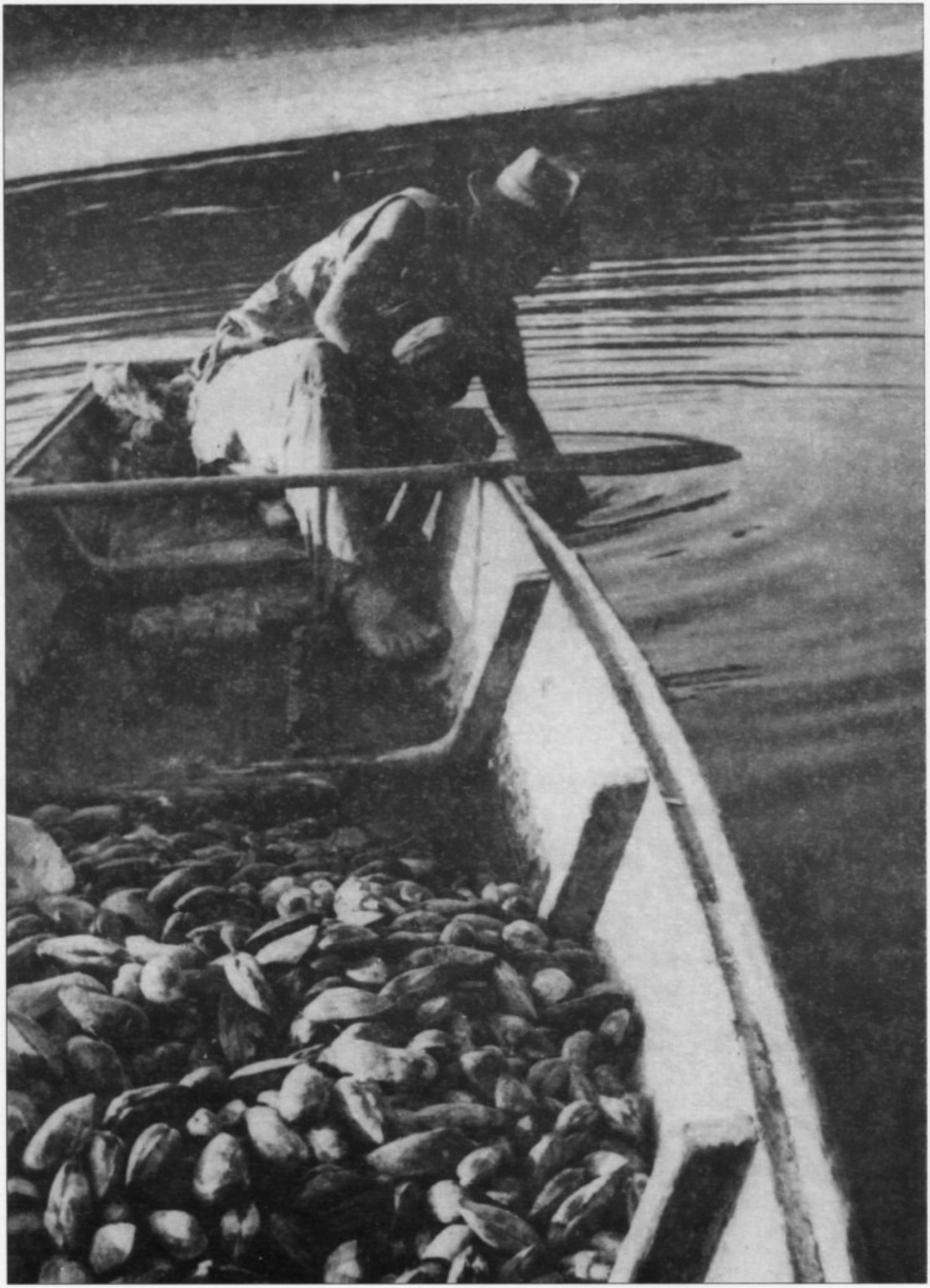

237–238. Beilleszkedtek a község életébe a bogyiszlói cigányok /
Gipsies in Bogyiszló have adapted themselves to the community life
Bogyiszló, 1968. MTI fotó

239. Hagymaválogató napszámosok / Day-workers selecting onions
Makó, 1992. Horváth M. Judit felv.

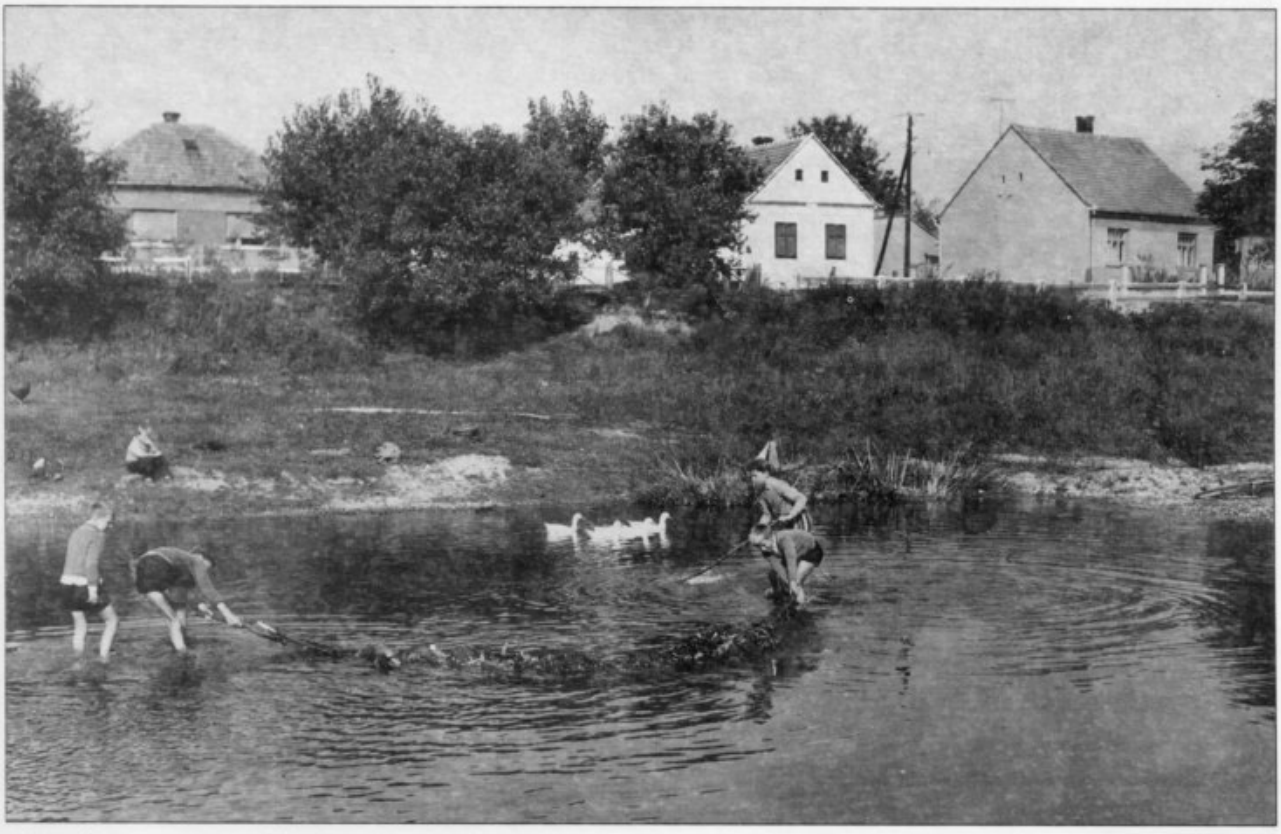
240. Kagylószedés / Collecting shells
Szeremle, 1950. Solymos Ede felv.

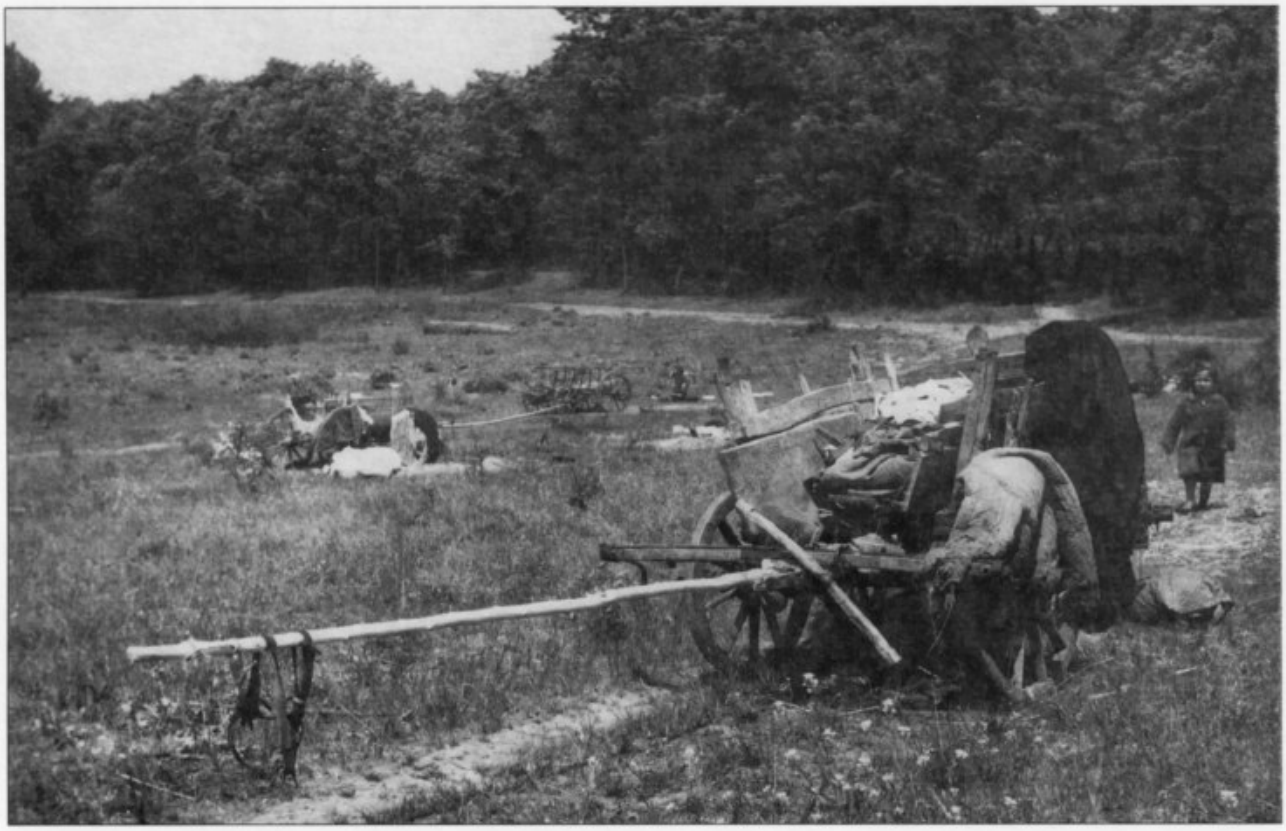
241. Horváth György által fogott 17 kilós harcsa /
A catfish of 17 kg, caught by Horváth György
Csákánydoroszló, 1933. Csaba József felv.

242. Halászat emelőhálóval. Horváth Gyula cigány halász / Fishing with an elevating net
Csörötnek, 1966. Bárdosi János felv.

243. Halászat vesszőnyalábbal / Fishing with a bundle fo sticks
Csákánydoroszló, 1965. Csaba József felv.

244–245. Vákáncsosok / Gipsy woodmen
Debrecen-Haláp, 1960. Béres András felv.

A vákáncsos: debreceni erdőtelepítő, aki az általa beültetett erdőparcellát (a vákáncsot) a fák felnövekedéséig gondozta és a facsemeték között saját szükségletére kapás növényeket termesztett. Az 1880-as években vezette be Debrecen városa az erdőtelepítés hatékony és egyben ingyenes módját, amellyel az akkorra már jelentékennyé váló munkanélküliségen is segíteni tudott. A város a sokgyermekes nincstelenek között 6–8 holdas irtásföldeket osztott ki erdőtelepítésre. Az elszegődött vákáncsosok lehetőséget kaptak kunyhó és ól építésére. és megengedték nekik, hogy a makkvetés vagy a faültetés sorközeibe kukoricát, burgonyát, tököt, babot vessenek. A termesztett növényekkel együtt a faültetést is megkapálták. 4–5 év múlva, amikor a telepítés annyira megerősödött, hogy a köztes művelést már nem lehetett folytatni, a vákáncsos új parcellát kapott telepítésre.

The "vakancsos": people planting forest around Debrecen, who cared about the plot (the "vakancs") they planted till the trees were grown, and they grew root crops between the saplings for their own purposes. The effective and free of change method of forest planting was established in the eighties of the 19th century by the town of Debrecen, which also helped to solve the problem of considerable unemployment. Landless people with many children were given 6–8 Hungarian acres (1.42 English acres) for planting a forest. These people were allowed to build a shack and a sty or chicken-coop, and to sow corn, potato, marrow and beans between the lines of saplings. They hoed the plantation together with the crops. After 4–5 years, when the trees were so strong, that cultivation had to be stopped, the "vakancsos" was given a new plot for planting trees.

Selmeczi Kovács, 1982.463.

246–249. Vákáncsosok / Gipsy woodmen
Debrecen-Haláp, 1960. Béres András felv.

250–253. Tollfosztás / Placking of feathers
Sajólád, 1992. Szuhay Péter felv.

254. Tollfosztás / Placking of feathers
Sajólád, 1992. Szuhay Péter felv.

255. Állattartó gazdaság / An animal keeping farm
Kántorjánosi, 1991. Vass Klára felv.

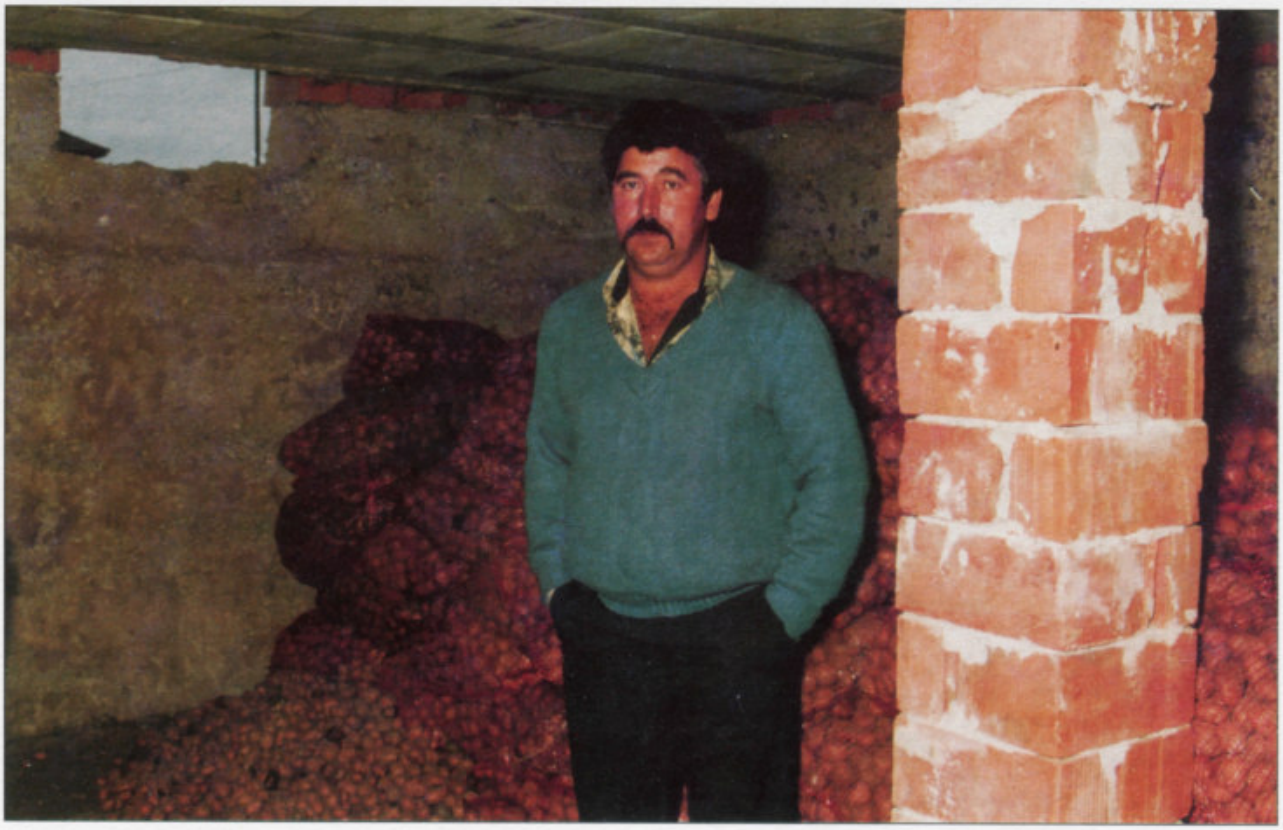

256–258. Állattartó gazdaság / An animal keeping farm
Kántorjánosi, 1991. Vass Klára felv.

259. Zöldséges kert / Kitchen-garden
Tiszakanyár, 1992. Barati Gábor felv.

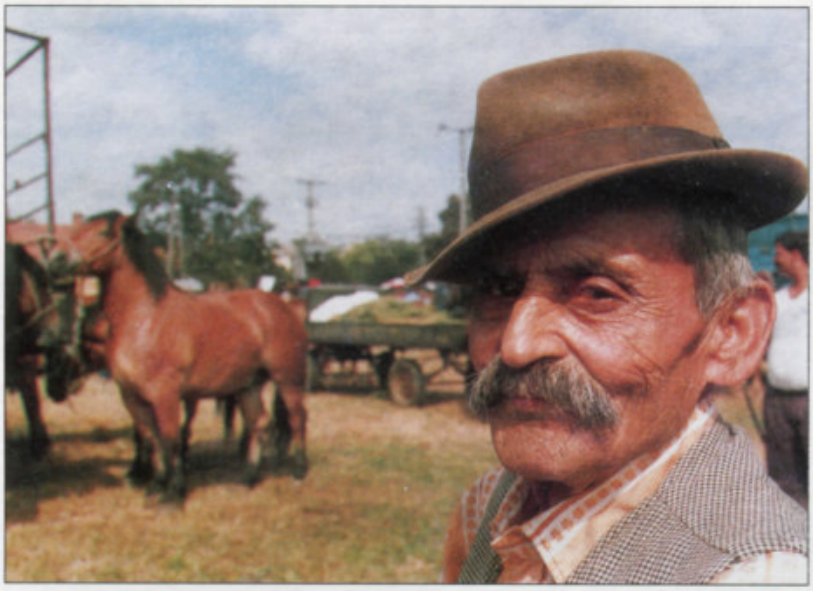
260. Burgonyatermelő gazdaság / A potato-cultivating farm
Pácin, 1992. Barati Gábor felv.

261. Virágkertészetben / In a flower-garden
Emőd, 1992. Szuhay Péter felv.

262. „Csotrogány" – sajátkészítésű kistraktor / A self-made small tractor
Domaháza, 1992. Szuhay Péter felv.

263–268. Lóvásár / Horse-market
Zalaegerszeg, 1992. Horváth M. Judit felv.

A kehes lovakkal úgy bánnak el, hogy abban a kehet beléndek maggal diófa levéllel vagy maszlagosredőszirom magjával elállítsák, hogy a ló fejét felkötik, s így száját ki nyitják s egy jó evő kanálnyi beléndek magot, vagy diófa levelet, avagy maszlagosredőszirom magot öntenek a ló torkába, utána egy marék szénát etetnek meg vele azért, hogy a beadott szer a gyomrába bejusson. Ezt a műveletet mindég a vásárba menés előtt eszközlik, s igy jól meg hajtván a lovat, torkát erőssen össze szoritják nehogy köhögjön.
Mikor ezt igy 15–20-szor ismételték s a ló magát jól kiköhögte be hajtják a vásárba, s aztán szakértő ember legyen az, aki a lóban ilyenkor a kehet felismerje. Tanácsos az ilyen kétes lovat megitatni, s észlelni fogjuk azonnal a változást.

Horváth, 1979.42.

Az oláh cigányok többsége, még a közelmúltban is, lókupeckedéssel foglalkozott. Jelenlegi törvényeink szigorúan tiltják ezt az „árdrágító üzérkedés" fogalma alá eső foglalatosságot. A cigány lókupeceket a közvélemény – egyesek miatt, akik kehes és más gyógyithatatlan betegségben szenvedő állatokat lelkiismeretlenül eladtak – csalóknak bélyegzi. Ez igazságtalan általánosítás. De tulajdonképpen miért is vásároltak a parasztok, fuvarosok és kocsisok cigánytól lovat és miért vállalták az esetleges „becsapás" kockázatát? A válasz a következő: a cigányok kiválóan értenek a lovakhoz, mondhatnám úgy is, hogy a „szakma mesterei". Az ügyes lókereskedő egy szempillantás alatt kiválogatja a sok közül, hogy melyik a jó és egészséges ló, melyekből szépet mutató és erős példányok lesznek, ha történetesen 2–3 hónapig megfelelő módon abrakolja. Tehát nem beteg lovakról van itt szó, hanem soványról, gubancosról, elhanyagoltról, melyek a gazdájuk hozzá nem értése folytán váltak ilyenekké.
Ezenkívül a cigányok igen szeretik a lovakat és „nem is igazi cigány a cigány, ló nélkül" – mondják.

Erdős, 1989.64.

„Az ember összekapar egy kis pénzt, mondjuk 20 ezer forintot. Kilesi, hogy mikor selejtezik a lovakat a téeszben, aztán megvesz belőlük egyet. Két-három hónapig tartja jó zöld takarmányon meg egy kis abrakon, naponta többször is simítja a szőrét, és ha az mégis ágáskodik, körülkötözi néhány hétig pokróccal. Megtanítja a lovat a cigányjelekre, amire nagyokat horkant, hegyesen fülel, okosan néz, megfeszíti magát... szóval szépen mutatja magát, amikor jön a vevő. A jó lónak robbannia kell... kelletnie kell magát, különben a cigány nyakán marad!"

Békési, 1985.87.

A cigányok akiknek a státusa a legszegényebb földnélküli parasztnál is alacsonyabb volt, akár használták a szarvasmarhát, akár nem, bizonyos felsőbbrendűséget éreznek a gádzsókkal szemben a városokon kedvelt állataikra vonatkozó ismereteik és szakértelmük jóvoltából.
A cigányok a gádzsók felett állnak abban a tekintetben is, hogy mint kereskedőknek nagyobb áttekintésük van a vásárok felett, és szélesebb kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, mint a parasztok, akiknek egy vagy legfeljebb néhány környékbeli vásárral van kapcsolatuk. Az egyik informátorom például azt mondta, hogyha lovat akarok, forduljak hozzá segítségért,. felsorolja nekem azokat a városokat, ahova kapcsolatai vannak, ahol őt szívesen látják. Ez a helyi partikuláris kötöttségeken való felülemelkedés felsőbbrendűségű tudatot nyújt a cigányoknak a földhözragadt gádzsók felett.

Stewart, 1989.16.

A cigányoknál a „szerencse" véleményem szerint a hatékonyságukkal azonos. Méghozzá arról a hatékonyságról van szó, amely a kereskedelem, pontosabban a gádzsókkal való kereskedelem során érvényesül. A vásárban a cigány a gádzsóval áll szemben, ráveszi, hogy váljon meg a vagyonától, vagy értéken alul adja el a lovát. A cigány minden pillantása párbajra hívja ki a gádzsót, és minden konfrontáció kockázatvállalás. Ha sikere van, akkor szerencsés. A cigány gazdagsága, amit italra és a „testvérekkel" való nótázásra költ – a szerencséből származik. Minthogy önértékelésük középpontjában a szerencse áll, jó ideig eltartott, amíg sikerült azonosulnom velük. Mi a szerencsét a véletlennel azonosítjuk. A szerencse véletlen.

Stewart, 1989.19.

Broken winded horses are treated with henbane, walnut leaves, and seeds of the thorn apple; they tie the head of the horse up, open its mouth and throw a tablespoon of henbane seed, or walnut leaves, or thorn apple seed in, then a handful of hay to help the seeds to go down. This is always done before fairs; they whip the horse on and on, so it can not cough....
After repeating this 15–20 times and the horse had a lot of cough, they go to the fair; it takes a fine expert to detect the illness. It is a good advice to water suspicious horses, then the change will be noticed immediately.

Horváth, 1979.42.

Most Wallachian gipsy men took to horse-dealing even in recent years. According to our present laws, this speculation, which forces prices up, is forbidden. According to public opinion, gipsies dealing with horses are swindlers, because some of them sold broken-winded horses or horses suffering from other incurable illnesses. It is unfair generalization. But actually why did peasanst, carters, and coach-men buy horses from gipsies, thus undertaking the chance to be cheated? The answer is the following: gipsies know all about horses there is to be known, they could be called "masters of their trade". Skilled dealers can choose valuable and healthy horses from among the lot in a minute, which will be beautiful and strong horses after 2–3 months of proper feeding. These are not ill horses, just skinny, unkempt, neglected creatures, whose masters didn't know how to treat them properly.
Besides, gipsies love horses and say: "there is no real gipsy without a horse".

Erdős, 1989.64.

– "You save some money first, let's say 20 thousand forint, then watch for the opportunity when horses are discarded from the co-operative and buy one. You feed the horse for 2–3 month with good green fodder and some oats, smooth its hair several times a day, and if it still stands on end, you may try to wrap the horse in a blanket for several weeks. Teach the horse the gipsy signals, so that it will snore, prick up its ears, look around smartly, flexes its muscles ... in short, it looks good when a customer comes. Good horses must be explosive ... and flaunt themselves, otherwise the gipsy can't get rid of them.

Békési, 1985.87.

The same gipsies, whose status was lower than that of the poorest landless peasant, whether they used cattle, or not, felt a certain superiority over the gadzso living in towns, regarding their knowledge and expertise in terms of their most liked animals.
Gipsies are above the gadzso also in that, that as dealers, have better view of the fairs, have wider relationships, than peasants, who know only a few fairs in the neighbourhood, at most. One of my informators said, for example, that if I want a horse, I have to turn to him, he can tell me all the towns where he has acquintances, where he is welcomed. That he can overcome the particular local restrictions, provides a feeling of superiority for the gipsy over the poverty-stricken gadzso.

Stewart, 1989.16.

For the gipsies, according to me, luck is identical with their effectiveness. More precisely, it is the effectiveness that is obvious while bargaining, especially while bargaining with the "gádzsós". In the fair, the gipsy is against the gadzso, makes him to part with his valuables, or to sell his horse at a lower price. Every glance of the gipsy is an invitation for duelling, and every confrontation is a risk. If he is successful, he is lucky. The money of the gipsy, that is spent on drinks and singing with his blood-brothers, is coming from luck. Since luck is in the centre of their self-esteem, it took me quite long to identify myself with them. Luck is accidental.

Stewart, 1989.19.

269. Pihenő a tűz mellett / Resting by the camp-fire
Kelet-Magyarország, 1975. Révész Tamás felv.

270. Éjszakai pihenő / Resting in the night
Szabolcs-Szatmár megye, 1980. Révész Tamás felv.

271–276. Lóvásár. Az alku / Horse-market. The bargaining

Martonvásár, 1992. Kása Béla felv.

Az ajánlattevés vagy -kérés színpadias gesztusokkal jár, az eladó a baljával megfogja a vevő kezét, és jobbjával belecsap, miközben például azt mondja: „adj negyvenötöt" (ez 45 ezer forintot jelent). Ezután egy széles mozdulattal visszahúzta a kezét, és elhelyezi nyitott tenyérrel, nagyjából a csípőjével egyvonalban a „viszontcsapást" várva, ami majd az ajánlatot jelenti. Minden „csapás" nagy csattanásokkal jár, és ezzel a körülöttük levőknek is tudomására hozzák, hogy itt bizony pénz forog kockán. Az alkudozás során ezeket a színpadias gesztusokat mindkét fél többször is megismételheti; ez jelzi az alku folytatásának szándékát, és lényegében ez hozza létre magát az alkuhelyzetet. Ha az egyik fél azt akarja, hogy elkezdődjön az alkudozás, kihúzza a másiknak a kezét, és a sajátjával belecsap a tenyerébe.

Stewart, 1989.14.

Offers are accompanied with stage-like gestures; the seller takes the hand of the buyer in his left hand, strikes it with his right hand, while saying this, for example: "give me fourty five" (it means 45 thousand forint). After this, he pulls his hand back with a wide motion, and holds it with palm up at waist-level, thus waiting for the "counter-strike", that will mean an offer. Every "strike" is made with much noise, so that all bystanders will know, that business is done here. These stage-like gestures may be repeated several times during bargaining; it signals that the parties are ready to continue the bargain, and this is the bargain-situation itself. If one of the parties wants to continue the bargain, pulls out the other's hand and strikes his palm with his own hand.

Stewart, 1989.14.

– Maguk mit tudnak a cigányok múltjáról?
– Azt beszélik, hogy a mi őseink valamikor Egyiptomból jöttek, mások meg azt, hogy Indiából.
– És maga melyiket tartja helyesnek?
– A cigánynak édes mindegy, hogy az öregek merről jöttek. Mi biztosan itt vagyunk és kész.

Békési, 1985.15.

Hogyha már cigány, akkor a gádzsó görbe szemmel néz rája, máma is csakúgy, mint régen. A cigány is azért nézi le egyike a másikát, én azt mondom, mert hogyha valakit nagyon lenéznek, az keres magának valakit, akit ő is lenézhet.

Bartos, 1958.40.

Egy-két esettől eltekintve, a cigányságot még ma is és holnap is az emberek tömege lenézi, megalázza, idegenkednek tőlünk. Nos, természetesen nálunk erre a cigánylakosság nagyobb része rá is szolgál. Hiszen „maroknyi" csoport, ami kb. 360 000 főből áll, nagy általánosságban átlagon aluli primitiv emberek, akik isznak, verekednek, lopnak, csalnak, jósolnak, stb. Tekintettel, hogy ezek az elemek vannak túlsúlyban, a rendesebben és becsületesen dolgozó cigányemberek becsületét, bizalmát sértik meg. Igen kellemetlenül érzem én is ezt, mert már élő példa volt rá, hogy nyíltan fejezték ki az emberek bizalmatlanságukat velem szemben is általánosítva arra, hogy már a magam fajtájú emberben sokszor csalódtak.
Az átlagon aluli cigányembert, aki erdőszélen, vízpartján nádból, sásból és zöldvesszőből sárral tapasztott kunyhóban éli le életét, nem volna szabad elkényeztetni esetenként komfortos lakásokkal. De olyan drasztikusnak sem volna szabad lenni, hogy egy ilyen primitív ember és családja szeme láttára a kis fészket, ami valóban primitív és egészségtelen, ledózerolják. Ilyenkor ezek az emberek vérszemet kapnak, lelkük megtelik bosszúval és váratlan helyeken, kiszámíthatatlan időben és kegyetlen módszerekkel próbálnak elégtételt szerezni családjuknak, önmaguknak (ölés, vérben forgatás, csonkítás, stb.).

Orsós, 1978.26–28.

Azon vannak, egyszóval, hogy a gádzsóhoz hasonlók legyenek, pedig a gádzsó az gádzsó marad, a roma meg roma. Messzirűl meglátni ezeken, hogy cigány, úgy is. A magáét közbe elfelejti, elhajítja magától, mást meg nem tanul a helyébe. Mint amikor az öreg Marci szegény még el-elmegy lakodalmat muzsikálni, csak a kis borocskájáért, aztán egyre azt hajtogatja, mikor rendelnek tűle: „Bizony kérem, az újat nem tudjuk, a régit meg már elfelejtettük." Így igaz ez. Se nem gádzsó, se nem roma, csak ilyen se ide se oda népség a muzsikus.

Bartos, 1958.48.

Akárhány szegkovács azért is nem adja a gyerekit muzsikusnak, ha még olyan jó is a füle hozzá, mert nem embernek való bánás az, amit a kocsmában csinálnak velük. A múltban a legalja gádzsó odaköpött a prímás homlokára, aztán ráragasztotta a százast, vagy csak akkor lehetett a cigányé a nagy pénz, ha a vonójával földszedte a földről, vagy bőgőbe beleugrottak, mindegy volt, a cigány jó képet vágott hozzá, legyen meg a vendég uraknak a kedvük, és neki is meglegyen a lóvécskája, mert otthon rovel a hat kis csávó. Ma már nemigen tesznek meg velük ilyeneket, de vissza is kívánja sok roma azt a régi világot, mert azt mondják, hogy csak drága nagy rajóktól lehetett lóvét rodázni.

Bartos, 1958.40.

– Az biztos, hogy senki sem szeret cigány lenni, de mit tegyen, ha egyszer annak szülte az anyja a világra. Én azt mondom, hogy magyar vagyok, miért is szolgáltam akkor két esztendőt a magyar hadseregben, nem igaz? Le is tagadnám a cigányságomat, de nem lehet, rá van írva a képemre. nehéz minekünk, elhiheti.
– Maga szerint meddig cigány a cigány?
– Hű... ez aztán olyan dolog, mintha én azt kérdezném öntől, hogy meddig nyúl a nyúl! – neveti el magát.

Békési, 1985.175.

Én már tíz éve dolgozom különböző vállalatoknál kisebb-nagyobb kihagyásokkal, de mindig a magyarok közé törekedtem munkára, hogy ragadjon is rám valami. Tudok ám én viselkedni. Engem már elhívtak a munkatársaim a saját házukba is.

– What do you know about the origin of the Gipsies?
– Some say that our ancestors came from Egypt, others say we came from India.
– Which is right, in your opinion?
– Gipsies do not care, where were the old coming from. One thing is sure, we are here and that's it.

Békési, 1985.15.

If you are gipsy, people are looking down their noses at you, now much as long ago. One gipsy looks down on the other too, I say, for if someone is held in contempt very much, he, in turn, will want to look for someone to despise too.

Bartos, 1958.40.

With a few exceptions, gipsies are and will be despised, humiliated by most people, who have an aversion to gipsies. Well, of course, most part of gipsies in our country deserve it. They are a "handful" of people, approx. 360,000, who are generally speaking below average, they are primitive, like to fight, steal, cheat, tell fortune etc. Since these gipsies outnumber those, who work regulary and are honest people, the reputation and trust of the latter are offended. It is very embarrassing for me too, as sometimes people express their distrust openly, the generalize, for they all were disappointed in gipsies.
The primitive gipsy, whose home is at the edge of the forest, on the shore of rivers and ponds, who lives his life in shacks made of reed, sedge and green twigs, plastered with mud, should not be spoiled with modern houses. But the other extreme is equally wrong; his little nest, which is really primitive and unhealthy, is often pulled down with bulldosers before the very eyes of the owner and his family. At such times, these people become bold, their souls are filled with revenge, and they try to revenge themselves and their families at unexpected places, at unexpected times and with great brutality, (murder, bloodshed, mutilation).

Orsós, 1978.26–28.

In short, they are anxious to resemble the "gadzso" (people other than roma, i.e. gipsy), but a "gadzso" remains "gadzso", a "roma" remains "roma". Anyway, it is easy to recognize the gipsies from afar. In the meantime, they forget or throw away their own knowledge and do not replace it with something else. Like the old man Martin, poor guy, who still makes music at wedding now and then, for his share of wine, and keeps saying when people order songs: "Well, well, we don't know the new songs and forgot the old ones." That's how it is. Musicians are no "gadzso", no "roma", just a neither this nor that rabble.

Bartos, 1958.48.

Nailsmiths don't let their chlidren to become musicians, even if they have the talent, because of the treatment they get in pubs. In the past, crooks used to spit on the temple of the gipsy leader to fix a hundred forint note, or the musicians could have the money only if they could pick it up from the ground with their bows, or people jumped in the double bass, but whatever they did, gipsies had to smile; let them have their pleasure, for they needed the money, they had hungry children at home. Such things are rare nowadays, but some of them miss the old times, because only dear revellers were generous enough to give large tips.

Bartos, 1958.40.

– One thing is certain, no one likes to be gipsy, but what can we do if we were born gipsies. I tell you what, I am Hungarian, otherwise why would I serve in the Hungarian Army for two years, right? I would certainly deny my being gipsy but I can't, it is written on my face. It is hard for us, beleive me.
– For how long remains a gipsy gipsy, in your opinion?
– Well now ... you ask me such difficult questions, what would you say if I asked you, how long remains a hare hare? – and he bursts out laughing.

Békési, 1985.175.

I've been working for ten years at several companies with some interruptions, but I've always tried to get a job among Hungarians, so that I can learn something. By the way, I can behave myself good. My fellow-workers invited me into their

Mondták is nekem mindig: Nem vagy te valódi cigány, te, Lakatos, neked biztosan valami magyar ember volt az apád.

Békési, 1985.13.

– A magyar cigányok jelentős része élt a felkínált lehetőségekkel, munkába állt, és bekapcsolódott a szocialista társadalom építésébe. Pedig akkoriban mi sem voltunk az oláh cigányoknál előnyösebb helyzetben, valami folyton húzott engem is a könnyebb élet felé. Mégsem a régi, hanem a nehezebb és ismeretlen újat választottunk, aminek két évtized elmúltával meg is lett az eredménye. Ki tudja, miféle ősi átkot hordozunk mi magunkban, mi az, ami oly hamar megtöri a cigányok akaratát, s ha csak pillanatra is elcsüggedünk, száz évet lépünk visszafelé.

Békési, 1985.99.

– Jobb minket szanaszét ültetni a magyarok közé. Nem csinálják rosszul itt Öcsödön, csak már látnánk azokat a parasztházakat. A cigányok úgyis csak addig tartanak össze, amíg egy nagy kupacban rágják egymást. Nem engedjük mi itt egymást se gondolkozni, se dolgozni. Ha majd mindegyeknek lesz saját háza, kertje, meg jószága, akkor mindjárt kevesebb idő jut a traccsolásra, a civakodásra, meg az ivásra... Akik innen elköltöztek, azok még látogatóba sem járnak vissza a telepre, annyira beleutálnak az itteni életbe, de minket sem szívesen látnak a házukban. Most már nem is járunk el hozzájuk. Minek?... Nekik már megvan a maguk dolga, de egyszer majdcsak nekünk is meglesz. Higgye el, csak az irigység beszél most belőlünk, és mérgesek vagyunk magunkra, amiért eddig nem iparkodtunk. Ez a teljes igazság!

Békési, 1985.18.

Mi ugyanúgy élünk, mint az öregjeink. Örülünk, ha naponta egyszer megtölthetjük a bendőnket, aztán lessük a sarkot, hogyan fogja a legyet a pók. Azok meg annyiszor laknak jól, ahányszor csak akarnak. Tele van a kamrájuk kolbásszal, sonkával, szalonnával. Jól teszik, ha megjátszák magukat velünk szemben, elvégre ők a burzsujok, mi meg a csórók! Mind jobban élnek azok, akik innek elköltöztek.

Békési, 1985.18.

– Hej, kedves uram, nagyon elmaradtunk mi magunktól igaz, de azért gondoljon csak bele az én helyzetembe. Amikor az embert hátulról húzzák, szemből meg ütik, haladhat-e előre?! Nézze, én azért jártam ki a nyolc osztályt, mert vinni akartam valamire. Hát vittem? Itt a sok gyerek, örülök, ha jóllaktathatom őket...

Békési, 1985.127.

– Na milyenek a lovaim?
– Szépek, jóltápláltak, mintha soha nem lettek volna szekér elé fogva.
– Hát ez az, kérem szépen! Tessék majd egyszer akkor is errefelé jönni, amikor csak egyhetesek nálam. Csont és bőr mindegyik, kín rájuk nézni. Maguknak azért elárulhatom, mindegyiknek van valami hibája, csak azokat már nem látni. Miért nem látni?... Mert szépen elvakargatjuk, lesimogatjuk, leneveljük róluk. Na, látják, hát ehhez nincsen türelmük a magyaroknak. Azok csak ahhoz értenek, hogyan lehet tönkretenni, agyonhajszolni ezeket a szépségeket, mert nem szeretik a lovat. Szakadásig dolgoztatják, mintha traktort hajtanának. De a ló az nem gép! Élőlény... olyan, mint az ember, csak erősebb és okosabb nála!...

Békési, 1985.88.

– Azon felül, hogy a ló pénzt hoz a házhoz, miért szeretik a cigányok?
– Nem minden cigány szereti a lovat, csak mi, az oláhcigányok. Mi igaz cigányok vagyunk, a többiek már korcsok, kivedlett romungrók, úgy mondják az öregek, hogy a cigányság nagy utat tett meg idáig, és mindig lovakon, lovas szekereken jöttek, azon is éltek. A ló meg a cigány édestestvérek – veszi le a kalapját. – A ló szent állat, neki még lelke is van. Aki érti a nyelvüket, annak mindent elmondanak. A cigány érti a lovak nyelvét, hálásak is neki érte... Ló nélkül már nem lenne igazi cigány, cigány nélkül meg nem lenne igazi ló!... Ha lovak nem lesznek többé, cigány se lesz már többé!

Békési, 1985.80.

houses, several times. They've always told me: Hey, Lakatos, you are not really gipsy, you probably had a Hungarian for father.

Békési, 1985.13.

– Many of the Hungarian gipsies seized the offered opportunity, got a job, joined in the work of building socialism. At that time, we were not better off than the Walachian gipsies, something always told me to live a lazy life. But instead of the old, we choose the new life which was harder and unknown, but we were rewarded after two decades. Who knows, what kind of ancient curse we're carrying, what is it that breaks the will of gipsies so soon and if we lose courage for a minute, we slide back again a hundred years.

Békési, 1985.99.

– It is better to place the gipsies among Hungarians. They do it right here, in Öcsöd, I hardly can wait to see those farmhouses. Gipsies only stick together till they live together in a colony and nag each other. Here we don't allow each other to think or work. When each of us will have a house, garden and cattle, there will be much less time for chatting, quarrelling and drinking... Those who moved out of the colony, never come back to visit us, they hate so much our life here, and they wouldn't invite us to visit their house. This days, we never visit them ... What for? ... They already have their own job, but someday we will have ours too. Believe me, we envy them and are angry with ourselves for not getting ahead. This is the truth.

Békési, 1985.18.

We live the same kind of life as our fathers did; we are happy to be able to fill our stomachs once a day, then just watch the spider catching flies in the corner. Other people can eat whenever they want. They have pantries full of sausage, ham and bacon. They are right to put on an act, after all, they are rich and we are poor. Those, who moved from here, all have a better life.

Békési, 1985.18.

– Why, it's true that we're legging behind you, but try to understand my circumstances. If you are pulled back from behind and slapped in the face from the front, how can you possibly go ahead? Look, I finished all 8 classes of preliminary school, because I wanted to achieve something. Then see, what happened? You can see many children around me, I'm glad if I can feed them properly...

Békési, 1985.127.

– How do you like my horses?
– They are nice, well-fed, as if they never pulled a carriage.
– That's right. Come and see them when they've spent only one week with me. They're nothing but skin and bone, it hurts to look at them. I tell you what, each of them has some kind of defect, but it can not be seen. Why not? ... Because we smooth it, curry-comb it away, and train them. You see, Hungarians have no patience for such things. They know only how to destroy, work these beauties to death, because they have no love for horses. They ride them into the ground as if they were tractors. Horses are no machines but living creatures ... like human beings, only horses are stronger and smarter...

Békési, 1985.88.

– Why is it that gipsies love horses, apart from the fact that they earn money?
– Not every gipsy loves horses, only us, Walachians. We are the only real gipsies left, others are degenerated "romungro". Old people tell us that the Gipsies have covered a very long distance till now; they've always travelled on horse-back and horsed carriages; those were their homes. Horse and gipsy are full brothers – he takes off his hat. Horses are saint animals, they have soul. They tell everything to those who speak their language. Gipsies understand horses and they are very grateful for that. Without horses, there would be no real gipsy, and no horse without gipsies ... If, someday, there will be no more horses, there will be no gipsies, either.

Békési, 1985.80.

277. Erdélyi vászonárus / Transylvanian linen salesman
1910 körül. Müllner János felv.

278. Teknővájó cigány / Trough-maker gipsy
Keszthely, 1915. Ismeretlen felv.

279. Házaló kereskedő / A door-to-door saleswoman
Valkó, 1953. Bakó Ferenc felv.

280. Cigány faedény árus /
A gipsy saleswoman of wooden pots
Zalaapáti, 1909. Sági János felv.

281. Konyhaeszközárus /
A gipsy saleswoman of kitchenware
Miskolc, 1961. Erdélyi Zoltán felv.

282. Cigányasszony tippanfűből kötött meszelőt árul a piacon / A gipsy woman selling lime-brush in the market
Tiszaigar, 1949. Bakó Ferenc felv.

283. Cigányok teknőt árulnak / Gipsies selling troughs
Kaposvár, 1909. Sági János felv.

284. Cserépáruló cigányasszony /
Gipsy woman selling earthenware
1930. Kálmán Kata felv.

285. Kolompok a hídivásáron /
Animal bells in the fair of Hortobágy-bridge
Hortobágy, 1919. Ismeretlen felv.

286. Utcai kosárárus / Street basket saleswoman
Budapest, 1988. Horváth M. Judit felv.

287. A kosarak kínálata / The variety of baskets
Hatvan, 1988. MTI fotó, H. Szabó Sándor felv.

288. Megérkezett a kosár utánpótlás /
The baskets have arrived
Buzsák, 1978. MTI Fotó, Ruzsonyi Gábor felv.

289. Kosárárus a Blaha Lujza téren /
Selling baskets in Blaha Lujza Square
Budapest, 1988. Horváth M. Judit felv.

290. Feketepiac a Baross téten / Black-market in Baross Square
Budapest, 1980. Mészáros Lajos felv.

291. Az Ecseri úti piac költözés előtt /
Flea-market before moving
Budapest, 1964. Langer Klára felv.

292. Fiatal cigányasszony használt ruhára alkuszik /
Young gipsy woman bargaining for a used dress
Pécs, 1967. Eperjessy Ernő felv.

293. Állat- és kirakodóvásár /
Live-stock and open-market
Sülysáp, 1982. MTI fotó, Fényes Tamás felv.

294. Ágyneműárus a Kossuth téren /
Selling bed-clothes in Kossuth Square
Budapest, 1993. Bozzi Vera felv.

295. Madonna-fejdísz árus / Selling head decorations of "Madonna-style"
Budapest, 1992. Horváth M. Judit felv.

296. Virágpiac / Flower-market, Budaörs
Budaörs, 1993. Bozzi Vera felv.

297. Virágpiac / Flower-market, Budaörs
Budaörs, 1993. Bozzi Vera felv.

298. Virágpiac / Flower-market, Budaörs
Budaörs, 1993. Bozzi Vera felv.

299. Virágárus kislányok egy budapesti aluljáróban /
Flower salesgirls in a subway in Budapest
Budapest, 1991. Bozzi Vera felv.

300. A Kondorosi úti piac / Market in Kondorosi street
Budapest, 1992. Hajtmanszki Zoltán felv.

301. A Kondorosi úti piac kisebb telepének bejárata /
One of the entrances of the market in Kondorosi street
Budapest, 1992. Hajtmanszki Zoltán felv.

302. Üvegvágó árus a Kondorosi úti piacon /
Glazier seller in the market of Kondorosi street
Budapest, 1992. Hajtmanszki Zoltán felv.

303. Árus asszony a Hunyadi téri ócskapiacon /
Saleswoman in the flea-market of Hunyadi-square
Budapest, 1992. Hajtmanszki Zoltán felv.

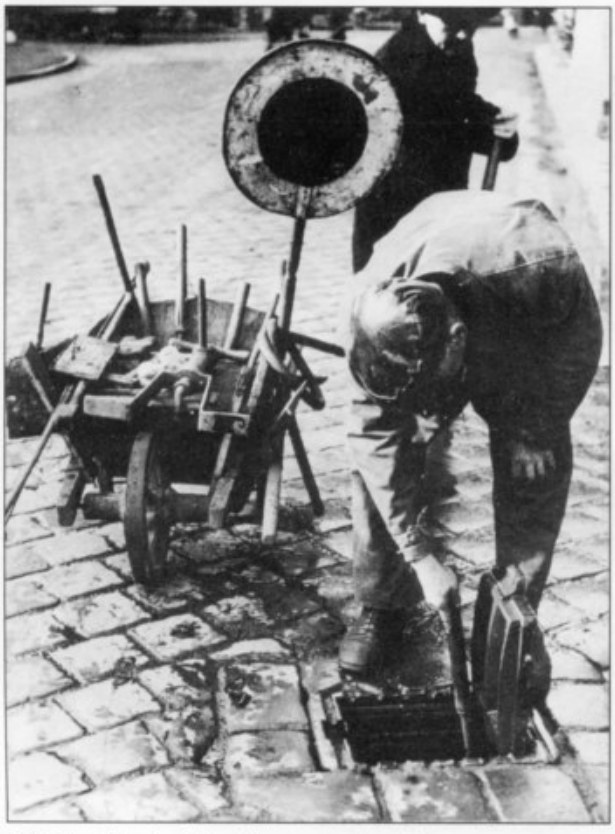
304. Hunyadi téri ócskapiac /
Flea-market in Hunyadi Square
Budapest, 1992. Hajtmanszki Zoltán felv.

305. Utcaseprő / Street-cleaner
Budapest, 1930-as évek. Kálmán Kata felv.

306. Utcaseprők / Street-cleaners
Miskolc, 1993. Bozzi Vera felv.

307. Kanális-tisztítás / Sewerage cleaning
Budapest, 1930-as évek, Ismeretlen felv.

Kik dolgoznak ma a legnehezebb munkákon? A cigányok, meg a katonák. Azok megcsinálják azt is, amire sehonnan nem kapnának embert. Meg néhány kiugrasztott paraszt áll be mellénk a sorba kubikolni, mert amíg a téesz nem fizetett jól, nem mentek, most meg már szégyellnek visszakéredzkedni. Hajtják magukat, hogy tovább röhöghessék a téeszeseket. Inkább még linkeskednek is, hogy mennyit keresnek, meg annyit, csak azért, hogy egy-kétezerrel mindig az övék legyen a több. De azért jó közöttük. A cigány se szokott elmenni a szomszédba egy kis hazugságért. Hiába, az élet már ilyen...

Who have the most laborious jobs this days? Gipsies and soldiers. They take jobs nobody else would take. A few peasants join us as navvies, just because they didn't want to work in the cooperative when wages were low and now they are ashamed to go back. They kill themselves over the job just to be able to keep laughing at their fellows in the cooperative. They brag about the money they get, but they usually mention more than teir real wages, so that their earnings would always be higher with a couple of thousands. But I like working with them. Gipsies are not at a loss for a lie, either. Well, such is life...

Békési, 1985.22.

308. Miskolci utcaseprők / Street-cleaners in Miskolc
Miskolc, 1993. Bozzi Vera felv.

309. Utcaseprők pihenője / Street-cleaners at rest
Pécs, 1990. Tóth László felv.

310. Aszfaltmunkások / Asphalters
Budapest, é.n. Járai Rudolf felv.

311. A bányászokat függőszékek szállítják a helyszínre / Miners are carried to the spot by cable-seats
Borsodnádasd, 1978. MTI fotó, Fényes Tamás felv.

312. A Moszkva téri metróállomás építése / Building the metro-station in Moszkva-Square
Budapest, 1970. MTI fotó, Bara István felv.

313. Fémöntöde / Foundry
1960-as évek. Rédner Márta felv.

314. Fémöntödei brigád / Foundry team
1960-as évek. Rédner Márta felv.

A csobánkaiak 1957-ben alakították meg termelőszövetkezetüket, tizenhét taggal. Az induláskor saját zsebükből adtak össze négyezerötszáz forintot, amelyen anyagot vásároltak. Már az első évet nyereséggel zárták. Azóta kisebbfajta üzemnek beillő műhelyt építettek, tizenhárom tűzhellyel, huszonegy üllővel.

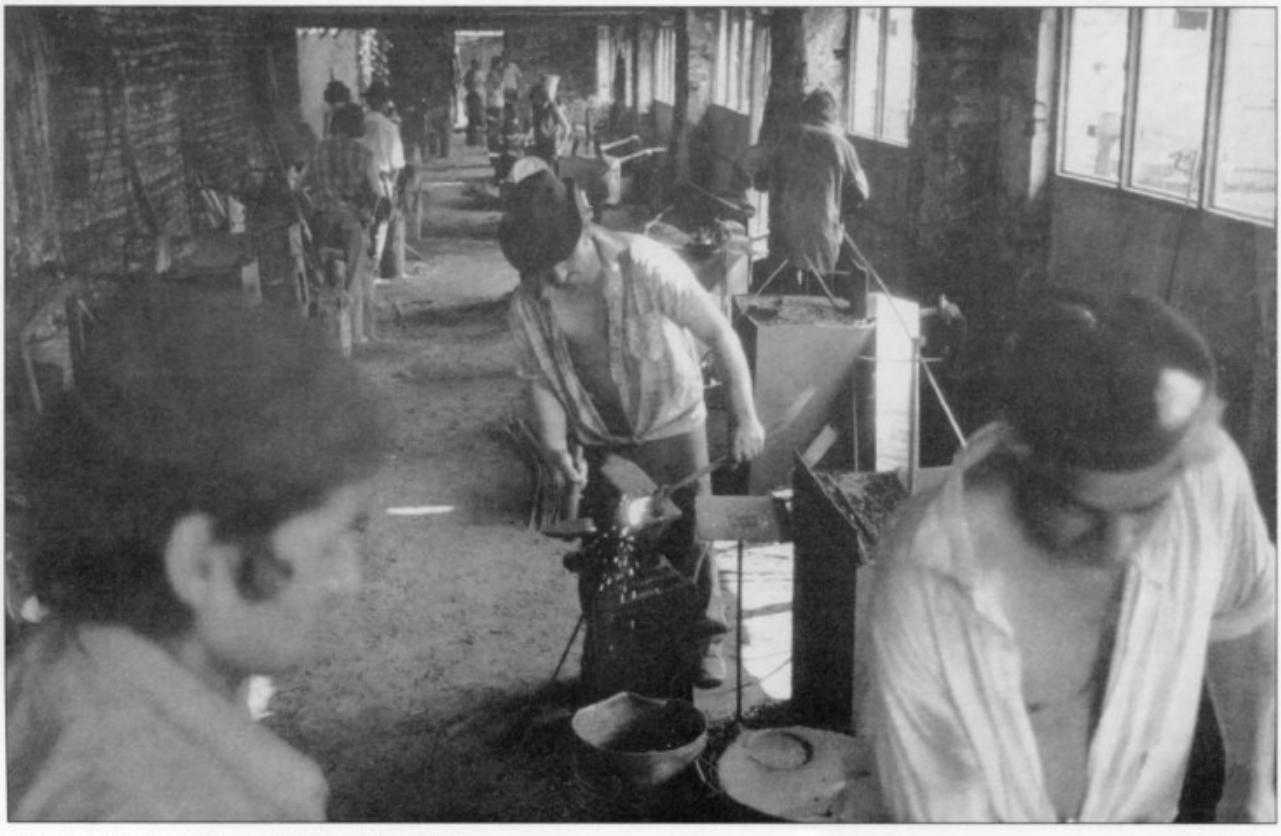
People of Csobanka founded their cooperative in 1957, with 17 members. At the start, they gathered 4,500 Ft from their own pockets to buy materials. They gained profit the very first year. Since that time, a workshop, resembling a smaller factory, was built with 13 furnaces and 21 anvils.

Tamás–Révész, 1977.185.

A szegkovácsok azt mondják, hogy tíz év is beletelik, míg valaki a kezével, az izmaival érzi, mikor, hogyan, milyen erővel kell ütni, hogy a vasból szépen deformált szeg legyen. A gyerek már nyolc-kilenc éves korában odaáll az üllőhöz, apja közelébe, s néz, segít. Megismeri a titkokat: miként készül az az ötvenfajta szög, kapocs és egyéb holmi, végül pedig odaáll az üllőhöz, s bizonyítványát maga állítja ki az elkészített „vizsgaszeggel". Írást nem kap róla, de ezentúl már ő is szegkovács.

Nail-smiths say, that it takes about 10 years to get the hang of it, to feel it with their hands, muscles, when, how, how hard to hit to make a nicely formed nail from the iron. Children at age 8–9 already assist their father, stand at the anvil, watch and help. They watch to learn the secrets: how to make those fifty different nails, cramps and other things; then they go and stand in front of the anvil, make their own certificate by producting the "examination nail". They get no written certificate, but from then on, they are nail-smiths.

Tamás–Révész, 1977.185.

315. Szegkovácsműhely / Nailsmith workshop
Pomáz, 1976. Révész Tamás felv.

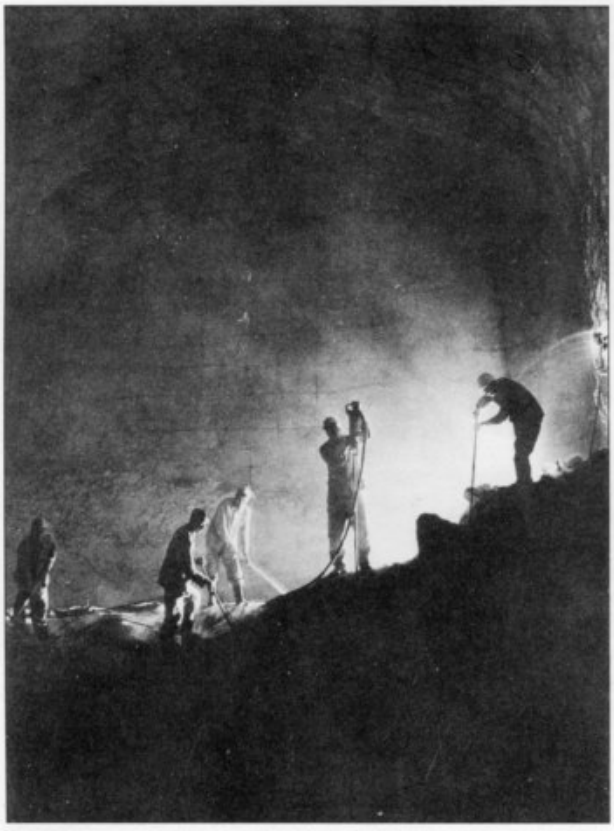
316. Kaposvári Vasgyár öntödei munkása / Foundry worker in Kaposvár Ironworks
Kaposvár, 1986. Csonka Béla felv.

317. KVGY öntöde; öntés közben /
Foundry in Kaposvár Ironworks: Founding
Kaposvár, 1986. Csonka Béla felv.

318. KVGY öntöde /
Foundry in Kaposvár Ironworks
Kaposvár, 1986. Csonka Béla felv.

319. Napi száz tonnára emelték a termelést / The quantity of daily production was put up hundred tonnes
Perkupa, 1978. MTI fotó, Kovács László felv.

Ott fönn, a viskókban, majd minden valamirevaló bányász házra gyűjt. Elég sok az OTP-ügyfél. S néhány éven belül gátszakadásszerűen érkeznek majd az építési kérelmek a komlói tanácshoz. Reméljük a város vezetői lépést tartanak az élettel, s megkezdik a cigány bányászok szétszórását a hatalmas városban, tudatos intézkedéssekkel számolva fel a rendelet nyomán kialakult „cigány-gettót".
Két ház áll szemben a viskók borította domboldallal. Két család a több mint százzal. De ez a szembenállás, ez az ellentmondás csak látszólagos. A két Kalányos is az erdőből jött, s a domboldal nekik a néhányéves átmenetet jelentette. A többiek ott fönt szintén erre tartanak. Rövidesen átköltöznek erre az oldalra.

Every respectable miner who lives up there in the hovels, is saving money for a house, the OTP (National Savings Bank) has many customers. In a few years, there will be a rush of building applications at the council of Komló. We hope that the leaders of the city keep abreats of the times and start to spread gipsies all over the large city, thus liquidating the "gipsy ghetto" by making deliberate measures.
There are two houses opposite to the hillside, covered with hovels. This is an apparent contradiction, however, since the two Kalanyos family have also been come from the forest, that hillside was a temporary solution for them. Those others up there are also coming this way, they will also have houses in this side of the hill soon.

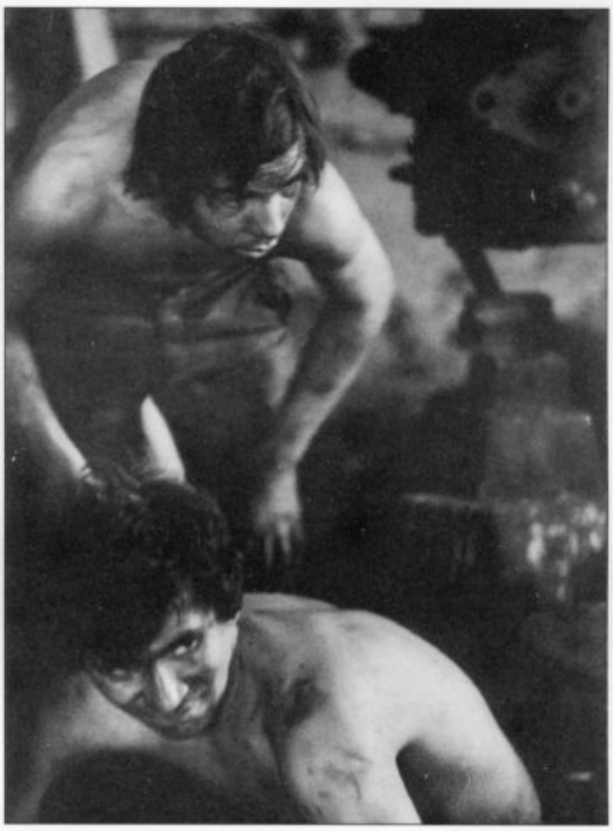
Faludi, 1964.146.

320. A nagy olvasztómű elegytere / In the great foundry-works
Ózd, 1920 körül. Ismeretlen felv.

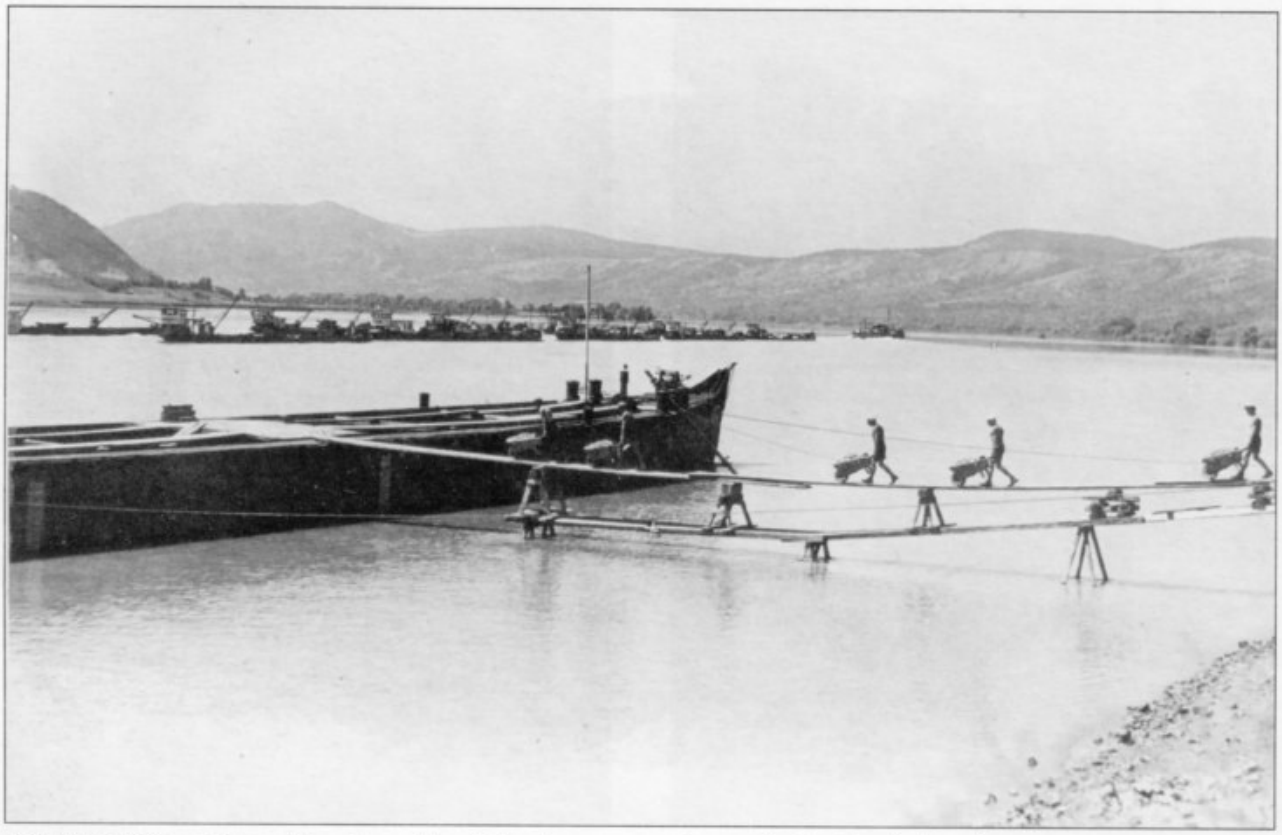
321. Szódavíz szállítás a munkahelyre / Carrying mineral-water to the working places
Ózd, 1970-es évek. Ismeretlen felv.

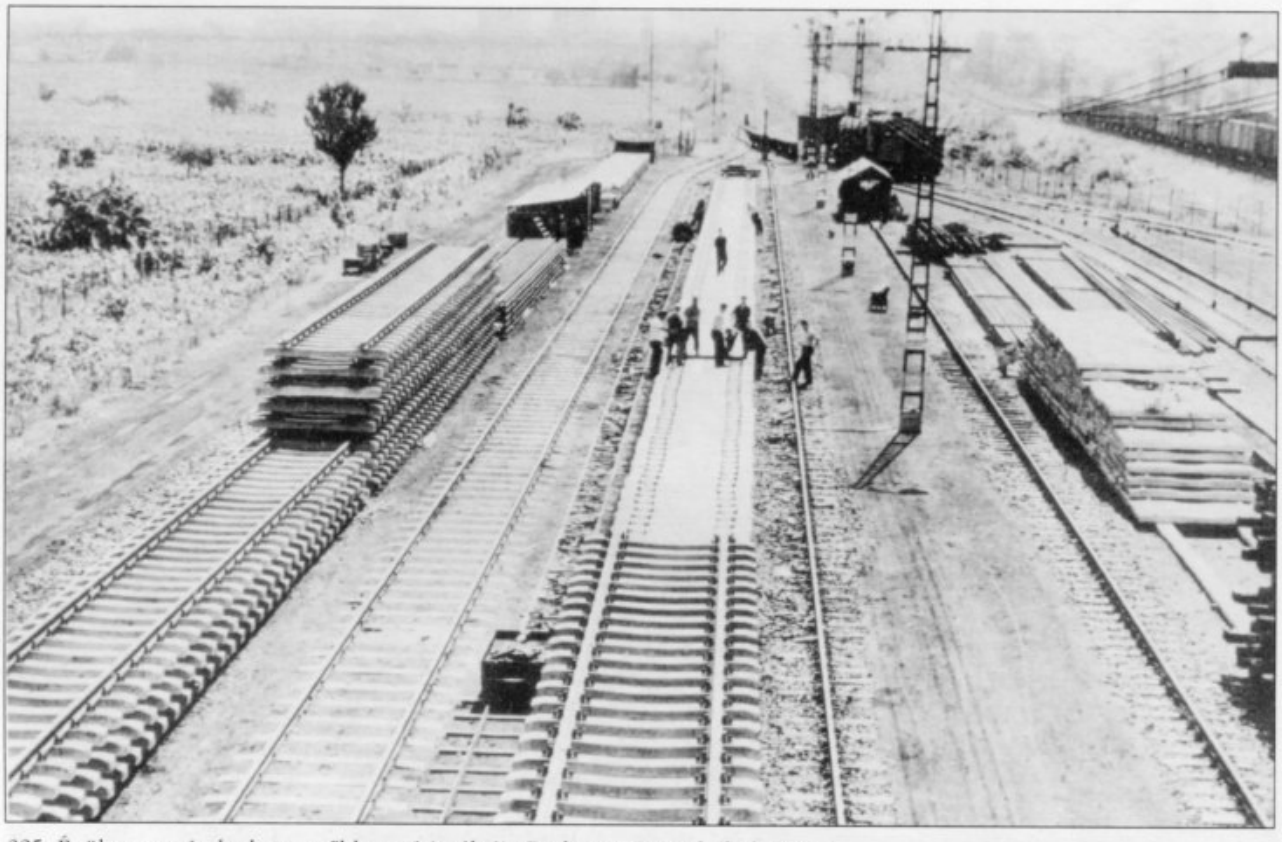
322. Kohászok / Foundry workers
1970-es évek. Féner Tamás felv.

323. A brigád / The brigade
Ózd, 1991. Horváth M. Judit felv.

324. Kőszállítás uszályra a Duna-kanyarban / Carrying stones to barges in the Danube bend
1936. Kinszki Imre felv.

325. Épül az ország legkorszerűbb vasúti pályája Budapest és Miskolc között /
Building the modernest railway between Budapest and Miskolc
Nyékládháza, 1970-es évek. MTI fotó,Kunkovács László felv.

326. Új lakótelep épül / A new housing estate is built
Budaörs, 1978. MTI fotó, Király Krisztina felv.

327. Az Örs vezér téri lakótelep építkezésén / At the building scene of the dwelling-settlement of Örs Vezér Square
Budapest, 1976. Révész Tamás felv.

328. Kubikosbrigád / Brigade of navvies
1970-es évek. Féner Tamás felv

329. Fatelepen / On a timber-yard
Mátészalka, 1975. Révész Tamás felv.

Mátészalkán a második legnagyobb „cigánymunkahely" az ERDÉRT-telep.
Legrégebbi cigány dolgozójuknak tizenhét esztendős a munkaviszonya, tavaly pedig két cigány lett kiváló dolgozó.
– 1961 óta vagyok itt – mondja egyikük: Imre Rudolf. – Kocsordon születtem kunyhóban, s most már házam van Mátészalkán. Árván nőttem fel, kölyökkoromban pásztorkodtam. Aztán Pesten kubikoltam mert csak ott lehetett pénzt keresni. Fogamhoz vertem a garast, mert szorította a torkomat a kunyhó levegője. Ma már mindenem van, televízióm, lemezjátszóm, új házam... Naponta háromszáz mázsa fát emelek meg. A tenyerem már nem érzi a szálkát. A feleségem nagyon beteg, mindennap attól félek, hogy halálra érkezem. A kislányom tizenhét hónapos. Mikor megkaptam a „kiváló" kitüntetést, meghatódtam. Én, a cigány, kiváló lettem! A többiek miatt pedig szégyenkezem... Életerős emberek, és nem dolgoznak. A tanácsnak szigorúbban kellene bánniuk velük! Legszívesebben elköltöznék a telepről is, de másutt nem kapok lakást. Sok pénzem fekszik pedig a házban, de odaadnám bárkinek, vigye, adjon helyette szűkebbet, csak bent a városban.

The second largest "workplace for gipsies" in Mátészalka is the timber-yard of "ERDÉRT" (Forestry company).
One of them has been working for the company for 17 years, he is the oldest gipsy hand here; two gipsy workers became "outstanding workers" last year.
– I've been here since 1961 – says one of them: Imre, Rudolf.
– I was born in Kocsord in a hovel, but now I have my own house in Mátészalka. I was an orphan, I used to work as a shepherd when I was a kid. Later I worked as a navvy in Budapest, because one could earn good money only there. I saved every penny, for I couldn't stand living in a hovel. This days, I have everything, TV, record player, new house... I lift up 300 quintal of timber every day. My palms are accustomed to splinters. My wife is seriously ill, I'm afraid that one day she will be dead by the time I get home. My little daughter is 17 months old. When I got the "outstanding worker" medal, I really was moved. Me, the gipsy, became "outstanding". And I am ashamed because of the others... They are vigorous men and do not work. They should be treated more strictly by the council. I would gladly move from the colony, but I can't get a flat anywhere else. Much money is invested in this house, but I would give it gladly to anybody if I could get a smaller one in the town.

Tamás–Révész, 1977.204.

330. Fatelepen / On a timber-yard
Mátészalka, 1975. Révész Tamás felv.

331. Erdei fakitermelés / Woodfelling in a forest
Szendrőlád, 1993. Bozzi Vera felv.

332. Ládagyári munkásnő /
Worker woman in a case-factory
Eperjeske, 1992. Szuhay Péter felv.

333. Ládakészítők / Case-makers
Nagydobos, 1991. Horváth M. Judit felv.

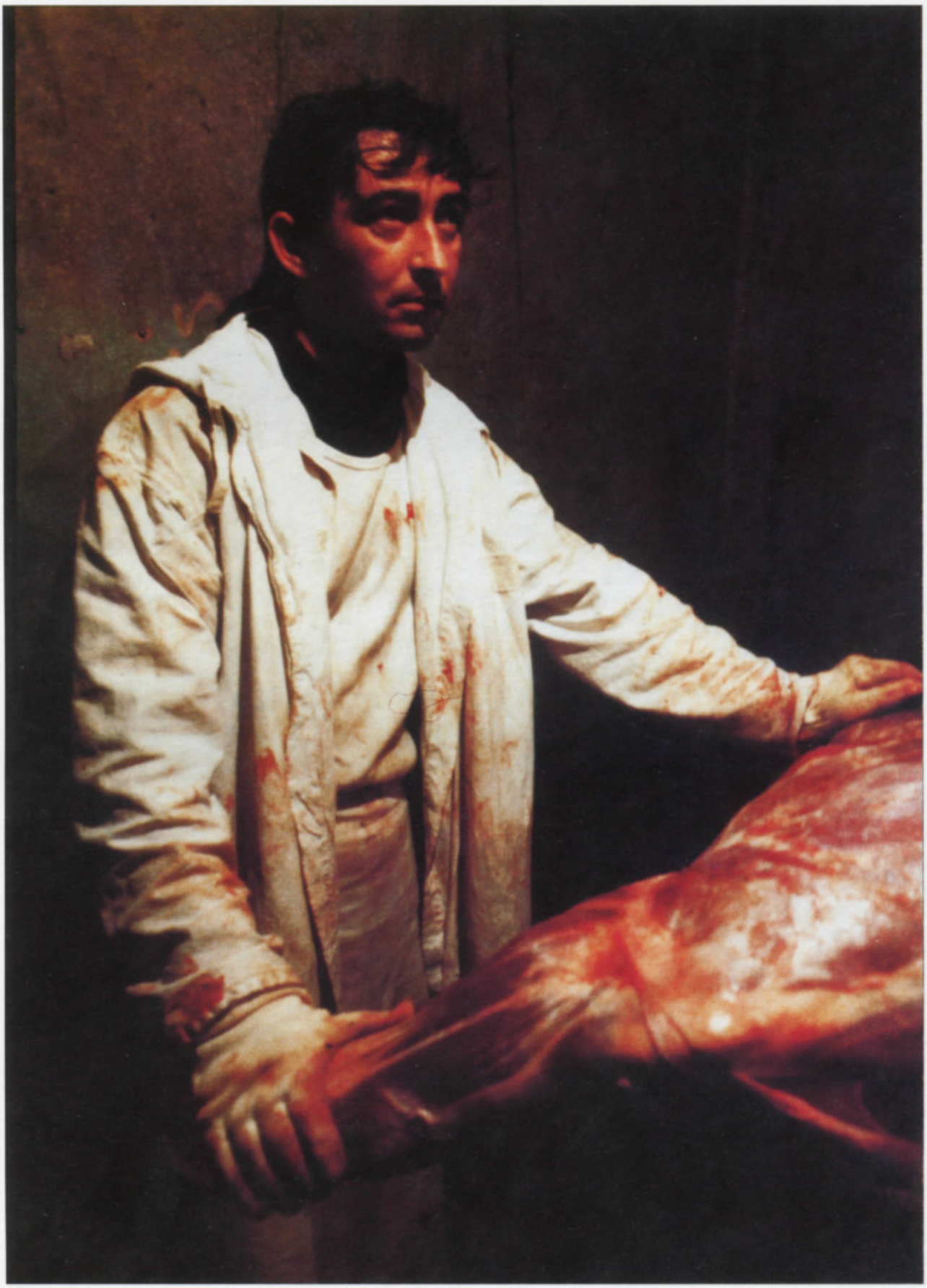
334–336. Elzett Művek „Kanálgyár" / In the spoon-factory of Elzett Works
Berettyóújfalu, 1980. Stalter György felv.

337–339. Elzett Művek „Kanálgyár" / In the spoon-factory of Elzett Works
Berettyóújfalu, 1980. Stalter György felv.

340. Hentes / Butcher
1980-as évek. Horváth Éva felv.

341. Kéményseprő / Chimney-sweep
1980-as évek. Rákosi Péter felv.

1. A Politikai Bizottság megállapítja, hogy a cigánylakosság elkülönülésének megszüntetése és beilleszkedése társadalmunkba – már csak e réteg nagy száma és súlyos elmaradottsága miatt is – fontos társadalmi ügy.
A cigánylakosság felé irányuló politikánkban abból az elvből kell kiindulni, hogy bizonyos néprajzi sajátossága ellenére sem alkot nemzetiségi csoportot. Problémáik megoldásánál sajátos társadalmi helyzetüket kell figyelembe venni és biztosítani kell számukra a teljes állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az ezek gyakorlásához szükséges politikai, gazdasági és kulturális feltételek megteremtését.
Fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönítetten állandó lakóhelyeken településjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak és emelkedjék kulturális színvonaluk.
Fel kell venni a harcot a lakosság körében még ma is élő helytelen nézetek ellen, amelyek megnehezítik a cigányok beilleszkedését, társadalmi, gazdasági és kulturális felemelkedését.
Intenzív felvilágosító munkát kell folytatni mind a cigányok, mind a lakosság más rétegei között.

MSZMP KB, 1961.240.

5. A községekben a cigányság körében aktívahálózatot kell kiépíteni, csoportot szervezni a tekintélyes, a többségre hatni tudó, az asszimilációs folyamat fontosságát megértő és elősegíteni kívánó cigányokból. Munkájukat a helyi Koordinációs Szakbizottságok irányítsák.
6. A Bizottság és az aktívák közreműködésével évenként egy (esetleg két) alkalommal gyűlésen ismertetni kell a cigányság felnőtt korú tagjaival társadalmi beilleszkedésük megoldásának terveit, feladatait. Elemezni kell előttük jogaikat és kötelességeiket. A gyűlések mellett időnként nem- és korszerinti összehívásuk is indokolt, sajátos problémák megtárgyalására.

Munkaterv, 1990.584.

A cigányok ügyét-sorsát szívén viselő, jelentős számú nem cigány értelmiségi körében létezik egy szűk csoport, amelynek nézeteiben keveredik az újbaloldali demagógia és a cigány nacionalizmus.
A kutatók és a cigányértelmiségiek egy részében élnek olyan nézetek, hogy a cigányokat – eltérően a Politikai Bizottság 1961-es határozatától – nemzetiségnek kellene tekinteni. Ebben a kérdésben nem idokolt megváltoztatni az 1961-es határozat álláspontját.

MSZMP KB, 1979.270.

Igen sok beilleszkedett cigány szégyelli és letagadja származását; sérelmesnek tartja a megkülönböztetett bánásmódot. Mások viszont vállalják származásukat, és kezd kialakulni bennük egyfajta cigányetnikai tudat. A cigányok körében is élnek előítéletek, nacionalista indulatok a nem cigányokkal szemben.
A telepeken élő, szociálisan elmaradott, legszegényebb emberek magatartására a befelé fordulás, a hátrányos helyzet fásult tudomásulvétele jellemző. Az ő körükben élnek leginkább a régi cigány életforma maradványai. A törvényes rend és az együttélés szabályainak megsértői rendszerint közülük kerülnek ki.

MSZMP KB, 1979.269.

Az utóbbi években a nemzetközi cigány nacionalizmus („Cigány Világszövetség") szélsőséges hangadói nyíltan leszögezték azt az álláspontjukat, hogy a cigánysággal kapcsolatban tudományos kutatásokra nincs szükség, csupán a cigányok mindenkor és mindenütt üldözött helyzetét kell állandóan hangsúlyozni. A kozmopolita cigány nacionalizmus magyarországi képviselői ugyanezt a vonalat követik. A tényeket feltáró tudományos kutatásokat – amelyekből kitűnik a hagyományos cigány életet idealizáló, szeparatista törekvések tarthatatlansága – tudományon kívüli eszközökkel támadják, és (nyílt vagy burkolt formában) szembehelyezkednek a tudományos kutatásokkal teljes összhangban álló párthatározatokkal.

Vekerdi, 1985.28.

1965-ben megkezdtük a szociális körülményeknek meg nem felelő telepek felszámolását. Azóta több mint 900 lakást adtunk át, illetve biztosítottunk erre a célra. Több településen a putrik fel lettek számolva. A cigány lakosságot a telepekről „szétszórt" elhelyezéssel (lakásvásárlás és -építés útján) beköltöztettük a községekbe.
Az V. ötéves tervben 520 lakásépítésre és -vásárlásra biztosítottak központi keretet. A keret felhasználásával probléma van,

1. The Political Committee states, that ending the separation of inhabitants of gipsy origin and their integration into our society is considered an important social issue, especially, since these layer represents large part of the Hungarian society and is very backward.
While stating our policy regarding the issue of gipsies, the basic principle is that despite certain ethnic specialties gipsies are not considered an ethnic minority. When solwing their problems, their special social status must be taken into account, and they are entitled to all rights and liabilities of other citizens, besides, the required political, economical and cultural conditions must be established.
It must be gradually achieved, that gipsies have permanent homes not separated from other people's homes, that they have permanent jobs; their health conditions and cultural level must be improved.
Incorrect attitude of citizens must be fought, as they make the integration and social, economical, cultural progress of gipsies difficult.
Intensive educational work must be done among gipsies and other social strata.

MSZMP. KB. 1961.240.

5. In the villages, gipsy activists must be recruited and form a group of gipsies, who have prestige, can effect others, who understand the importance of assimilation. Their work must be controlled by the local Co-ordination Committees.
6. Plans and tasks of social integration must be discussed once (or twice) a year, involving the committee and the activist and all adult members of the gipsy community. Their rights and liabilities must be analyzed. In addition to the assembly, it is justified together gipsies from time to time according to their sex and age, so their special problems could be discussed.

Munkaterv, 1990.584.

Within the rather large group of non-gipsy intellectuals, who are deeply concerned about the status of gipsies, there is a limited group, whose opinion is effected by the demagogy of the new left-side and the gipsy nationalism.
Part of the researchers and gipsy intellectuals are of the opinion, that gipsies should be considered an ethnic minority, in contrast to the decree of the Political Committe dated 1961. It is not justified to change the opinion stated in the 1961 decree regarding this issue.

MSZMP. KB. 1979.270.

Many assimilated gipsies are ashamed of their origin and deny it, because feel aggrieved at discrimination. others don't deny their origin and are inclined to be proud of their ethnic group. Gipsies also have prejudice and nationalist emotions towards non-gipsies.
Gipsies of the colonies, who are the poorest, socially most backward people of them all, are autistic and accept their handicap indifferently. Here are the remains of the old gipsy lifestyle to be found. Most offenders of the law and social rules are coming from these colonies.

MSZMP. KB. 1979.269.

In recent years, extreme ringleaders of the international gipsy nationalism ("World Federation of Gipsies") made their point of view unmistakably clear, that no scientific research is needed regarding the issue of gipsies, only their status of persecution everywhere and every time, must be constantly emphasized. Representatives of cosmopolitan gipsy nationalism in Hungary are of the same opinion. Scientific researches, revealing facts about the separatist efforts, idealizing the traditional lifestyle of gipsies, are attacked with unscientific means; these delegates are (openly or in a hidden form) against the party decrees, which are in tune with scientific researches.

Vekerdi, 1985.28.

Colonies not meeting certain social conditions were liquidated since 1965. More than 900 homes were built or provided since. Hovels of many communities were pulled down. (Gipsies were spread by moving them to different villages (into bought or built houses).
During the V. five-year plan, building or buying of 520 homes were financed by the state. There's a problem with spending these allocated funds, e.g. in 1976 only 45 were used of 90. First those, who had jobs, seized this opportunity and got

mert 1976-ban is 90 keret volt és ebből 45-öt sikerült felhasználni. Kezdetben ezt az akciót a munkaviszonnyal rendelkezők kihasználták és lakáshoz jutottak. Sajnos a jelenlegi putri lakóknak OTP-hitelt folyósítani nem lehet, mert nincs folyamatos munkaviszonyuk.

Jelentés, 1990.a.606.

A telepre 1951-ben kerültem szüleimmel 5 éves koromban és itt éltem, míg a viskónkat – nos nem mind, de sok helyen dózerral –, ha nem megértésből, tudomásulvételből, akkor felsőbb utasításra lebontották, illetve a föld felszínével egyenlővé tettek. Ugyan Háromfa pusztára az utóbbi eljárás nem volt jellemző. Szüleink lebontották a viskókat és érdekes módon tekintettel arra, hogy az egész telep valamilyen rokonságban volt, nem csoportosultak, hanem ahány család volt a telepen, annyifelé költöztek.

Orsós, 1978.8.

– Jártam a megyéket, voltam Pesten is, dolgoztam én mindenütt, ahol lehetett. Hazajöttem, elhelyezkedtem, s úgy határoztam, én is belefogok ebbe a Cs-házba. Rendes munkásembernek érzem magam, aki nem lakik úgy, ahogy én laktam. jelentkeztem a tanácsnál, annyit mondtak, vessem ki a vályogot. Fölhúzták a házat, a többi munka az enyém volt, a tapasztás, a meszelés, a sározás. Itt mindenkinek vályogból épült a háza. Aki nem tud vályogot vetni, annak nincs szerencséje, hétnyolcezer forintja bánja. Belebetegedtem én ebbe az egészbe... Leszázalékoltak... A ház meg rozoga... Egyszer ugyan fölszedték a padlót, akkor is azért, mert felírtam a minisztériumba, de amikor újra lerakták, rosszabb lett, mint volt... A tető beázik, az udvarban hátul nem tudok jószágot tartani, mert ha nagy az eső, térdig áll a víz... El lehet képzelni: hatan voltak egy brigádban, s mindennap fölhúztak másfél házat! Volt olyan, hogy dült a fal, és csörlővel tették a helyére. És ha az ember szólt, azt válaszolták: „a putriban talán jobb volt?" És ezért kétszáztizenöt forintot fizetek havonta. Ha eltüntették volna az egész cigányvárost és szétszórják a cigányokat, talán jobb lett volna. De nem így történt.

Tamás–Révész, 1977.91.

– Hát tetszik látni, milyen szép házban lakunk. Dehát hiába a szép ház, ha bútorra meg más szükséges dologra egy fillér se jut... nem bírjuk pénzzel! Aztán tessék csak körülnézni ebben a pusztaságban, hát épít ide mellénk valaki! Senki se épít. Hát nem olyan ez, mintha újból valami elkülönített telepre kerültünk volna? Igaz... szép a ház, belül is modern, de ez megint telep... Nem a Krakóban, hanem a város másik végén, de mégiscsak egy telep. Csöbörből vödörbe kerültünk mi, kérem!

Békési, 1985.94.

A Cs-lakások elvileg megadják a lehetőséget elfogadható színvonalú életforma kialakításához. A Cs-lakásokba való átköltöztetéseket civilizatorikus akcióknak kell tekintenünk. A közösségi élet felbomlásának kedvezőtlen hatása azonban itt is érvényesül. A hatósági átköltöztetések tehát általában abban az irányban hatnak, hogy felbomlasztják a hagyományos normák és formák kötőerejét, és végső soron akadályozzák a cigányság közeledését a nem cigány lakosság életformájához. Másik veszélye az így kialakított új telepeknek, hogy erős elszigeteltségük miatt szines gettó kialakításával fenyegetnek. A cigányság minden erejével asszimilálódásra törekszik, de ha a törekvések útját akadályok torlaszolják el, és a beolvadásra hajlandó cigányokat mesterséges eszközök szigetelik el, akkor erősödik a színes kisebbséggé alakulás tendenciája.

Kemény, 1976.31.

A cigánylakosság helyzetének javulása mellett ugyanakkor az is megállapítható, hogy a fejlődés üteme nem kielégítő, az előrehaladással párhuzamosan a problémák egyre növekednek, s egyre jelentékenyebb társadalmi hatásuk. Ennek oka abban található meg, hogy a szaporodásuk aránya jelentősen nagyobb, mint a helyzetük javítását célzó intézkedések hatása. A lakáskörülmények a cigánylakosság egészét tekintve alapjában véve ma sem jobbak, mert az új házak építésével és lakások vásárlásával csak e népesség szaporodásából eredő problémák csökkentését tudtuk elérni, következésképpen legalább annyian élnek szociálisan nem megfelelő körülmények között ma is, mint tíz évvel ezelőtt.

MSZMP. KB., 1974.251.

homes. It's a pity, that this days, gipsies still living in hovels can not be granted a loan, as they have no permanent jobs.

Jelentés (Report) 1990.a.606.

I got to the colony in 1951 when I was 5, and I've been living here ever since... till our hovels were pulled down – not everywhere but several places with bulldozers – if not by reason of understanding, accepting the situation, then on the grounds of higher orders, they where made even with the ground.
Though the later wasn't the case in Háromfa (Three-trees) puszta. Our parents pulled down the hovels and interesting, that despite the fact that in the colony everybody was related to the others one way or other, they didn't band together, not two family of the colony moved to the same place.

Orsós, 1978.8.

I travelled through the counties, visited Pest too, worked everywhere where I could find a job. Then I returned home, got a job here and decided to build a home. I consider myself a normal worker, who won't live the way I've lived before. I went to the council, they told me to make the bricks. They put up the walls, everything else was my responsibility: plastering, whitewashing, covering with mud. All these houses are made of adobe. If you don't know how to make adobe, you are out of luck, it takes 7–8 thousand forint to buy the bricks. I became ill from all these works... I was pensioned off ... the house is ramshackle...
Once when I wrote a letter to the Ministry, they replaced the floor, but it's worse now than before ... The roof is leaking, I can't keep animals in the backyard, for after rains, the water is knee-high ... Just imagine: there were six men in a brigade and they put up one and a half house every day. Sometimes the walls were falling down, they had to be put in place by winch.
If I tried to protest, the answer was: "was it better in the hovel?" I have to pay 215 forint for this, monthly. Maybe it would be better if they liquidated gipsy's the colony and gipsies were scattered. But it wasn't the case.

Tamás–Révész, 1977.91.

– You see, we are living in this nice house. But it's no use to have a nice house if we can't spare a penny for furniture and other things we need ... we just don't have the money. Look around on this plain; do you think someone will build another house here? Nobody ever will. Isn't it the same if we were placed in a separated colony again? The house is nice ... it's true, everything is modern inside, but this is another gipsy row ... Not in the "Krako", but at the other end of the town, but a gipsy row all the same. Out of the frying pan into the fire ... that's what happened to us.

Békési, 1985.94.

The so-called "CS" flats are theoretically suitable for making a life style of acceptable quality possible. Moving gipsies in these CS-flats can be considered as a civilized action. However, the unfavourable effect of disintegration of communities prevails. These official moving campaigns have the effect, that binding force of traditional standards and forms are disintegrating, and after all, they prevent gipsies to approach the life style of non-gipsy inhabitants. Other danger of these newly formed colonies, that due to their considerable isolation, they can become a ghetto of the coloured. Gipsies do their utmost to assimilate, but if these efforts are blocked, and gipsies, who are ready to assimilate, are artificially isolated, their tendency to become a coloured minority, will be stronger.

Kemény, 1976.31.

While observing some advance concerning the status of the Gipsies, it is also apparent, that the rate of development is not satisfactory, problems are increasing, their social effect is more significant. This is the result of the fact, that their reproduction rate is much higher, than the effect of measures taken to improve their conditions. Regarding the gipsy community as a whole, their housing conditions didn't improve that much, as by building new houses and buying flats, only problems due to their reproduction rate could be somewhat decreased. Consequently, the number of gipsies living under socially unacceptable circumstances wasn't changed in the last ten years.

MSZMP. KB., 1974.251.

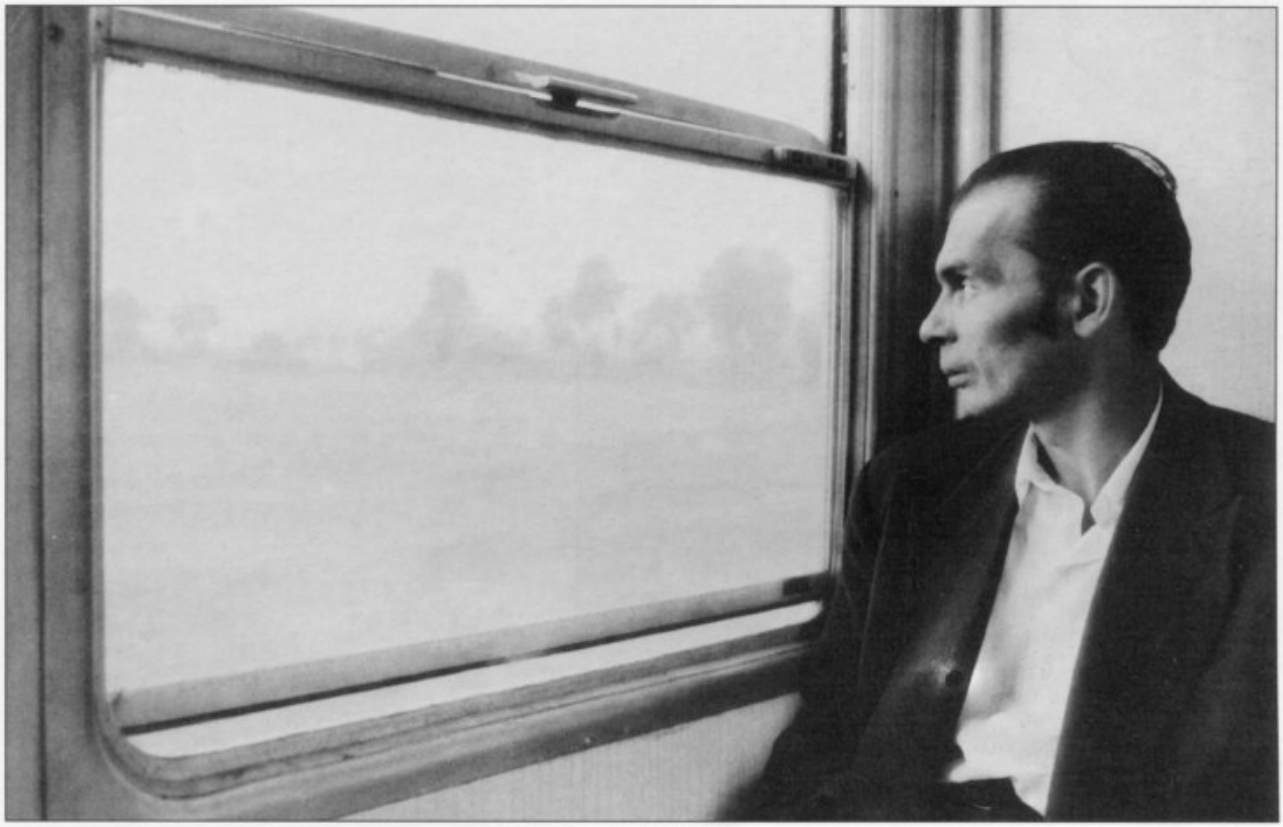
342. Változó életforma a cigányoknál / Changing way of life among gipsies
Boldog, 1985. MTI fotó, Szabó Sándor felv.

343. Fiatal menyecske tálalja az ebédet / A young wife serving lunch
Bogyiszló, 1968. MTI fotó

344–346. Ingázók / Commuters
1970-es évek. Révész Tamás felv.

347. Új MÁV szállót adtak at Tatabányán / A new workers' lodging was opened for railway-workers in Tatabánya
Tatabánya, 1974. MTI fotó, Danis Barna felv.

348. A Fővárosi Köztisztasági Hivatal új munkásszállója / The new workers' lodging of Street Cleansing Department
Budapest, 1975. MTI fotó, Bara István felv.

349. Az Újpesti Cérnagyár korszerű leányotthona / The modern girls' hostel of the Ujpest Cottonyarn factory
Budapest, 1981. MTI fotó, Király Krisztina felv.

Nagy feszültségeket okoz az emberekben az a tény, hogy a cigány dolgozók többsége otthon rossz lakáskörülmények között élt, gyakran putrikban lakik, ugyanakkor az építőipari tevékenység során sokszor komfortos lakásokat épít. Itt éli meg azt a feszültséget, hogy számára nagyon kevés a lehetőség megfelelő méretű komfortos lakáshoz jutni.

It makes people tense, that housing conditions of most gipsy workers are really bad, often they live in shacks, on the other hand, when in the construction indrusty, they build houses with all modern conveniences. It makes them tense, that they have very little hope to get a comfortable flat of an appropriate size.

Bársony, 1981.35.

Érdekes jelenség, hogy a szállási cigány építőipari munkások általában sokkal nagyobb optimizmussal néznek jövőjük felé, nagyobb bennük a kezdeményezőkészség, sorsuk felfelé ívelő folyamataként élik meg a munkásszállási létet, mint nem cigány társaik. Ugyanakkor sokan közülük a létminimumhoz közelálló, vagy az alatti szinten élnek, és tartják el családjukat.

Interesting phonemenon is that the gipsy construction workers who are living in worker's lodgings, are much more optimistic regarding the future, have more initiative, than their non-gipsy fellow workers, they think about their life in the workers's lodging as part of their rising star. However, many of them live out their life and support their families at subsistence level or below that.

Bársony, 1981.72.

350–352. Átmeneti szálló / Temporary lodging
Budapest, 1993. Bozzi Vera felv.

353. Cigányiskola Sükösdön / School for gipsies in Sükösd
Sükösd, 1960. MTI fotó, Bojár Sándor felv.

354. Látogatás a nyíregyházi cigányiskolában / Visiting the gipsy school in Nyíregyháza
Nyíregyháza, 1981. MTI fotó, Tormai Andor felv.

355. Látogatás a nyíregyházi cigányiskolában / Visiting the gipsy school in Nyíregyháza
Nyíregyháza, 1981. MTI fotó, Tormai Andor felv.

356. A kis Lázár Jani II. osztályos tanuló segít Lakatos Péternek a tanulásban / Second class student Lázár Jani helps Lakatos Péter in learning
Rozsály, 1963. MTI fotó, Petrovits László felv.

Először a Nyugati-telepiek iskolájába kopogtattam be. Amint beléptem, két padsor gyermek felállva, illedelmes „jó napot kívánok"-kal köszöntött. Egytől, egyig, mint valami uniformist, kék mackót viseltek. (Újévi ajándékul kapták a megyei tanácstól, kis sárga cipőjükkel együtt.) Ápolt, tiszta volt mindegyikük. Az iskolában megtanították őket a mosakodásra, fésülködésre; arra, hogy ruhájukat megbecsüljék (tiszta is minden mackó és ép, noha több hónap óta viselik) és illemtudóan viselkedjenek.

Amikor ott jártam, Szabó Imréné, a tanító nénijük éppen a „z" betűre tanította őket. Fegyelmezetten ültek a padokban és az értelem fényében csillogó bogárszemüket a tanító nénire függesztették. Aztán olvastak az ABC-s könyvből, gyermekesen tagolva a szavakat. „El-za út-tö-rő." Többségük igen fogékony, eleven észjárású. Már jól tudtak kilencig számolni, pedig csak december óta járnak iskolába. Különösen két fiúcska produkált szépen: Lakatos Laci és Lakatos Sanyi.

Bodó, 1990.385.

First I visited the scool of the West-colony. When entering, I was greeted with a polite "good morning" and children in two rows stood up. Each of them wore blue sweat suits, like a uniform. (The sweat suits and yellow shoes were the gift of the county council.) They are all clean and well-groomed. They were taught how to wash and comb; they know how to care of their cloth (all suits are clean and intact although worn for several month) and how to be polite.

While I was visiting, their teacher, Mrs. Szabó, taught them the letter "z". They were all sitting disciplined, their dark eyes were sparking with intelligence as they watched their teacher. Later they read from the Alphabet book, syllabifying every word:

"El-sa-is-a-girl-sco-ut." Most of them are very intelligent and quick. They've attended school since december only, but they already knew how to count to nine There were two especially smart boys: Laci and Sanyi Lakatos.

Bodó, 1990.385.

A cigánygyerekek a maximálisan idegen környezetbe kerülve, fokozott idegi igénybevétel mellett nem úgy viselkednek, ahogy az iskola elvárná tőlük. Az iskolai magatartás formái a nem cigány gyerekek számára lényegében nem különböznek attól, amit otthon vagy az óvodában megtanultak. „A cigánygyerekek számára azonban ezek a formák ismeretlenek és érthetetlenek. Nagyon gyorsan fel kell ismerniük azt is, hogy ruházatuk, cipőjük rosszabb, mint társaiké, iskolai felszerelésük hiányos, és hogy az embernek az az állapota, amit ők pedig természetesnek tartottak, szégyenletes dolognak számít. Az első kudarcok után megértik, hogy elkülönítésük végleges és visszavonhatatlan."

Kemény, 1976.43.

When gipsy children get into a new milieu, totally unfamiliar to them, their nerve system is overloaded and they don't act according to expectations of the school. Standards of behaviour are basically the sema for non-gipsy students, that they were taught at home or in kindergarten. But these forms are unknown and meaningless for gipsy children. They have to notice early on, that their clothing and shoes are worse than those of the other children, their school equipment is incomplete, and they find out, that the outward appearance of a gipsy, that seemed only natural for them in the past, is something to be ashamed of. After the first failures they understand, that their isolation is final and unalterable.

Kemény, 1976.43.

357. Rendszeres munka, kulturáltabb élet – Balogéknál tanul a szomszéd Rézöntőék két kisfia is / Systematic work – more cultured life. – Two sons of the next-door Rézöntő family learn together with the children of Balog family
Hejőkeresztúr, 1964. MTI fotó, Birgés Árpád felv.

358. Rendszeres munka, kulturáltabb élet – Az állami támogatással épített ház előtt / Systematic work – more cultured life. – In front of the new house, built with subsidy
Hejőkeresztúr, 1964. MTI fotó, Birgés Árpád felv.

359. Szigetszentmiklós életéből /
Snapshot on the life of Szigetszentmiklós
Szigetszentmiklós, 1975. MTI fotó

„Díszcigányok vagyunk. Mutogatnak bennünket, mint akik, lám cigányok bár, de értelmiségiek, s tesznek valamit a fajtájukért. Kevesen vagyunk, ezért ez a szerep. Akinek sikerült diplomát szereznie, az az érvényesülése érdekében igyekszik elfelejteni roma voltát, távol tartja magát mindentől, ami a múltjához kötné. Díszcigányok vagyunk, újságcikkek, dokumentum-műsorok születnek rólunk, melyek keserű szájízt hagynak maguk után. A Lojkó, a Lakatos Józsi elment tanítani az óbudai cigányosztályba, s az első napon észrevette, hogy a srácai poharát pöttyökkel jelölték meg. Földhöz vágta az összeset, már nem is tanít, a színművészetire jár, filmrendező lesz. Itt, Újpalotán hárman vagyunk: Péli Tamás, Vajda Imre és Daróczi József – utoljára magamat említettem. Voltam már minden pályán: építkezésen, bányában, gép mellett, s most harminchat évesen járok főiskolára.

Tamás–Révész, 1977.247–248.

"We are de lux gipsies." They make an exhibition of us, since – well, well – we are intellectual despite of being gipsies, and we try to do something for our race. There's only a few of us, that's why we have to play this role. Those, who succeded in taking a degree, in order to go on, try to forget being roma (gipsy), keep a distance between themselves and their past. We are de lux gipsies, objects of newspaper articles and documentary films, leaving behind bitter aftertoughts. Joseph Lakatos, the "Lojko" went to teach in the gipsy-class in a school in Óbuda; he noticed the first day, that all his student's cups were marked with a dot. He threw all the cups on the floor and quit. He doesn't teach any more, he attends the Academy of Dramatic and Cinematic Arts, wants to be a director. There are three of us here, in Újpalota: Tamás Péli, Imre Vajda and József Daróczi – the last name is mine. I've already tried every kind of jobs: construction, mines, machine control, and now, at age 36, I attend college.

Tamás–Révész, 1977.247–248.

360. Nyári tábor cigánygyerekek részére (Rostás Farkas György gyűrűjében) / Summer camp for gipsy children
Nógrád megye, 1986. MTI fotó, Kulcsár József felv.

Az iskoláktól jó képességű, viszonylag szorgalmas, elfogadható családi környezetben élő, a szépre, jóra, az értelmes sorsjobbításra törekvő felsőtagozatos tanulók kiválasztását kértük körlevélben és személyes látogatások keretében.
Arra törekedtünk, hogy a megye minden olyan településéről fogadjunk tanulókat – előre meghatározott keretet kaptak a települések –, ahol a cigányság létszáma nagyobb arányú; valamint arra, hogy minél több olyan gyermek jöjjön vissza, akik az előző év(ek)ben is részt vettek a tábor munkájában. Ugyanis ebben a törzsgárdában látjuk a hatás kiszélesítésének legjobb lehetőségét, ezek a gyerekek „kovászemberekként" vesznek részt környezetünk szemléletének, életmódjának alakításában, formálásában.

We asked primary schools to choose some student from higher classes, who are intelligent, rather hard-working, with an acceptable family background, who strive for a nice, better life. We tried to see students from every community of the county – the communities had a quota – where the rate of gipsies were high; and to get back as much children as possible, who were participating in the work of the camp in the last years.
We consider this "old guard" group as leaven; they can change and form the life and attitude of others.

Feljegyzés (Memorandum), 1990.687.

361. Derdák Tibor franciául tanítja az iskola magyar és cigány gyerekeit / Derdák Tibor teaches Hungarian and gipsy children French in the elementary school
Magyarmecske, 1989. MTI fotó, Bartos Gyula felv.

362–366. Képek egy tanácsi fotóalbumból –
„Szabolcs Szatmár megye területéri lakó cigányok életét szemléltető képek. 1957" /
Photos from the album of a local council.
"Pictures reflecting the life of gipsies in Szabolcs Szatmár County"

367–372. Képek egy tanácsi fotóalbumból –
„Szabolcs Szatmár területén lakó cigányok életét szemléltető képek. 1957"
Photos from the album of a local council.
"Pictures reflecting the life of gipsies in Szabolcs Szatmár County"

373. Megszűnik a cigánysor / The row of gipsy houses stops existing
Szentetornya, 1985. MTI fotó, B. Fazekas László felv.

374. Néhány család már elköltözött a telepről /
Some of the families have already moved from the gipsy-settlement
Szentetornya, 1985. MTI fotó, B. Fazekas László felv.

375. Megtakarított pénzükön és OTP hitelekből kertes lakásokat vásároltak / They have bounght dwellings with garden for their savings and personal loans
Szentetornya, 1985. MTI fotó, B. Fazekas László felv.

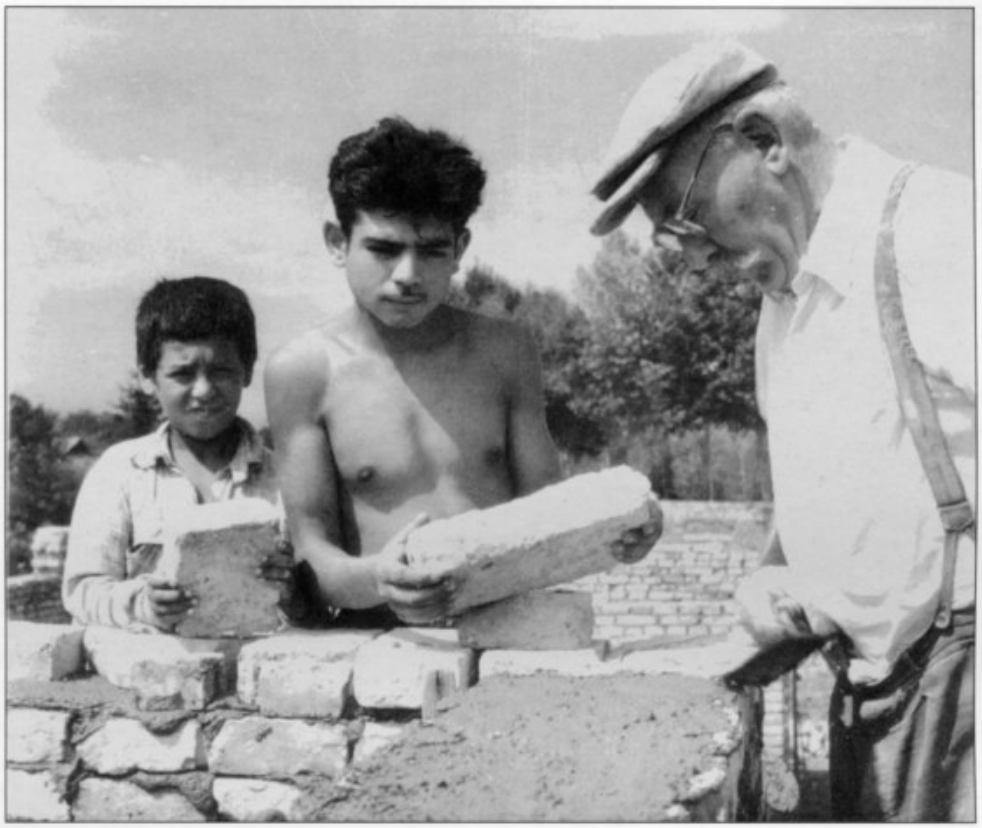
1. A cigánykérdés elől nem térhetünk ki. Életünk át van szőve az ő életükkel. Megnehezíti a kérdés rendezését az, hogy társadalmunk igen nagy része káros előítéletekkel van velük szemben. Húzódoznak tőlük és elítélik, megvetik őket.
2. A cigánytelepek felszámolását progresszíve kell végezni abból az általános elvből kiindulva, hogy aki megérdemli és a beilleszkedésre alkalmassá válik, csak az kapjon házhelyet. A magyar lakosság részéről mutatkozó ellenállást csak úgy tudjuk leküzdeni, ha a cigányok „érdem alapján" kapják a házhelyet. Ezen érdemek közé a tisztaság és műveltség mellé feltétlenül szükséges a legalább hároméves rendszeres munkaviszonynak követelményként való felállítása.

1. The issue of gipsies can not be evaded. Our lives are interconnected. It makes especially difficult to find a solution, for most part of our society has damaging prejudices against gipsies. They draw away from them, condemn and despise them.
2. Liquidation of the gipsy colonies must be done in a progressive way, accepting as a base, that only those are entitled to a lot for building house, who deserve it and are suitable for integration. Reserve on part of Hungarian inhabitants can be conquered only this way, if gipsies receive building lots on the basis of their "merits". These merits are: cleanliness, culture, regular work for at least three years.

Seres, 1989.399.

376. A komfortos lakásokba cigánycsaládok költöznek / Gipsy families have moved to the flats with all modern conveniences
Gilvánfa, 1989. MTI fotó, Bartos Gyula felv.

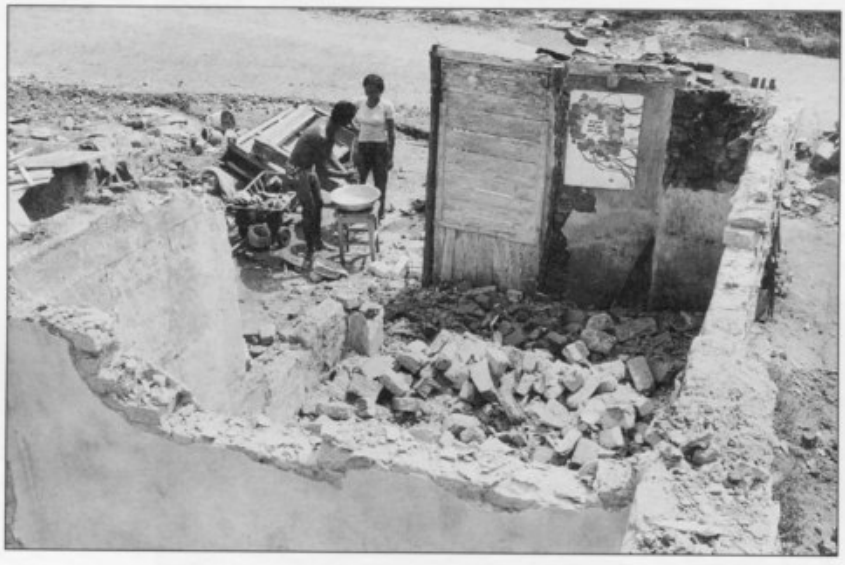

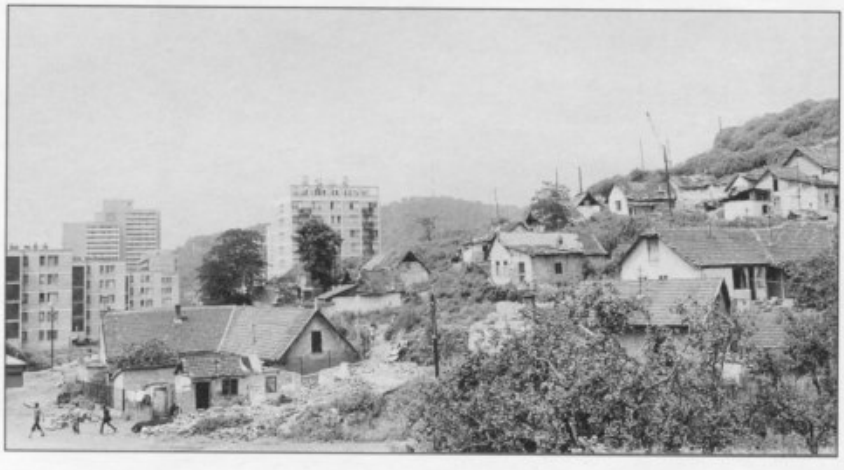
377. Vilovits István nyugdíjas kőműves segít a népes Rontó család lakásának építkezésénél / Retired builder, Vilovits István helps in building a flat for the large Rontó family
Felsőzsolca, 1963. MTI fotó, Birgés Árpád felv.

378. Mind a 16 hejőkeresztúri cigánycsalád 2 szobás családi házat épített / All the 16 gipsy families in Hejőkeresztúr have built houses with two rooms
Hejőkeresztúr, 1964. MTI fotó, Birgés Árpád felv.

379–381. Búcsú a cigányteleptől / Farewell to the gipsy-colony
Salgótarján, 1975. Révész Tamás felv.

382. Balázs János cigány festőművész / Gipsy painter Balázs János
Salgótarján, 1975. Révész Tamás felv.

„A cigány cigány volt mindig, és az is marad, míg világ a világ" – ismételgette gyakran. Nem értette, hogy a cigányság miért akar másként élni, mint harminc évvel ezelőtt. S nem hitte el, hogy másként élhet. Törekvéseiket nagyzási mániának nevezte. Hitetlenkedve csóválta a fejét: „Hidd meg nekem, a cigányt még egy társadalom sem vette emberszámba. Attól, hogy munkát, meg lakást adnak neki, hidd el, még nem lesz ember a cigány."

Szepesi, 1986.144–145.

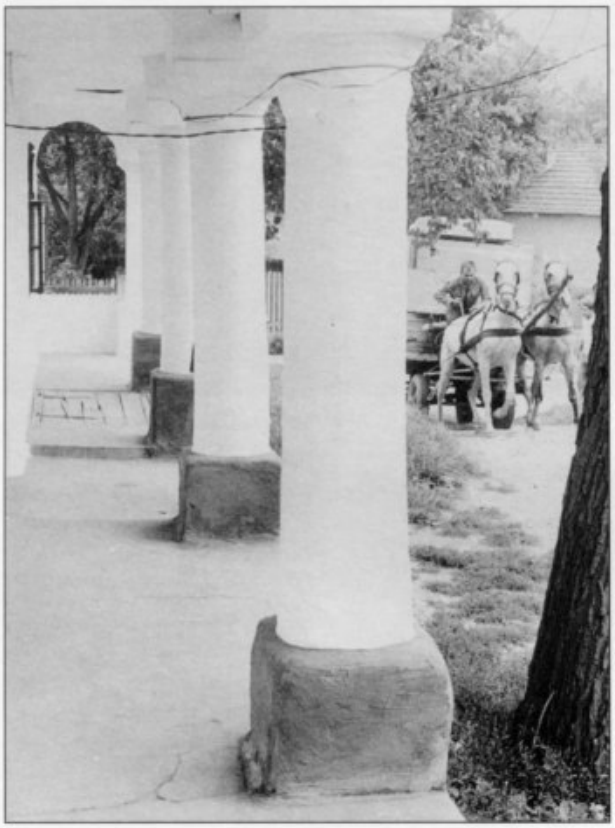
"Gipsies were always gipsies, and will be gipsies till the end of this world" – he often said. He couldn't understand, why would gipsies want to live differently from their life thirty years ago. He didn't believe, that he could live differently. He considered their ambition as delusion of grandeur. He shook his head incredulously: "Believe me, there is no society that considers gipsies human beings. They may give them work and home, but believe me, all that doesn't make a gipsy human."

Szepesi, 1986.144–145.

383. Esős telep / Gipsy colony in rain
Kiskunmajsa, 1975. Révész Tamás felv.

384–387. Búcsú a teleptől / Farewell to the gipsy colony
Kazincbarcika, 1985. Árgyelán György felv.

388. Vert fal építése / Building a wall of mud
Kétegyháza, 1957. Erdős Kamill felv.

389. Építkezés / Building
Eperjeske, 1992. Gózon Francisco felv.

A cigánykérdés megoldásával kapcsolatban még számos helytelen nézet érvényesül. Sokan nemzetiségi kérdésként fogják fel, és javasolják a „cigány nyelv" fejlesztését, cigány nyelvű iskolák, kollégiumok, cigány termelőszövetkezetek stb. létesítését. Ezek a nézetek nemcsak tévesek, de károsak is, mivel konzerválják a cigányok különállását és lassítják a társadalomba való beilleszkedésüket.

MSZMP. KB., 1961.241.

Az azonos feltételek az eredeti cigánylakosságot és az ország bármely részéről érkező cigánycsaládokat azonos életmód kialakítására ösztönzi. Kétségtelen, hogy a proletarizálódás útján meginduló cigányság ebben a közegben talált (bányászok, akik maguk is az ország legkülönbözőbb részéről érkeztek) a legkisebb ellenállásra. A megye bármely településénél összehasonlíthatatlanul egészségesebb körülmények között élnek az itteniek, éppen mert elsősorban már nem cigánynak, hanem munkásnak érezhetik magukat.

Kemény, 1976.56.

A vizsgálat során mindenütt azt tapasztaltuk: a hét osztálynál kevesebbet végzett cigánygyerekek gyakorlatilag majdnem teljesen analfabéták; nevük aláírásán kívül írni egyáltalában nem tudnak, olvasni csak nyomtatott betűket, azt is oly módon, hogy a szöveg megértésére többnyire képtelenek. Ez megnehezíti a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódásukat, illetve azt olyan foglalkozásokra korlátozza, amelyeknek betöltéséhez semmiféle iskolázottság nem szükséges.

Kemény, 1976.40.

Az iskolákban nem mindenütt szorgalmazzák a cigánygyermekek iskolába járását. Elterjedt a cigánygyermekek elfogadható okok nélküli iskolába járás alóli végleges vagy ideiglenes felmentése. A törvénytelen felmentéseket a szülők és az iskolák egyaránt kezdeményezik, a tanácsi szakigazgatási szervek pedig több helyen nem lépnek fel ellene kellő határozottsággal. Ugyanakkor az igazolatlan mulasztás miatti szabálysértési eljárások számos esetben indokolatlanul elmaradnak.
Az értelmi fogyatékosságot megállapító gyógypedagógiai áthelyező vizsgálat után egyre gyakrabban kisegítő iskolába, ennek kihelyezett osztályaiba iskolázzák be a cigánygyermekeket. Sok helyen cigányosztályt jelent a túlkoros osztályok létrehozásának gyakorlata is. A kisegítő, túlkoros osztályok, valamint az átmenetileg szervezett külön cigányóvodák és cigányosztályok segítik a cigánygyermekek előrehaladását.
Nem helyeselhető azonban az egyre gyakrabbá váló azon törekvés, hogy a cigánytanulókat még az általános iskola felső tagozatában is együtt tartják, elszigetelik a nem cigány tanulók környezetéből. Ez később is nehezíti társadalmi beilleszkedésüket.

MSZMP. KB., 1974.255–256.

A nyelvi hátrány súlyosabb oka (amelyet itt voltaképpen csak érinthetünk) feltevésünk szerint összefügg a hagyományos cigány közösségek kultúrájával, közelebbről; a közösségek nyelvhasználatának sajátosságaival, a környező kultúráétól eltérő jellemzőivel. Az ilyen nyelvhasználati eltérések között meghatározónak tartom, hogy a cigány gyermekeknek nyújtott nyelvi mintából az írott nyelv, az írásbeliség – mint a nyelvi és világismeretek egyik legfőbb forrása – teljes mértékben hiányzik.
Az iskola feltételezi, sőt elvárja ezt a könyvekből származó tudást, s kezdettől fogva épít rá. Ugyanakkor azok a sajátos nyelvhasználati módok, amelyekre egy hagyományos cigány kultúrában felnövekvő gyermeket anyanyelvi közössége megtanít, az iskolai követelmények szempontjából nagyrészt érdektelenek, irreálisak. (A gyerekek sajátos nyelvi tudásáról az iskola általában nem is tud – vagy nem vesz róla tudomást.) Az otthon elvárt és az oktatás által megkívánt nyelvhasználati módok szélsőségesen különböző mivolta pedig súlyos nehézségek, kudarcok forrása a gyermekek számára az iskolában; ez a tényező valószínűleg már önmagában is mintegy „garantálja" az iskolai eredménytelenséget.

Réger, 1987.86.

There are still many incorrect opinions regarding the issue of gipsies. Many people consider it an ethnic problem and suggest to develop the "Roman language", to establish gipsy schools, colleges, co-operatives etc. Such opinions are not only incorrect, but also damaging, because they preserve the separate status of gipsies and, accordingly slow down their integration into society.

MSZMP. KB., 1961.241.

Equal conditions force both original gipsy inhabitants and gipsy families coming from any part of the country to lead a similar life. It is without doubt, that gipsies who started to become proletarianized, was confronted with less resistance here (miners were also from different parts of the country). Those gipsies, who live here, have incomparably better living conditions than in any other communities of the county, for that very reason, that they consider themselves rather workers than gipsies.

Kemény, 1976.56.

During our research work, we found that gipsy children, who finished less than seven classes of preliminary school, are almost totally illiteral; they are able to write their names and nothing else, they can read only printed letters, but then they hardly grasp the meaning of the text. This makes their joining in the social division of labour even harder, that is, they are limited to getting jobs that not require any form of education.

Kemény, 1976.40.

Schhols are not urging gipsy children to attend school. Generally, gipsy children are exempted from attending school temporarily or for good, without any acceptable reason. These illegal exemptions are initiated both by the school and the parents, while councils usually don't take firm actions against it. At the same time, suits are usually not filed concerning offence due to illegal absence from school.
After conducting examinations regarding mental handicap, it is a wide-spread practice, that gipsy children are moved to special schools, or to branches of these schools. Often, the established classes for children who are too old for normal classes, are also gipsy classes. These special classes, as well as the temporary kindergartens and classes for gipsies are helping gipsy children to get on.
It is not acceptable, however, that gipsy students are kept together even in the higher classes of elementary school, thus separated from other students. This experience makes their later integration harder.

MSZMP. KB., 1974. 255–256.

The graver cause of the language disadvantage (which we can only touch), according to our assumption, is related to the culture of traditional gipsy communities; in details: to the specialities of the everyday usage of the communities, to the features, that are different from those of the surrounding cultures. Among such differences in usage I regard it as a determinant factor, that the language model provided for gipsy children totally lacks the written language, literacy, as one of the main sources of knowledge regarding language and the world.
Schools are assuming and expecting the knowledge, that can be obtained by reading books, and rely on it from the start. At the same time, the special usage, that children living in traditional gipsy culture are taught by the vernacular community, are mostly unimportant, irrelevant in terms of school demands. (Schools are usually unaware of the special usage of children, or simply ignore it.) The extreme differences between the usage in the family and the usage expected by the school, is a source of serious problems and failures for these children: this factor itself "guarantees" the failure at school.

Réger, 1987.86.

– Szóval dolgozni akarnak, itt az év vége, télire jó lesz behúzódni valahova, most már nem érdemes csavarogni, igaz? – foglalja össze a szemlét az építésvezető. – Na jó, most nagyon kutyául állunk, felvesszük magukat. Változó munkarendben dolgozunk, most hattól hatig, szombat-vasárnap szabad, hétfőn tízkor kezdünk, pénteken kettő felé végzünk. Október 24-től lassan átállunk a téli munkarendre, sötétedik, hideg van, akkor héttől félötig dolgozunk. Karácsony és szilveszter között nincs munka, azt ledolgozzuk előre. Kubikus munka van, meg kell fogni a lapátot, de nem kell megszakadni, a Mari néni is meg tudja ezt csinálni – mutat a mindenes nőre.

Kardos, 1982.29.

A cigányok azt adják, amit kérnek tőlük: a nyers fizikai erőt, és semmi többet. A brigádvezetők többsége nemhogy egy társadalmi feladatot, de még a szakszervezeti bélyeget sem meri rájuk bízni. A diszkrimináció legenyhébb, de legragályosabb fajtája a bizalmatlanság, melyhez elég a valamivel sötétebb bőr és a fekete haj. A munkán kívüli életüket senki sem irányítja, senki sem mozdítja ki a holtpontról – az is valami, ha elvégeztetik velük az általános iskola néhány osztályát. Mindegy hogyan.
A cigányok alantas munkákat látnak el odahaza, a falujukban, segédmunkát végeznek Budapesten. Fölkiáltunk örömünkben, ha szakmunkásra vagy gépkezelőre akadunk közöttük. De egyenlőre a vállalatnál szívesebben alkalmaznak száz cigányt, mint hogy vegyenek egy tízmilliós gépet.

Tamás–Révész, 1977.224.

Az úgynevezett „cigányvonat" Miskolcról, a hármas vágányról indul a kora délutáni órákban Encs, illetve Hidasnémeti felé. Ezen nemcsak a miskolcon dolgozó munkások tartanak hazafelé, hanem a Pestről jövők is. A csak másodosztályú kocsikból álló szerelvények tömve emberekkel. Füst keveredik a pálinkaszaggal, kártyák csattognak a sapkákon, térdeken s a méregzöld műbőr üléseken. Vannak, akik a támlának dőlve alszanak, fejük oldalra billen, ujjaik görcsösen markolják az agyongyűrt, repedezett aktatáskákat. Akik keveslik a fizetésüket, makacsul sóbliznak, mintha forintosokból akarnának meggazdagodni. A győztesek végül legyintenek: „ez még kocsmapénzre sem elég". A vesztesek tehetetlenül hallgatnak vagy veszekedni kezdenek, és elcsattan az első pofon.

Tamás–Révész, 1977.221.

Jelenleg a cigány családfők 11 százaléka szakmunkás, 10 százaléka betanított munkás, 44 százaléka segédmunkás, 13 százaléka mezőgazdasági fizikai dolgozó, 3 százalékuk napszámos és 6 százalékuk önálló, segítő családtag, vagy alkalmi munkából tartja fenn magát.

Kemény, 1976.54.

A társadalmi együttélésben nélkülözhetetlen csoporttudat terén is válságos helyzetben vannak: cigánytudatuk erős, de keverednek benne a pozitív és negatív vonások: büszkék akarnak lenni rá és közben szégyellik; vállalni akarják, de érzik roppant hátrányait és szeretnének tőle megszabadulni; és így tovább. Munkásöntudatuk, a munkásosztályhoz való tartozásuk viszont még nem elég erős, nem érzik, nem érezhetik, nem merik úgy érezni, hogy már valóban egyenrangú tagjai a munkásosztálynak. magyarság-öntudatuk is ellentmondásos, mert, mint már említettük, s még tüstént látni fogjuk: egyrészt magyarnak, a többiekkel egyenrangú magyar állampolgárnak akarják érezni magukat, másrészt viszont a „magyarok" közül sokan állandóan éreztetik velük „cigányságukat".

Hankiss, 1980.76.

A munkához való viszonyuk pozitívabb, mint a magyar segédmunkásoké, amin nem az értendő, hogy feltétlenül jobban vagy többet dolgoznak (ezzel kapcsolatban a lehető legellentmondásosabb nézetekkel találkozhatunk), hanem az, hogy a munka az ő számukra pozitívabb értéket jelent, mint a magyar segédmunkások számára; az integrálódás és a felemelkedés legfontosabb eszköze. Mert egyfelől a felszabadulás után az ipari munka lehetősége nyitotta meg előttük a társadalmi fölemelkedés útját, másfelől a rendszeresen végzett munka a jele és záloga annak, hogy már bekerültek a társadalomba, s nem utolsósorban ez a munka védi meg őket azoknak a zaklatása ellen, akik egy évszázados, torz beidegződés alapján még mindig szeretnék kirekeszteni őket a társadalomból.

Hankiss, 1980.77

– So you want work, it's the end of the year, you want shelter for the winter, it isn't worth to loaf any more, right? – the site manager sums up the survey. – Well, all right, we are in difficult situation, we can employ you. We have alternating work-schedule, now from 6am to 6pm, saturday and sunday off, the week starts at 10am on Monday and we quit at about 2pm o'clock on Friday. From the 24th of October on, we slowly change over to winter schedule, when it's getting dark and cold, we work from 7am to 4.30pm. There is no work between Christmas and New Year's Eve, we work it off in advance. You work as navvies, you have to grip the shovel but must not kill yourselves over the job, even aunt Mary can do it – he points towards the maid-of-all-work.

Kardos, 1982.29.

Gipsies give what they are asked for: physical strength, and nothing else. Most leaders of a brigade won't trust them with the stamps, let alone some social assignment. Certainly the most lenient but most general form of discrimination is the lack of trust, that requires only darker skin and black hair. No-one cares about their life after working hours, nobody gets them moving... they are lucky to finish some classes in elementary school. It doesn't matter, how.
Gipsies do inferior work in their village, they are casual workers in Budapest. We are glad to find a skilled worker or machine operator among them. But the truth is, that factories rather employ a hundred gipsies than buy a ten-million-forint machine.

Tamás-Révész, 1977.224.

The so-called gipsy train leaves from platform three of the station in Miskolc towards Encs, Hidasnémeti, in early afternoon. Not only people working in Miskolc, but also those who work in Budapest, travel by this train. The train with second class carriages only, is packed. Smoke and the smell of brandy blend in the air, cards clatter on caps, knees and ivy green leatherette seats. Some sleep propped against the back of the seat, their heads tilted to one side, their fingers holding tight onto their cracked brief-cases. Those, who are not satisfied with their wages, play "snobli" (a kind of gambling), as if they wanted to get rich from pennies. Winners make a gesture of resignation: "this is not enough even for the pub". Loosers are helplessly quiet or start to quarrel and someone gets slapped in the face.

Tamás-Révész, 1977.221.

The status of gipsy heads of the family is as follows: 11% skilled workers, 10% semi-skilled workers, 44% unskilled workers, 13% agricultural manual workers, 3% day-workers and 6% independent, helping member of the family, or support themselves as casual workers.

Kemény, 1976.54.

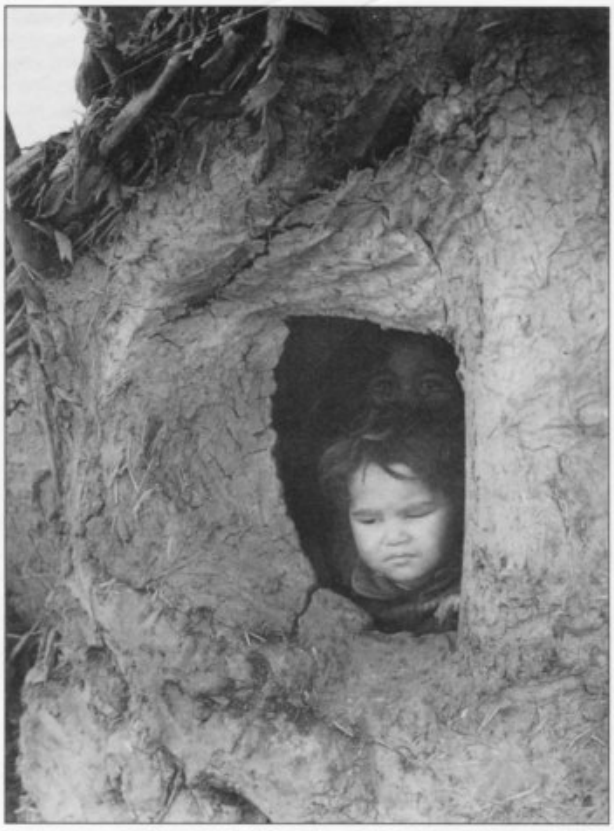
They are in critical situation regarding group awareness which is essential from social coexistence point of view; they are strongly aware of being gipsy, but the positive and negative features are mixed: they wish to be proud but feel ashamed of being gipsies; they want to accept it, but are aware of the enormous disadvantages, thus would like to get rid of it, etc.
Their class-consciousness is not strong enough yet, they don't feel, they can not feel, they are afraid to feel that they are equal members of the working class. Their awareness of being Hungarian is also full of contradictions, because, as it was mentioned before and became obvious, they want to be Hungarian, equal Hungarian citizens, but on the other hand, they are constantly made conscious of being "gipsies" by many "Hungarians."

Hankiss, 1980.76.

They have more positive attitude to work than the Hungarian unskilled workers, which does not necessarily mean that they work harder or more (regarding this issue, there are some contradictory opinions to be heard), it only means, that work has more positive value for them than for the Hungarian unskilled workers; work is the most important means of integration and getting into a better status. After liberation of the country, on the one hand, it was industrial work that made it possible to work their way up in society, on the other hand, regular work meant that they were accepted by the society, besides, regular work could protect them from harassment on part of those, who due to centuries old distorted habits, still want to exclude gipsies from society.

Hankiss, 1980.77.

390–392. Viskó a télben / Gipsy hut in winter
Pest megye, 1990. Révész Tamás felv.

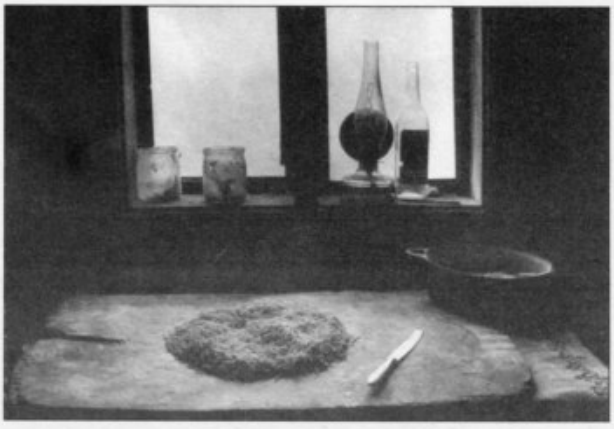

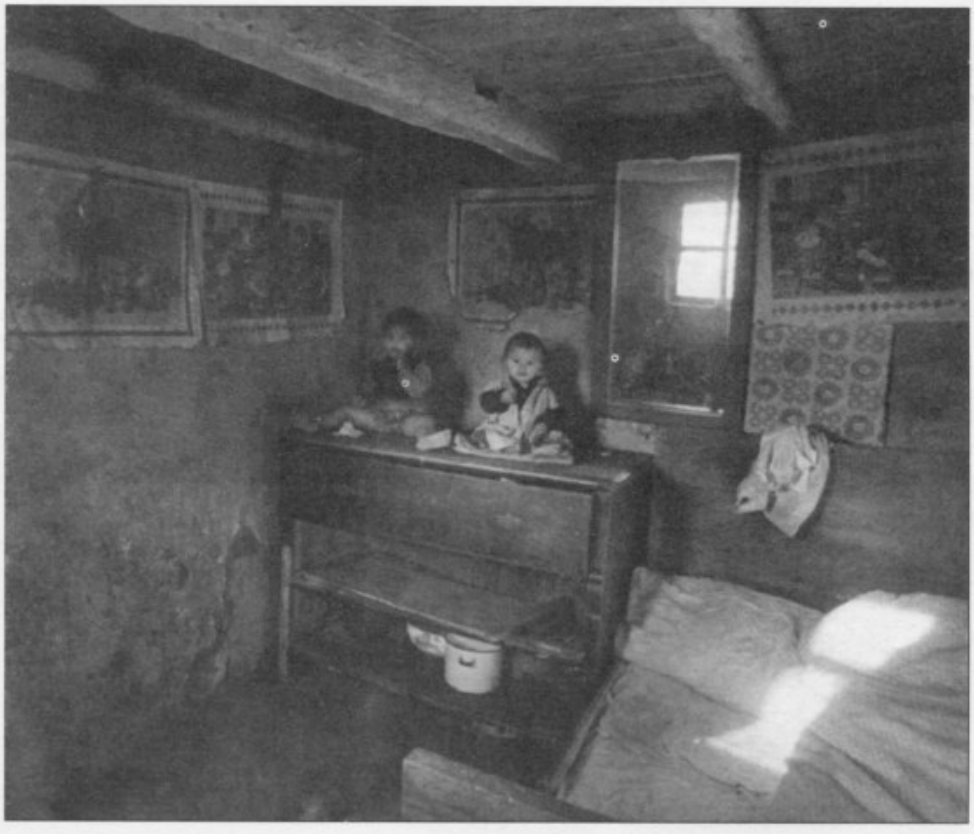
393–395. Marcali és Kéthely között / Between Marcali and Kéthely
Somogy megye, 1983. Csonka Béla felv.

396. Erdei telep / Gipsy colony in a forest
Észak-Kelet Magyarország, 1970-es évek. Féner Tamás felv.

397–401. Erdei telep / Gipsy colony in a forest
Észak-Kelet Magyarország, 1970-es évek, Féner Tamás felv.

402. Cigánytelep / Gipsy colony
Őrtilos, 1954. Eperjessy Ernő felv.

403–404. Cigánytelep / Gipsy colony
Örtilos, 1954. Eperjessy Ernő felv.

405–407.
Alsószentmárton, 1975. Révész Tamás felv.

408–412.
Alsószentmárton, 1975. Révész Tamás felv.

413–415.
Alsószentmárton, 1975. Révész Tamás felv.

416–418.
Alsószentmárton, 1975. Révész Tamás felv.

419. Alsószentmárton, 1975. Révész Tamás felv.

420–421.
Alsószentmárton, 1975. Révész Tamás felv.

424–427.
Szendrőlád, 1993. Bozzi Vera felv.

428–429.
Szendrőlád, 1993. Bozzi Vera felv.

430. Bogács
1992. Szuhay Péter felv.

431–434. Horváth József és családja / József Horváth and his family
1992. Szuhay Péter felv.

435–437. Bogács
1992. Szuhay Péter felv.

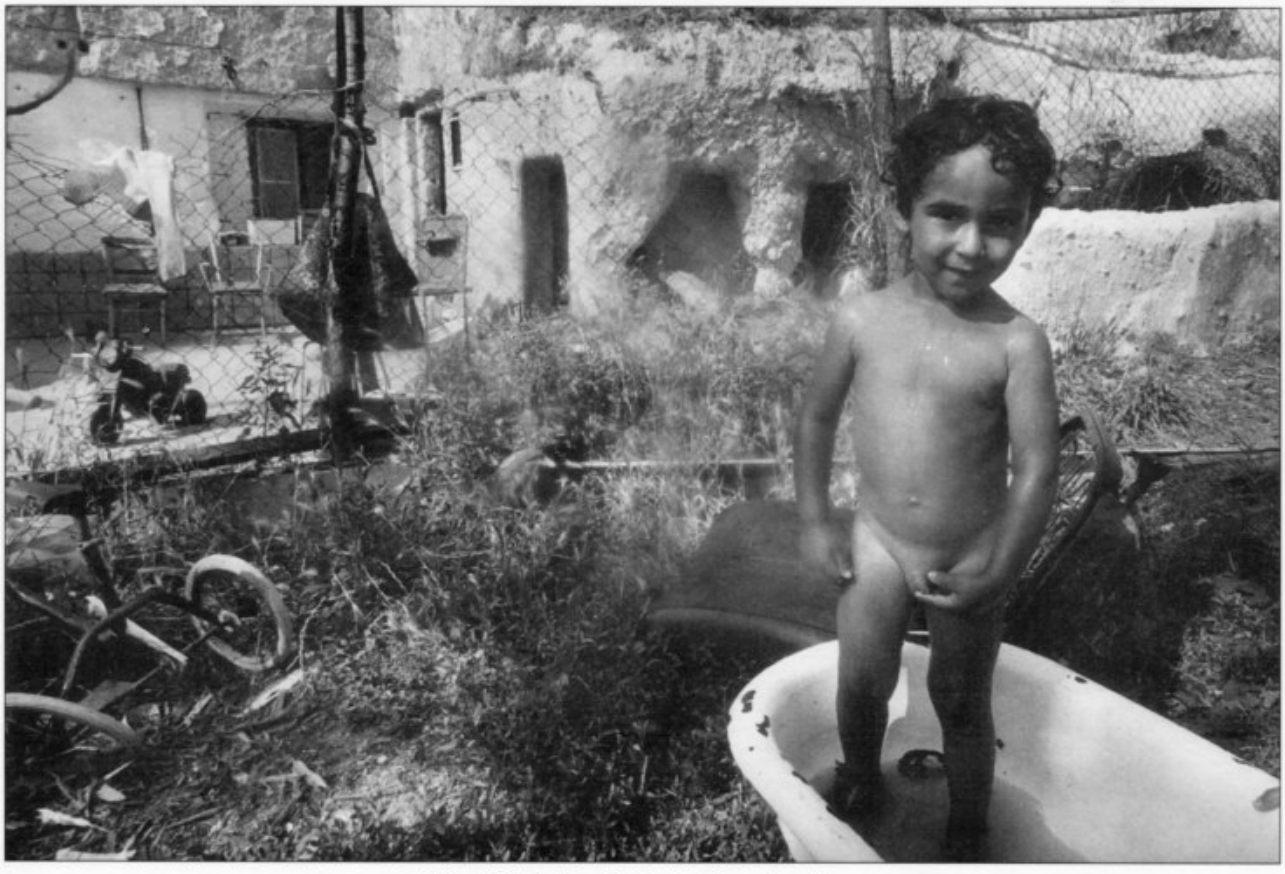

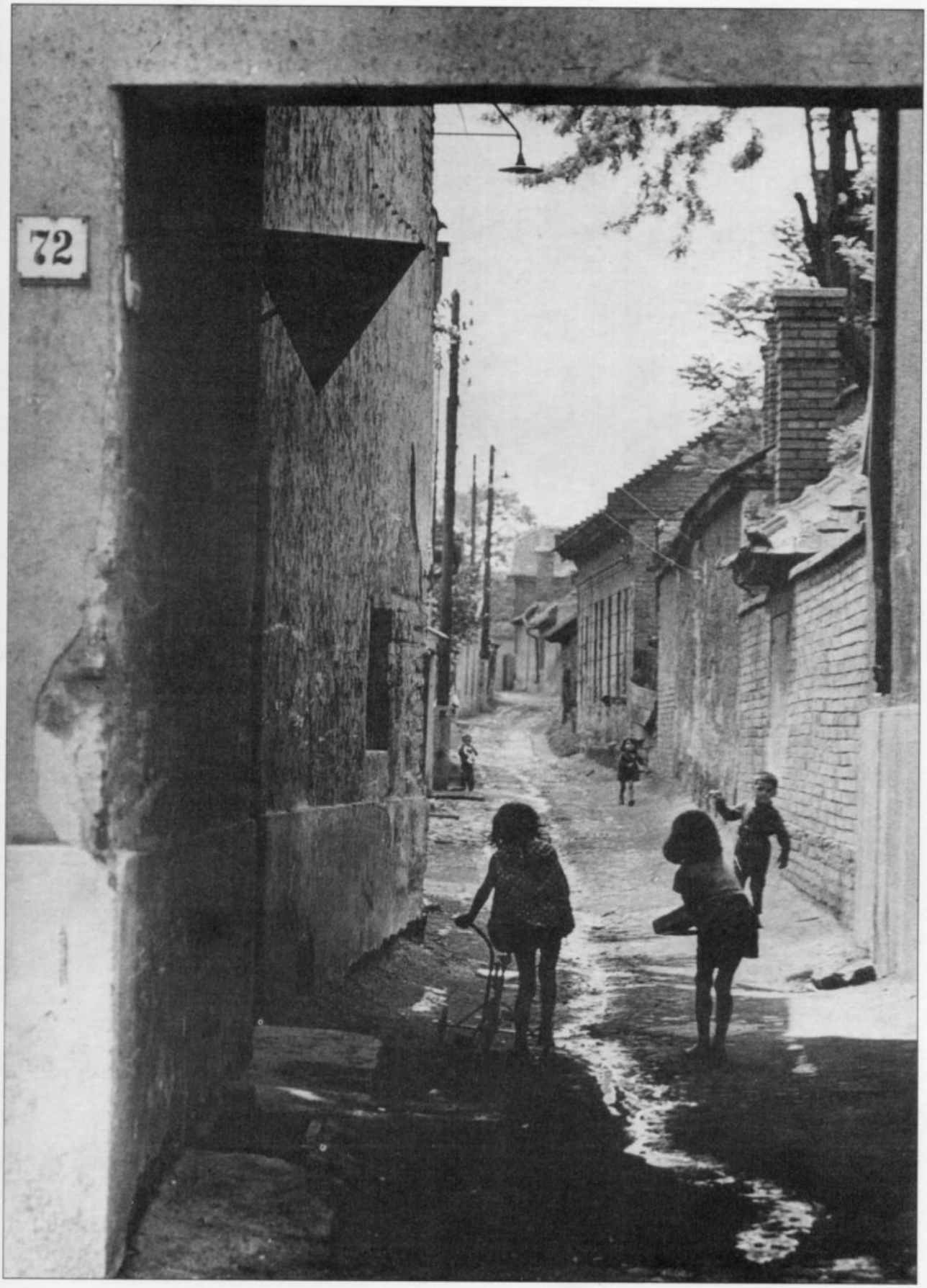

438–441. Bogács
1992. Szuhay Péter felv.

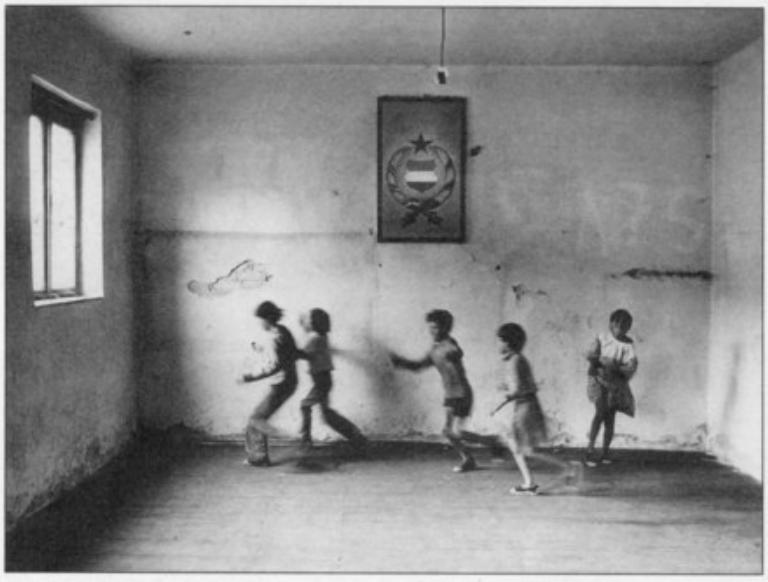
442–443. Barlanglakások / Cave-dwellings
Nógrád megye, 1992. Horváth Dávid felv.

444. Mester utcai részlet / Part of Mester street
Miskolc, 1964. Balla Demeter felv.

445–449. Tólápa
Borsod megye, 1982. Stalter György felv.

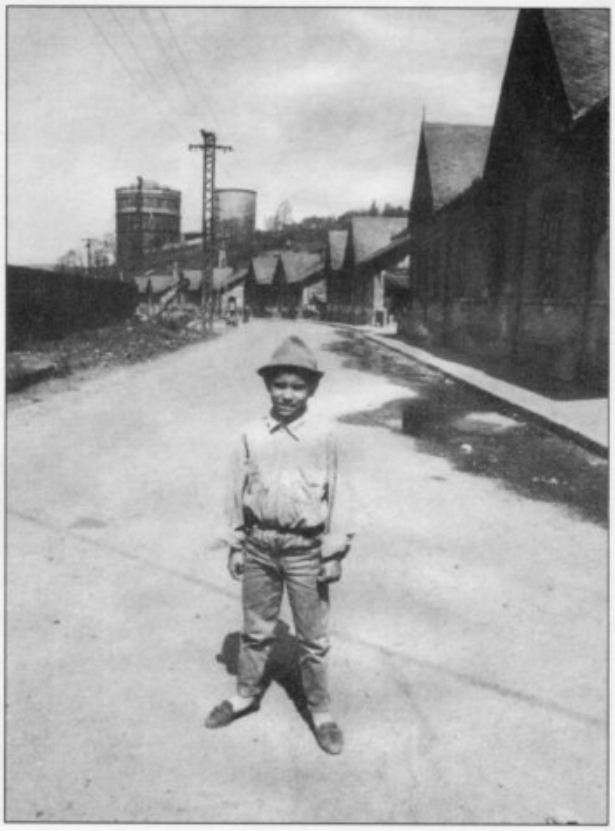

450–451. Tólápa
Borsod megye, 1982. Stalter György felv.

452–455.
Ózd, Ladány, 1992. Gózon Francisco felv.

456–457.
Ózd, Hétes, 1992. Gózon Francisco felv.

458. Felszámolásra ítélt szociális lakások /
Welfare dwellings intended for liquidation
Ózd, 1992. Szuhay Péter felv.

459–462. A Józsefváros mélyén / In the depts of Józsefváros
Budapest, 1990. Bozzi Vera felv.

ÖTÖDIK ZSOLTÁR

Putri-ház,
földpadló, asztal székek
nélkül, konyhaszekrény ruhákkal,
edényekkel, háromlábú kályha, leköpött
feszület, kardpenge-keskeny ágyak,
világraszületésem világa, fekhelyem patyolat-fehér
párna, szüleimnek, kedveseimnek ötszáz esztendeje
ország-háza, ébentündökletű rokonaimnak ezer év
ragyogása, kék fény, méregkék gödör lekaszabolt
koponyákkal, vályog-felhőkarcolóm anyanyelvem
Arany János-i óceánja, gyermekkorom édesvíztengere,
kedvem forrása, lefoghatatlan
drágakő, négy nemzedék nagybirtoka, Kos
csillagjegyű kisfiú jussa: Mátriarkánk
petróleum-szagú otthona!

Kovács József, 1986.42.

A telep és a falu közelsége a telep elszigeteltségét nem csökkentette, hanem növelte. A községgel egybeépült vagy belterületté vált cigánytelep fejlődésének természetes iránya az lett volna, hogy az újabb generációk kirajzanak a telepről és a községben másutt, erre alkalmas helyen telepednének le. Ezt a természetes fejlődést a községek többsége mesterségesen megakadályozta, nem engedte a cigányokat a telepen kívül építkezni, nem hagyták, hogy a falu „elcigányosodjék". Így a telepek létszáma néhány évtized alatt megtöbbszöröződött.

Kemény, 1976.26.

A világtól elszakadt Alsószentmárton cigányainak, ha itt akartak maradni, csak egy lehetőség kínálkozott: munkát, napszámot vállalni a kisbirtokokon. A napszám éhbért jelentett, azonfelül pedig délidőben valami ebédfélét – azaz a kizsákmányolás kisparaszti formáját.
Hogyan emlékeznek erre a cigányok? „Azért nem szeretnek itt minket, mert régebben majdnem ingyen dolgoztunk nekik, de most már nem vagyunk rájuk szorulva." „Azért, mert most nem megyünk hozzájuk napszámba, mert van rendes, jól fizető dolgunk." „Régen kosarat csináltunk, meg koldultunk is. És napszámban dolgoztunk fillérekért. Tíz éve harminc-negyven forintot adtak a népnek a kaszálásért, és még étket sem adtak az ember elé, italt meg soha. Volt olyan is, hogy fizetség nélkül kergették el a cigányt!"
Hogyan emlékeznek erre a sokácok? „Dolgozott nálunk cigány. Mennyiért? Hát, amennyit fizettünk neki, annyiért. De a munkájuk sokszor fillért sem ért." „Próbált volna ne dolgozni! El is láttam volna a baját! Dolgozott a cigány, kapott enni, meg pénzt, ami járt neki, aztán pihent néhány napig, majd megint jött, hogy van-e valami munka?" „Nem volt más megoldás, őket kellett alkalmaznunk..."
Nem volt más megoldás – egyikünknek sem. Csak ez a kényszerű egymásrautaltság a cigányoknak a kiszolgáltatottság keserű kenyerét, a sokácoknak pedig a busás hasznot jelentette.

Tamás–Révész, 1977.144.

A gunyhóknak a kéménynélküliség is természetes velejárója volt. A fűtést sárkemencével oldották meg, amely a ház külső oldalán nyitott volt, és onnan fűtötték. Télen a főzést is ott oldották meg, nyáron szabad tűzön főztek. Ma már általában sparheltet használnak, de a főzési szokások évszakhoz igazítását olyan módon megőrizték, hogy a sparheltet télen a házban tartják, a jó idő kezdetével viszont kiteszik a szabadba.
A házakban leggyakrabban nem volt semmilyen bútor, berendezés. A már régóta faluban, „civilizált" körülmények között lakó cigányok mai eszükkel szégyenkezve gondolnak vissza a gunyhóbeli alváskörülményekre, és azokat gyakran hasonlítják az istállóban pihenő állatokéhoz. Egy-egy gunyhóban általában olyan sokan laktak, hogy már ez is lehetetlenné tette a bútor jelenlétét. Egyszerűen nem fért el. Ellenkező esetben az erdő, a fa, valamilyen kezdetleges bútorféle összeeszkábálására lehetőséget adott volna.

Havas, 1982.66.

Egyik vidéki városunk barakktelepének rövid ismertetését Solt Ottilia feljegyzéséből idézzük. Dúl a gyűlölködés, a gyilkos indulatok, felnőttek, gyerekek, nők és férfiak egyaránt fizikai ag-

The fifth psalm

Shack-house,
earthen floor, table without chairs,
kitchen cupboard with cloths, dishes,
three-legged stove, spat-on crucifix,
beds as thin as sword-blade, the world
of my birth, I lay on a snow-white pillow,
country-and-house of my parents and my
beloved for 500 years, the magnificence
of my black-eyed relatives for a thousand year,
blue light, poison-blue hole full of cut-off
skulls, my adobe-skyscraper, the ocean of
my mother tongue as if of János Arany, the
sweet-water sea of my childhood, the source of
my high spirits, a piece of jewel, the estate
of four generations, the share of a little boy
born in the constellation of ram; petroleum-smelling
home of our matriarch.

Kovács József, 1986.42.

The short distance between colony and village did not decrease the separation of the colony, but made it worse instead. For colonies, which were built at the edge of a village, or became an inner part of a village, the natural way of development would be, that members of the new generation leave the colony and settle in other suitable areas of the village. This natural development was artificially impeded by most villagers, they didn't allow gipsies to build their homes outside the colony, they didn't want the village to become a "gipsy village". Thus the number of colonies were doubled in a few decades.

Kemény, 1976.26.

The gipsies of Alsószentmárton, at the back of beyond, had only one chance to remain here: they had to get a job, daywork on farms. The day's wage was pittance, plus some kind of lunch at midday – that is, a form of exploitation by smallholders.
How do gipsies remember this times?
"They don't like us, because we used to work for almost nothing, but now we don't have to rely on them."
"They don't like us, because we don't go to work for them as day-workers, because we have normal jobs with good wages."

"We used to make baskets, and were beggars. And had to work as day-workers for pennies. Ten years ago, workers got 30 or 40 forint for cutting the crop; there was no food, let alone drink. There were cases, when gipsies were driven away without payment."
How do the "sokácok" (southern Slavs) remember? "We had gipsy workers. For how much? Well, for what we paid. Usually, their work was not worth a penny." "They didn't dare not to work, I certainly would have fixed them! Gipsies worked, we gave them food and money, as due, then they rested for a couple of days, then came again asking for work." "We didn't have any choice, we had to employ them..."
There was no other choice, for both parties. Only this forced interpendence meant bitterness for the Gipsy, high profit for the "sokác".

Tamás-Révész, 1977.144.

It was natural that a shack like this had no chimney. It was heated by an oven plastered of mud, which had no wall at the outer side of the house, it was fired from there. In winter, women made food there, but in the summer, cooking was done over open fire. This days they generally use cooking range, but the custom of adjusting cooking habits to the changing seasons was preserved, for in winter, the range is kept in the house, but when good weather arrives, it is moved outside.
Generally the houses had no furniture of any kind. Gipsies, who has been living in the village, "under civilized circumstances", for a long time, often feel ashamed of their old sleeping conditions in the hovels and often compare them to the cattle resting in the used. Usually there were so many people living in one shack, that this in itself made impossible to have furniture.
There was simply no place for furniture. Otherwise, the forest, the wood, should have provided material for cobbling together some kind of furniture.

Havas, 1982.66.

resszióval élnek egymással szemben. Kés, tégla, balta és ököl egészíti ki a napi átlagban két rendőri feljelentést. Minden második cigány vagy most ül, vagy most jött a börtönből, vagy most megy oda... A barakklakásokban elviselhetetlen az élet, mondhatnánk úgy is, hogy élhetetlenné válnak az emberek. Szerencsésebb társaikra irigyen, sértetten követelőznek, öngyilkossággal, családirtással, fenyegetőzve szaladgálnak a tanácshoz, marakodnak, lesik, hogy kinek könnyebb valamivel az élete és a 'többletet' igyekeznek keserűvé tenni."

Kemény, 1976.29.

Ózdon ötezer a munkanélküliek száma. A lakosság húsz-huszonöt százaléka cigány. Seffer Ferenc polgármester választási programjában célzott arra, hogy „bizonyos réteget" naponta kell fizetni. Megkérdeztük: – A cigányságra gondolt? – Igen. Ők azok, akik képtelenek beosztani a pénzt, mert ha megkapják a segélyt, akkor két napig a kutya is szalámit eszik, a harmadik nap újra jönnek kérni. Az önkormányzatnak se lehetősége, se joga nincs arra, hogy minden harmadik nap fizessen. Egyébként nincs olyan súlyos beteg, akinek ne lenne nagyobb esélye a megmaradáshoz, ha ő is meg akar gyógyulni.
– Azt akarja mondani, hogy nem kellene segélyeket adni?
– Így van, mert akinek sült halat adunk, az sohasem fog hálót készíteni, hogy megtanuljon halászni. Valamikor számolatlanul adták nekik a pénzt, mert volt a kohászatnál munka, kellett a segédmunkás. Nem számított, hogy nem volt meg a nyolc általános osztálya, a lényeg az volt, hogy fizikai munkát tudjon végezni az illető. Minek mentek volna tanulni, amikor fiatalon nagy pénzhez jutottak? Aztán jött a gond, mert nem kellett a dolgozó, átképzés meg szinte lehetetlen. A harminc-negyven éveseket a nehéz munka, az éhezés, az egészségtelen lakás tönkretette. Sokan kórházba kerültek.

Amaro Drom, 1991.5.

A belső pesti városrészek társadalmi összetételének heterogenitása nagymértékben csökkent. Ezt a folyamatot erősített fel, hogy az elköltözöttek helyére egyre alacsonyabb státusú családok költöztek be. Az erősen centralizált, bürokratikus elosztási rendszer főleg itt juttatta lakáshoz azokat a családokat, akiknek telepi vagy leromlott külvárosi területeken fekvő lakásait megszüntette, de akiket új lakáshoz nem tudott vagy nem akart juttatni. A cigányok tömeges beáramlása csak valamikor a hetvenes évek közepén, a cigány- és szegénytelepek felszámolásával, majd a külső kerületekben folyó „buldózeres" városfelújításokkal párhuzamosan indult meg, és vált egy idő után öngerjesztő folyamattá. Az „elcigányosodó" városrész kiterjedése gyorsan növekszik, és a hatóságok ez ideig teljesen képtelennek bizonyultak e folyamat megállítására vagy kezelésére. Az állami lakásépítkezések ütemének számottevő csökkenése folytán jelenleg remény sincs arra, hogy a cigányok e területen való koncentrálódásának mértéke csökkenjen.

Ladányi, 1989.84–85.

A cigány népesség arányának növekedésével párhuzamosan a felköltözés stratégiái is megváltoztak, a fővárosi „hídfőállások" kiépülése és megerősödése után ma már elsősorban nem a hagyományos cigánytelepek, hanem a leromlott belső pesti városrészek felé irányulnak. A kialakulófélben lévő etnikai gettó ténye igen fenyegető. Úgy tűnik, hogy a munkanélküliség, kábítószer-fogyasztás, növekvő bűnözés stb. mellett, újabb nemkívánatos téren sikerül felzárkóznunk a nyugati piacgazdaságokhoz, miközben gazdasági lemaradásunk egyre inkább fokozódik velük szemben. A nagymértékű szegregálódást előidéző társadalmi folyamatok számottevő megváltozása nélkül arra kell számítanunk, hogy a cigány népesség Budapesten belüli számának és arányának növekedésével párhuzamosan a gettósodási tendenciák erősödni fognak. és várhatóan erősödni fog a faji jellegű összeütközések időről időre történő fellángolása. Látni kell, hogy a nagy kiterjedésű etnikai gettó budapesti megjelenése, mintegy a jéghegy csúcsaként, a magyarországi cigányság tarthatatlan társadalmi helyzetére hívja fel a figyelmet. Meg kellene végre értenünk, itt és most nem arról van szó, hogy szeressük a cigányokat vagy sem, hanem arról, hogy mivel európai alapnormákat szem előtt tartva nincs más választásunk, mint hogy együtt éljünk, jó lenne ezt az együttélést legalább minél inkább elviselhetővé tenni.

Ladányi, 1989.87–88.

Short description of the hut-colony of one of our country towns is cited here from the records of Ottilia Solt. Hate, murderous temper are raging, adults and children, men and women treat each other in a physically agressive way. Knife, brick, hatchet and fists complete the average two police reports per day. Every second gipsy is in jail, or is just released from jail, or is going into jail... Life is unbearable in the barracks, one can say, that people became helpless. They envy those who have more luck, they make excessive demands and are sulking, run to the councils threatening with suicide or slaughtering of their families; they are constantly bickering, watching, whose life is a bit better, than theirs and try to embitter that "better" life.

Kemény, 1976.29.

There are five thousand jobless in Ózd. 20–25 percent of the inhabitants are gipsy. Ferenc Seffer, the mayor, hinted in his electorial speech, that "certain layer" must be paid on a daily basis. We asked the question: Did you meant the gipsies? – Yes. They are not capable of spreading out their wages, because when they get the allowance, then even their dog eats salami for two days, then on the third day they come to ask for more. Municipalities have neither the possibility, nor the right to pay every third day. By the way, a seriously sick person has much more chance to recorver if he himself wants to recover.
– You mean, there is no need to give allowances to gipsies?
– That's right, because if someone is given roasted fish, he will never make fishing net and won't start to learn how to fish. Once they were paid a lot, there was work to be done in the metallurgical industry, there was a demand for casual workers. Nobody cared about finishing the 8 classes of preliminary school, the only important thing was to be able to do physical work. Why should they learn, when could get nice sums of money at a young age. The problems surfaced only later, when there was no demand for workers any more; retraining was almost impossible. The agegroup of 30–40 was ruined by hard work, starving and unhealthy lodgings. Many of them were taken in hospital.

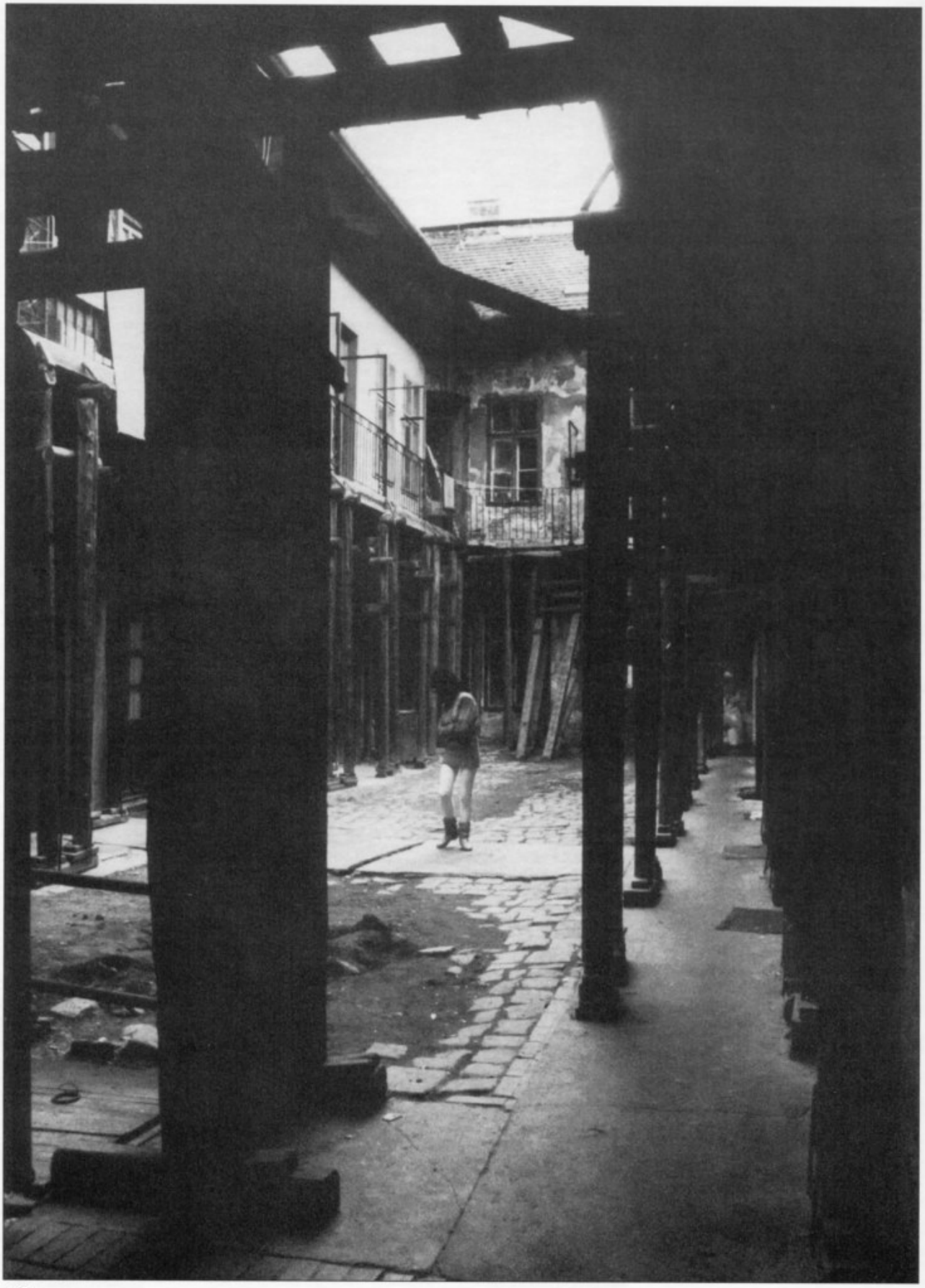
Amaro Drom, 1991.5.

The heterogenity of the social classes in the city of Pest was considerably decreased. This process was aided by the fact, that those, who move out, were replaced with families of lower and lower social status. The highly centralized, bureaucratic distribution system gave these flats to those families, whose flats in a colony, or in ruined suburbs of the town were pulled down, and to whom the system didn't want to, or couldn't give new flats. The invasion of gipsy masses started only in the midseventies, when the colonies of gipsies and the poor were liquidated, and in the outer districts of the capital the town development reuqired liquidation of the old houses with bulldozer. The district, which becomes gipsy-district, is expanding, and authorities had no power to stop or manage this process. As the pace of the state home building program was lessened, at the moment there is no hope, that the concentration of gipsies in this area will be reduced.

Ladányi, 1989.84–85.

As the rate of the gipsy inhabitants grew, the strategies of moving to the capital has changed, after the "bridgeheads" were established and grew stronger, now the destination of gipsies are no longer the tradition gipsy colonies, but the depreciated inner parts of the city. It is alarming, that an ethnic ghetto is taking shape; it seems, that in addition to unemployment, drug-taking and increasing number of crime etc., we succeded to join up with the western market economies in yet another undesirable respect, while our economical drawback is still increasing compared to them.
Without change in the social processes that induce the considerable segregation, it is to be expected, that parallel to the increase of the number and rate of gipsies in Budapest, the tendencies to form a ghetto will getting stronger. It is also to be expected, that racial-like conflicts will flare up from time to time. It must ne noticed, that the large ethnic ghetto that is being formed in Budapest, like the tip of the iceberg, draws attention to the fact, that the social status of gipsies is intolerable in Hungary. We should finally understand, that this is not a question of liking or not liking gipsies. Since considering European basic standards, we have no other alternative than coexistence, we should make our life together as tolerable as possible.

Ladányi, 1989.87–88.

463. Budapest, 1993. Hajtmanszki Zoltán felv.

464–467.
Budapest, 1990–93. Hajtmanszki Zoltán felv.

468. Lomtalanítás, IX. ker. Gát u. / Junk-clearance. IX. district, Gát street
Budapest, 1989. Karasz Lajos felv.

469. Papírgyűjtő, VIII. ker. Nap utca / Waste-paper collector
Budapest, 1992. Hajtmanszki Zoltán felv.

Nem csináltam én semmit, kérem, csak a reggel kirakott kukákban turkásztam az új házaknál. Azok ott mind olyan jól élnek, hogy még egész kenyereket is kidobnak a szemétbe. Hát nem bűn az kérem, amikor mi meg éhezünk? A száraz kenyér is jó, ha egy kis vízzel beáztatja az ember. De találtam én ott mindig más értékes dolgokat is. Üvegeket, konzervekben maradékot... meg főtt húst meg szalámit, szalonnát is!

Békési, 1985.80.

I didn't do anything, just searched the garbage cans in front of the new houses, every morning. Those people are all living so well, they throw whole breads into the garbage can. Isn't it a sin, when we are starving? Dry bread is good when soaked in water. I've always found some interesting things there. Bottles, remains on the bottom of a can... cooked meat, salami and bacon.

Békési, 1985.80.

470–472. Szeméttelep / Rubbish dump
Budapest, 1991. Bozzi Vera felv.

473–474. Moszkva téri emberpiac / Labour-market in Moszkva Square
Budapest, 1991. Horváth M. Judit felv.

A cigányságnak nincs meg az alapfeltétele, sem a szellemi képessége ahhoz, hogy gazdaságosan termeljen, ezért egyre inkább kiszorul a munkahelyekről. A szociális támogatás (munkanélküli segély) viszont nem fedezi sem a kulturális, sem a szociális igényeiket. A cigányságon belül bizonyos mértékben így újratermelődik az elmaradottság, a visszafejlődés jelei egyre inkább megmutatkoznak.
Egyre kevesebb munkalehetőségük van a cigányoknak. A munkaerő-szolgálati irodáknak mind több gondot jelent a foglalkoztatásuk. A vállalatok nem szívesen alkalmazzák őket akkor sem, ha történetesen szükségük van képzetlen munkaerőre. Pedig valamiből ezeknek az embereknek is meg kell élniük, és a családjaikat is el kell tartaniuk.
A létminimum alatt tengődő „kolonizált közösségek" gomba módra szaporodnak, különösen Budapesten. Munkához jutás és jobb megélhetés reményében a társadalom perifériájára szorult vidéki cigány családok tucatjai válnak jogtalan lakásfoglalóvá, főleg a főváros peremkerületeiben. A hatóság, az elavult közigazgatási rendszer a törvénysértések ilyen mérvű inváziójával szemben tehetetlen. Ma már ott tartunk, hogy valójában nem létező bérlakások tömkelegében élnek.

The gipsies have neither the primary conditions, nor the intellectual ability to produce at a profit, thus they are gradually squeezed out of the workplace. The social allowance (unemployment benefit) does not cover neither their cultural, nor their social demands. Among gipsies, backwardness is reproduced in a sense, the signs of regression are showing.
Gipsies have less and less job opportunities. Employment agencies have to work harder and harder to get jobs for gipsies. Companies doesn't employ them readily, not even if they are in need of unskilled workers. But also these people have to support themselves and their families somehow.
The number of gipsy communities, living below the poverty line, increases especially in Budapest. Lots of gipsy families from the country, who are forced to the periphery of society, come to the capital, or its outskirts, and get flats illegally, in the hope of getting jobs and better conditions. Authorities, the whole out-of-date public administration system is powerless in regard of this invasion of offenders of the law. To tell the truth, they are living in lots of non-existing flats.

Szepesi, Amaro Drom

475–477. Kilakoltatás a VIII. kerületben / Eviction in VIII. district
Budapest, 1991. Horváth M. Judit felv.

478. Bérkocsis utca / Bérkocsis street
Budapest, 1990. Horváth M. Judit

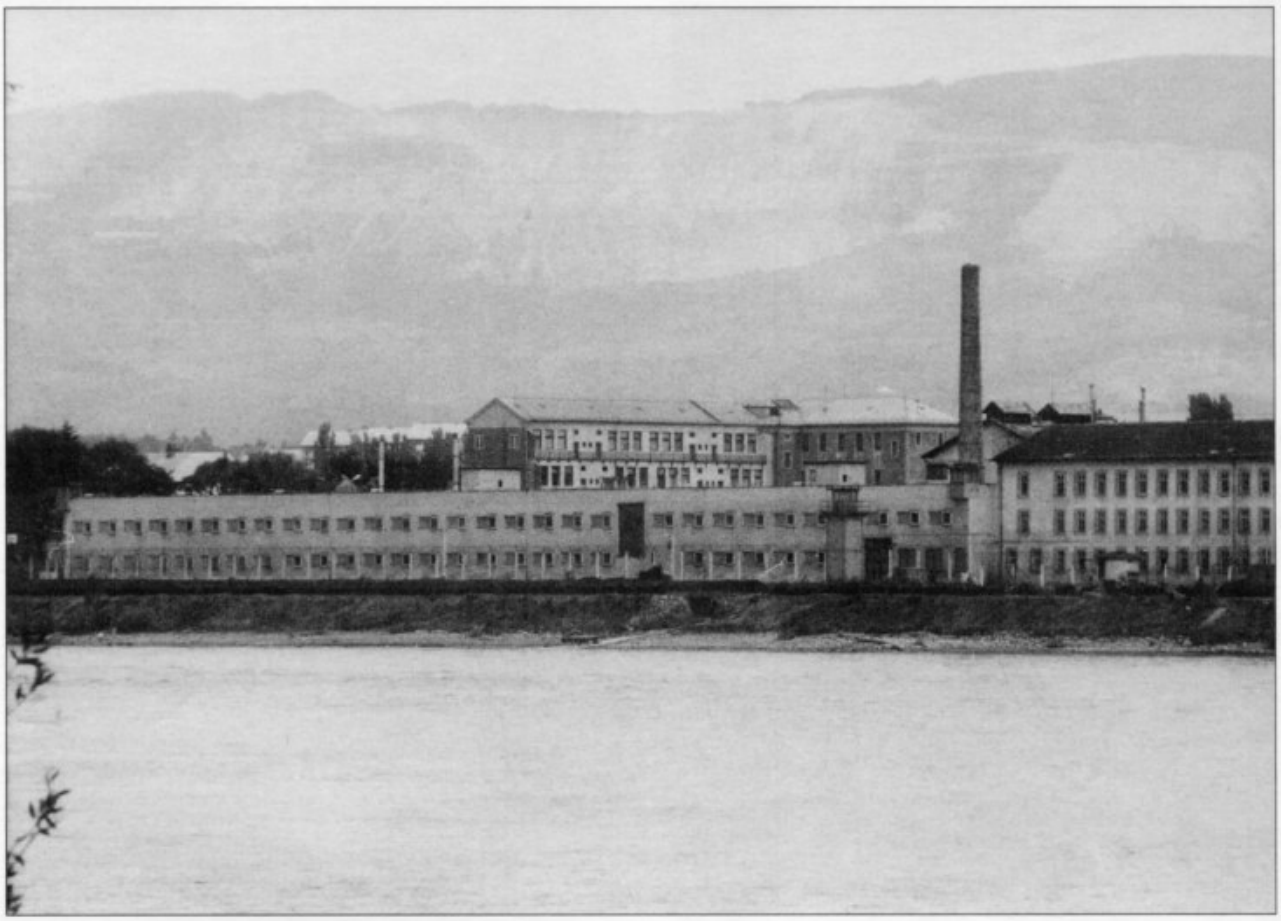

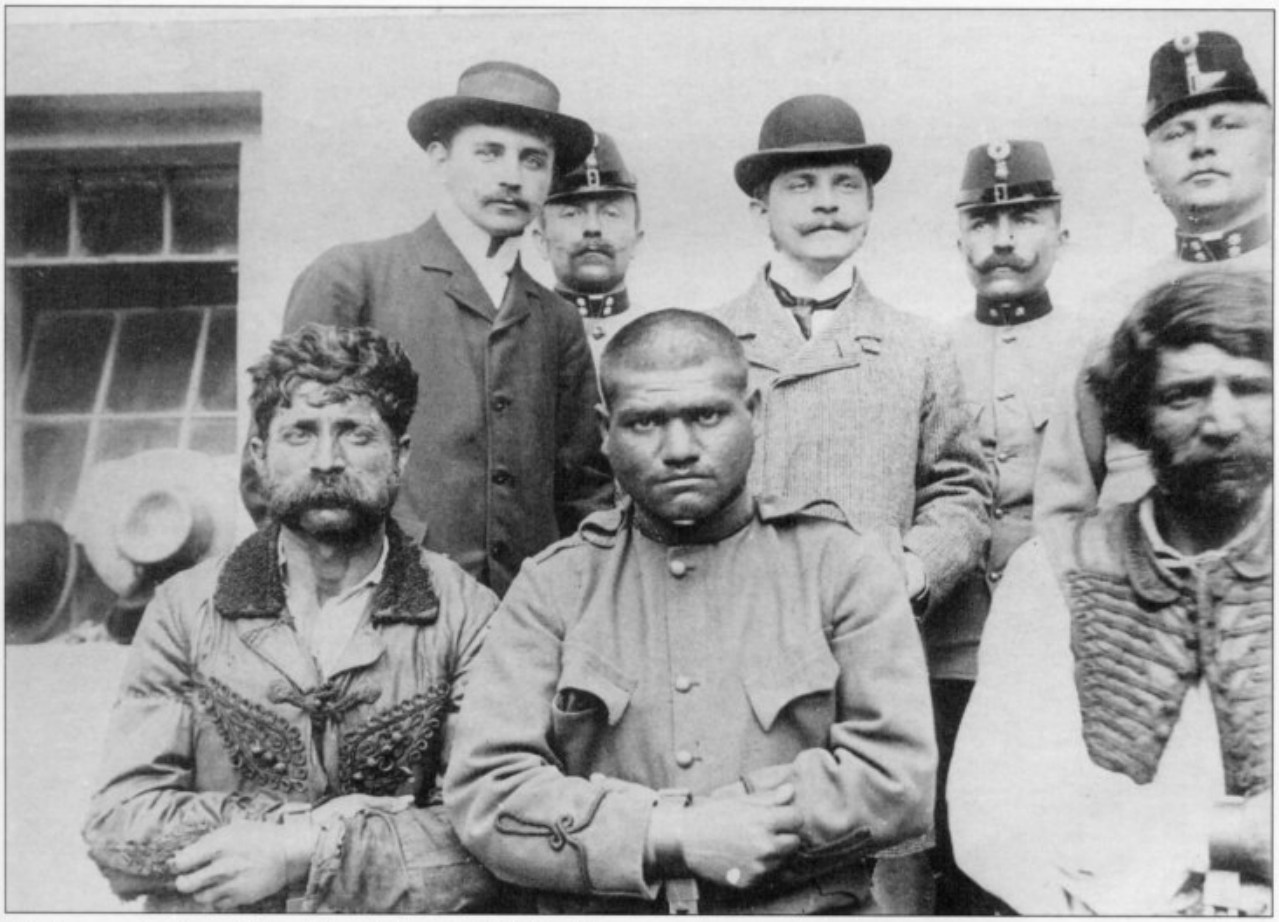

479–482. Hajléktalanok a Máltai Szeretetszolgálat melegedő helyein /
Homeless in rest-homes of Maltese Christian Social Workers
Budapest, 1993. Hajtmanszki Zoltán felv.

483. A Váci Büntetésvégrehajtó Intézet / Penal Institution in Vác
Vác, 1989. MTI fotó, Rózsahegyi Tibor felv.

484. A nagyváradi rendőrkapitány elfogott bűnözőkkel /
Police commissioner of Nagyvárad with caught criminals. Unknown photographer
Nagyvárad, 1905. Ismeretlen felv.

Sose higgy az idegeneknek, mert előtted mosolyognak, de a hátad mögött törvényeket csinálnak, hogy fölakasztassanak!

Bari, 1985.134.

Ha komolyan vesszük őket ítélő tehetségeinkkel, kell hogy önnön magunk rájöjjünk arra az igazságra, hogy hiszen ezek is Isten teremtményei mint mi, csakhogy ők egy olyan elmaradott nevelésű, kezdetleges vad faj maradványai – mint mi valánk évezredek előtt; de azért nagyjából mégis csak úgy folyik le az életük őnékiek is, mint a mi műveltebbé átalakított életünk. Náluk csak a szokások mások mint minálunk, s csakis e szokásaik teszik őket előttünk furcsává.
Az élet küzdelmeiben csak úgy vesznek részt ők is mint mi s ők is egymásra vannak utalva mint mi, köztük is vannak hatalmasak gazdagok és szegények mint mi közöttünk. –
A mi a mi társadalmunkat különbözővé teszi, inteligentia a műveltől a műveletlent az náluk is megvan – de kezdetleges alakban; a czigányoknál a testi erő teszi a fölényt a többiek felett. A ki vakmerő bátor, erős, jó lopó s talán nagyobb bűntény elkövetője is, ez a dicsőség náluk, s mintegy bálványozó tisztelettel veszik körül.

Horváth, 1979.60–61.

A cigányok belső törvényei nagyban különböztek a nemcigányokétól. A lopás nem számított bűnnek, mert az ősközösségi társadalomban nincs magántulajdon. A lopás célja nem a vagyonszerzés, haszonlesés, vagy üzletelés volt, hanem a puszta létfenntartás. A lopott tyúkokat közösen ették meg, de csak annyit vettek el, amennyit megettek.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.25.

A czigány lop, rabol, gyilkol az igaz; – de az is igaz, hogy ő ezt a természettől tanulta el. Többen szüleiket sem ismerték mert kóborlásuk alatt vagy kis korukban elvesztették, vagy az atya elhagyván feleségét úgy nőtt fel, mint a mezőn a fű, erdőn a fa vagy gomba. Szabadon élnek mint a nyúl vagy madár, ez az életük. Falvakba ritkán járnak s ha mennek is ott csak kevés időt töltenek, így persze nincs módjokban a törvény a vallás az oktatás s még nemesebb intézmények megismerése. A természetet jobban ismeri, mint maga a természet tudós. Itt rögzik belé mind az a mit lát. Mindig csak azt látja s tanúlja, hogy az erős, az ügyes győzi le a gyengét, az ügyetlent s ezeket utánozza is tetteiben. Ezt a szót, hogy „nem szabad" nem ismerik, szerinte csak az erős ügyes és bátor boldogúl, mig a gyenge ügyetlen s gyáva elvész.

Horváth, 1979.68–69.

Mit csináljak, szép kedvesem?
Vasbilincsben hervad kezem!
Jól vigyázz a kisfiamra,
meg a patkós pejlovamra!

Ha kenyérben szűkölködnél,
lovam add el, ne sínylődjél!
Vegyél fiamnak kenyeret,
rabsorsomat ne tudja meg!

Bari, 1985.143.

Jaj, megfogott, anyám,
két szép csendőr, meg ám.
Alig hogy megfogtak,
mindjárt megvasaltak.

Jaj, elvennék, anyám,
zsenge életemet.
Jaj, eriggy be, anyám,
nagy urakhoz, kérlek.

Jaj, megkérleld őket,
sokat ne adjanak,
mert ha sokat adnak,
megölöm magamat.

Csenki, 1980.49.

Megjöttek a villamosok

Megjöttek a villamosok,
leszálltak a zsebtolvajok.
Zsebtolvajnak nem jó lenni,
mert sokat kell raboskodni.

Never believe strangers, for they smile at you while making laws to hang you.

Bari, 1985.134.

If we take them seriously, we surely realize, that these people are also creatures of God, as we are; it's just that they are the remnants of a primitive, uneducated race – that we were thousands of years ago.
And yet, they spend their lives almost the same way as we spend our more civilized one. They have different customs, that's why they seem so funny in our eyes.
They struggle for life as we do, they are also dependent on each other, as we are, there are rich and poor among them, as among us.
In our society, the uneducated is distinguished from the educated people on the basis of intelligence; gipsies also know discrimination, if only in a more primitive form; in their communities, physically strong people get the advantage over the others. Those, who are daring, brave, successful thief, having committed a serious crime, are honoured and idolized.

Horváth, 1979.60–61.

The moral principles of gipsies were very different from those of non-gipsies. Stealing wasn't considered a sin, for in the primitive society there is no such thing as private property.
The purpose of stealing wasn't to get property, greed or deal, but merely to support themselves. Stolen chicken were eaten together and they took only enough to eat.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.25.

It is true that gipsies are involved in stealing, robbery, murder; – but it is also true, that they've learned it from nature itself. Many of them were raised without parents; while wandering, they were lost as little child, or their father left their mother and they were raised like the grass of the fields, like the mushroom or the wood of the forest. They are living a free life as hares and birds, this is their life... They rarely go to the village, or when they do, don't stay too long, thus they have no opportunity to understand law, religion, education and other higher institutions. They know nature better than scientists. They soak in everything they see in nature. Gipsies see and learn, that the strong and the smart always conquers the weak and they act the same way. They don't know the world "must not", in their opinion, the strong, the smart and the brave always manage, while the weak and the coward perish from the earth.

Horváth, 1979.68–69.

What can I do, o my fair love?
Both my hands must wilt in fetters.
Mind you watch out for my young son,
mind you watch out for my bay horse.

If bread is scarce and you're needy
go sell my horse don't you struggle,
buy my son bread with the money,
never tell him I'm in prison.

Bari, 1985.143.

Oh, my mother,
two officers got me,
as soon as they got me,
they put me in fetters.

Oh, my mother,
took my young life,
Oh, my mother,
see the great lords.

Oh, my mother,
ask, they let go,
For if they wont,
I'll kill myself.

Csenki, 1980.49.

Ha kimegyek a piacra,
rálépek egy papírosra,
papírosra, papírosra,
fáj a szívem egy pirosra!

Én Istenem, arra kérlek,
adjál vásári szerencsét:
pejcsikómra vevő legyen,
pénztárcámban ezres legyen!

Virradatkor harmat esik,
szegény cigány bajba esik.
Piros szívét rabság falja,
feleségét más csókolja.

Gyere, anyám vigyél haza,
itt halok meg az éjszaka,
elkurvult a feleségem,
szomorítsa meg az Isten!

Bari, 1985.117.

A súlyos, erőszakos bűncselekmények jelentős részét elkülönülten élő, elmaradott szociális helyzetű bűnöző családok követik el. Viszonylag nagyszámú bűnöző kerül ki a városokba vagy azok agglomerációs övezeteibe költözött szakképzetlen, alkalmi munkát végző, a társadalom perifériájára szorult fiatalok közül is. A bűnözési aktivitás azonban egy-egy területen nem a cigánylakosok számával arányos, hanem sokkal inkább attól függ, hogy vállalják-e a rendszeres munkát vagy sem, s a velük szemben megnyilvánuló előítéletek mennyire tartják magukat. A szabálysértések és bűncselekmények elkövetésének gyakorisága szorosan kapcsolódik az egyes rétegek iskolázottsági szintjéhez, ezért jelentősebb javulás az iskolázottság emelkedésétől, valamint a bűnmegelőző tevékenység hatékonyságának további növelésétől várható.

MSZMP. KB., 1984.281.

A cigány lakosság beilleszkedett rétege zömében megfelelő állampolgári magatartást tanúsít. A beilleszkedésben lévő és a be nem illeszkedett réteghez tartozók azonban – jogaiknak igen követelődző hangoztatása mellett – gyakran megszegik az együttélés elemi szabályait és a törvényeket.
Igen magas a részvételi arányuk az erőszakos, garázda jellegű bűncselekményekben, az emberölési kísérletekben, sőt tettekben, a súlyos testi sértésben, továbbá a rablásban. A lakosság hangulatára is hátrányosan ható – ezért a feltörekvőket, a beilleszkedni akaró cigányokat is közvetlenül sújtó – legsúlyosabb bűncselekményeket az utóbbi időben szinte kivétel nélkül cigányok követték el.
Igen magas a fiatal, sőt gyermekkorú cigány bűnözők száma is. Komoly problémát jelent, hogy az állami gondozásba vett fiatalok rendszeresen megszöknek és tovább bűnöznek. A kézrekerítést pedig megnehezíti, hogy a szökötteket a cigánytelepeken rejtegetik. Az összkép tehát ellentmondásos s lényegében a cigány lakosság kisebb hányadára koncentrálódó. Mivel azonban ezek az ellentmondások – szociális, egészségügyi, kulturális, jogi problémák – igen szembeötlőek, rendkívül kedvezőtlenül befolyásolják a közvéleményt, s tovább szaporítják az amúgy is jelentős gondokat.

Jelentés, 1990.598.

A tetoválást a nők és férfiak egyaránt kedvelik.
Karjukba beletetoválják kedvesük nevét, vagy valaki közeli hozzátartozót.
Néhány tetovált szöveg: kamav tut (szeretlek), Lina (lány név), apám, anyám, Feri, Jocó, Bango (férfi név) stb.
A nők többnyire a karjukba, kezük fejébe tetováltatnak, a férfiak a vállukra, hátukra, mellükre is. Náluk a nevek mellett más szövegek, ábrák is felkerülnek (éhes, üss, világ csavargója stb.).
A tetoválás úgy történik, hogy egy tűt cérnával tekernek be, annyira, hogy csak a tű vége legyen szabadon. A tűt tintába mártják, és a bőrre rajzolt szöveg, ábra mentén szorosan egymás mellé szúrják a bőrbe a tűt.
A tetoválás eltüntetése nehéz, szinte lehetetlen. Égetéssel, levakarással lehet eltüntetni, de a nyomok megmaradnak. (A sebhely továbbra is megmarad.)

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.62.

The trams have all arrived by now,
the pickpockets have descended.
It's no use picking the pockets,
you must spend long times in prison.

If I go out to the market,
I step on a piece of paper,
on a small note, on a small note,
if only it were a red one.

O my dear God, please accord me
good luck while I'm in the market,
please let me sell well my bay foal,
please put in my purse one thousand.

While it's dawning dew is falling,
the poor gipsy gets in trouble.
Captivity eats on his heart,
his wife is kissed by another.

My mother, come, carry me home,
I am dying here in the night,
my wife has become a strumpet,
may all her life end in sadness.

Bari, 1985.117.

Serious violent crimes are usually committed by families with a backward social background, living in separated colonies. Large number of criminals are to be found between the young unskilled, casual workers, who are living in towns or in the suburbs. The rate of crime is not always in proportion to the number of gipsies living in a certain area, but it depends on wether they have regular jobs or not, and how much prejudice prevails. The rate of offence and crime is strongly related to the educational level of social layers, thus by promoting education and preventing crime more effectively, considerable improvement can be expected.

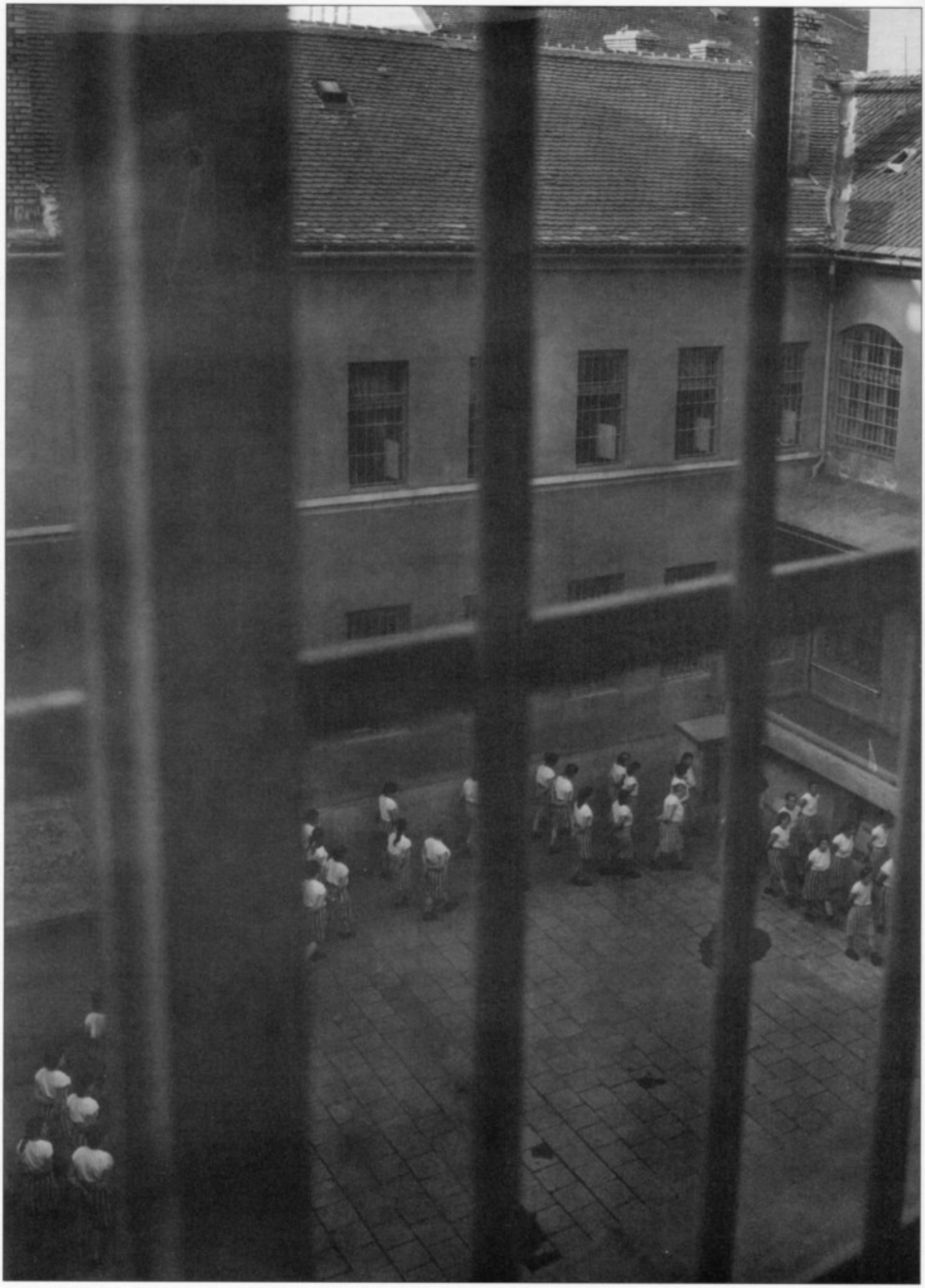
MSZMP. KB., 1984.281.

Most part of the integrated layer of gipsies behave as normal citizens. Gipsies who are not integrated or are in the process of integration, often offend the fundamental social rules and laws, and make excessive demands while stressing their rights as citizens.
A great number of them are involved in violent, rawdy crimes, in attempted murder, murder, grievous bodily harm and robbery.
Recently, almost all grievous crimes were committed by gipsies and this fact effects public opinion and those gipsies who try to assimilate.
A great number of criminals are very young or children. It is a serious problem, that children in care often flee and commit crimes again. It's a hard job to find them, since they are hidden in gipsy communities. The overall view is confusing and is related to the smaller part of gipsies. But because these contradictions – social, health,care, cultural, legal problems -are very obvious, they have a bad effect on public opinion and it is the source of further problems.

Jelentés (Memorandum), 1990.598.

Both men and women like tattoos. They have the name of the beloved or a close relative tattooed on their arms.
Some tattoo texts: kamav tut (I love you), Lina (name of a girl), father, mother, Feri, Joco, Bango (men's names) etc.
Women usually have tattoos on their arms and hands, men also on shoulders, backs and chest. In addition to names, men's tattoos have other texts and figures (hungry, hit them loafter of the world etc). Tattooing is done by a needle, on which thread is rolled in such a way that only the point of the needle remains free. They dip the needle in ink and prick the skin with the needle. along the text or figure previously drawn on the skin; prickings are very close to each other.
Tattoos are hard to remove, it is almost implossible. They can be removed by burning or scraping, but scars will remain.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.62.

485. Női börtön / Womens' gaol
Kalocsa, 1970-es évek. Ismeretlen felv.

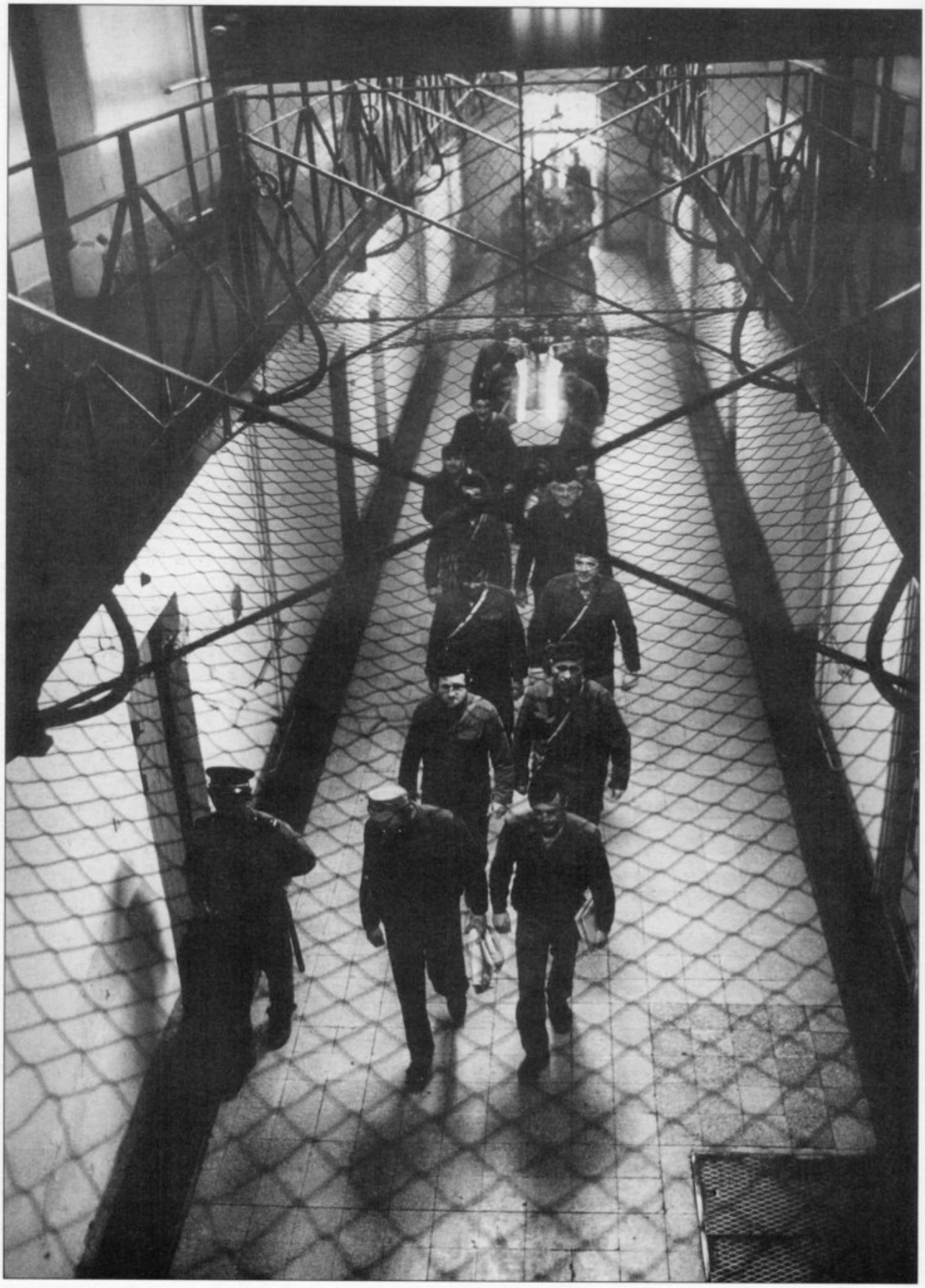

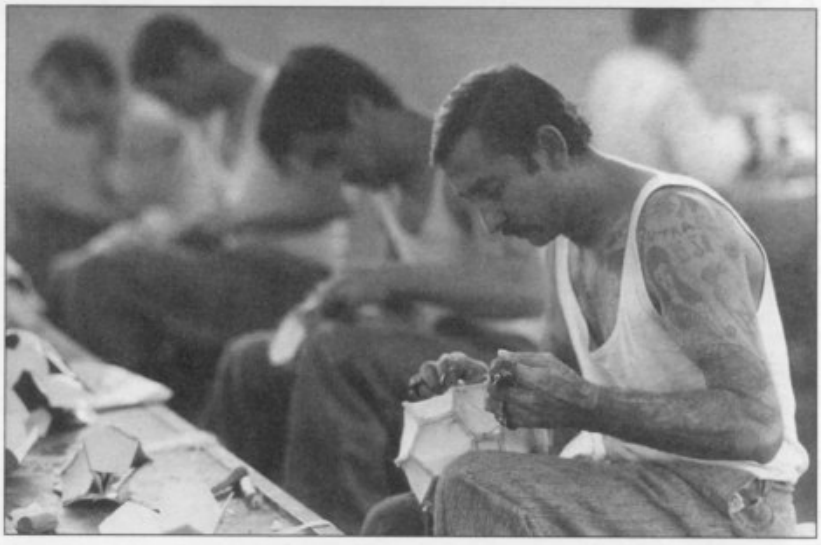

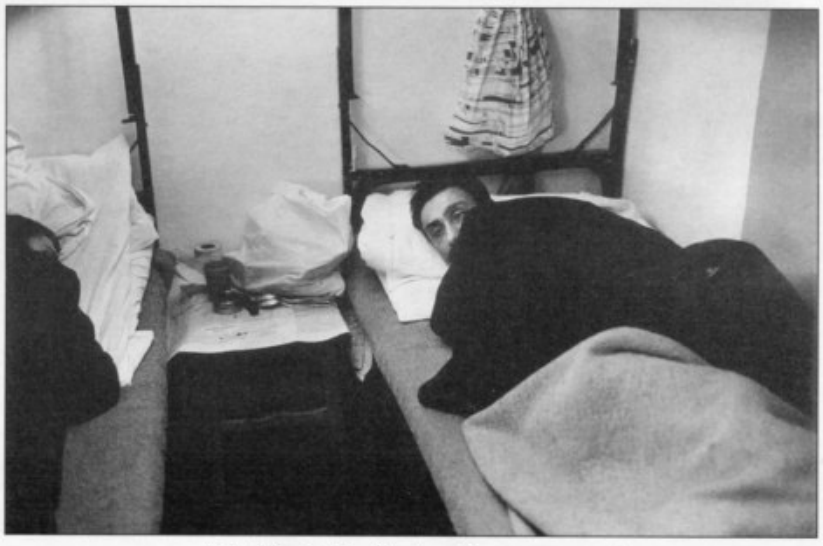
486–489. Női börtön / Women's gaol
Kalocsa, 1992. Cseke Csilla felv.

490. Csillagbörtön / Pentagramgaol
Szeged, 1985. Stalter György felv.

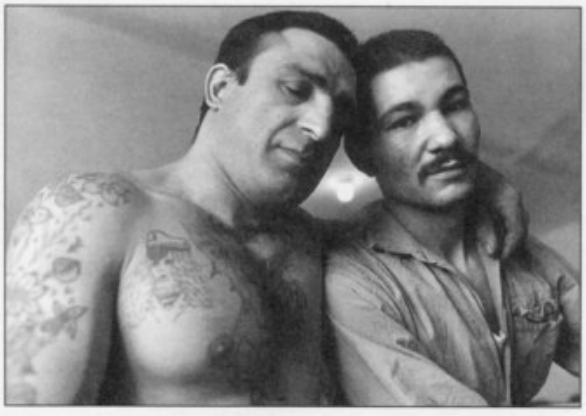

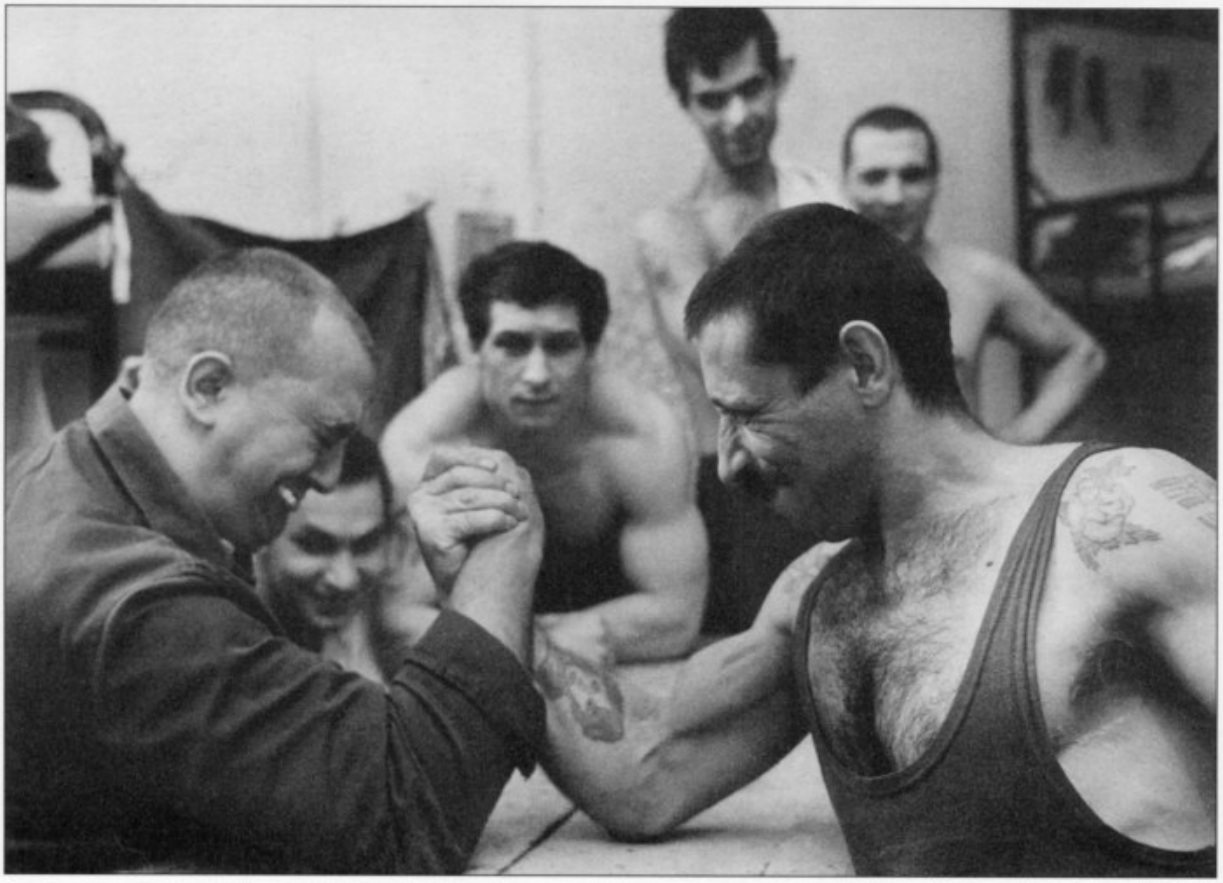

491–493. Csillagbörtön / Pentagramgaol
Szeged, 1985. Stalter György felv.

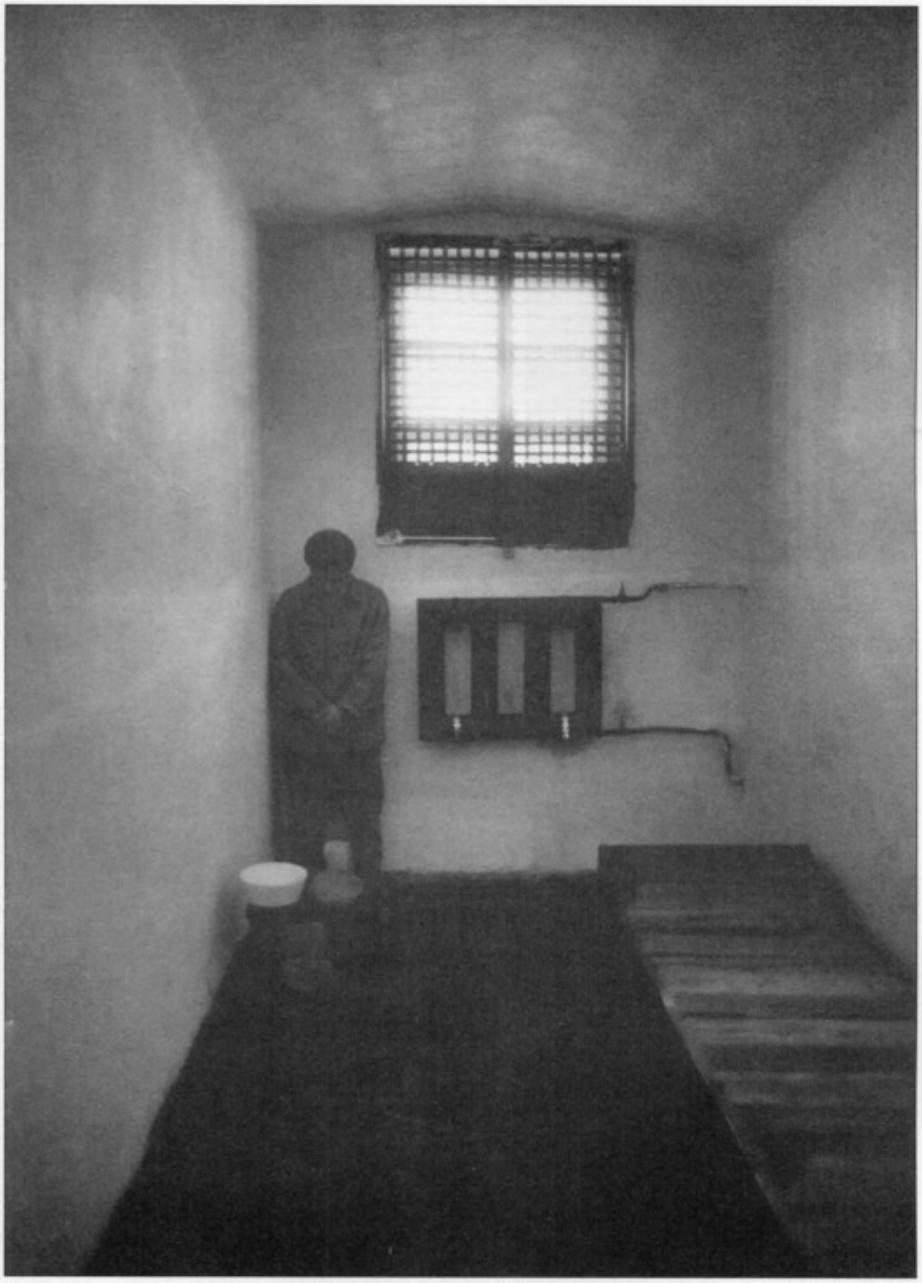

494–497. Csillagbörtön / Pentagramgaol
Szeged, 1985. Stalter György felv.

498. Csillagbörtön / Pentagramgaol
Szeged, 1985. Stalter György felv.

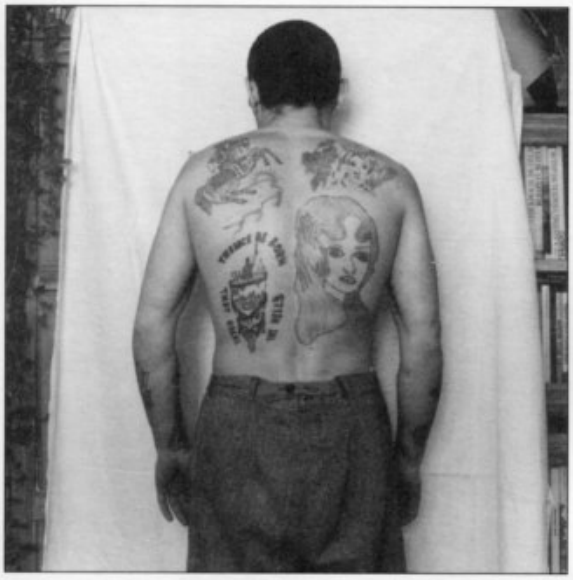

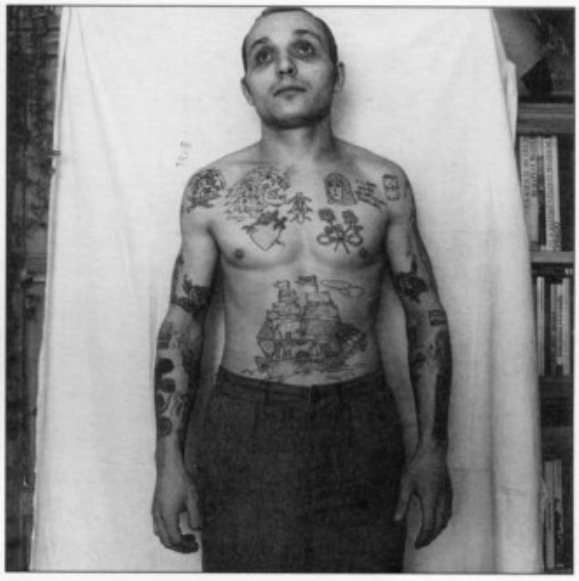

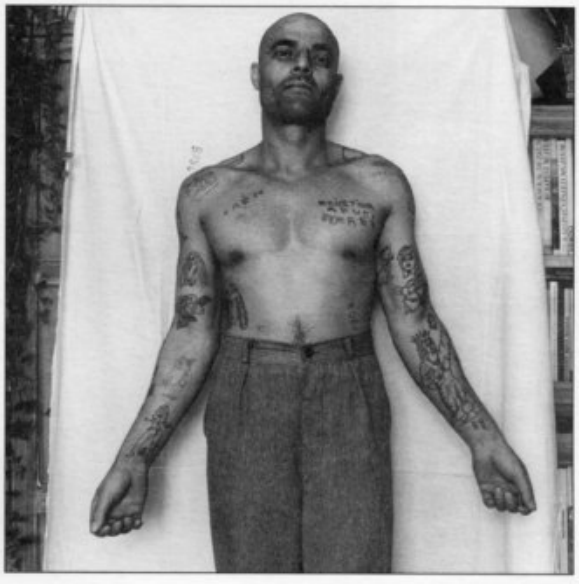

499–502. Tetoválások / Tattooings
1985. Timár Péter felv.

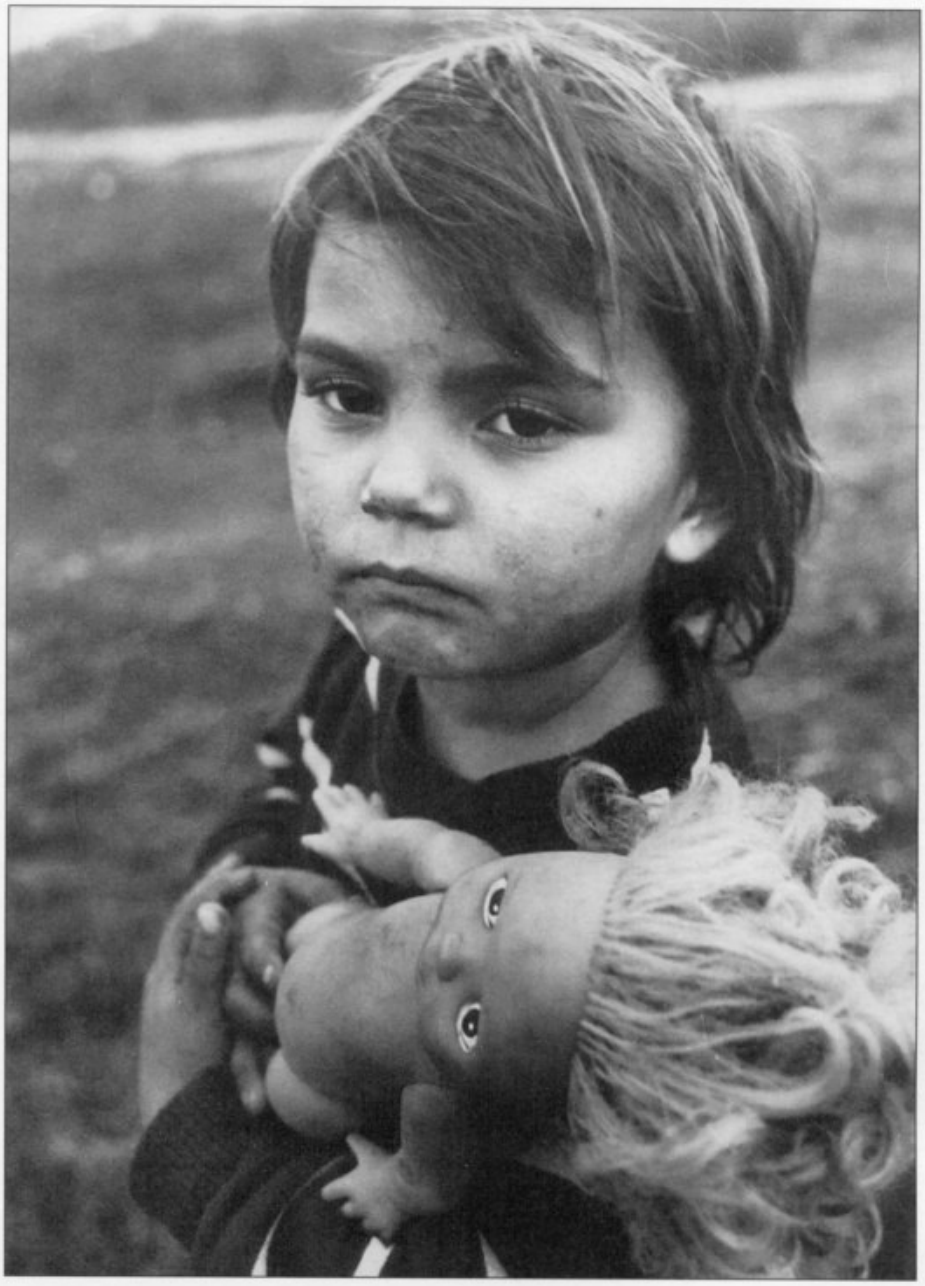

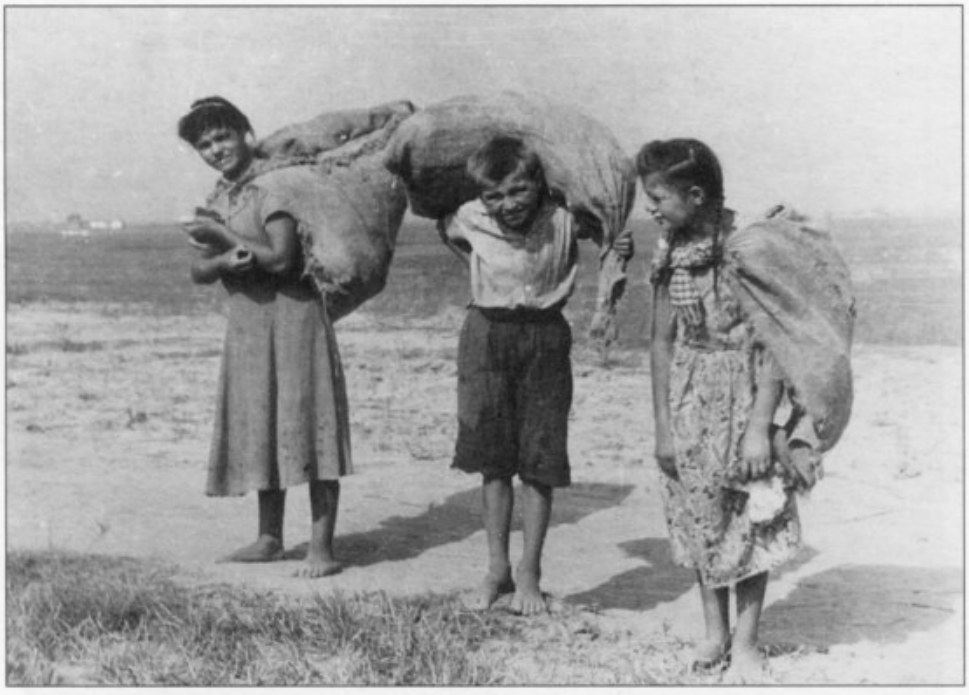
503–506. Tetoválások / Tattooings
1985. Timár Péter felv.

507. Madonna / Madonna
Kisvaszar, 1990. Árgyelán György felv.

508. Babák / Dolls
Borsod megye, 1992. Horváth M. Judit felv.

509. Cigányok marhaganét visznek / Gipsies carrying cattle-droppings
Nagyiván, 1956. Balogh-Kányási felv.

510. Tüzelőhordás / Carrying fuel
Kisvaszar, 1990. Árgyelán György felv.

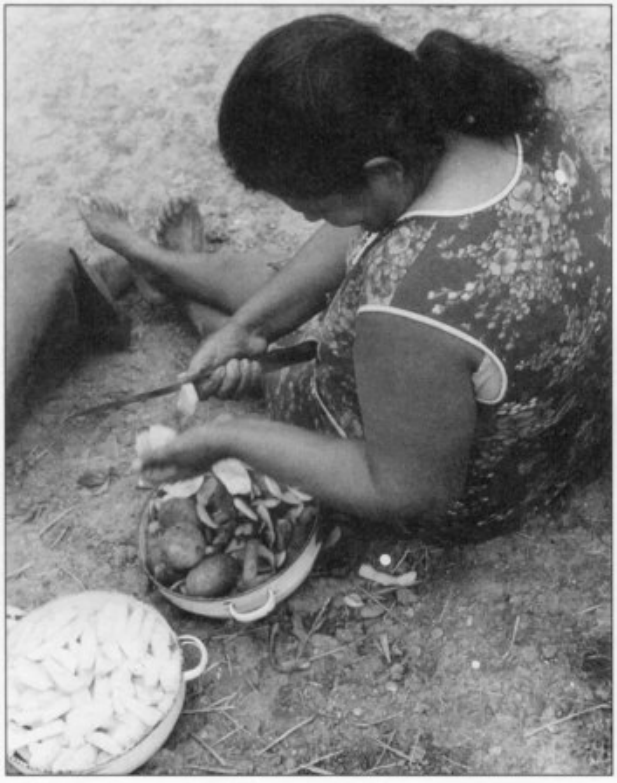
511. Fahordás kétkerekű kézi talyigán / Carrying wood on a cart
Miszloka, 1939. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

512. A vizsolyi Malom utcában / In the Malom Street of Vizsoly
Vizsoly, 1992. MTI fotó, Kozma István felv.

513. Főzés / Cooking
Alsószentmárton, 1975. Révész Tamás felv.

514. Gombatisztítás / Cleaning mushrooms
Kisvaszar, 1990. Árgyelán György felv.

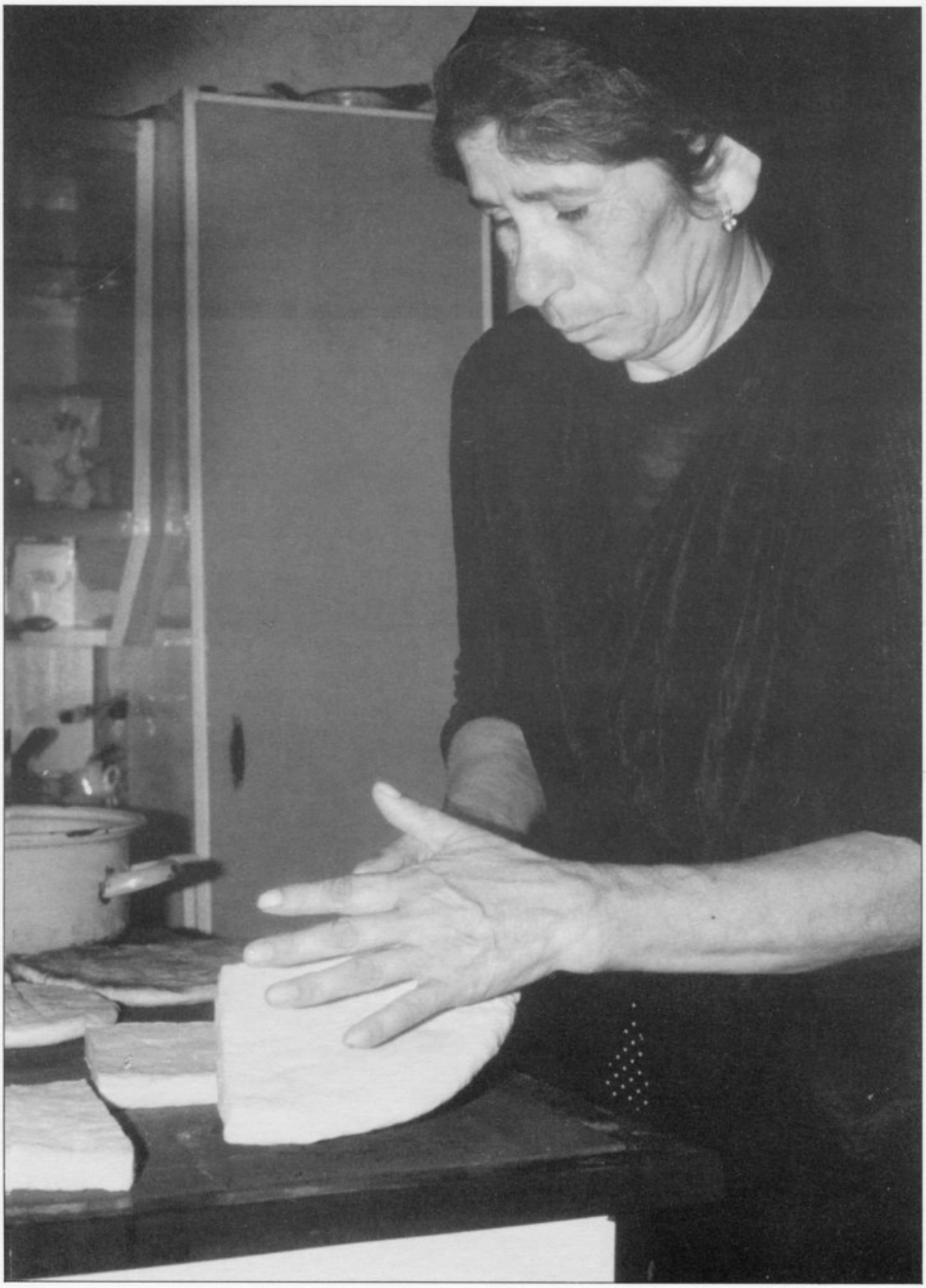

515. Főzés nyáron / Cooking in summer
Erdőbénye, 1952. Szolnoky Lajos felv.

516–517. Kenyérsütés udvari kemencében / Baking bread in a yard-oven
Alsószentmárton, 1991. Horváth M. Judit felv.

518. Vakarósütés / Baking unleavened bread
Ónod, 1992. Szuhay Péter felv.

519. A bornyú bendőjének megszerzése / Getting the rumen of the calf
Abod, 1980. Szuhay Péter felv.

520–526. Sündisznósütés / Roasting a hedgehod
Tarany, 1984. M. Soós György felv.

527. Sündisznósütés / Roasting a hedgehod
Tarany, 1984. M. Soós György felv.

528. Vízhordás hátifán / Carrying water on ruckwood
Erdőbénye, 1952. Szolnoky Lajos felv.

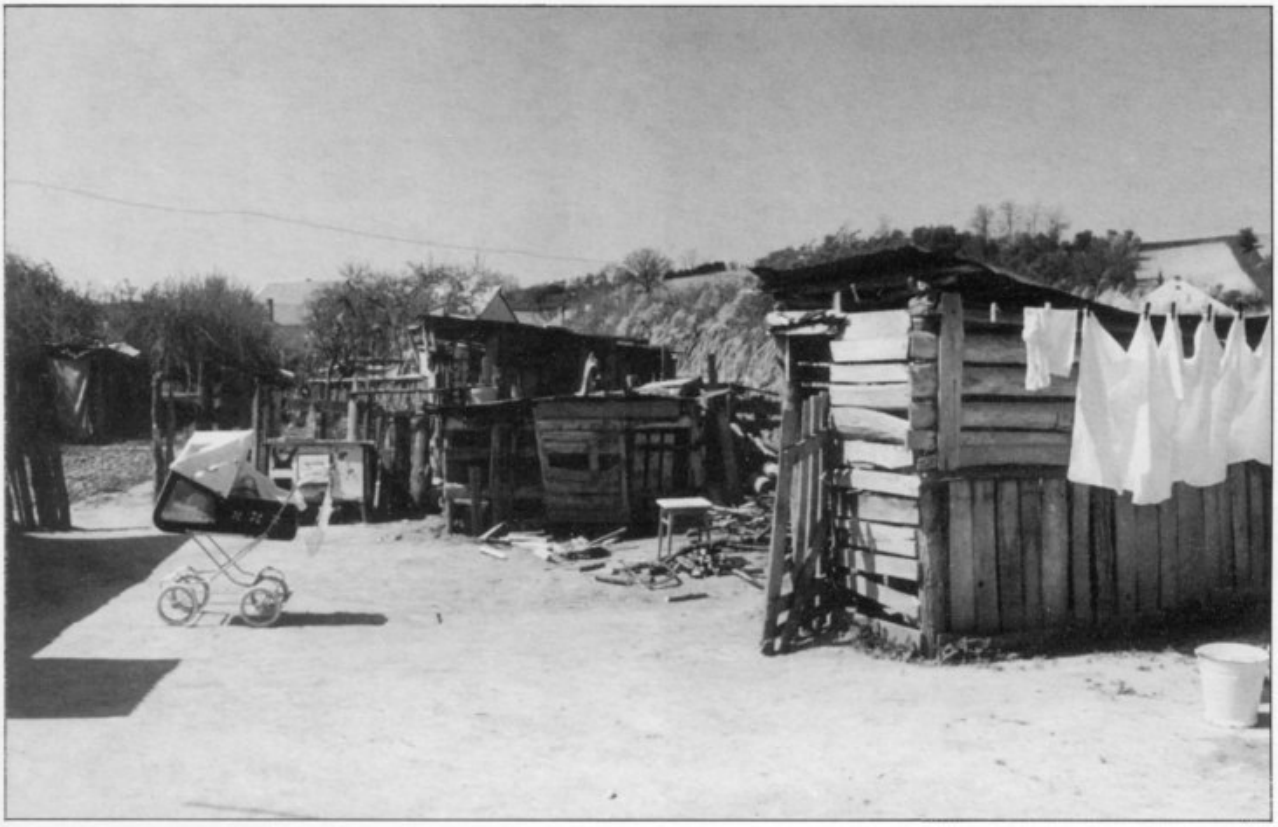
529. Kislány a kútnál / Young girl at the well
Kisvaszar, 1990. Árgyelán György felv.

530. Vízért megy a család / The family goes for water
Vésztő, 1977. MTI fotó, Ilovszki Béla felv.

531. Mosás / Wash
Kisvaszar, 1990. Árgyelán György felv.

532–533. Ruhaszárítás / Airing clothes
Tarnalelesz, 1992. Szuhay Péter felv.

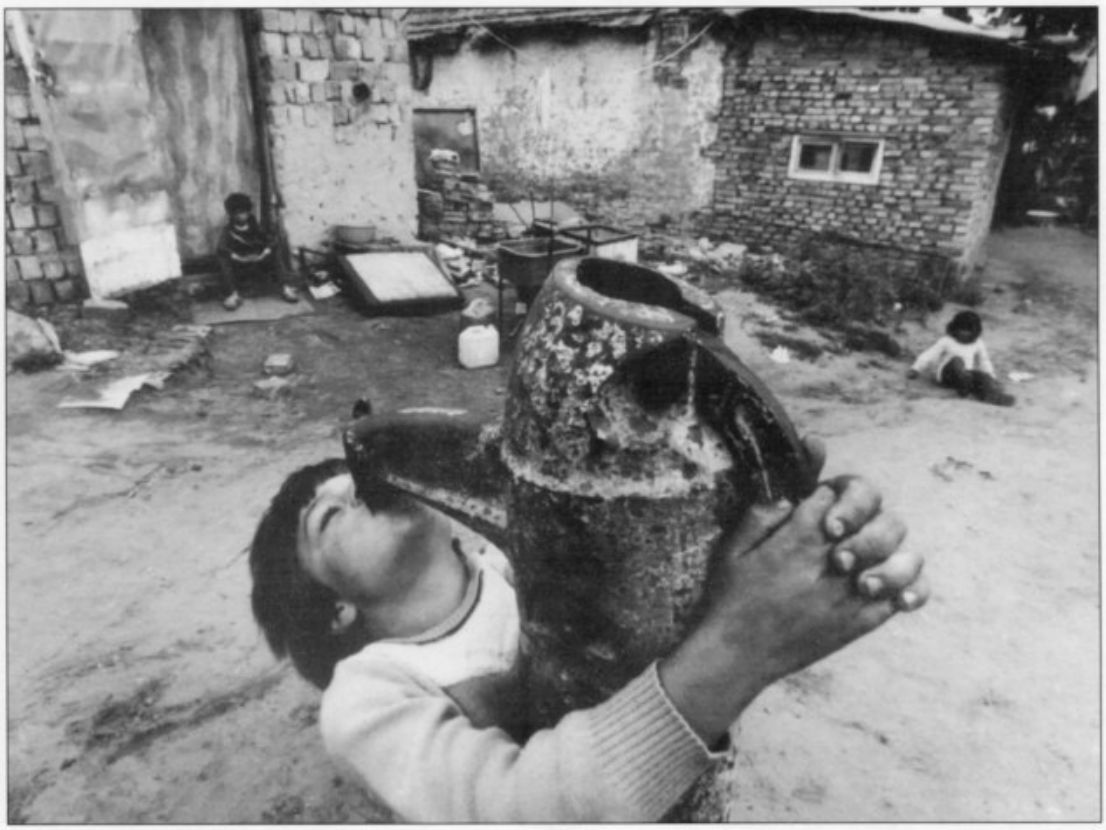
534. Mosakodás / Washing
Vásárosnamény, 1986. Árgyelán György felv.

535. Kánikula I. / Heatwave I.
Tiszabő, 1991. Horváth M. Judit felv.

536. Kánikula II. / Heatwave II.
Budapest, 1984. Horváth M. Judit felv.

537. Szomjúság / Thirstiness
1980-as évek. Gy. Balázs Béla felv.

538. 1935. Kálmán Kata felv.

Az újszülött párnája alá kést, ollót kell tenni, hogy éjfél után az ördög ne támadja meg. Ez a módszer az éjféli rossz szellemektől óvja meg a kisgyereket.
Ha a gyereket megcsodálták, mert nagyon szép, akkor szemmel verték. A gyereket csak bámulják, s akkor a gyerek hirtelen sírni kezd, és sírását nem tudják megállítani. Ezt ráolvasással lehet gyógyítani. Az újszülött csuklójára piros szalagot kell kötni, egy kagylódarabbal (gyivako = dyivako), amit előre kilyukasztanak tűvel. Ha kagylódarab nincs, akkor egy kis bilétát (Szűz Máriát) tesznek a kisgyerek csuklójára, hogy a gyerek oltalmazva legyen. A piros cérna azért kell, hogy el ne vigyék a kisgyerek álmát, jól tudjon éjszaka aludni.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.36.

Knife and scissor are put under the baby's pillow, so as the devil couldn't attack him/her after midnight. This method is used to protect the baby from evil spirits at midnight.
If the baby was admired for his/her beauty, he/she was bewitched. That's why they only look at the baby without words, then the baby starts to cry and wouldn't stop. Magic words are the remedy.
They tie red ribbon around the wrist of the new-born with a piece of shell (gyivako = dyivako) that was pierced by a pin in advance. If there is no shell to be found, they put a small plate (Virgin Mary) on the wrist of the child, that will protect him/her. The red ribbon is needed against evil spirits who would want to take the dreams of the baby, thus the child can sleep well at night.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.36.

539. 1960-as évek, Rédner Márta felv.

540. Jászjákóhalma, 1935. Kálmán Kata felv.

541. 1960-as évek. Rédner Márta felv.

542. Erdőbénye, 1952. Szolnoky Lajos felv.

543. Ráksi, 1983. Csonka Béla felv.

544. 1960-as évek. Rédner Márta felv.

545. Gyerekek, „rontáselhárító ékszerekkel" / Children with jewels for preventing magic acts
Porcsalma, 1992. Szuhay Péter felv.

546. Végegyháza, 1958. Erdős Kamill felv.

547. Poroszló, 1959. Erdős Kamill felv.

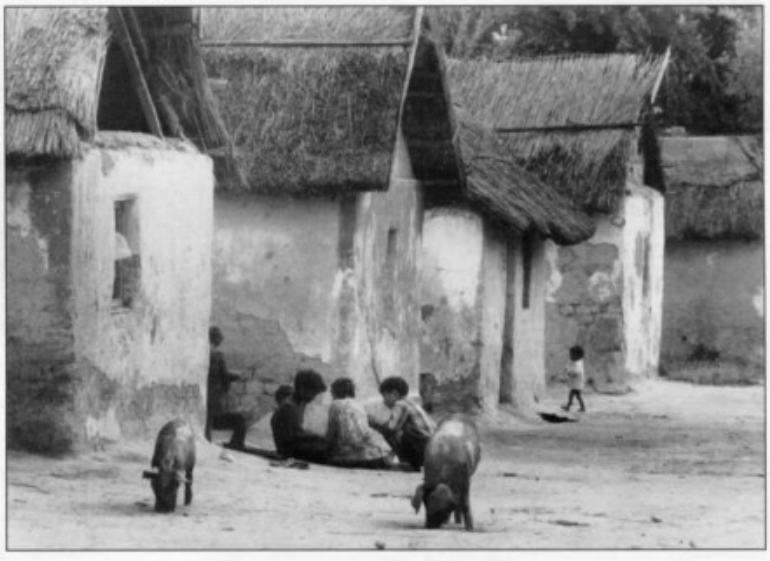
548. Gyöngyös, 1984. Németh István felv.

549. Libák / Geese
Kisvaszar, 1989. Árgyelán György felv.

550. Udvarrészlet / Part of a yard
Kisvaszar, 1990. Árgyelán György felv.

551. Utcarészlet disznókkal / Part of a street with pigs
Salgótarján, 1975. Révész Tamás felv.

A sátoros cigány korán nősül, mert nem aggódik sarjadékának eltartásáról, vagy jövőjéről. Az, hogy halála után némi örökséget hagyjon gyermekeinek, eszébe sem jut.
Családot alapit, mint a hogy a madár tavasszal fészket rak.
Házasodik, mert az öregektől hallja: Az élet feleség nélkül olyan, mint a gehedű hur nélkül.
Mig nem nősül, külön sátort nem állithat, mert csak akkor lép ember sorba. A nőtelen czigány övéi szemeiben csak félember.
Mivel pedig a nőtlen czigány ritkább a fehér hollónál, következik, hogy elévült hajadonokat sem lehet köztük találni. Minden zsáknak akad foltja.
15–16 éves korában a sihedér már körülnéz feleség után, és az első 12–13 éves leánynál, kiben az élet göröngyös utján megbotlik, legtöbbnyire megállapodok.
Mivel a megfontolással nem vesződik, itt sem válogat.
Nála a szerelem és házasság egymást követik.

Zámolyi Varga, 1892.205.

Amikor a kicsi felsír, megszoptatják, akkor eszik, amikor éhes. Gyakorlatilag egész nap eszik a gyerek. Ezért van aztán az, hogy a gyerek hamar behozza a születési súly hátrányát. A szoptatás ideje nincs korlátok közé szoritva. A gyerek addig szopik, amig anyatej van. Sok esetben 3–4 évig is szopik a gyerek. Ahogy nőnek fel egymás után, úgy szoritják ki egymást. Egyidőben az anya több gyerekét is szoptathatja. A kisebbeket naponta többször, a nagyobbakat reggel és este. Ez az erőteljes szoptatás elősegíti a tejképződést, az anyatej jobb minőségét.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.31.

Néha, ha igen felmérged, ráüt ugyan egyet, de csakhamar meghánja, és annyira szorongatja a lármás porontyot, hogy majd megfojtja.
E bánásmódot hihetőleg a gorilla, csimpansz, vagy páviánoktól tanulták el.
Ezen pedig annál inkább kell csodálkozni, mert a természet e nyers fiai, rendesen, egyik tulságból a másikba esnek. Az indulat, melynek rabjai, ragadja őket ide, oda.
A czigánysarjadék nem ismer házi rendet, fegyelmet, annál kevésbé vesszőt. Nem hall mást, mint hízelgést. Bármely csint kövessen el, az öregek csak mosolyognak hozzá.
Tesz, a mit akar. Nem dolgozik semmit; nem tanul.

Zámolyi Varga, 1892.253.

Kenyérsütéssel nem vesződnek; de nem is értenek hozzá. Ezt kolduljják, lopják, vagy veszik.
Ha kényszerítve vannak a sütésre, ugy bokolyit készitenek; vagy is, mint a régi zsidóasszonyok a pogácsa alakú tésztát parázshamuban megsütik.
Ünnepélyek, vendégségek alkalmával bokolyinak nem szabad hiányoznia. Alig van népdaluk, melyben e czigány kenyér elő ne fordulna.

Zámolya Varga, 1892.82.

Hát sokszor csak egy kis görbe vót, aztán – ugy mondják a cigányok, hogy – sütöttem egy kis vakarót, meg mikor, mit. Ami vót. Vót ugy, hogy csak napraforgómagot ettem egész nap. Azon vótam egész nap. A mostohaszülőm zavart a munkára. Nem vót néki fontos, hogy vót enni, nem vót enni. Menni kellett. Ugy vótam egész nap. Este, amikor hazagyöttem, néha vót főttétel. Krumplileves, húsleves. Bab. Sorba minden. Amikor megnősültem a feleségem mán jobban ellátott.
Reggelire néha vittem magammal egy kis szalonnát is, ha jutott. Ha nem vót, akkor egy kis tejet vittem magammal, meg egy kis kávét. Sokszor csak feketekávét. Meg teját.

Siska, 1979.15.

A főzés a téli időszak kivételével hagyományosan a lakáson kívül történik. A románcigányok tradicionális kovásztalan lepénykenyere „píte" – melyet hajdan naponta készítettek – a sárkemencében sül. A sárkemence pedig az udvarra való kikerülése előtt kivülfütős volt – tehát maga a sütés mindig is a szabadban zajlott. Tavasztól késő őszig még abban az esetben is, ha van bent a házban tűzhely, a cigányasszonyok többsége – a magyarcigányok kivételével, akik már leggyakrabban házon belül főznek – kint az udvaron készit magának nyilt tűzhelyet. A románcigányoknál két megoldás dominál: 1. két-három tégla közé gyujtanak tűzet, s a főzőedényt a téglákra rakják; 2. a sárkemence szájnyílása elé raknak kis tűzet, s fölé vasháromlábat helyeznek. Az oláhcigányok körében gyakori, hogy nyárára a gyári tűzhelyet kiviszik a házból a szabadba. A főzés előkészítő fázisait jó időben szintén a szabadban végzik (pl. zöldségtisztitás, hús feldarabolása stb.), hokedlin vagy a földön ülve, guggolva. A cigányok étkezési szokásaira még két dolog jellemző: 1. az asszonyok csak napjában egyszer főznek meleg ételt, a délutáni órákban, mielőtt a család férfi tagjai a munkából hazaérnek; 2. ritkán étkeznek asztalnál még abban az esetben is, ha van asztal a házuknál.

Matolay, 1977.68–67.

Táplálkozásuk nem sokban különbözik a környező lakosságtól, legfeljebb az étkezés rendje és az ételek minősége szempontjából. „Nemzeti" eledelük a káposzta és a bokoli. Sokan közülük megeszik a sündisznót (sőt igen szeretik) és a beteg és elhullott állatokat.

The gipsy whose home is a tent, gets married early, as he doesn't worry about supporting his children or their future. It doesn't even occur to him, to leave something by will.
He starts a family, just as birds build a nest in springtime,
He gets married, because the old say: Life without a wife is like a violin without strings.
While a bachelor, he doesn't have the right to put up his own tent, as he is only considered a man, when he marries. Bachelors are only half-men in the eyes of the gipsies.
As bachelor gipsies are rare birds, so are spinsters. Every Jack will get his Jill.
At age 15–16 the lads are looking for a suitable wife and usually marry the first 12–13 girl, who they bump into.
Since they don't think it over, they are not chossy.
Love is followed by marriage.

Zámolyai Varga, 1892.205.

They nurse the babies when they cry, babies eat whenever hungry.
This is why gipsy children are soon making up for their lesser weight at birth. There are no schedules for nursing.
Children are nursed till the mother's milk lasts, often for 3–4 years. As they grow bigger, they push out each other. Mothers can nurse more than one child at a time. She nurses the smaller babies many times a day, the older ones only in the morning and in the evening. This frequent nursing promotes production of milk and provides quality of milk.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.31.

Sometimes, when the mother is upset, slaps the kid in the face, but soon regrets it and starts to hug the kid so hard, she almost suffocates the child.
This treatment was probably learned from gorillas chimpanzees or pavians.
It is to be marveled at, since this savage children of nature usually go from one extreme to the other. They are prisoners of their own passion, that orders them around.
Gipsy children know no rules of house, discipline, let alone cane. They never hear else than flattering. They may play any trick, adults only smile at them.
They all do, what they want. No work, no studies.

Zámolyi Varga, 1892.253.

Gipsies do not bother with bread; the truth is, they don't know how to bake it. They beg for it, steal it or buy it.
If they are forced to bake bread, they make "bokolyi", that is, the kind of scone-shaped bread, jewish women used to bake in ashes of the ember, in old times.
There are no ceremony or feast without "bokolyi". This gipsy bread is mentioned in almost every song.

Zámolyi Varga, 1892.82.

Well, many times I had very little to eat, I cooked something the gipsies call "vakaro". Anything, that was at hand. Sometimes I ate only sunflower seeds, all day. My stepmother sent me to work. She didn't care whether I had something to eat or not. I had to go. I spent the day like that. In the evening, when I returned home, sometimes we had warm meals. Potato soup, broth. Beans. Everything, one after the other.
When I married, my wife cared for me better. Sometimes I took alone bacon for breakfast, whenever we had some. If there were bo bacon, I took alone some milk and coffee. Many times only black coffee. And tea.

Siska, 1979.15.

With the exception of winter, cooking was made outside the house. The traditional flat bread of the Wallachian gipsies, that lacks leaven (pite), was baked in the furnace, daily. The furnace was made of mud, and before using it outdoors, it was heated from the outside, therefore bread was always baked in the open air. From spring to fall, most gipsy women build fire in front of the house, even if they have stove in the house; Hungarian gipsies are exception, because they usually cook inside the house.
Wallachians have two methods:
1. they light a fire between two-three bricks, and the pot is placed in top of the bricks;
2. they build a small fire at the mouth of the mud-furnace, and place in iron tripod over the fire.
It often happens among Wallachians, that they move the iron stove from the house to the yard. In nice wheather, preparations are also made outdoors (cleaning of vegetables, cutting up meat etc.), sitting on stools or on the ground, or crouching. There are two other things that are typical of eating habits of gipsies:
1. women cook warm dishes only once a day, in the afternoon, before men of the family get back from work,
2. they rarely eat at tables, even if they have one.

Matolay, 1977.68–67.

Their eating habits are almost the same as other people's, altough there are some differences in the schedule and quality of meals. Their "national" food is cabbage and cauliflower. Many of them eat up the

A sündisznó elkészítési módja a következő: kiszedni a belső részét, aztán nyársra húzva tűzbe tartani. Mikor megpörkölődött, le kell kaparni a tüskéit, aztán a húst darabokra vágva megfőzni pörköltnek. Még a csontjait is meg lehet enni. (De a husa csak ősszel jó.)

Erdős, 1959.67.

– Mit mondanak a cigányok? Miért kedvelik a döghúst?
– Néhánytól már én is megkérdeztem. A leghihetőbbnek a sok közül ez tűnt: hát hogyan is ne szeretnénk, tanító bácsi – mondja az egyik csodálkozva –, hát mi még a tyúkot is levágjuk egy-két nappal hamarabb! Akkor van az ételnek igazán jó íze, ha a hús kicsit állott már. Valamikor az öregek még el is ásták néhány napra. Csakhogy mi nem úgy főzünk ám, mint a magyarok. Mi nem hagyjuk a húst a leves tetején úszkálni, hanem súlyt kötünk rá és a fazék alján főzzük puhára. Aztán szépen leszedegetjük a tetejét, mert ott gyűlnek össze az összes mérgező anyagok, amelyek kifőttek a húsból... Ez már nálunk olyan régi szokás. Nagy bűn megenni a vérző állatot!

Békési, 1985.51.

A telepnek majdnem minden lakója bőrbetegségben szenvedett; rühtől és sömörtől. Mindkettőre húgyot, pipamocskot és ablakizzadtságot használtak. A gyerekek arcát és felsőtestét tenyérnyi gombafoltok éktelenítették. Bár a pipaszárból kiszedett kenőcsszerű nikotinos szutyok elég hatásosnak látszott, de hol volt annyi pipa. Kétségbeejtően terjedt, az állandó testközelség vezetője volt a fertőzésnek. A rühbetegségtől én sem mentesültem. Az ujjaim között apró pattanások képződtek, elterjedtek az egész testemen, és később hatalmas sebekké alakultak.

Lakatos, 1976.112.

Éppúgy, mint az ótvaros gyerek fejének a tisztán tartása, amihez a hiedelem szerint nem volt szabad víznek érnie. Az orvos utasításain, ha erre valaha is sor került, csak nevettek. Szappanos vízzel való lemosás szinte szentségtörésnek tűnt. Egy gyógyszere volt, mint kutyaharapásnak a szőre. Akkor keletkezik a gyerek fején ótvar, ha olyan asszony megy be az újszülötthöz, aki „úgy" van, menstruál. Ezek a sebek éveken keresztül sapkányira megnőttek, nem is volt szabad sürgetni a gyógyulásukat, hanem időnként menstruáló asszony rongyaival, ingével, szoknyájával meg kellett törölgetni.

Lakatos, 1976.112.

1971. „... Jelenleg a cigánytelepen, de még a belterületen élőknél is előfordul, hogy nincs WC... Ezen túlmenően a telep környékén nincs szemétgyűjtőhely sem. Kötelezni kell a telepi lakosokat a WC építésére és a háziszemét összegyűjtésére, elszállítására... Sok probléma jelentkezik a telepi lakosok tisztálkodásával.. Ezen a téren csak az egészségügyi felvilágosítás és a KOJÁL rendszeres ellenőrzése vezethet eredményre. A közösségi művelődési ház programjában rendszeresen tervezni kell a cigánylakosok részére filmelőadással egybekötött ismeretterjesztő előadások tartását..."

Békési, 1985.31.

– Van egy vízcsap a telepen, de azt nemrégiben lezárattam. Olyan volt mindig a környéke, mintha disznócsorda delelt volna a pocsolyában. Akkora volt a sár, s annyi a mocsok körülötte, hogy már meg se lehetett száraz lábbal közelíteni. A gyerekek még kulálni is oda jártak.

Békési, 1985.169.

A cigányok zöme dohányzik, iszik, a nők is a férfiak is. A gyerekek is hamar rászoknak a dohányra. Régebben a pipa (lyuvava) volt a divatosabb, ma inkább a cigaretta. A dohány kedvelése igen nagymérvű, még az ételről is lemondanak érte. Jellemző, hogy a cigány nyelvben is megtalálható ez. A pesz = pes? iszol szó azt is jelenti, szívsz? A pel (iszik, szív) ige, mint segédige is szerepelt, pl. csucsi pel = chuchi pel (szopik, csecset szív). A régi kifejezés mellett új kifejezése jött létre, phabares?, mely a dohányzásra utal. A dohánynak is több neve ismeretes: tutumo, duhano, pijali, patraji. A cigaretta neve: thuvalyi, pujali, cigaretta. Voltak, akik bagóztak is, rágták a dohányt (ketrano). Sok gyerek már 4–5 éves korban rászokik a cigarettára, hiszen látja a felnőttektől. Ez később légzőszervi bántalmakban jelentkezik. A 10–13 éves gyermekek és nők erősen dohányoznak, a nők terhességük alatt is, s ez veszélyes a csecsemőre.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.49.

A társas érintkezésben nagyfokú a kötetlenség. Egymás házához bármikor mehetnek, felszólítás nélkül leülhetnek, ehetnek, ihatnak. A vidékről érkező cigány bármeddig ott tartózkodhat, ételből, italból, cigarettából bárki bármikor vehet minden felszólítás nélkül. Ez a kötetlenség abban is megnyilvánul, hogy az idegen (nem-cigány) gyerekek is ott lehetnek náluk, ugyanazt ehetik, mint a cigánygyerekek. Fizetéskor a cigányok a kocsmában mindenkinek fizetnek. Ünnepek alkalmával az arra járó embereket behívják és megvendégelik.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.27.

hedgehog (in fact, they like it very much), and animals who died from diseases.
This is the recipe for the hedgehog: remove its giblets, roast it on the spit. When it is roasted, remove all bristles, then cut up the meat and make a stew of it. Even its bones are edible. (But the meat is tasty only in autumn.)

Erdős, 1959.67.

– What do gipsies say? Why do they like carrion?
– I've asked a few of them myself. This one was the most credible of the lot:
"How could we not like it – said one of them wondering –, we slaughter hens one-two day in advance. meat gets really tasty when a bit stale. In old times, meat was even buried for a couple of days. We don't cook the same way as Hungarians do. We don't let the meat to swim on the surface of the soup, we fix a weight around it and cook it on the bottom of the pot, till soft. Then we remove the top of the soup as all the poisonous materials of the meat gather there...
This is one of our oldest ways. It is a sin to eat bleeding animals."

Békési, 1985.51.

Almost each member of the colony suffered from some type of skin-disease: the itch, herpes. Both were treated with urine, dottle and mist from the window. Children's faces and upper bodies were marred by palm-sized patches of mycosis. Though the creamy dottle gathered from pipes seemed to be effective, but where to find so much pipe. The disease was awfully spread, the constant bodily contact didn't help either. I myself wasn't spared the itch. Small pimples erupted between my fingers, these were spread all over my body and later formed large wounds.

Lakatos, 1976.112.

Just as the celaning of the head of a kid having ringworm; according to the belief, the head was not to be touched by water. Gipsies only laughed at the instructions of the doctor, if it ever came to that. It would be almost a sacrilege to scrub the child with soapy water.
There was only one remedy, like to take a hair of the dog that bit you. According to their belief, ringworm attacks only when a woman having her period visits the new-born. Then these wounds spread for years and became like a cap on the head, its healing wasn't to be hurried, but from time to time, it was wiped with the rags, shirt and skirt of a menstruating woman.

Lakatos, 1976.112.

1971. "... Presently there is no loo in the colony; sometimes even gipsies living in the village have none... Besides, there in so place in the neighbourhood where waste could be gathered. Gipsies of the colony should be forced to build toilet, gather and remove the waste material... We have a difficult problem there, regarding washing. Results can be expected only by health-education and by regular inspections of KOJÁL. Educational lectures and film should be part of the program of community centres..."

Békési, 1985.31.

– There's a tap in the colony, but I got it closed recently.
The mud was so bad around the tap, as if a herd of pigs were fretting in it. The mud was so deep and so dirty, it was impossible to get to the tap without getting wet. Children went there to relieve themselves.

Békési, 1985.169.

For the most part, gipsies smoke, drink both men and women. Children take to smoking early. In the past, pipe (lyuvava) was more in trend today they smoke cigarette. They like tobacco very much, they even give up food for cigarettes. Typically, this is to be found in the Roman language. The world "pesz" = "pes?" means "do you drink?" but also means "do you smoke?" The verb "pel" meaning "to drink, to smoke" is used as auxiliary verb, e.g. csucsi pel = chichi pel (to suck, the baby is at the breast). In addition to the old phrase, there is a new one, "phabares?" that refers to smoking. They have several words for the tobacco: tutuno. duhano, pijali, patraji. Their words for cigarette: thuvalyi, pujali, cigaretta. Some of them even chewed tobacco (ketrano). Many children already smoke at age 4–5, since they see the adults smoking. Later it results in diseases of respiratory organs. 10–13 year old children and women of all age smoke a lot, women even smoke during pregnancy and it is dangerous for the baby.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.49.

Social relations of gipsies are fairly formal. They can visit each other any time, can take a seat, eat, drink without invitation. The gipsy coming from the country can stay as long as he wishes, cigarettes, food and drink is there for everybody to take without invitation. This informality is evident, considering, that children of strangers (non-gipsies) can stay too, they can do everything the gipsy-children do. On pay-day, gipsies buy drinks for everybody in the pub. During holidays, they invite passers-by into the house and entertain them.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.27.

552. Harci játék / Fight game
1970-es évek. Féner Tamás felv.

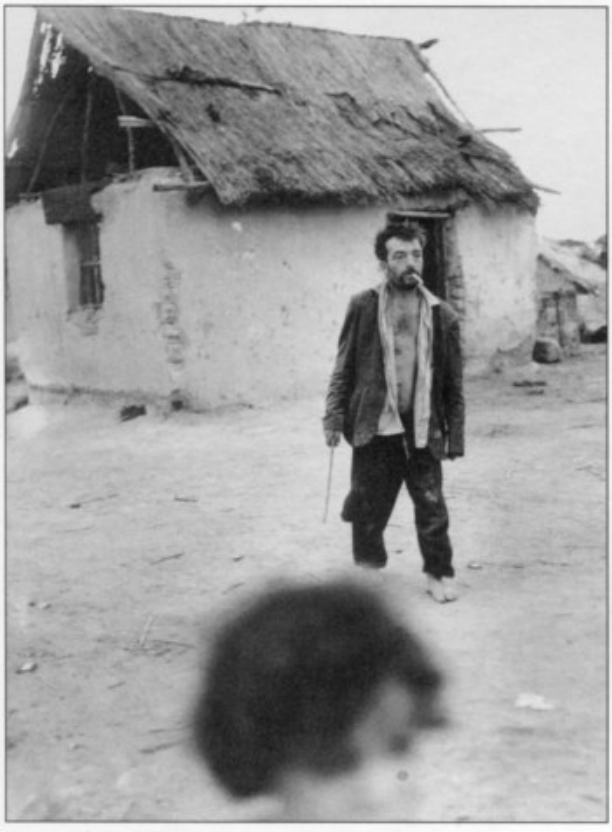
553. A bajnok / The champion
Pest megye, 1978. Révész Tamás felv.

554. Izom / Muscle
1980-as évek. Gy. Balázs Béla felv.

555. Perpatvar / Squabble
Kiskunmajsa, 1975. Révész Tamás felv.

556–559. Verekedés / Brawl
Kiskunmajsa, 1975. Révész Tamás felv.

560. Akik takarékoskodnak, azoknak erre is telik / Who make savings, that can purchase even this
Boldog, 1985. MTI fotó, Szabó Sándor felv.

561. Kisfiú játéktraktorral / Small boy with a toy-tractor
Pécs, 1980-as évek. Tóth László felv.

562. Kislány kerékpárral / Small girl with a bycicle
Csenger, 1992. Váraljai Szandra felv.

263. Cigánytelep / Gipsy settlement
Alsózsolca, 1992. Horváth M. Judit felv.

564. Telepi gyerekek / Children from the gipsy colony
Kerepestarcsa, 1991. Horváth M. Judit felv.

565. Álomautó / Dreamcar
Pest megye, 1978. Révész Tamás felv.

566–569. Járművek / Vehicles

566–567. Edelény, 1992.Sszuhay Péter felv. 568. Bogács, 1992. Szuhay Péter felv. 569. Tarnalelesz, 1992. Szuhay Péter felv.

570–571. Járművek / Vehicles

570. Tarpa, 1992. Gózon Francisco felv. 571. Bogács, 1992. Szuhay Péter felv.

572. Teke / Bowling
Karcsa-Becsked, 1992. Barati Gábor felv.

573. Kártya / Cards
Kakucs, 1990. Horváth M. Judit felv.

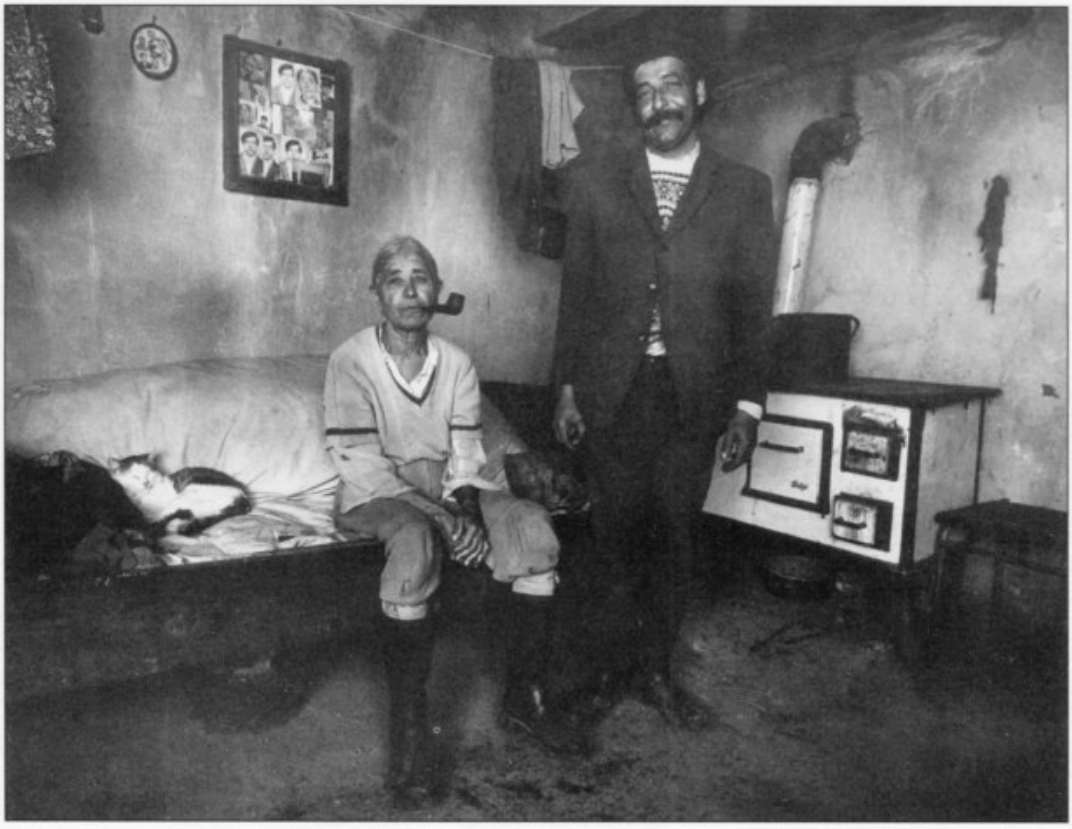
574. Sakk a kocsmában / Playing chess in the pub
Ároktő, 1992. Barati Antónia felv.

575. Malom / Nine-men's morris
Kántorjánosi, 1992. Vass Klára felv.

576. A „Cs"-lakás komfortja / In a "Cs"-flat (without water-pipes and sewer)
Kiskunmajsa, 1975. Révész Tamás felv.

577. Parasztos szobabelső / Peasant interior
Gilvánfa, 1992. Horváth M. Judit felv.

578. Mai putri / Today's hovel
Nagyecsed, 1990. Szuhay Péter felv.

579. Hajléktalan fiatal pár / Homeless young couple
Sajónémeti, 1992. Horváth M. Judit felv.

580. Önkényes lakásfoglalók / Arbitrary flat invaders
Budapest, 1990. Horváth M. Judit felv.

581. Anya és lánya / Mother and her daughter
Gilvánfa, 1992. Horváth M. Judit felv.

582. Tisztaszoba / Best room
1960-as évek. Rédner Márta felv.

583. Egy család, amelyik megbecsüli az új otthont / A family who respect their new home
Karcag, 1975. Révész Tamás felv.

584. „Polgári" cigány lakás / Flat of "middle class" gipsies
Alsószentmárton, 1975. Révész Tamás felv.

585. Házaspár / Married couple
Salgótarján, 1992. Horváth M. Judit felv.

586. Leányszoba / Girl's room
Budapest, 1991. Horváth M. Judit felv.

587. Cigánycsalád otthonában / A gipsy family in their home
Budapest, 1992. Hajtmanszki Zoltán felv.

588. Család, IX. kerület / A family from the IX. district
Budapest, 1992. Horváth M. Judit felv.

589. Cigány család / Gipsy family
Mezőtúr, 1959. Balla Demeter felv.

590. Apa és fia / Father and his son
Nagydobos, 1991. Horváth M. Judit felv.

591. Mona Lisa / Mona Lisa
Budapest, 1991. Horváth M. Judit felv.

592. Falvédő / Wall-hanging
Tunyogmatolcs, 1992. Horváth M. Judit felv.

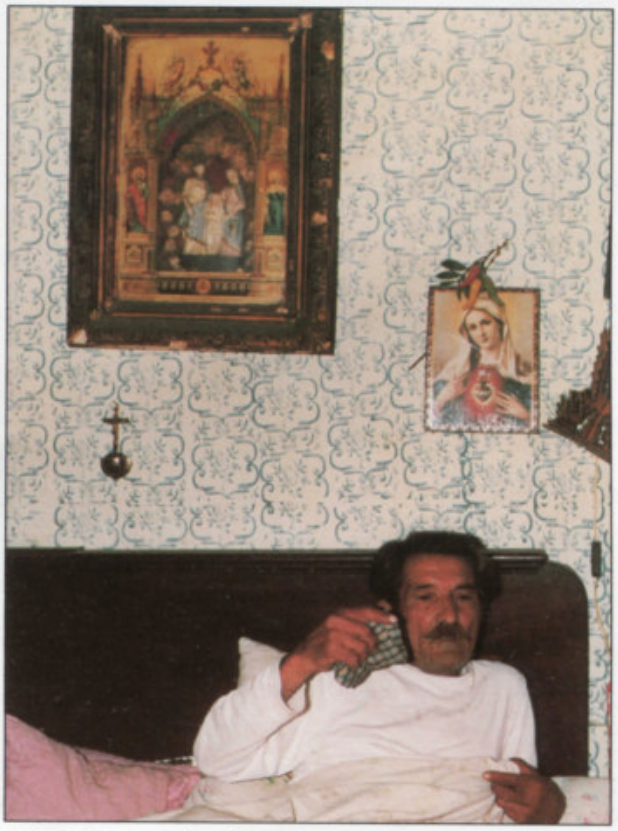
593. Szobabelső, karácsonyfával / Room interior with a Christmas-tree
Kétegyháza, 1990. Vass Klára felv.

594. Szobabelső, babákkal / Room interior with dolls
Kétegyháza, 1990. Vass Klára felv.

595. Konyha a munkáskolónián / Kitchen in the labour-colony
Ózd, 1992. Szuhay Péter felv.

596. Szoba – ágybanfekvő beteggel / Room with an ill person in bed
Rakaca, 1992. Szuhay Péter felv.

597–598. Sikeres vállalkozók/1. / Successful enterpreneurs/1.
Borsod megye, 1993. Bozzi Vera felv.

599–601. Sikeres véllalkozók/1. / Successful enterpreneurs/1.
Borsod megye, 1993. Bozzi Vera felv.

602–603. Sikeres vállalkozók/2. / Successful enterpreneurs/2.
Cegléd, 1993. Bozzi Vera felv.

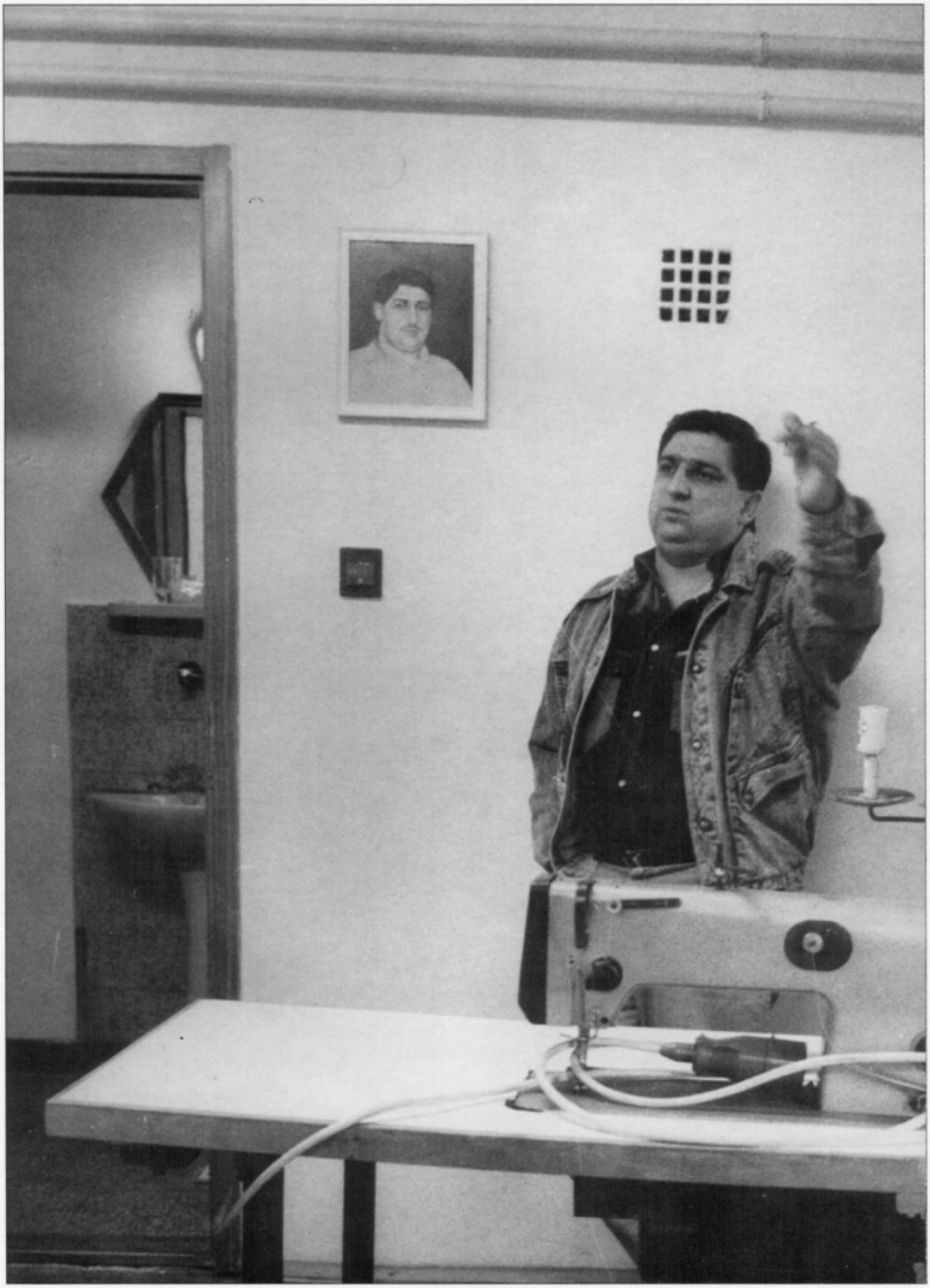

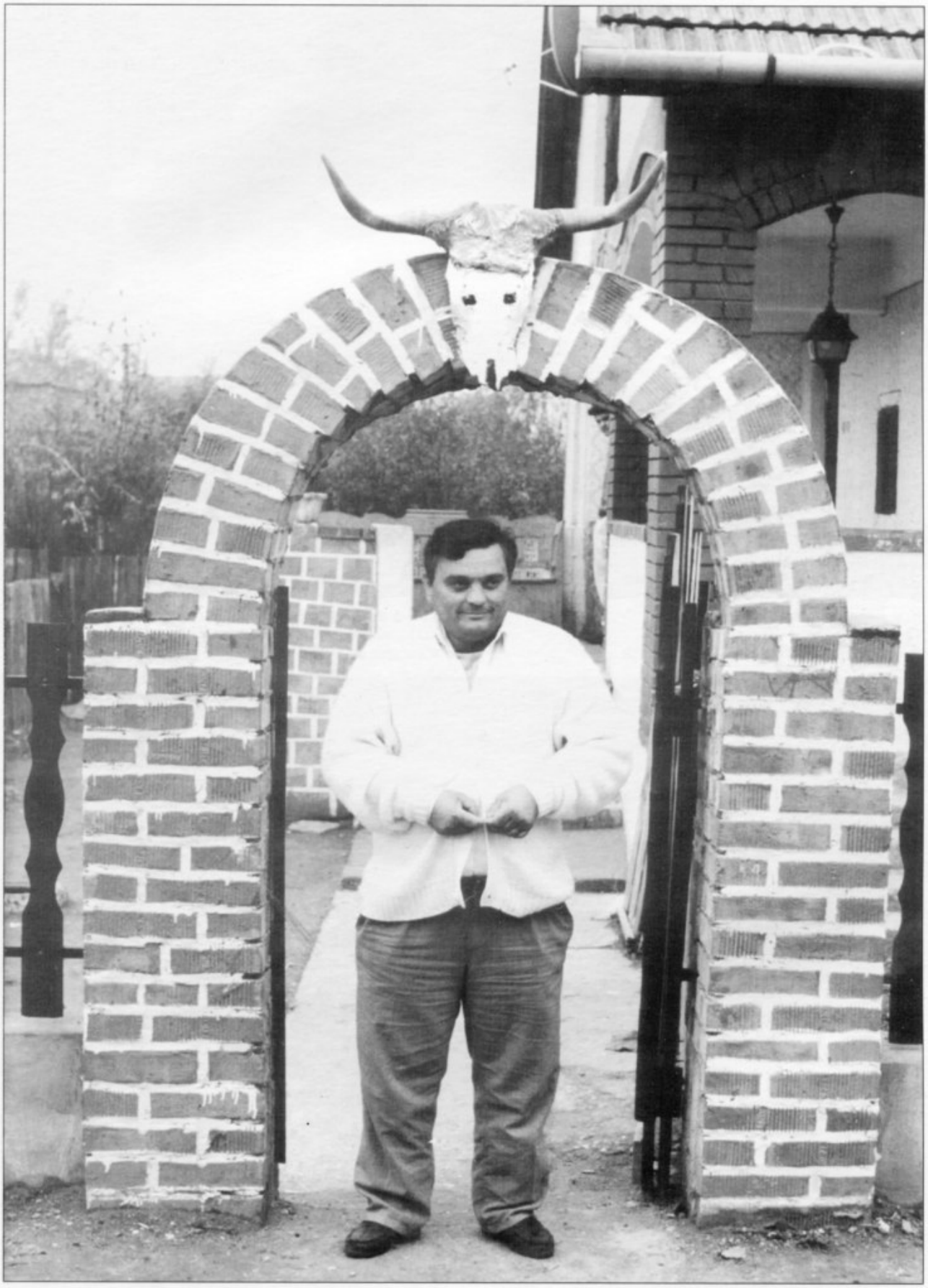

604–607. Sikeres vállalkozók/2. / Successful enterpreneurs/2.
Cegléd, 1993. Bozzi Vera felv.

608. Vállalkozó és műhelye / A private enterprise and his workshop
Cegléd, 1993. Bozzi Vera felv.

609. Sikeres vállalkozó / A succesful private enterprise
Dombrád, 1992. Szuhay Péter felv.

610. Farsangköszöntő gyerekek / Children greeting carnival
Ősagárd, 1957. Hofer Tamás felv.

611. A cigánygyerekek az énekes köszöntésért nyársukra szalonnát kapnak / The gipsy children get bacon for their spit in change for their singing greetings
Ősagárd, 1957. Hofer Tamás felv.

612. Magyar fiúk cigánynőket locsolnak / Hungarian boys sprinkle gipsy women at Easter
Domaháza, 1960. Molnár Balázs felv.

613–614. „Dojdule" „Szárazság" idején cigánylányok fejére bodzaágat tesznek. A gazdasszony vizet önt a fejükre / "Dojdule" (When there is drought, gipsy girls put elder-branch on their head. The housewife pours water on their head)
Alsószentmárton, 1964. Eperjessy Ernő felv.

615. Cigánycsoport május 1. felvonulás után / Group of gipsies after May Day procession
Tiszaigar, 1950. Kresz Mária felv.

616. Majális, ebédfőzés / "Picnic" – Cooking lunch
Tiszakanyár, 1992. Váraljai Szandra felv.

617. Majális, kötélhúzás / "Picnic". Pulling rope
Tiszakanyár, 1992. Váraljai Szandra felv.

618. Szerenád / Serenade
Tiszakanyár, 1992. Gózon Francisco felv.

619–620. Rögtönzött majálisi utcai mulatság / Improvized street amusement at May Day
Eperjeske, 1992. Gózon Francisco felv.

621. Kislány májuskosárral / Small girl with a may-basket
Eperjeske, 1992. Szuhay Péter felv.

622. Kislány virágfüzérrel – május 1-jén / Small girl with a garland at May Day
Tuzsér, 1992. Gózon Francisco felv.

623. Nemzetközi cigánybál a Hiltonban / International gipsy-ball in hotel Hilton
Budapest, 1979. MTI fotó, Soós Lajos felv.

624. Szépségverseny / Beauty contest
Budapest, 1991. Váraljai Szandra felv.

625–626. Cigánybál / Gipsy ball
Szekszárd, 1992. Stalter György felv.

627–630. Cigánybál / Gipsy ball
Szekszárd, 1992. Stalter György felv.

631. Család a Szentkútnál / Family at the Holy Well
Mátraverebély, 1980. Bencsik János felv.

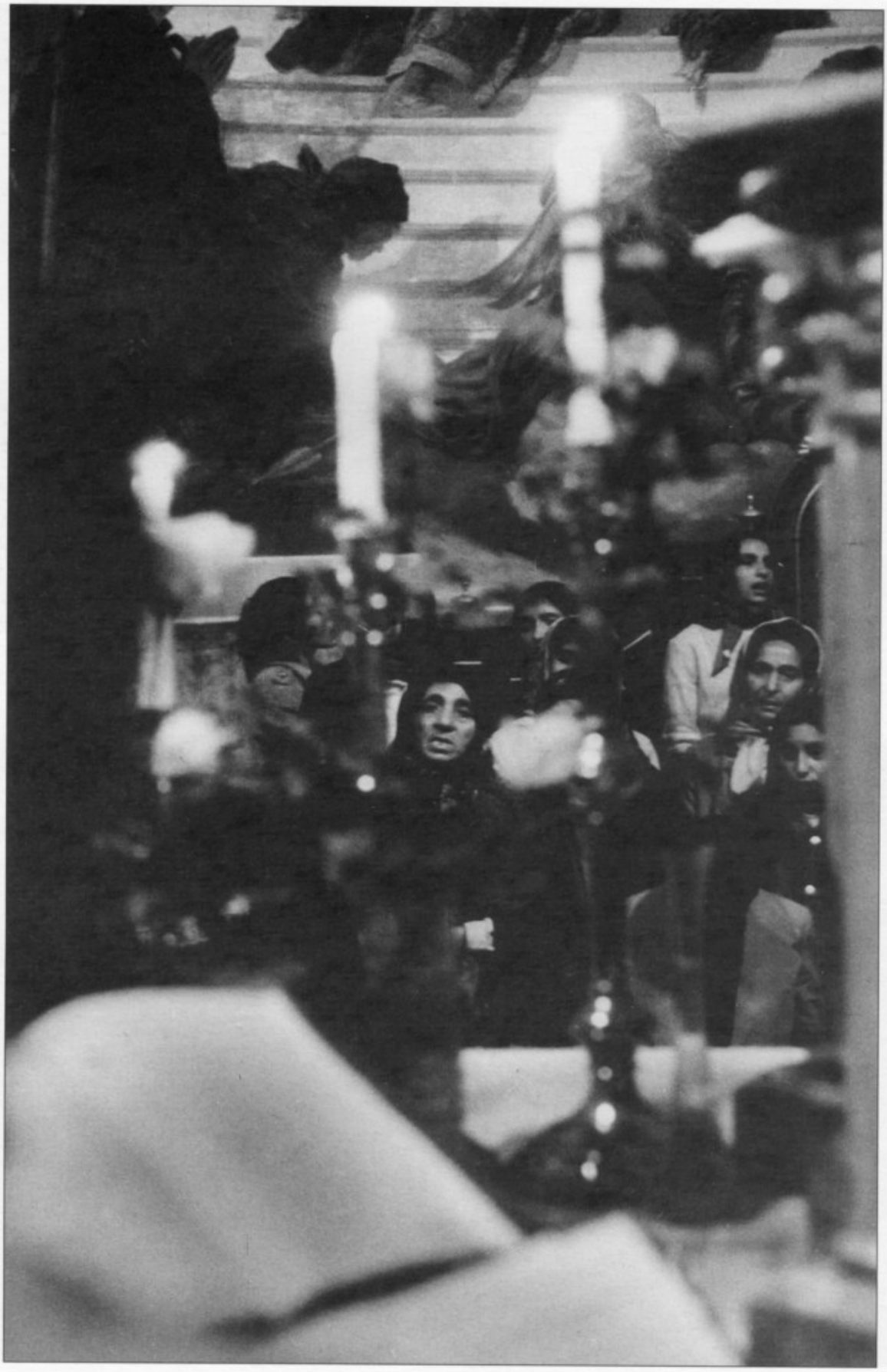
632. Cigánybúcsú Csatkán / Gipsy pilgrimage in Csatka
Csatka, 1975. MTI fotó, Ruzsonyi Gábor felv.

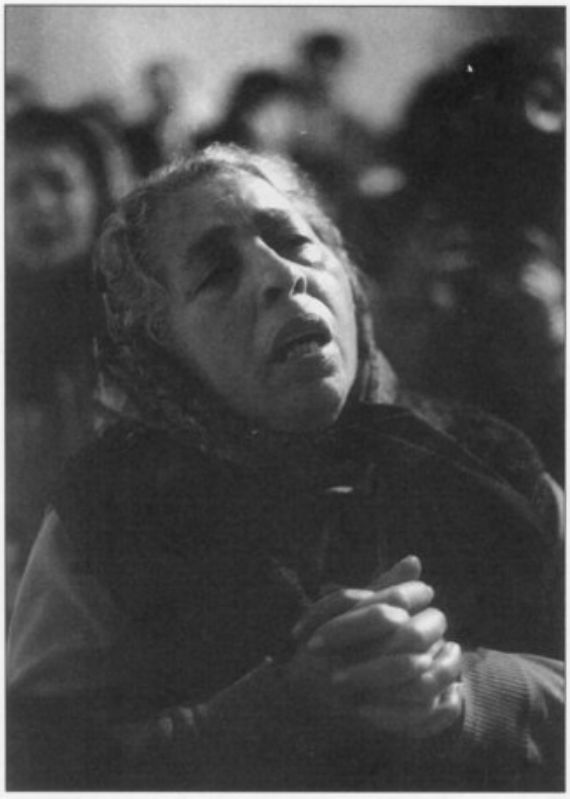

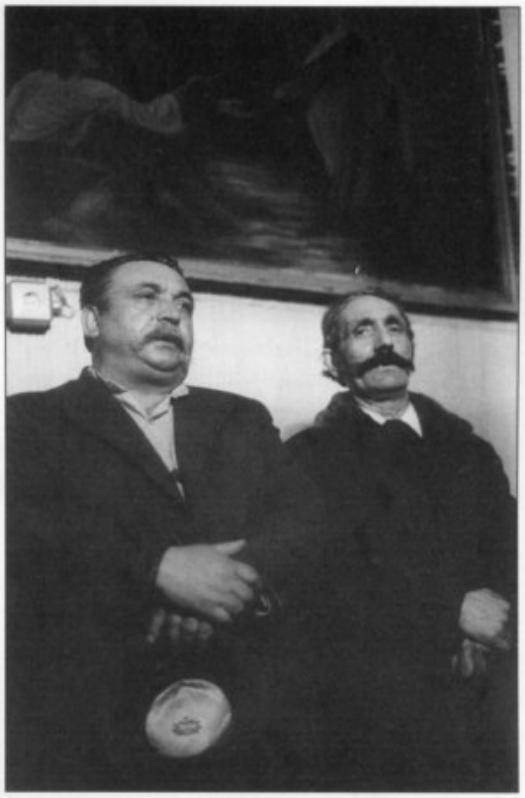

633–635. Cigánybúcsú Csatkán / Gipsy pilgrimage in Csatka
Csatka, 1975. MTI fotó, Ruzsonyi Gábor felv.

636. Búcsú / Pilgrimage
Máriapócs, 1988. Horváth Dávid felv.

637–639. Búcsú / Pilgrimage
Máriapócs, 1988. Horváth Dávid felv.

640. Máriapócsi búcsún / Pilgrimage in Máriapócs
Máriapócs, 1990. Szuhay Péter felv.

641. Gyertyagyújtás az elhunytakért / Lighting candles for the dead people
Máriapócs, 1992. Váraljai Szandra felv.

642. Szenteltvíz az otthoniaknak / Holy water for the people at home
Máriapócs, 1992. Váraljai Szandra felv.

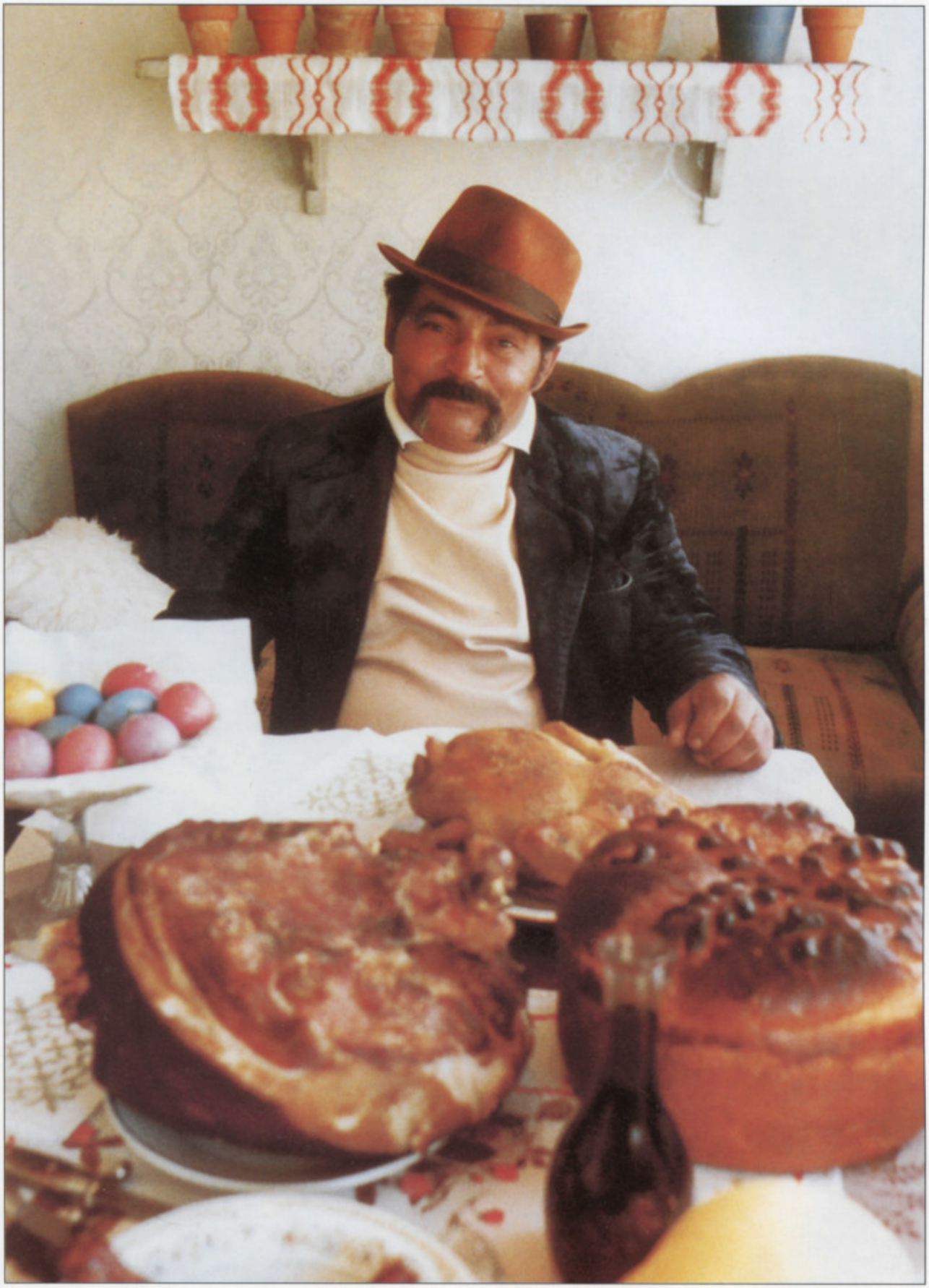

643–645. Cigányhúsvét Hodászon / Gipsy Easter in Hodász
1988. Horváth Dávid felv.

646–647. Cigányhúsvét Hodászon / Gipsy Easter in Hodász
1988. Horváth Dávid felv.

648. Cigányhúsvét Hodászon / Gipsy Easter in Hodász
1988. Horváth Dávid felv.

649. Református keresztelő / Calvinist baptism
1990. Horváth Éva felv.

650. Menyasszony / Bride
Tatabánya, 1992. Horváth Éva felv.

651–652. Cigánylagzi / Gipsy wedding
Tatabánya, 1992. Horváth Éva felv.

653–654. Cigánylagzi / Gipsy wedding
Tatabánya, 1992. Horváth Éva felv.

655. Cigánylakodalom. A konyha / Gipsy wedding. The kitchen
Gyöngyös, 1984. Németh István felv.

656. Malacsütés / Roasting a young piggy
Gyöngyös, 1984. Kovalcsik Katalin felv.

657. A lakodalmas menet / Wedding proccession
Gyöngyös, 1984. Németh István felv.

658. Lakodalmi ebéd / Wedding dinner
Nagyecsed, 1986. Kovalcsik Katalin felv.

659–661. Lakodalom / Wedding
Szolnok környéke, 1983. Horváth Dávid felv.

662. Lakodalom / Wedding
Kántorjánosi, 1988. Horváth Dávid felv.

A házasság ellőtti – meglehetősen korán kezdődő – nemi élet viszonylag szabados, de csupán egy-fajtabeli cigányok között. Azt a lányt, aki először „fehér férfinek" adta oda magát, igen megvetik és lenézik, sőt, a legtöbb esetben ki is közösítik.
A házasságok legnagyobb része nem az anyakönyvvezető előtt köttetik. Ez azonban egy cseppet sem jelenti azt, mintha a – csupán eszem-iszommal szentesített – lakodalomnak nem volna meg a maga „törvényes" súlya. Sőt.
A házastársi hűséget igen komolyan veszik, és a házasságtörés meglehetősen ritka. Ebben a szenvedélyes cigánytermészet nem ismer tréfát. Régen különösen, de még most is előfordul, hogy a hűtlen cigányasszony halállal lakol – nem beszélve egyes apróbb, de néha igen kegyetlen büntetésről: hajlevágás stb. és az is előfordul – nem is egyszer – mikor a féltékeny feleség leharapja férje csábítójának az orrát.
Van azonban ennek a házastársi hűségnek egy kis szépséghibája is. Ha a férj bevonul katonának, vagy például hosszabb időre börtönbe kerül – tehát, ha a házastársak egyike huzamosabb ideig távol van, az otthon maradt fél igen sok esetben új társat választ. Hangsúlyozni kívánom ez csak akkor történik meg, ha az egyik házastárs évekre távol van. A válás igen-igen ritka.

Erdős, 1989.73.

A cigányoknál a házasságkötés előtti udvarlás nem volt fontos. Az udvarlás csak az ismeretségig terjedt. Ez alig pár órát vett igénybe. A vőlegény (kérő) elment a lányos házhoz, de nem a lánnyal beszélt, hanem az apával, idősebb fiútestvérrel. A lányt feleségül az apától kell kérni. Ha a lányt nem adják, akkor van a szöktetés. Ezt már a fiatalok előzőleg többnyire megbeszélték. A lányt a fiú szüleihez viszi. A leányszöktetés egyik oka az is lehet, hogy a fiú nem tetszik a családnak, más fajtájú, élhetetlen, iszákos, gyereke van, felesége van, rosszhiszemű, veszekedős, fiatal hozzá stb. Ha lány egyedül szökik a legényhez, kurva (lugnya).
Szöktetés után az első ünnep alkalmával szoktak kibékülni, amikor összejön a család. Ha gyerek lesz, akkor a kibékülés tartós.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.37.

A férfiak általában a szobában, míg a nők a konyhában virrasztanak, de ha erre nincs mód, mert a lakás csak egy helyiségből áll, akkor a férfiak maradnak az elhunyt házánál, az asszonyok pedig a szomszédos házban virrasztanak. Arra az időre, amíg az ételből a második és harmadik fogást felszolgálják, természetesen átmehetnek a férfiakhoz. A levest általában csak az asszonyok fogyasztják, azt a férfiak között nem szolgálják fel, mert ennek felszolgálása elég körülményes lenne, és estére már nem is illik. (Az a nő, aki tudja, hogy férje inkább a levest szereti, áthívja férjét a szomszédba, és ott terít neki.) Az étel addig marad az asztalon, amíg fogyasztanak, majd leszedik, és a férfiak sört, pálinkát és kávét tesznek az asztalra. Éjfélkor az asszonyok ismét átmehetnek az elhunyt házába, ahol a férfiakkal közösen imádkoznak, és temetési énekeket énekelnek. Majd a férfiak ismét maguk között tovább folytatják az éneklést, de már nem temetési éneket, hanem hallgatókat, szomorú nótákat énekelnek.

Rézműves, 1991.22–23.

A szobában ülőket a házigazda kínálja. A kínálatot visszautasítani nem szabad. Ahányszor a virrasztók ajkukhoz emelik, italukat, minden alkalommal egy picit a földre öntenek a halott számára: „Isten bocsássa meg, legyen a halottak előtt" – kísérő-

Sexual life before marriage – which they start rather early – is quite free, but only between gipsies of the same tribe. Those girls, who gave themselves first to „white men" are very much despised, often even expelled.
Usually they don't marry in front of a registrar. It doesn't mean, that they don't take seriously marriages confirmed only by weeding feast. On the contrary.
They take seriously marital fidelity, adultery is rare. The passionate gipsy nature takes such matters seriously. It often happaned in the old times, sometimes even this days, that the unfaithful wife is punished with a death sentence – let alone such lighter, but sometimes quite brutal punishments as e.g. cutting off the hair; and there were cases – more than once – when the nose of seducetress of the husband was bit off by his wife.
But this nice marital fidelity has a small flaw. When the husband enters the army, e.g., or is imprisoned for a prolonged time, that is, one of the parties are absent for a long time, the spouse who remains at home, often chooses another mate. It is to be stressed, that this happenes only, when one of the spouses is absent for years. Divorce is very rare.

Erdős, 1989.73.

Wooing before marriage was not important for gipsies. Courting extended only to acquaintance. It took only several hours. The suitor visited the girl's family, but he didn't talk to her, but to her father or elder brother. The father was to be asked for her daughter's hand. If he refused to give permission, elopement was next. Usually, it was agreed on by the young couple in advance. The boy takes the girl to his parents. The cause for elopement might be that the girl's parents don't like the suitor; he is of another tribe, helpless, alcoholic, has children or wife, distrustful, quarrelsome, too young etc. If the girl elopes alone to the guy, she is considered a whore ("lugnya"). After elopement, families usually make peace on the next holiday, when families gather. If there is a child in prospect, reconciliation is for a long time.

Rostás-Farkas–Karsai, 1992.a.37.

Men keep vigil usually in the room, while women stay in the kitchen, but if this is impossible, because the house has only one room, them men stay at the house of the dead, and women keep vigil in the neighbour's house. However, they can go over to the house and join the men for the time of the second and third meal. Soup is usually eaten only by the women, it is not served for the men, because its serving would be too difficult, and it is not proper in the evening. (The woman, who knows that her husband likes soup better, ask her husband to the neighbour's house and serves it for him.) Food remains on the table, till they eat, then it is removed, and the men place beer, wine, brandy and coffee on the table. At midnight, the women are allowed to go over to the house of the dead again, where they pray together with the men, and sing funeral songs. Then te men sing further among themselves, not funeral songs any more, but slow, blue songs.

Rézműves, 1991.22–23.

The host offers drink to his guests, who are sitting in the room. Offers have to be accepted. Whenever the vigilants drink from their glasses, pour a few drops on the floor for the dead: "Forgive it, God, be before the dead" – they comment it. His/her enemy also pours some of the drink, thus conciliating

szöveggel. A haragos is kiönti, így engeszetlve ki a halottat. Ha a házigazda feladatkörét valamilyen oknál fogva nem tudja ellátni, meg kell bíznia maga helyett valakit.
Éjfélig a virrasztók csöndesen beszélgetnek, esetleg „imádkozik mindenki magában, ami eszébe jut", majd éjfél után a szobában tartózkodók énekelni kezdenek. Családtag vagy rokon éneklésre nem bíztathat senkit, ő maga nem énekelhet. Az éneklők – általában életkor szerinti sorrendben – a halott egy-egy kedves nótáját mondják el (magyar vagy cigány „hallgatót"), s a többiek, ha ismerik a dalt, együtt énekelnek vele. Éneklés közben inni, a szobát elhagyni tilos.

Szapu, 1984.39.

Az oláh cigány férfiak körében szokás, hogy a gyász alkalmával nagyobb fogadalmakat, esküt tesznek, ami további életük megváltoztatását célozza. Az esküvel szentesített fogadalomtétel a család körében történik. Az érintett férfi a falról levesz egy szentképet, letérdel elé, majd elmondja fogadalomtételét. Ilyen jellegzetes fogadalmak lehetnek például:
– ettől a pillanattól fogva soha többé nem fogyasztok szeszesitalt;
– egy évig lemondok az italról;
– soha nem nősülök újra.
Fogadalmának megtartására az önmagára kimondott átkok által kötelezi magát. Az átkok az egyén és családja, legtöbbször gyermekei egészségére vonatkoznak, például: úgy haljak meg, mint az apám, ha iszok többé; vakuljak meg, ha iszok még egy nap; kórházba tudjam a gyermekeimet ha megszegem az eskümet stb.
A cigányok nagyon hisznek az átkok beteljesülésében, amelyek nemcsak az életben, de a túlvilágon is beteljesülhetnek. Az eskü után a jelenlévők közül általában a legidősebb férfi elismeréssel szól, helyesli az érintett döntését, és figyelmezteti őt fogadalmának betartására. Az elhunyt emléke, a közösség ellenőrző szerepe, az önmagára kimondott átkok mind azt a célt szolgálják, hogy a tett fogadalmat betartsa, és a továbbiakban ennek megfelelő életet éljen. Ellenkező esetben a közösség megbélyegzésével, kiközösítésével találkozik.

Rézműves, 1991.20.

– A halottat előbb az ágyba fektetik, és ottan mindenki megsiratja. Sokáig fekszik ott, két napig is. Aztán koporsóba fektetik, lovas szekérre teszik, és az egész telep kikíséri a temetőbe, a halottasházba. De nem mindegyik halottat, mert megesik, hogy a háztól egyenesen a sírhoz viszik. Amikor a pap bácsi megérkezik, akkor nagy csend van, de amikor befejezi a búcsúztatást, akinek csak van pénze, azt odaadja a halottnak, a pap bácsinak, meg a sírásóknak. De a kocsis is sok pénzt kap. A többit mind a halottnak adják, sok pénzt raknak a koporsóba és a gödörbe is. Akkor még pálinkával is megitatják.
– Meg tudnátok mondani, hogy miért adnak pénzt a halottnak és miért locsolják a koporsóját italokkal?
– Azért, hogy a túlvilágon legyen pénze, meg jól érezze magát a mennyországban, és hogy elriasszák tőle a rossz szellemeket, azokat akik már meghaltak, és akik a halottnak élő korában ellenségei voltak. Emiatt égnek a mécsesek és a villanyok is éjszaka, mert a szellemek mindig éjszaka járkálnak, és megkísértik azokat, akik még élnek, ők mindent tudnak az élőkről, azt is tudják, hogy milyen bajt csináltak nekik életükben. És bosszút is állnak. De a fénytől nagyon félnek, és elkerülik azokat a házakat, ahol világosság van.

Békési, 1985.52–53.

the dead. If the host can not do his job, someone must be assigned to do it on his behalf.
Vigilants quietly chat till midnight, maybe all say their prayers to themselves, what they remember, then after midnight, they all start to sing. Members of the family or relatives must not encourage signing, they themselves don't. Those, who sing, usually in order of age, sing one of the songs the dead liked most. (Hungarian or gipsy blue songs), and the others, if they know the song, sing along. During singing, drinking and leaving the room is forbidden.

Szapu, 1984.39.

They Wallachian men have a custom, that during mourning, they take a serious pledge in order to change their further lives. The pledge is taken in the presence of the family and is confirmed by an oath. The man in question takes an icon from the wall, he kneels down in front of it and recites the text of the pledge. Such pledges are characteristical as the following:
– from this moment on, I will never touch spirits;
– for one year I will stay away from alcohol;
– I will never marry again.
He commits himself to keep the pledge by cursing himself. The curses are concerned with the health of the individual and his family, especially the children. For example: let me die the way my father did, if I ever touch alcohol again: let me become blind, if I ever drink alcohol again; let my children taken in hospital if I won't keep my pledge etc.
Gipsies believe in the realization of curses, not only in this life, but also in the other world. After the oath, usually the oldest man present admires him for taking the oath, comfirms the pledge taken, and calls his attention to keeping the pledge. The memory of the dead, the checking role of the community and the curse all serve the same purpose, to force the man to keep the pledge and to live accordingly. Otherwise, he will be condemned and expelled by the community.

Rézműves, 1991.20.

The dead is laid on the bed and wept over. He/she lays there for a long time, sometimes for two days. Then he/she is laid in the coffin, put on a carriage and all the people of the colony walk him/her to the cemetery, to the mortuary. Not always, thought, sometimes the coffin is moved from the house directly into the grave. When the priest arrives, they all keep quiet, and when the farewell speech is over, those who have some, give money to the dead, the priest and the gravediggers. The coachman also gets a lot of money. They give the remaining money to the dead, throwing it in the coffin and into the grave.
Then they give the dead poteen.
– Could you tell me why is it that gipsies give money to the dead and why is the coffin soaked in alcohol?
– It's simple, in order that the dead have money in the other world, feel himself/herself well in heaven and to scare off the evil spirits of those, who died long ago and who once were the enemies of the dead.
That's why candles and lamps are lit all night; because evil spirits always come at night and tempt living people. They know all about us, what we did to them while they were in this world. They want revenge. But they are scared of light and avoid lit houses.

Békési, 1985.52–53.

663. Virrasztás / Allnight vigil
Hodász, 1989. Horváth Dávid felv.

Az édes anya siratja kis gyermekét
1. Mezőnek kis virágá, folyónak ápró hálá, fészkemnek tollátlan mádárá elhágytál engem, szülő ányádat! Méhemnek éretlen gyümölcse, mi lesz belőled én nélkülem? Ki viseli gondodat, há én nem dájkállák?
2. A fák levelei hullnák, á pátákok kiszáradnák, és én téged sohá ne lássalak? ...Kertem kis bimbájá, ki szülőd szivébe vágy temetve, és mégis az erdő tálájának hideg vermébe tesznek, és nekem nem márád más, mint könyek és sohájok!
3. Ki mondjá nekem ezután: Jó nápot, jó éjt mámikám! A fiátálok tánczolnak, dálolnak, á te piros szád pedig á rideg hántokát csókoljá.
4. Á csermely kiapad, de könyeimtől ismét megtelik; á fá kiszárad, de könyeimtől ismét kizöldül. Há májd elhulláttám utólsó könyemet, kiszáradt szivem megreped, mint nyári forróságban ás ányáföld– ákkor melléd fekszem á sirbá, és... meghálók, mint á hogy te megháltál.

Zámolyi Varga, 1892.281.

Mother mourning for her child
1. Little flower of the fields, little fish of the river, naked birdie of my nest, you left me, your mother! Unripe fruit of my womb, what will you do withhout me? Who will care about you, if I don't nurse you?
2. Leaves of the trees are falling, streams run dry, but I will never see you again... Little bud from my garden, you are buried in my heart, yet you are placed in the cold grave in the forest, and nothing is left for me but tears and sighs!
3. Who will say again: Good day, good night, Mom. Young people are dancingh, singing, but your red lips are kissing cold lumps of earth.
4. The stream runs dry, but will rise again from my tears; the tree dies, but will be green again from my tears. When I have no more tears, my dry heart will break, like the fround in hot summers; then I will lie down next to you in the grave... and die, as you died.

Zámolyi Varga, 1892.281.

664. Egy korty a halottnak / A drop for the dead
Kaposszentjakab, 1983. Gőzsy Gáborné felv.

Gusztikám, ha meghalok, így álljatok a koporsóm mellett, ugyanilyen szépen énekeljetek. Utána nem bánom, ha táncoltok is a temetőben. Érezzétek magatokat jól. Ez az érzésünk: hogy ha szépen megy a nóta a virrasztóban, nincs csóróság. Mintha nem is halt volna meg, csak mulatni akar az a halott.
A Kőjál rendelkezése szerint a halottat két óra múlva ki kell vinni a házból. A cigányok inkább azt mondják, hogy nincs pénz koporsóra de nem engedik kivinni, míg két éjszaka nem virrasztották. Hogy is lenne az: megjön a fia Pestről, és akkor a halottasházba menjen virrasztani?...
A földön mindenki bűnös. És mikor a tisztítótűzön keresztülmegyek, leégetik a bűnömet, és megváltozok a másvilágon. Odamegyek Szent Péter elébe, azt mondja nekem: gyere, kinyitom a mennyországkaput, és gyere be. Itt a helyed. Érzem, hogy oda fogok menni. Mert tiszta a lelkiismeretem. Igaz: egy kicsit jósoltam. Egy kicsit hazudtam. Mert muszáj volt. A gyerekekért. Eladtam, kevesebbet mondtam, de értékes dolgokat sohasem loptam...

Diósi, 1988.60–61.

Dear Gus, when I die, please stand at my coffin the same way, and sing as beautifully as now. I don't care if they dance in the cemetery afterwards. Have a good time. We feel, that if beautiful songs are sang during vigil, there is no pity. As if he/she didn't die, just wants to have a ball.
According to KŐJÁL (a public health institute) instructions, the dead must be removed from the house in two hours. Gipsies claim not to have money for the coffin, so that they can keep vigil for two nights. How could it be otherwiew: His/her son arrives from Pest and then have to go to the mortuary to keep vigil...
Each of us are sinners in this world. But when I go throught the purgatory, my sins will be burnt and I will change in the other world. I got to St. Peter and he says to me: come, I open the door to heaven, come in. Here is your place. I can feel, that I'll go there. Because my conscience is clear. It's true: sometimes I told fortune. And lied a bit. Because it was necesarry. For the children. I sold something, I declared less, but never stole valuable things...

Diósi, 1988. 60–61.

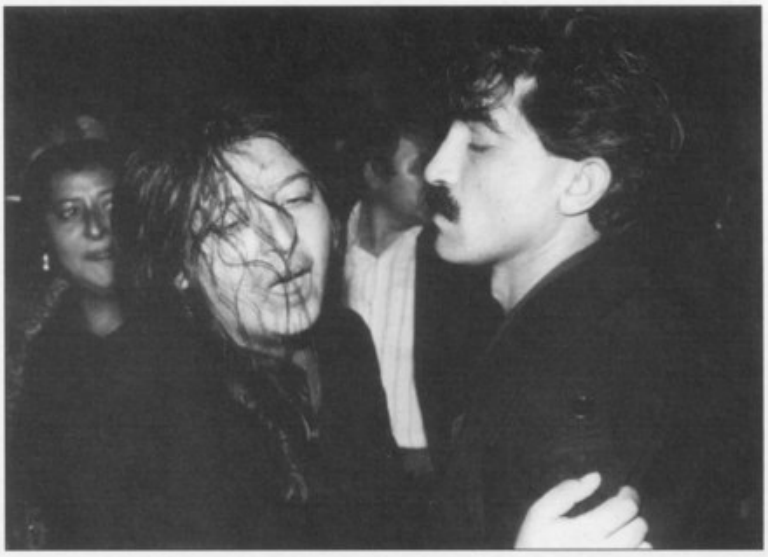

665–667. Temetési szertartás / Funeral
Kaposszentjakab, 1983. Gőzsy Gáborné felv.

668–670. Temetési szertartás / Funeral
Kaposszentjakab, 1983. Gőzsy Gáborné felv.

671–675.
Kétegyháza, 1993. Szuhay Péter felv.

676.
Kétegyháza, 1993. Szuhay Péter felv.

677. Tánctanítás / Dance teaching
1960-as évek. Rédner Márta felv.

678. Cigánytánc / Gipsy dance
Szolnok, 1991. Váraljai Szandra felv.

679. Rókatáncot járó cigánygyerekek / Gipsy children dancing fox-dance
Porcsalma, 1937. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

680. Cigánytánc, gyerekek / Gipsy dance, children
Óbuda 1959. Moóri Sándor felv.

681. Cigány férfi táncol / Gipsy man dancing
Besenyőtelek, 1961. Bakó Ferenc felv.

682. Ugrós bokázó táncot járó cigányok / A gipsy dances jumping and clicking his heels
Porcsalma, 1937. (Gönyey) Ébner Sándor felv.

683. Cigánytánc / Gipsy dance
Óbuda, 1959. Moóri Sándor felv.

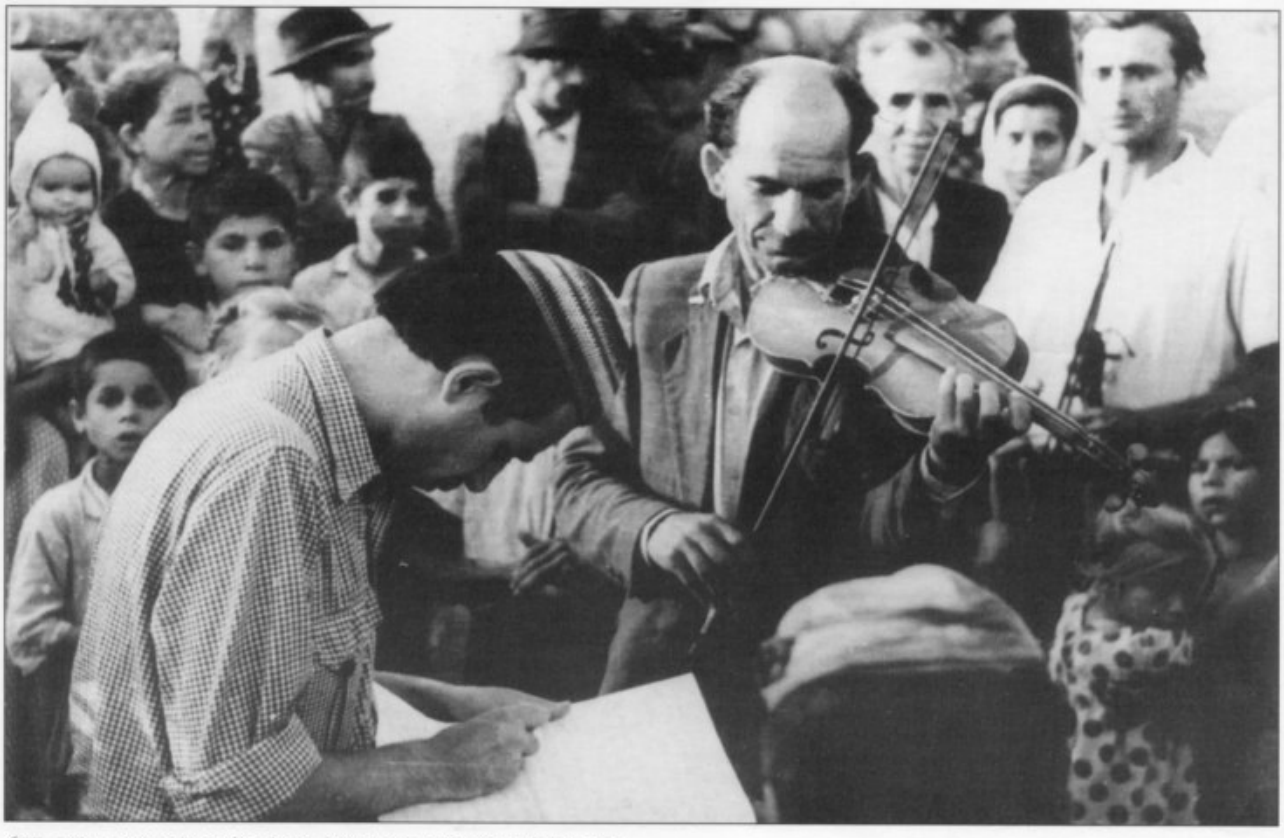
684. Botolótánc / Dance with a baton
Gergelyiigornya, 1957. Ismeretlen felv.

685. Páros botoló / Double dance with batons
Nyírbátor, 1957. Kápolnai Imre felv.

686. Népzenegyűjtés / Collecting folkmusic
Egerszalók, 1954. Bakó Ferenc felv.

687. Népzenegyűjtés közben / During collecting folkmusic
Egerszalók, 1953. Bakó Ferenc felv.

688. Rostás Mihály mesemondó / Tale-teller Mihály Rostás
Nagyecsed, 1991. Németh István felv.

Nunci bácsi meséi / Uncle Nunci tellings tales
Szolnok, 1992. Horváth M. Judit felv.

690. Vizeskorsó mint ritmushangszer /
Water-cann as a rhythm-instrument
Abony, 1961. Sárosi Bálint felv.

A vokális tánczenei kíséret mellett, mint erről már szó volt korábban, az ötletes alkalmi, hangszerpótló szükségmegoldások egész sora is fokozza a cigány táncok kifejező erejét és hatását: asztallap vagy szekrény dörzsölése, fateknő kaparása, vizeskanna vagy bádogtál ütögetése, két kanál kasztanyettaszerű használata.
A cigány tánczene élő s napjainkban is alakuló arculatát mutatja a gitárnak, tamburának és a csörgődobnak az utóbbi évtizedben rohamosan terjedő használata.
A cigány táncok általános előadási sajátossága az az elemi erejű, túlfűtött, olyakor az extázisig is fokozódó átélés, amellyel ma már szinte csak az Európán kívüli népek körében találkozunk. Az érzelmi, hangulati túlfűtöttség az arcjátékban, a hangkitörésekben éppúgy megnyilvánul, mint a lazább, szertelenebb magatartásban és mozgásmódban.

In addition to dance music accompaniments, as it was mentioned before, a number of witty, casual, stopgap-arrangements, which substitute certain instruments, increases the expressiveness and effect of gipsy dances: rubbing tabletop or cupboard, hitting water bucket or tin pot, using two spoons as castanets.
The fact, that in this days, the usage of the guitar, the tambourin and the rattling drum is rapidly spreading, shows, that gipsy music is a living, constantly changing, developing thing.
Generally noticed specialty of gipsy dances is that overwhelming, over-exciting, sometimes to ecstasy heightened form of presentation, that by now can be experienced among people living outside Europe. The emotional, spiritual height is expressed by their play of features, in the shoutings, and in their loose, unrestraint behaviour and movements.

Martin, 1983.225.

691. Facimbalom-játékos / Wooden-cimbalom player
Mezőkövesd, 1968. Sárosi Bálint felv.

692. Citerajátékos / Cither player
Kocsola, 1987. Kovalcsik Katalin felv.

693. Hárfázó cigány / Gipsy playing a harp
Tamási, 1979. Kovalcsik Katalin felv.

694. Beás cigány klub / The club of Beashi gipsies
Barcs, 1988. Kovalcsik Katalin felv.

Ha kultúrán nem a szellemi életet értjük, hanem az életforma egészét, akkor azt kell mondanunk, hogy Magyarországon nem beszélhetünk cigány kultúráról vagy szubkultúráról, hanem az alsó réteg szubkultúrájáról, amelyen belül a cigányság különböző életforma csoportjai külön szinteket jelentenek. Az alsó réteg szubkultúrájának az eddigiek alapján két vonását rögzíthetjük: az alacsony jövedelmet és a magas gyerekszámot. A magas gyerekszám az alacsony jövedelemnek oka is, következménye is, a két vonást egymásra ható, egymástól független változónak kell tekinteni.

Kemény, 1976.19.

Főként a Budapesten élő cigány értelmiségiek, cinagológusok és egyetemisták állnak elő az utóbbi időben politikai, kulturális jellegű kérdésekkel, követelésekkel, pl. alakuljon cigányszövetség: a különböző cigánylakosság ügyeivel foglalkozó szervekbe, bizottságokba kerüljenek be cigányok is, hogy rétegük érdekeit képviselhessék: induljon politikai, kulturális, ismeretterjesztő, felvilágosító hetilap; létesüljön Budapesten cigányszínház; ahol cigánygyermekek többségben vannak, folyjék kétnyelvű oktatás.
Egyesek megkérdőjelezik a Politikai Bizottságnak azt az álláspontját, hogy a Magyarországon élő cigánylakosság egy sajátos népréteg, azt tartják, hogy nemzetiség, s a nemzetiségnek kijáró jogok illetik meg.

MSZMP. KB., 1974.257.

– A közművelődés tartalmának tervezésekor meg kell vizsgálni, hogy él-e valamilyen folklór a közösségben; ahol van, erre lehet támaszkodni, mivel azonban a cigány folklór kérdése nagyon bonyolult, felhasználása csak gondos értékelés, kritika alapján hozhat pozitív eredményt. Különösen vigyázni kell arra, hogy ne népszerűsítsenek „kávéházi" zenét cigány folklórként. Minden elmaradott rétegnél fenáll az a veszély, hogy a kultúra irányába tett tétova lépések elakadnak a más rétegek által már elhagyott, szellemi erőfeszítésre nem ösztönző, csupán felszínes érzelmi kielégülést nyújtó termékeknél (divatjamúlt, érzelgős slágerek; szirupos olvasmányok és filmek stb). A folklórt lehet ezzel szemben a legjobban felhasználni. A folklór művelése elősegíti az önismeret fejlődését és a nem cigányok szemében is értékelt, ilyen módon tehát az előítéletek leküzdésének egyik eszköze. Nem szabad azonban kizárólagosan csak a cigány folklórra koncentrálni. A folklór általában mint műveltség alkalmas e célra.

Kulturális Minisztérium, 1977.290.

A cigányság két – szabadon választható – módon illeszkedhet be társadalmunkba: a cigány kultúra megőrzendő értékeinek, hagyományainak megtartása révén, valamint önkéntesen vállalt asszimiláció útján. Elsősorban a cigány értelmiség, de egyre inkább más rétegek körében is mutatkozik igény a beilleszkedés előbbi változatának megvalósítására. A társadalmi környezet bizonytalanul ítéli meg e törekvéseket, holott a cigányság etnikai csoportként történő meghatározása, valamint az 1979-es politikai bizottsági határozatnak ebből következő, a cigány kulturális hagyományokat felkaroló elemei erre elvileg lehetőséget adnak. Ahhoz, hogy a cigány etnikai hagyományok a cigányság erre igényt tartó körei számára beilleszkedést segítő pozitív erővé válhassanak, szükség van a cigánykultúra feltárásának és ápolásának erőteljesebb támogatására, intézményes gondozására és terjesztési lehetőségének megteremtésére.
A hagyományok feltárása és ápolása, a cigány etnikai csoporttal kapcsolatos ismeretek hiányos volta, e hagyományoknak a cigány értelmiség körében tapasztalható különböző – helyenként túlzásokba hajló – értelmezése, valamint az etnikai sajátosságoknak az elmaradottsággal való téves azonosítása miatt nagy hozzáértést, körültekintést igénylő feladat.

MSZMP. KB., 1984.284.

If we define culture not as the intellectual life, but a whole way of life, then we find that there is no such thing in Hungary as gipsy culture or gipsy subculture, but only the subculture of the lower stratum, within the groups of gipsies leading various ways of life mean individual levels. By reason of the above, two features of the lower stratum's subculture can be identified: the low income and the large number of children. The large number of children is both the cause and the result of the low income, the two features must be considered as independent variables exercising mutual influence.

Kemény, 1976.19.

Gipsy intellectuals, researcers and university students, especially in Budapest, recently have such political, cultural questions and demands as: e.g. let's form a gipsy association; gipsies should get in the organizations and committees studying the issue of gipsies and they should be allowed to promote the interest of their people; why not establish a daily paper on politics, culture and education; a gipsy theatre should be established in Budapest; schools should be bilingual, where gipsy children are a majority.
Some people reject the standpoint of the Political Committee, that Hungarian gipsies are a special social stratum; in their opinion, gipsies are an ethnic minority, and should have the same rights as other minorities.

MSZMP. KB., 1974.257.

While making educational plans, it is to be examined, whether there is some kind of folklore in the community; where it exists, it can be used as a base, but considering that the issue of gipsy folklore is very complicated, they can be employed only after careful examination and review. It is especially important not to promote the music played in cafes, as gipsy folklore. It is always possible that underdeveloped social layers, who are trying to develope their culture, are hintered by shallow and not stimulating products, abandoned by other layers long ago (such as out-of-date, sloppily sentimental hits; syrupy novels and films etc.). Folklore can be used best against these products.
Folklore aids self-knowledge and is valuable also for non-gipsies, that way, it is one of the means against prejudice. However, people shouldn't concentrate solely on gipsy folklore. Folklore in general is suitable for this purpose.

Cultural Ministry, 1977.290.

Gipsies can integrate in our society in two, optional ways: by preserving the values and traditions of gipsy culture, and by voluntary assimilation. Especially gipsy intellectuals, but others too, show some inclination towards the above mentioned assimilation. Society's opinion about this is unstable, although the specification of gipsies as an ethnic group, the 1979 decree of the Political Committee and the relevant considerations regarding preservation of cultural traditions of gipsies, provide a base of principle. In order that gipsy ethnic traditions could help the integration of gipsies who are ready to accept assimilation, it is necesarry to aid the exploration and promotion of the gipsy culture, and to establish the revelant institutions and possibilities of promotion. Exploitation and promotion of gipsy traditions is a work requireing considerable skills and caution because of the following:
– our knowledge regarding the gipsy ethnic group is incomplete;
– traditions have different interpretations by the gipsy intellectuals, sometimes inclined to exaggeration;
– incorrect identification of etnich specialities with backwardness.

MSZMP. KB., 1984.284.

A dalt nagyon szereti a czigány. Czéltalan kóborlásai, henye sátorozása alatt ráér dalolni. Dalával rövidíti az utat, toldja a pihenést. Dalol, ha este végig terül az erdő gyeptelen földjén, a melytől alig különbözik, mint a hogy reggel énekel a pacsirta, felemelkedve az ugar porából, a melytől színe nem választja el.

Hermann, 1887.530.

Megérkezve új sátorozási helyükre, nem hogy fáradtaknak éreznék magukat, hanem minden pihenés nélkül tánczra kerekednek, örvendezve dalolnak, nyelvükkel csettentenek, újjaikkal pattognak s lábszáraikat tenyereikkel veregetve vigadnak. Ha ilyenkor idegen, más nemzetbeli vetődik közelükbe, azt nem szívesen látják, sőt gúnyosan azt kérdezik tőle hogy: „tán nem látott még czigányt – hogy itt nézeget?" de ha valaki megajándékozza a legcsekélyebb értékű bár mivel, azt szívesen tűrik meg maguk körül sőt el is beszélgetnek vele.
A kis fiúk és leányok róka tánczot járnak és czigány kereket vetnek, az asszonyok sorba lekuporodva ülnek s pipáznak, beszélgetnek, szóval egészen kedélyesen töltik el idejüket. Ha látogatójuk bőkezű adakozó, akkor mindenféle szívességgel vannak iránta, míg ha üres markú bámúló, akkor előtte zárkózottak.

Horváth, 1979.59.

Ha huzamosabb időt töltünk cigányok körében, meglep minket dalaik sokrétűsége, szépsége. Igen szívesen énekelnek. Dallamaik egy része kifejezetten „cigányos". Ezzel nem azt akarom mondani, hogy indiai eredetűek, de onnan történő vándorlásaik egyes útszakaszaira mindenesetre utalnak. Népköltészeti alkotásaik száma több ezerre tehető. Különösen említést érdemelnek igen szép balladáik. Állandóan újabb dalok keletkeznek, mert minden, számukra jelentős eseményt megénekelnek. Ballada szól arról a cigány férfiről, aki „detektívnek adta magát", de ugyanúgy nótát csináltak az állami gazdaságban eltöltött napok „keserveiről".

Erdős, 1985.67.

A Kárpát-medence rég letelepült népei sokkal kevésbé őrzik a variálás-rögtönzés-újraalkotás oly dinamikusan eleven egységét, mint ahogy a közöttük-mellettük élő cigányság őrzi azt. Az átélés érzelmi hőfoka, a dinamikai árnyalás és a ritmustípustól függő zenei és szövegtöbblet sokkal gazdagabban és gátlásmentesebben árad élő énekükben és énekkíséretükben, nem fékezi, ritkítja azt semmiféle „civilizációs gátlás". Az ének és a zene a cigányok számára mindig szertartás, ünnep, sőt révület.
Az átélés és mélysége semmiféle jelrendszerrel nem ábrázolható. A dinamikai árnyalást, annak hullámzását ki lehet ugyan fejezni elnagyoltan, durva fokozatokkal, de még nem akadt gyűjtő vagy lejegyző, aki a lejegyzés melodikus és ritmikus kottaképén túl pontosabb, árnyaltabb dinamikai információkat rögzített volna papírra.

Olsvai, 1983.206–207.

Visszatérhetünk a dal és a kiabálás kapcsolatához. E két kommunikációs forma ugyanarra társadalmi feltételrendszerre adott válasz. Míg a beszédben oly gyakran jelen lévő kiabálási tendencia a hierarchikus alá-fölérendeltségi viszonyok elkerülésének szándékában gyökerezik, addig az éneklés úgy tekinthető, mint pillanatnyi megszabadulás az ezzel járó vég nélküli harctól, melyet az önállóság és a presztizs fenntartásáért kell vívni. Ha a társaságbeli éneklés sikeres, és ily módon átélik az egyenlőség egy formáját, a testvériség valósággá válik, akkor az éneklés egyben a hangok mindennapos csatájának egyik indítéka is. A férfiakat az viszi bele a kiabálásba, hogy képtelenek nap mint nap fenntartani azt a kölcsönös tiszteletet, amelyet a rituálében elérnek. Aki csodálni akarja a cigányok dalait, annak el kell viselnie hangoskodásukat is.

Gipsies love songs very much. While rambling around aimlessly, or lolling about in the tent, they have enough time to sing. Journeys are shortened, rests are made longer with songs. He sings in the evening, when falling on the bare ground of the forest, which he fades in nicely, as the skylark sings in the morning, when takes flight from the dust of the fallow land, which he fades in with his colours.

Hermann, 1887.530.

When reaching their next camping ground, they don't feel tired, on the contrary, they start to dance without having a rest before. They sing happily, click their tongues, snap their fingers, and amuse themselves by hitting their legs with their hands. At such times, if a stranger passes by, he won't have a warm greeting. They ask him: "Why do you stare? Haven't you seen gipsy before?"; but if the visitor gives them a gift, just a little something, he is welcomed to stay and they even chat with him.
Little boys and girls dance the fox-dance and turn cart-wheels; women sit on the ground and smoke their pipes, chat, in short they have a good time. If the visitor turns out to be a generous giver, they all act very cordially, but if he is an empty-handed bystander, the gipsies remain withdrawn.

Horváth, 1979.59.

When spending a prolonged time among gipsies, it is amusing how varied and beautiful songs they have. They like to sing very much. Part of their tunes are definitely "gipsy". I don't mean "of Indian origin", but they certainly refer to some periods of their wandering from that part of the world. Their folklore poetry is very rich, there are several thousand works of art. Especially valuable are their beautiful ballads. New songs are constantly formed, because they sing about everything which is important for them. There is a ballad about the gipsy man who became a detective, but also about the suffering of working in the cooperative.

Erdős, 1959.67.

The people who settled in the Carpathian-basin a long time ago, preserved the dynamic, lively unit of variation-improvisation-recreation much less, than the gipsies who are living among or around them. The emotional heat of their presentation, the dynamic nuances, and the additional music and text depending on the rhythm are much richer and uninhibited in their songs and accompaniments, they are not softened by any kind of inhibiton of the civilized world. Singing and music are always ceremony, holiday, in fact, ecstasy for the gipsies.
The honesty and depth of their presentation can not be described by any system of signs. The dynamic nuances, their undulation can be sketched by rough grades, but till now, there were no collectors, or people who take music notes, who could register delicate dynamic nuances in addition to the melody and rhythm.

Olsvai, 1983,206–207.

We can return now to the relation between shouting and songs. These two forms of communication gave answer for the same system of social conditions. While the tendency to shout during speaking is originated from the wish to avoid hierarchical relations, subordination and superiority, whereas singing can be regarded as the temporary relief from this constant struggle for prestige and independency. If the common singing is successful, thus they experience some kind of equality, and brotherhood becomes reality, then singing is one of the incentives ot the everyday battle of voices. Men are forced to shout by the fact, that they are unable to maintain the same mutual respect every day, that they achieve in rituals. If you want to admire the songs of gipsies, have to endure their noisy behavior too.

Stewart, 1987.63.

695. Folklór műsor – cigány show / Folklore-programme – gipsy show
Kőröshegy, 1981. MTI fotó, E. Várkonyi Péter felv.

696. A rozsályi cigányoknak önálló zenekaruk és tánccsoportjuk van / Gipsies in Rozsály have an independent music band and dance group
Rozsály, 1963. MTI fotó Petrovits László felv.

697. Az együttes régi cigánytáncokkal szórakoztatja a község lakóit / The band amuses the village-dwellers with old gipsy dances
Mérk, 1962. MTI fotó, Vigovszki Ferenc felv.

698–699. Cigánytánc címmel filmet forgat a Televízió / Television shooting a film, titled "Gipsy-dance"
Tahi, 1968. MTI fotó, Bara István felv.

700. Nemzetközi Cigányfolklór Találkozó / International Gipsy Folklore Meeting
Miskolc, 1987. MTI fotó, Kozma István felv.

701. Cigány kulturális-művészeti napok /
Days of gipsy culture and art
Budapest, 1985. MTI fotó, Cser István felv.

702. Cigány hírességek gálája /
Gala of gipsy personalities
Nagyecsed, 1992. Váraljai Szandra felv.

703. Ando Drom / Ando Drom
Budapest, 1991. Váraljai Szandra felv.

704. Hegedűs kisfiú / Small boy with violin
Budapest, 1991. Váraljai Szandra felv.

705. Boros Lajos, prímás / Lajos Boros, first violinist
Budapest, 1992. Horváth M. Judit felv.

706. A 100 tagú Budapest Cigányzenekar / The Budapest Gipsy Orchestra
Budapest, 1992. Horváth M. Judit felv.

707. A 100 tagú Budapest Cigányzenekar / The Budapest Gipsy Orchestra
1987. MTI fotó, Cser István felv.

708. Táncolók / Dancing people
Budapest, 1992. Horváth M. Judit felv.

709. Ando Drom együttes / Ando Drom band
Budapest, 1991. Váraljai Szandra felv.

710. Horváth Aladár

711. Balogh Béla
Budapest, 1992. Horváth M. Judit felv.

712. „Angyalszemek" / „Angel-eyes"
Budapest, 1992. Bartha Zoltán felv.

713. Emlékmű a cigány Holocaust áldozataiért /
Memorial for the victims of Gipsy Holocaust
Nagykanizsa, 1991. Horváth M. Judit felv.

714–718. Graffiti / Scribbles

714, 715, 718: Pécs, 1990–91. Tóth László felv. 716, 717: Miskolc, 1993. Bozzi Vera felv.

719. Gyújtogatás / Arson
Kétegyháza, 1992. Horváth M. Judit felv.

720. Gyújtogatás / Arson
Kétegyháza, 1992. Horváth M. Judit felv.

Petőfitelep túlsó végében áll Bábis, a Csurár testvérpár apjának háza. Vagyis, csak állt mindaddig, amíg az éjszaka leple alatt érkező bosszúhadjárat szét nem rombolta kívül-belül.
– Húszan vagy harmincan jöttek, amennyien csak ráfértek a Kamazra. Bedöntötték a kaput, szétverték a berendezést, ledobálták a tetőcserepeket. Lövöldöztek a puskáikkal, meg petárdákat dobáltak szanaszéjjel. Ezt a házat csak azért nem gyújtották fel úgy, mint a másik kettőt, mert akkor a szomszéd háza is leégett volna, az meg nem cigány, úgyhogy nem bántják...

The house of the father of the Csurár brothers is at the other end of Petőfi-colony. That is, it was there, till one night, during a revenge campaign, it was distroyed inside and out.
– There were twenty or thirty of them, a Kamaz full of people. They knocked down the gate, smashed the furniture, threw the tiles of the roof down. This house wasn't set on fire as the other two, because it would burn down the house of the neighbour too, and he is not gipsy, so they don't harm him...

Blaha, 1992.17.

721. Az áldozat temetése / Funeral for the victim
Tura, 1992. Váraljai Szandra felv.

722. Magyarországról deportált cigányasszony Auschwitzban / A gipsy woman in Auschwitz, deported from Hungary
Auschwitz, 1944. Ismeretlen felv.

Egy autógarázsba kerültünk, az volt a szállásunk. Hát az hetven méter hosszú volt – úgy tudom – és harminc méter széles. Mink cigányok oda lettünk beszállásolva. Két kocsi szalmát hoztak és széjjelszórták, az volt az ágyunk – egy kis szalma. Se pokróc, semmi. Rossz katonabakancsot kaptunk – de teljesen rosszakat –, az volt még a raktárban. Meg karszalagot tettek nekünk. Piros karszalagot, rá volt írva, hogy munkaszolgálat. Hát – mondom –, én nem vagyok munkaszolgálatos, én rendes katona voltam. Engemet – ha már visznek – akkor vigyenek a frontra! Ha meghalok ott, meghalok. Csak Magyarországon haljak meg! Maga itt is katona – mondták. Na, jó van! Másnap megint összesorakoztattak. Kiválogattak: csobánkaiak és pomáziak álljanak külön! Hát a pomáziak is olyan szegkovácsok voltak, mint mink.
Na, maguk tudnak ácskapcsot csinálni! Igen tudunk! Kell tízezer darab ácskapocs – mondja a tiszt –, ha azt megcsinálják gyorsan, akkor hazamehetnek! Hát mink rákapcsoltunk. Kaptunk egy kovácsműhelyt a nagy laktanyában. Volt ott gőzkalapács, gépvágó olló, anyag, amiből dolgoztunk, minden. Csináltunk magunknak tűzhelyeket, úgy mint otthon.
Hányan dolgoztak ott?
Mink a nagyműhelyben voltunk körülbelül tizen szegkovácsok, akik csináltuk a kapcsot. Csobánkaiak, pomáziak körülbelül huszonöten-harmincan voltunk, de a fele el lett szortírozva, mentek a lakatosokhoz. Mert a zsidók között is voltak lakatosok, esztergályosok, ezeknek kellett a segédmunkás.
Csak ácskapcsot csináltak a kovácsműhelyben?
Igen. Ez mind a katonaság részére ment. Ki a határba bunkerokat csináltak a katonáknak, és ácskapocs kellett hozzá. Úgy szerelték össze.
Hát mikor a tízezer darab lement, akkor kértük magunkat kihallgatásra. Jött az őrnagy, hogy mi a kívánságunk. Hát az a kívánságunk, hogy megígérték, ha tízezer ácskapcsot megcsinálunk, mehetünk haza. Hát emberek, tudják mit – mondta a tiszt –, még tízezer darab jött rendelésre. Még ezt meg kell csinálni! És majd akkor hazamennek.
Na akkor mink egymásra néztünk. Meglesz ez a tízezer is, meglesz! De megint csak, mikor lement az a tízezer, megint jött tízezer rendelésre. Hát így ment az ottan!

Bódi, 1991.10–11.

Legelnek a gólyák
a zöldellő réten,
küldjük őket hírrel,
szálljanak az égen!

Vigyék el hírünk,
tudja meg a népünk:
egyedül maradtunk,
magányosan, árván!

Elvitte a német
a gyerekek apját,
messze földre vitte,
halál elé lökte!

Istenem, Istenem,
egyedül maradtunk,
nincs már nekünk semmink
ezen a világon!

Nincs már nekünk senkink
ezen a világon,
apánk se, anyánk se,
szerető bátyánk se!

Bari, 1985.135.

A legnagyobbik bátyám tizenhét éves vót, felesége vót már, de leventegyerek vót, el kellett menni neki teheneket hajtani. Így maradt meg, mer ahogy elvitték a németek, rá egy hétre gyütt a razzia. Háromnapi élelmet kellett vinni, meg pokrócot, aszt egybehajtották az összes cigányokat, de rengeteget, magyarcigányokat, teknősöket, oláhcigányokat, egybefogtak minket, aszt hajtottak Szerdahely fele. Énaszt écaka idején megszöktem a

We were quartered in a garage. It was 70 m long and – as far as I know – 30 m wide. We gipsies were given this garage for lodgings. They brought two truckful of srtaw, spread it on the floor – thus providing beds – and some hay too. No blankets, nothing. We were given worn military boots – I mean really worn boots – there were some left in the storage. We were to wear armbands. It was red "labour service" was written on it. Hey, I said, I'm no inmate of a labour camp, I served in the army as a regular soldier. If they must take me, take me to the front. If I die there, then I die. I only want to die in Hungary. You are a soldier here too – they told me. Well, what the hell! The next day, we were lined up again. We were sorted out: people from Csobánka and Pomáz had to stand in a separate line. The people from Pomáz were also nail-smiths.
Well, can you make cramp irons? Yes, we can. We need 10 thousand cramps – said the officer – if you make it quick, you can go home. We pitched into the job immediatelly. We were given a smithy in the big barracks. There were steam-hammers, cutters, materials, everything. We made furnaces for ourselves, just like at home.
How many men worked there?
In the big shop, there were about ten of us nail-smiths, we made the cramps. We were 25–30 altogether, from Csobánka and Pomáz, but half of the men were directed to the locksmiths. Because there were locksmitns and turners among the jews too, they needed assistance.
You made only cramp irons in the shop?
Yes. These were all for the army. They built bunkers in the field and they needed cramps to put the bunkers together.
Well, when the 10 thousand cramps were ready, we reported. The major came and asked what we wanted. It's only that we were promised to go home after completing the job – we said.
The truth is – said the officer – a further ten thousand cramps were ordered. You have to make these too. Then you can go home. We looked at each other. We make that other ten thousand cramps, no problem. But when we finished the job, there was another order for ten thousand cramp irons.
So it went.

Bódi, 1991.10–11.

The storks are apicing
on the greeny meadow,
our news they carry
all across the great sky.

May they carry our news
onto our people,
here we are on our own,
all abandoned orphans.

The germans carried off
our children's father,
carried him far away,
shoved him in front of death.

O my God, o my God,
we are all desolate,
we don't have anyone
who might look after us.

We don't have anyone
who might look after us,
neither father, mother,
nor a loving brother!

Bari, 1985.135.

My eldest brother was already 17 years old, he had a wife, but he was "levente" (member of a military youth organization in Hungary, 1928–44), he had to go to drive the cows. He was saved this way, because one week after he was taken by the Germans, it was a raid. We had to take along food for three days and blanket, then all gipsies were gathered, but awfully many gipsies, Hungarian gipsies, trough makers, Wallachians, we all were gathered and escorted towards Szerdahely. I fled at night with the mother-in-law of the brother. There was a big place prepared for us, we were guarded there, but we hid

testvérem feleségének az anyjával. Vót egy nagy hely csinálva, ott őriztek minket, de mink elbújtunk a tankok közt, aszt az utolsó tank háta megett vót egy tanya, amikor nem néztek a katonák, beszaladtunk abba a tanyába. Aszt ott bújtatott el bennünket a magyar ember meg a magyar asszony a kukoricaszárnak a közepibe. Két napig vótunk a kukoricaszár közt a testvérem anyósával, közbe a többit elhajtották a Duna szélibe, aszt kiirtották űket. Ott kiirtották mindet. Agyonlűtték szegény édesanyámat meg a testvéreimet, két fiútestvéremet, öt lányt, meg a bátyámnak a feleségit, annak is a testvéreit meg az apját – meg hát rengeteget, rengeteget. Ott vették el az életüket a Duna szélibe. Az összes népeim odalettek.

Csalog, 1976.73–74.

A cigány láger gyermekblokkja
„A cigány láger gyermekblokkja nem sokban különbözött a felnőttekétől. De ezeknek a fiatal páriáknak az ínsége még sokkal szívbe markolóbb volt, mint a felnőtteké. A gyermekek éppen olyanok voltak, mint a felnőttek, csak még inkább csont és bőr valamennyi, izom és zsír nélkül, s a vékony, áttetsző bőr telistele kidörzsölt, súlyos gyulladásos sebekkel. Kilátszottak a csontjaik. Tetőtől talpig vakarás fedte táplálatlan testüket, és ez a vakaródzás vette el utolsó erejüket. A száj kelevényektől szétmart. Bomlásnak indult szervezetük tele volt vízzel.
Sokan közülük mozdulni sem tudtak az idomtalan papucsokban. A hosszú éhezés után szinte leszoktak az evésről, nem kérdeztek többet az ételről, de inni mind kért. Újra meg újra vizet koldultak. A szomjúság, a csillapíthatatlan szomjúság volt Birkenau egyik gyötrelme. A víz tilos volt, mert fertőzött volt. A teával világosra festett napi három kanna ital szinte gűny volt ezer kiszáradt toroknak a blokkban.
Az éhség megsemmisít; a szomjúság észvesztő. Az ivástól a gyerekeket semmi kérés, semmi fenyegetés nem tartotta vissza. Elcserélték utolsó kenyérdarabkájukat egy csésze fertőzött vízért, s ha nem volt elég, éjjel mindannyian a priccsek alatt voltak, és a felmosóvizes vödör tartalmát itták.

Szőnyi, 1982.55.

Pápai üzenet
II. János Pál pápa konkrét intézkedéseket sürgetett az európai országoktól a cigányság érdekében. „Konkrét tettekkel kell elfeledtetni azt a sok igazságtalanságot, amely e vándorló népet érte a századok alatt Európában" – szólt az egyházfő üzenete Franciaországból érkezett cigányok egy ötszáz fős csoportjának. A cigányok zarándoklatra jöttek Rómába, s a pápa, üzenetet küldött számukra.
„A katolikus egyház elismeri a cigányok jogát nemzeti azonosságukhoz, életmódjukhoz, és felszólítja a civil társadalmat mindenütt, hogy fogadják be őket, segítsék iskoláztatásukat, lakóhelyhez, munkához jutásukat. Az egyház ugyanúgy törődik a cigányokkal, ahogyan más elesett, a társadalom peremére szorult réteggel."

Amaro Drom, 1992.23.

A cigányok holocaustja a zsidók holocaustjának árnyékában maradt. Pedig a II. világháború alatt mintegy félmillió cigány pusztult el, sorsuk nem kevésbé tragikus, mint a zsidóságé. A cigányok a zsidókhoz hasonlóan faji okokból pusztultak el, pusztán „létezésük bűnéért", azért, mert cigányok voltak. Dr. F. Pipernek, az Auschwitz Múzeum munkatársának legújabb becslései szerint körülbelül 23 000 cigányt zártak az Auschwitz–Birkenau-i táborba. Az oda deportált zsidók 1,1–1,3 milliós becsült számához képest ez nem látszik soknak. Egyebek között ezért is kicsinyelték le, és hallgatták el a cigányok kiirtását. De az Auschwitzba vitt összes cigány közül közel 21 000 meghalt! Ez ugyan a tábor összes áldozatának „csak" 2 százaléka, de a túlélők száma – 23 000-ből 2000, tehát mindössze 8,7 százalék mutatja, hogy a cigány áldozatok aránya ugyanolyan magas, mint a zsidóké: több mint 90 százalék. Ez a gyilkosok ugyanolyan dühödtségéről és kegyetlenségéről tanúskodik.

Chrostowski, 1992.5.4.

between the tanks, and there was a homestead behind the last tank, when the soldiers didn't look, we ran into the homestead. We were hidden there in the middle of a pile of cornstalk by the Hungarian man and woman. I spent two days in the corn-stalk pile with the mother-in-law of my brother, during that time, the others were driven to the Danube and were killed. My mother, my brothers and sisters, my two brothers and five sisters, and the wife of my brother, her brothers and sisters and her father were all killed – and others too, terribly many of them. They were killed there on the shore of the Danube. All my people were gone.

Csalog, 1976.73–74.

Children's block of a gipsy lager
"The children's block of the lager wasn't that much different from that of the adults. But the starving of these little pariah was even more heart-piercing, than that of the adults. The children were the same as adults, but even more skin and bone only, without muscle or fat, and their thin, translucent skin was covered with chafed, seriously inflamed wounds. Their bones were showing. Their unfed bodies were full of scratches from head to toe, and scratching deprived them of the little energy left. Their mouth was tore by furuncles. Their deteriorating bodies were full of water.
Many of them could't move in the formless wooden slippers. After starving so long, they gave up eating, they never asked about food, but they all wanted water. They begged for water over and over again. This thirts, this unquenchable thirts was one of the sufferings in Birkenau. Water was forbidden, because it was infected. The three-can water coloured a bit by tea was mockery for a thousand thirsty throat in the block.
Starving is devastating; but thirst is maddening. No demand, no threat could hold back the children from drinking. They swapped their last piece of bread for a cup of infected water, and if it was not enough, they all were under the berths at night, and drank the contents of the bucket used at scrubbing the floor.

Szőnyi, 1982.55.

Papal message
Pope John Paul II. urged europian countries to take actual measures in the interest of gipsies. "The injustice, that was the share of wandering gipsies during centuries in Europe, must be made right by taking actual measures" – that was the message of the Head of the Church to a group of 500 gipsies arriving from France. These gipsies went on a pilgrimage to Rome, and the pope sent a message for them.
"The Chatolic Church recognizes the right of gipsies to their national identity and lifestyle, and calls upon all civilian governments to accept them, help their education, help them to get homes and jobs. The Church cares for gipsies the same way it cares for every other poor people living on the edge of society.

Amaro Drom, 1992.23.

The holocaust of the gipsies remained in the shadow of that of the jews. During world war II. there were half million gipsies slaughtered, their fate are equally tragical, as that of the jews. Gipsies were exterminated for racial reason, similarly to the jews, for the bare fact, that they were existing, that they were gipsies. According to the estimation of Dr. F. Piper of the Auschwitz Museum, about 23,000 gipsies were closed in the Auschwitz–Birkenau lager. This number seems not too high compared with the 1.1–1.3 million jews, who were deported there. Among other things, this was the reason that people ignored the liquidation of gipsies and kept silence about it. But 21,000 of the gipsies deported to Auschwitz were killed! It's true, that this number is only 2% of the overall number of victims of the lager, but the number of survivors, 2000 from the 23,000, only 2%, shows, that the rate of victims among gipsies were as high as that of the jews: more than 90%. This gives evidence, that their killers were similarly furious and brutal.

Chrostowski, 1992.5.4.

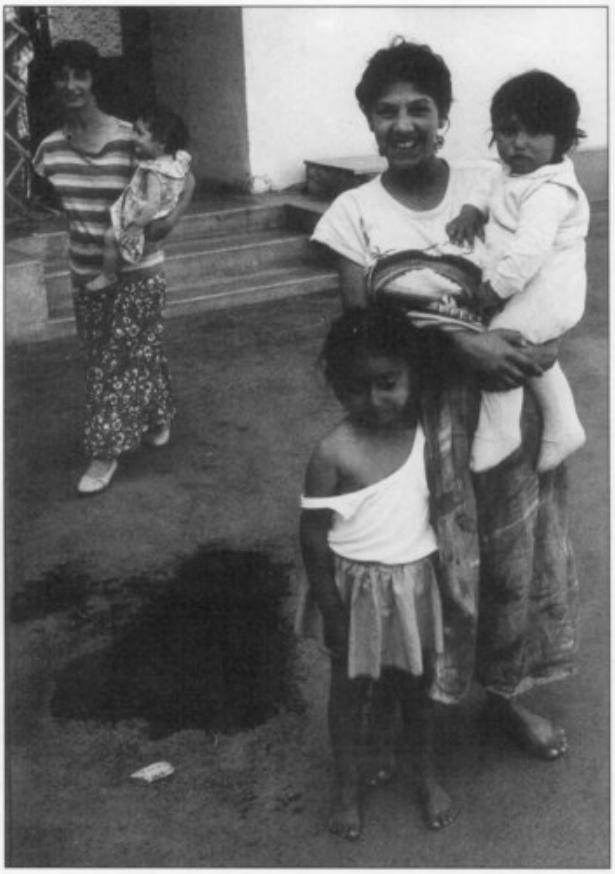

723–724. A Kelebiai vasúti állomáson tábori sátrakban éjszakázó Boszniából menekült muszlim cigányok
Kelebia, 1992. Hajtmanszki Zoltán felv.

723–724. Muslim gipsies, escaped from Bosnia, spending the night in tents at Kelebia railway-station
Kelebia, 1992. Hajtmanszki Zoltán felv.

725–727. Boszniai muszlim cigányok a békéscsabai menekülttáborban /
Bosnian Muslim gipsies in the refugee-camp of Békéscsaba
Békéscsaba, 1993. Hajtmanszki Zoltán felv.

728. Megélhetést keresők éjszakája / Night of subsistence seekers
Budapest, 1991. Rákosi Péter felv.

729. Nyugati pályaudvar, hajléktalanok / Nyugati Railway Station, homeless people
Budapest, 1991. Rákosi Péter felv.

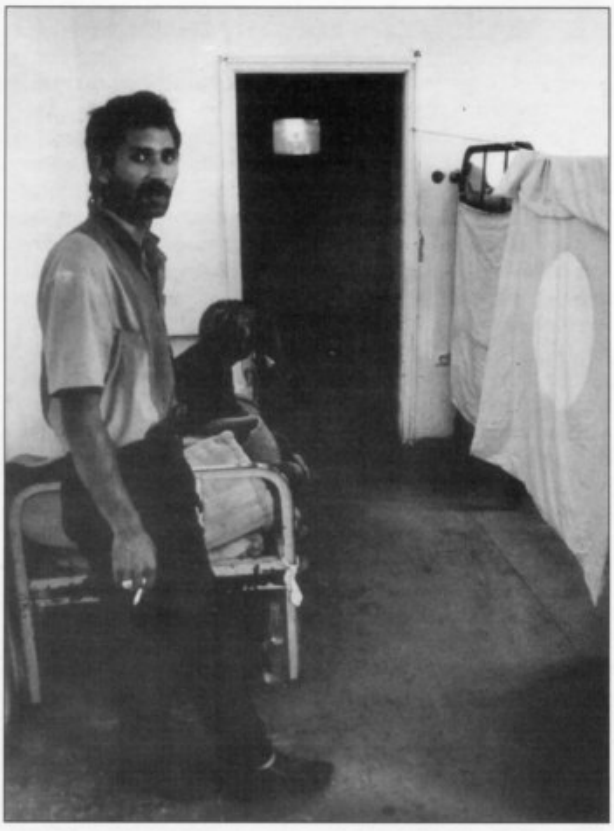

730–732. Nyugati pályaudvar, hajléktalanok / Nyugati Railway Station, homeless people

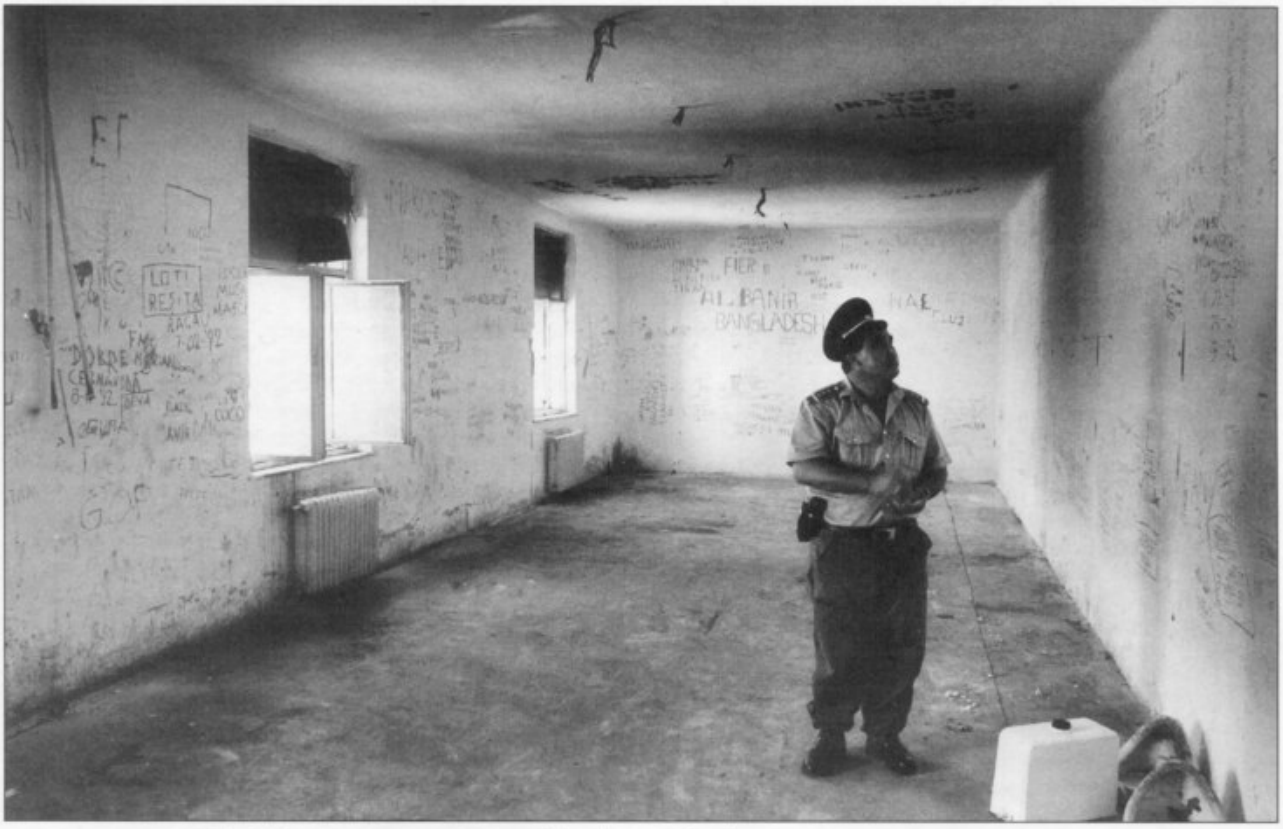
730, 732: Budapest, 1991. Rákosi Péter felv. 731: Budapest, 1990. Bozzi Vera felv.

733. Kerepestarcsai ORFK tábor / Central police station camp in Kerepestarcsa
1992. Hajtmanszki Zoltán felv.

734– 736. Kerepestarcsai ORFK tábor / Central police station camp in Kerepestarcsa
1992. Hajtmanszki Zoltán felv.

Utószó: ami túl van a képeken*

Kiket tekinthetünk cigánynak?

A cigányság meghatározásánál alapvetően négy szempontot érvényesíthetünk: 1. statisztikai, szociológiai megközelítés; 2. etnográfiai megközelítés; 3. antropológiai megközelítés; 4. etnikai önazonosság és vállalás figyelembe vétele.
Már az 1893-as országos cigányösszeírás és a következő reprezentatívnak számító 1971-es szociológiai felvétel azokat az embereket és közösségeket tekintette cigánynak, akiket a társadalom és a helyi hatalom képviselői cigánynak tartottak, vagyis az összeírók és a vizsgálat készítői az etnikai vállalástól függetlenül mindenkit cigánynak írtak össze, akit a társadalmi környezete akként ítélt meg. Ebben a megközelítésben az önmeghatározás kérdése valójában figyelmen kívül hagyott szempont volt. Azt a társadalmi tapasztalatot követte, amely az embereket és az emberi közösségeket hierarchikus osztályozási rendbe sorolta. Természetesen ez a megközelítés „tolerálja" az előítéletek és megbélyegzések társadalmi gyakorlatát és leképezi a társadalmi hierarchiákat.
Az etnográfiai megközelítés valójában kritika nélkül tudomásul veszi a társadalmi gyakorlatot, és abban a halmazban próbál rendet retemteni, amely halmazt a társadalom és a hatalom intézményei cigányként határoznak meg. A hazai ciganisztikai irodalomban Erdős Kamill osztályozási kísérletei váltak kanonizált szövegekké, jóllehet már őt megelőzően több társadalomtudós meghatározta a magyarországi cigányság számban, és társadalmi befolyásában három legjelentősebb csoportját.
Így pl.: Heizinger már megkülönbözteti egymástól és etnikai alcsoportokként tárgyalja a jobbára oláh cigányokat, az időszakosan vándorló teknővájó (beás) cigányokat és huzamosabb ideje letelepedett, elsősorban muzsikálásból vagy vályogvetésből élő magyar anyanyelvű cigányokat.
Erdős Kamill felosztásában a magyarországi cigányokat cigány anyanyelvűekre és nem cigány anyanyelvűekre osztja. A cigány anyanyelvűeknek két csoportja van, az egyik fő csoport a „Kárpáti" cigány nyelvet beszéli, alcsoportjai: Nógrád megyei; Budapest környéki és dunántúli; köszörűs és ringlispiles cigányok. Másik fő csoportjuk az „oláh" cigányok. Erdős Kamill a továbbiakban az oláh cigányokat 13 törzsre, illetve fajtára osztja, ezek egy része eredetileg foglalkozásra utalt: Lovara – lókereskedők; Colara – szőnyegkereskedők; Khelderasa – üstfoltozók; Cerhara – „sátorosok"; Masara – „halászok"; Fodozovo – kovácsok (fúrócsinálók); Romano rom – „rézművesek"; Bodoca – Fémművesek; Kherara – „alkalmi munkások" (házzal bírók); Bugara; Curara; Patrinara; Drizara. A nem cigány anyanyelvűek egyik fő csoportja a magyar anyanyelvűek, akik a kárpáti és az oláh cigányok leszármazottai, másik fő csoportja pedig a román nyelvet beszélők, akik két alcsoportra; román cigányokra és teknővájó cigányokra oszthatók fel (a teknős cigányok további 3 fajtáját határozza meg a szerző).

* E rövid tanulmány a kötetben felhasznált könyvek és írások elemzésével készült, nagy mértékben támaszkodva korábbi közleményeinkre.
Szuhay 1989; Csongor–Szuhay 1992; Szuhay 1993.

Epilogue: beyond the photos*

Who may be considered gipsies?

There are four basic guidelines to be taken into account when creating a definition of the Gipsies: 1. statistical, sociological approach; 2. ethnographic approach; 3. antropological approach; 4. identification with the ethnic group.
The nation-wide census of gipsies in 1893 and the following sociological survey in 1971 that passes for a representative survery, considered those people gipsies, who were considered gipsies by society and the representatives of local authorities, namely, census-takers and researchers included everyone in the group of gipsies, who were considered gipsies by their social surroundings, irrespective of their opinion about themselves. This approach took no notice of self-identification and followed the social experience of classifying people and human communities into hierarchical classes. Naturally, this type of approach "tolerates" the social practice of prejudices and condemnations and forms social hierarchies.
In fact, the ethnographic approach accepts social practice without criticism, and makes an attempt to sort a mass out, which mass is considered gipsy by society and its institutes of power. In our home literature regarding gipsies, Kamill Erdős's efforts to classify gipsy people became canonized texts, albeit prior to Erdős, several other scholars of social sciences already identified three main groups of gipsies in Hungary on the basis of their number and social influence. For example: Heizinger already differentaties the mostly wandering Wallachian gipsies, the periodically wandering trough-makers, and gipsies who have been settled for a long time, whose mother tongue is Hungarian, and who support themselves mainly by playing music or making adobe-bricks.
Kamill Erdős distinguishes between Romany-speaking and non-Romany-speaking gipsies. Romany-speaking gipsies are classified into two groups: one of the main groups speaks the "Carpathian" Romany language, its subdivisions are: gipsies of Nógrád-county; otskirts of Budapest and Transdanubia; knife-grinders and "carousel" gipsies.
The other main group is of Wallachian gipsies. In what follows, Kamill Erdős divides Wallachians into 13 tribes or types, some of these reflecting their original trade:
Lovara – horse-dealers; Colara – carpet traders; Kheldarasa – cauldron-menders; Cerhara – nomadic gipsies living in tents; Masara – fishermen; Fodozovo – smiths (gimletmakers); Romano rom – coppersmiths; Bodoca – metalsmiths; Kherara – "casual workers" (having a home); Bugara; Curara; Patrinara; Drizara. One of the main groups of non-Romany-speaking gipsies includes Hungarian-speaking gipsies who are the descendants of Carpathian and Wallachian gipsies; the other main group is the group of Rumanian-speaking

* This short study was based on analysis of books and writings used as bibliography to this volume, and relying considerably on our earlier statements.

Több etnográfiai és folklorisztikai munkában felismerhető az a hierarchikus szemléletmód, amely a cigányság csoportjait az etnográfiai tények hiteles és nem hiteles hordozóiként különbözteti meg. Ebben a megközelítésben a kutatás tárgyát azok a csoportok képezik, amelyek egyfelől cigány nyelvűek, másfelől hosszan megőrizve a vándorló életmódot, csak a legutóbbi időkben telepedtek meg. Így leértékelődik, illetve tárgyalásra sem méltó a rég letelepedett, (magyar anyanyelvű, vályogvető, muzsikus) cigány közösségek kulturális rendszere, például zenei hagyományaik, az ennek törzsanyagát képező népies műdal- és magyarnótakészlet, hangszeres zene.

Egy korai modell logikája alapján az ősiséget keresik, és ezt a legarchaikusabb közösségekben vélik fellelni. Meg akarják találni azt az ősképet, amelyből levezethető az egész etnikum kulturális genealógiája.

Az antropológiai kutatások a nyelvtudás, a kulturális szokásrendszer sajátosságaiból kiindulva bizonyos csoportokat cigányként definiálnak, míg másokat a társadalmi megítéléstől és az önmeghatározástól függetlenül abból kirekesztenek. Így a megértő, a társadalmat belülről szemlélő kutatások a leginkább elkülönülő, a vándorlást a legutóbbi időkig gyakorló csoportokat vizsgálják, vagyis az oláhcigányokat.

A negyedik (ön)meghatározás azért bizonytalan kiindulópont, mert a pillanatnyi társadalmi és hatalmi viszonyoknak megfelelően rendkívül nehezen tetten érhető az etnikai csoporthoz való tartozás nyílt (külső), és titkos (belső) vállalása.

Ebben a rendszerben ugyanis a társadalmi integrálódás lehetősége éppen annak deklarálását követeli meg, hogy aki magát csoportján belül cigányként határozza meg, az a társadalom és a hatalom intézményei előtt kizárólag a politikai nemzethez való tartozását hangsúlyozza. Ezt a megközelítési módot éppen a külső és belső meghatározás variabilitása bonyolítja . E szempontot tovább kuszálja az autentikusság, másrészt pedig a társadalmi hasznosság képzetének megfogalmazása. Itt ugyanis szembe kell néznünk a korábbi osztályozások figyelembevételével, a cigányságon belüli etnikai viszonyok alakulásával.

Az autentikusság szempontjának hangoztatásakor elsősorban a cigány anyanyelvű közösségek – akiket az antropológiai kutatások kizárólagosan cigányként határoznak meg – tartanak igényt a cigány etnikai meghatározásra. E megközelítésben cigánynak (romnak) a nyelven tudók, vagyis a cigányul tudók számítanak, és pl. a romungro meghatározás a cigányból magyarrá, vagy nem cigánnyá lett emberek csoportját körvonalazza. A mi és ők dichotómiájában tehát kirekesztő tendenciát tapasztalhatunk, melyben – noha elfogadják a társadalom cigány meghatározását –, ugyanakkor finom distinkciót alkalmazva, magukat elhatárolják azoktól, akik szerintük e körön kívül vannak.

A csoportközi viszonyok tökéletesen leképeződnek az endogámia merev rendszerének érvényesülésével. Ritkább ugyanis a cigányság etnikai alcsoportjai közötti házassági kapcsolat, mint bármelyik cigány és nem cigány fél közötti házasság. A társadalmi elkülönülés a telepeseken belüli térbeli elhelyezkedéssel is viszonylag jól igazolható.

A magyar anyanyelvű cigányok társadalomképében ugyancsak hierarchikus szemléletmódot rögzíthetünk. Az ő világképükben – miközben elfogadják a külső megítélés rendszerét – magukat tekintik a cigányságon belüli társadalmi hierarchia csúcsán lévőknek és, hogy presztigipsies who are divided into two subdivisions: Rumanian gipsies and trough-makers (three further types of trough-makers are identified by the author).

The hierarchic approach which differentiates one gipsy group from the other by reason of their being authentic or not genuine carriers of ethnographic facts, can be detected in several ethnographic and folklore works. In this case, the field of research are groups that are Romany-speaking and on the other hand, preserved their wandering life style for a long time and were the last to settle only recently. This way, the cultural system of Hungarian-speaking, long-settled gipsies is undervalued or is not noteworthy; such as their musical traditions with popular songs and Hungarian folk songs as basic material, and their instrumental music.

On the basis of the logic of an early model, they are searching for the ancient and think they have found it in the most archaic communities. They want to find the original source from which the cultural genealogy of the whole ethnic group could be deducted.

In comparison with the above, the antropologic method follows a calculating, positivist routine on the basis of scientific description and principle of cultural system of customs, according to which certain groups are identified gipsies, while others are excluded irrespective of their social judgement, by employing criteria of cultural systems of social groups.

The fourth form of idetification, self-identification is a doubtful starting point, since according to momentary relations of power and society, it is very difficult to reveal the nature of open outward and concealed inner identification with the ethnic group.

For in this system, the possibilities of social integration sometimes generate declaration of the very fact, that people who consider themselves gipsies within their own group, emphasize their belonging to the political nation, thus precluding the possibility of integration in the eyes of institutions of power; sometimes the effect is the opposite. This approach is complicated by the very variability of outward and inside definitions. This angle is further muddled up whit authenticity and the definition of concept or social usefulness. Here we have to take the earlier classifications and changes of ethnic relations within the group of gipsies into account.

When stressing authenticity, first of all the Romany-speaking gipsy communities claim the "ethnic gipsy" definition, those, who are considered exclusively gipsies by antropologic studies. According to this way of approach, only gipsies speaking the language, that is, Romany-speaking gipsies shall be considered gipsies (rom); and for example the definition "romungro" outlines the groups of gipsies who became Hungarians or non-gipsies. There is a tendency of exclusion regarding dichotomy of "we" and "they", where, altough the definition of "gipsies" by society is accepted, but at the same time, using fine distinction, they distance themselves from people who, according to their belief, are outside of this circle.

Relations between groups are deducted by employing the stiff system of endogamy. There are far less marital relations between different ethnic subdivisions, than between any gipsy and nongipsy parties. The social separation can be proved quite easily by their spatial location within the group of settled gipsies.

The hierarchic attitude can be detected in the ideas of Hungarian-speaking gipsies, regarding society. While

zsüket megőrizzék, számtalan jelét adják az oláh cigányoktól való elhatárolódásuknak. Miközben több ponton respektálják és talán irigylik őket, jól tudják, hogy az általuk követett társadalmi stratégia (vagyis a társadalmi intergálódás és talán asszimilálódás) megköveteli a látszólagos elhatárolódást. Értékrendjükben hosszú ideig leginkább az úri, paraszti normákat követték, és az azonosulás számtalan szimbolikus jelét fejezték ki. A leghalványabb respektus nélkül is a társadalmi hierarchia legalsóbb fokára helyezik a beás cigányokat. A beás cigányok megítélése az oláh és magyar cigányok köreiben azonos.

E kötet képeinek és szövegeinek válogatása során igyekeztünk többféle meghatározást és szempontot érvényesíteni. Abból indultunk ki ugyanis, hogy az etnikus folyamat egy társadalmi folyamat. Egyaránt fontos egy etnikum leírásánál mind a belső vállalás, mind pedig a társadalom által adott embercsoportra kijelölt és kényszerített magatartás, társadalmi viselkedés. A társadalom által kijelölt normák ugyanis visszaható hatállyal bírnak, vagyis még az előírtan negatív viselkedésformák is befolyással bírnak a társadalmi csoportokra. Magának az etnikum definíciójának nem időtlen, társadalmi szituációtól független meghatározottságát valljuk, hanem azt, hogy a társadalmi kapcsolatrendszerektől függően konkrét folyamatai és jelentései vannak egy-egy etnikumhoz való tartozásnak, melyet nem kizárólagosan az önbemondás, az önként vállalás határoz meg. A visszaható folyamat azt jelenti, hogy a kijelölt értékek és normák a valódi csoporthovatartozás vállalását jelölik ki.

Utalnunk kell ugyanakkor arra is, hogy a hazai irodalomban hosszú időn keresztül vita tárgyát képezte annak megítélése, hogy a cigányságot sajátos szociológiai csoportként, társadalmi rétegként, avagy etnikai alakzatként definiálhatjuk. A Kemény István vezette 1971-es felmérés az első koncepcióból indult ki, és a cigányságot mint a társadalom legszegényebb rétegét, alapvetően bizonyos társadalmi hiányokkal jellemezhető társadalmi csoportként írta le. Az ettől eltérő másik karakterisztikus koncepció a cigányságot olyan etnikus entitásnak tételezte, melynek kulturális sajátosságai környezetétől élesen eltérnek. E koncepció nem az objektív társadalmi hiányok számbavételét adta, hanem a cigányság mindenkori helyzetét egy önként választott magatartás eredményeként értékelte.

E két koncepció valójában egymással ellentétes viszonyban áll, melyből levezethető a cigányokkal szembeni társadalmi atitűdök két szélső formája. A szociológiai alapú elképzelés a társadalom intézményrendszerének, a hatalmi intézmények hibájaként, illetve azok következményeként írta le a cigányság helyzetét, melyben a társadalmi kiszolgáltatottság a mindenkori hatalmi, politikai viszonyok függvényeként értelmezhető.

E magyarázat szerint a marginalitás társadalmi következmény, a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzet szociológiailag örökölhető, melyben a társadalmi csoportok áldozatokká válnak. A társadalmi viszonyokban olyan hátrányos helyzettel rendelkeznek, mely bármiféle versenyhelyzetben szinten maradásukat reménytelenné teszi. A másik elképzelés szerint helyzetük alapvetően etnikus hagyományaikból következik, és mindenkori állapotuk, a társadalom egészéhez való viszonyuk önálló és szabad döntésük eredménye. Ebből a koncepcióból könnyen levezethető az önhiba elmélete, miszerint a társadalom és annak intézményei mindenkor felkínálják a társadalmi integrációhoz és beilleszkedéshez szükséaccepting the method of judging from the outside, according to their view of life, they consider themselves at the top of social hierarchy within gipsies, and in order to preserve their prestige, they give evidence of their separation from Wallachian gipsies.

While they respect and envy them in several aspects, they see it clearly, that their social strategy (that is, social integration and assimilation) requires apparent separation. For a long time, their values imitated mostly the upper-class and peasant standards and innumerable symbolic signs of identification were manifested. Compared to them, they consider trough-maker gipsies as people on the lowest level of social hierarchy, without a trace of respect. Wallachians and Hungarian-gipsies have the same opinion of trough-makers.

While selecting the photos and texts of this volume, we tried to enforce several definitions and views. We assumed, that the ethnic process is part of a social process. When describing the ethnic group, inner self-identification and behaviour, social conduct set and forced on the given group by society, are equally important.

In fact, standards set by the society have the effect of a backlash, in other words, even the preset negative standards of behaviour exercise influence over the social groups. We do not accept the determination of the definition of ethnic groups independently of social situations, but the fact, that the identification with a certain ethnic group has concrete processes and meanings depending on the system of social relations; and this is not solely determined by self-identification or voluntary identification. This process of feedback means, that preset values and standards set the identificiation with real group-affiliation.

At the same time, it have to be pointed out, that there was a long-standing debate in Hungarian literature regarding the issue, whether to consider gipsies a special sociological group, a social stratum or an ethnic formation. The survey conducted in 1971, led by István Kemény, adopted the first definition, and accordingly, described the Gipsies as the poorest stratum of society, a social group with characteristic features of social deficiencies. An other different typical conception assumed, that the Gipsies form an ethnic entity, whose special cultural features are very different of those of their neighbours. This conception didn't give an account of deficiencies but the prevailing status of gipsies was defined as a result of voluntary behaviour.

Each of these conceptions take the opposite course, thus indicating two extreme forms of social attitudes against gipsies. According to the sociology-based idea, the status of gipsies was interpreted as the fault of institutes of power, the fault of the system of authorities, or the result of those; where defencelessness can be explained as something depending on prevailing relations of power and politics.

According to this explanation, marginality is a social consequence; disadvantages and accumulated disadvantages can be sociologically inherited, where social groups become victims. They are at such a disadvantage regarding social conditions that shatters every hope to keep up their standing in any competitive position.

According to the other conception, their status follows basically from their ethnic traditions, and their status, their relations between them and the whole society are results of their independent and free decision. This

ges feltételeket, ám ezzel a cigányok képtelenek élni. E felvetés közel visz minket a társadalmi előítéletek részleges megértéséhez.

Valójában maga a társadalmi előítélet – mint szociálpszichológiai és antropológiai vizsgálati téma –, úgy értelmezhető pontosan, ha megpróbáljuk megérteni az előítéletek származásának, kialakulásának, lélektanának és kulturális tradíciójának gyökereit. Külön kell választanunk ugyanis a kulturálisan – nyilvánvalóan szocializációs és tanulási folyamatként – részünkké vált előítéleteinket a magunk által kialakított és kitalált elemektől. Előítéleteink e második szektorában ugyanis félelmeink, kishitűségünk, kisebbségi érzésünk, kudarcaink ugyanúgy motiválnak minket, mint tanult mintáink. Ebben a megközelítésben a társadalomban való mozgásunknak, a világ élésének és élhetőségének, választásainknak logikai vagy érzelmi magyarázatai korlátoznak minket, melyeket zárt rendszerré ötvözünk. A tőlünk különbözően és más logika szerint élők, akik akár könnyebben élik meg konfliktusaikat, mint mi, irritálhatnak minket. A személyiség spontaneitása, a választás szabadsága, a pillanat örömeivel való élni tudás, a szabadság látszólagos korlátlansága ugyanúgy bőszíthet minket, mint a sikeres gazdasági „sztorik", a könnyű megélhetés, a „bizniszelés" gátlástalansága. Egyaránt intoleránssá tehet minket a hozzánk képest lent és hozzánk képest fent megjelenő életminőség. E kötetbe több olyan idézetet emeltünk be, amely világosan mutatja ezt a választott szemléletmódot, míg tanult előítéleteinket ügyetlenül kompenzálva rendes embernek minősítjük a társadalmi integrálódás értékrendünkben előírt normáit követő, hozzánk hasonló embereket; ebben a megfontolásban értelmezhető „a rendes ember, pedig cigány" közismert toposza.

Érdemes egy rövid kitérőt tenni a magyar köznyelvben a cigány szó jelentéstani használatáról. Akár köz-, akár szólásmondásainkat elemezzük, a cigány szó jelentéstartalma általában negatív környezetben jelenik meg, jelentése valami rosszat, balvégzetűt, deviánst jelent. („Cigányútra ment" a félrenyelt falat, a veszekedők „ne cigánykodjanak", stb.)

Magyarországon több évszázados politikai törekvés a cigányság társadalmi integrálása, majd társadalmi asszimilációja. A politika és a közigazgatás mindig nagy hangsúlyt fektetett az eltérő értékrendszerek megsemmisítésére, a cigányság általa ítélt szélsőségeinek lefaragására, és a társadalmi konvenciókhoz való idomítására. Tanulmányunknak nem tárgya, hogy elemezze a Mária-Terézia korabeli törvények és rendelkezések cigányságra vonatkozó törekvéseit, ám érdemes utalni a 20. század első felének rendelkezéseire és szelídítési kísérleteire. A politika és a közigazgatás gyakorlata kétpólusú cigányképet használ. A valódi cigánykérdést az autonómiáját leginkább megtartó, magát egyértelműen cigányként definiáló, erős etnikus endogámiát gyakorló, zárt társadalmi alakzatban élő, értékrendjében a többségtől leginkább elütő oláh-cigányság léte jelenti. A ló és sátor birtoklása, a lóval való kereskedés, a vándorlás olyan deviáns viselkedésként értelmezhető, amely maga a bűn melegágya. Éppen ezért az oláh cigányok szabadságélményét adó vándorlását és lótartását próbálták minden eszközzel korlátozni, és feltételezett kriminalitás megoldását a cigányok letelepítésében vélték felfedezni.

Lényegében 1945-ig egymást követik az e tárgyban hozott rendeletek. Miközben a vándorló cigányokat tűzzel-vassal próbálják korlátok közé szorítani, a letelepült, elsősorban magyar anyanyelvű – a társadalmi alkalmazkoconcept offers openly the theory according to which gipsies have only themselves to blame, namely, society, and its institutions always offer conditions required by integration and assimilation, but gipsies are unable to make the best of it. This assumption helps us to partially understand our social prejudices.

Actually, a social prejudice itself – as a subject of sociopsychological studies ; can be accurately interpreted by trying to understand the roots of origin, forming, psychology and cultural traditions of prejudice.

Our prejudices acquired through culture – obviously as part of social and educational processes – are to be separated from elements shaped and invented by ourselves. In this second section of prejudices, our fears, defeatism, inferiority complexes, failures are motivating us as much as the models acquired through education. Here we are restricted by logical or emotional explanations regarding our moving in society, the possibility of living in this world and our choices, which all become parts of a closed system. Those who are different and live according to different logic, who maybe better resolve their conflicts, may irritate us. The spontaneous personality, the freedom of choice, the ability to cherish pleasures of the moment, the seemingly unrestricted freedom of life, may enrage us the same way as "stories" of economic succes, easy living and uninhibited business. Higher or lower quality of life than that of ours may equally render us intolerant. Several quotations are to be found in this volume showing this choosen way of approarch; while clumsily compensating our acquired prejudices we qualify the likes of us, who meet the standards of social integration according to our values, decent people; due to this consideration can be explained the well-known phrase "he is a honest man in spite of being gipsy".

It's worth also to touch upon the semantic usage of the word "gipsy" in standard Hungarian. Whether analysing our proverbs or idioms, the semantic content of the word "gipsy" usually appears in negative sentences, it means something wrong, ill-fated, deviant [like in "a bit of food went down the wrong way", in the Hungarian idiom it is "went down the gipsy way"; quarrelling people "shouldn't act like gipsies" etc.]

In Hungary, social integration then social assimilation of the Gipsies is a centuries-old political ambition. Politics and public administration always stressed the importance of annihilation of deviant values, of cutting away the extremities of gipsies – defined as such by representatives of power – and tried to adjust them to social conventions. It is not within the scope of this study to analyse the efforts of Maria-Theresan laws and regulations regarding gipsies, but it is worth to mention the regulations and "taming" efforts of the 20th century. Political and public administrational practice uses a bipolar gipsy-image. For them, the real gipsy-problem is manifested in the existence of Wallachian gipsies who mostly preserved their autonomy, who considerate themselves definitely gipsies, who employ strict ethnic endogamy, who are living in a closed social formation, whose values are different from those of the majority. Possession of horses and tents, dealing with horses, wandering – those are all considered deviant behaviours, and as such, the hotbed of sin itself. That's why authorities tried to restrict wandering and horse-breeding of Wallachian gipsies, both providing an experience of freedom. It seemed, that forced

dás és a lokális munkamegosztásba bekapcsolódó, etnikus identitásukat elvesztő cigányokat pozitív példaként emlegetik.
A két világháború között a letelepült, elsősorban napszámból élő, földnélküli cigányság szegénysége nem volt kirívó, hiszen az agrárproletáriátus magas aránya miatt szinte eggyé olvadtak a társadalom számottevően legszélesebb rétegével. A század első felében kiváltképp a muzsikus cigányok példáját használták előszeretettel és általánosították a nem vándorló cigányokkal szemben. Valójában egy alávetett helyzetben lévő széles társadalmi réteget és etnikumot próbáltak homogén tömbként kezelni. A cigánykérdés a 60-as évek elején fogalmazódik meg újra élesen, az 1961-es párthatározattal. Erre az időre az agrárproletáriátus nagy része "elfogyott" beolvadt az ipari munkásságba és a társadalom marginalizálódott legalsó rétegét a cigányság jelentette. A cigányság szociális helyzete a rendszer „szalonképességét" veszélyeztette. A paraszti gazdaság külső munkaerejét jelentő cigányság a parasztság likvidálásával lényegében utolsó létalapját veszítette el. A szocialista iparosítás első szakaszában még volt annyi, az egykori paraszti rétegből verbuválható ember, amely biztosította a szükséges munkaerőt. A cigányság így csak valamivel később kapcsolódhatott be a munkamegosztás ezen új formájába. Életminősége tehát kezdetben – a szocializmus dekrarált céljaival ellentétben – romlott. Helyzete – mások állapotának javulásával szemben – rosszabb lett.
Az első, majd az azt követő párthatározatok és KB állásfoglalások a cigányságot társadalmi rétegként, és nem etnikumként emlegetik. A határozatok célja egyértelműen a beilleszkedés kikényszerítése, az ennek érdekében hozott intézkedések azonban úgy próbálnak az alapvetően szociális helyzetként értelmezett rendszeren változtatni, hogy a problémák újrateremtődését idézték elő.
Kétségtelen, hogy a munkába állítással, a majdnem teljes foglalkoztatottság elérésével a cigányság nagy tömegei számára állandó és kiszámítható jövedelemforrást teremtettek, a telepek felszámolásával, a nyomornegyedeknek ítélt övezetek ledózerolásával azonban csak újabb telepek kialakulását idézték elő. Maga a CS-lakás program akaratlanul is generálta a társadalmi előítéletek erősödését, a cigányok kamatmentes hitelhez való juttatásával. Ez a hitelkonstrukció ugyanis a legalább egyéves munkaviszonyban álló cigánycsaládok számára volt fenntartva, és a helyi tanácsoknak írták elő megoldásként. A rendelkezés nagymértékben hozzájárult a „cigányság túltámogatottsága" mítoszának kialakulásához. A régi telepeket valójában – éppen a falusi körzetek lakóinak nyomására – újabb zárt, etnikailag homogén telepek váltották fel, melyek a későbbi évtizedekre jelentettek társadalmi csapdát.

A cigányság a nemzetté válás útján:

A politika és közigazgatás koncepciójával ellentétben a 70-es években részben a bontakozó cigány értelmiség, részben pedig a velük szolidáris társadalomkutatók munkássága nyomán körvonalazódott a cigányság etnikumként való meghatározása is. Ez a politikai hatalom nemtetszését váltotta ki, jóllehet a Kulturális Minisztérium már 1979-ben konszenzust próbál teremteni, ahol kezdeményezőként és problémamegoldóként tünteti fel magát. Koncepciója annyiban változik a korábbi állásponthoz képest, hogy a cigányság korábbi rétegstátuszát kulturális rétegstátusszá alakította át, és hagyományos

settling of gipsies will be the solution of presumed criminality.
Actually, there was a succession of decrees on the subject till 1945. While wandering gipsies are restricted in every possible way, settled, mostly Hungarian-speaking gipsies – who adjusted themselves to society, joined in the local division of labour and lost their ethnic identities – are mentioned repeatedly as positive examples.
Between the two world wars, the poverty of settled, landless gipsies who supported themselves as day-workers, was not striking, because due to the high rate of agricultural proletariat the considerably widest strata of society were merged. In the first half of the century, especially the example of musician gipsies was mentioned and generalized readily, in contrast to the wandering gipsies. In fact, an ethnic group and wide social stratum having an oppressed position, was homogenized. The issue of gipsies came up again in the early 60s, at the time of the party decree in 1961. By that time, large part of the agricultural proletariat already disappeared and gipsies were the lowest stratum of society, who drifted towards the margin of society. The social status of gipsies actually endangered the system's "presentability". Gipsies provided outside labour force for peasant farms, thus with the liquidation of peasantry, gipsies lost their last financial basis. In the first phase of socialist industrialization, there were still enough members of former peasant stratum left to provide the required quantity of labour. As a result, gipsies were allowed to join in this new form of division of labour only later. In the first period, their living conditions became worse, in contrast with declared goals of socialism. Their status became worse in contrast with the iprovement of the position of others.
The first and the folowing party decrees and CC (Central Commitee) statements referred to the Gipsies as a social stratum not an ethnic group. The aim of these decrees was undoubtedly forced integration of gipsies, but the measures taken for the sake of this cause tried to change the system defined as basically a social situation in such a way, that reproduction of problemes were generated.
It is unquestionable that by forcing them to get jobs, by achieving almost total employment, large numbers of gipsies were provided with continuous and calculable source of income, but at the same time the liquidated colonies and living quarters declared slums that were pulled down with bulldozers, were replaced only with new colonies. The CS-home program itself generated spreading of social prejudices by granting interest-free loans to gipsies. This type of loan-construction was preserved for gipsies with at least one-year employment and was offered to local councils as a solution.
This decree considerably contributed to the formation of the myth of over-assisting the Gipsies. Under the pressure of inhabitants of villages, old colonies were replaced with new, closed, from ethnological point of view homogenous colonies, which served as traps in the next decades.

Gipsies on the way to become a nation:

In contrast with the conception of politics and public administration in the 70s, the appearing gipsy intelligentsia and researchers of social history showing solidarity with them, outlined the definition of gipsies as

kulturális (folklór) művészeti tevékenység támogatásával próbálta a politikai feszültségeket kezelni. E törekvéseknek méltó folytatója a 80-as évek közepén a Hazafias Népfront, mely a cigányság önszerveződését „szervezve" kísérli meg elejét venni az etnikai konfrontációnak. A 80-as évek végétől a valóban alulról szerveződő politikai és kulturális mozgalmak tömeges megjelenésének lehetünk tanúi.

Ez az időszak nagyjából az etnikai identitás megfogalmazásának és felerősödésének időszaka. A cigányság lassan megpróbálja magát etnikumként, illetve nemzetiségként meghatározni. Ebben élen jár az artikulálódó, számban is növekvő cigány értelmiség, amely egyre inkább vállalkozik a cigány kultúra szintetizálására, értékének összefoglalására.

A cigánycsoportok korábban laza törzsszövetségekként, majd lokális egységekként működtek, nem beszélhettünk egységes etnikus kultúráról, hanem az egyes körzetek regionális cigánykultúrájáról. Nem osztálykultúraként vagy nemzetiségi kultúraként létezett, hanem egy feudális típusú, marginális kultúraként, melynek az adott régión belül etnikus színezete volt. Viszont sem „kézikönyben", sem „folklorisztikai szöveggyűjteményben", sem a közös tudatban nem volt tetten érhető nyoma.

Néhány folklorista és etnográfus arra törekszik, hogy kimondva-kimondatlanul megteremste az etnikai identitáshoz szükséges kiindulópontot: a cigány bibliát, mitológiát. Valójában erre a mintára keletkezett a legtöbb nemzetté szervezett etnikum közös tudásrendszere is. Hisz a nemzetté válás egyik sarkpontja a népi kultúra hivatalos elismertetése volt; a népi kultúrának a nemzeti kultúrába való beépítése mintegy a nemzeti önismeret, a nemzeti történelem tudásáról szóló alapfeltétel. Ebben a rendszerben a népi tudás egyfelől osztály- vagy rendi alapú (az írásbeliséggel nem rendelkező, alávetett osztályok kultúrája), másfelől pedig regionális alapú tudás, amelyikben az etnikai hovatartozás csak másodlagos. Ebben az értelemben a magyar folklór mesterséges képződmény, ideológikus tudás, végsősoron szándék eredménye. Ennek a logikai műveletnek fontos eleme az a kiinduló tétel, hogy az egy nyelven beszélő, azonos etnikumhoz tartozó embereknek egykor volt közös kulturális rendszerük, folklór tudásuk, például népköltészetük, azon belül eposzuk vagy mitológiájuk. Léteznek olyan archaikus helyi közösségek, amelyek őrzik ezt az ősi soron volt tudást, és az őstudások immár a folkloristák közreműködésével egységes rendszerré állíthatók össze.

Ebben a szellemben tevékenykedett és gyűjtött számos – elsősorban cigány anyanyelvű – folklórszöveget Bari Károly. A gyűjtés tényénél talán fontosabbak a közreadás tartalmi és formai jegyei. E tekintetben Bari Károlyt talán Benedek Elek és Illyés Gyula szellemi hagyományai örökösének, folytatójának tarthatjuk, amennyiben könyvei anyagát igyekezett úgy válogatni, „hogy hű képet adjon a cigány folklór sokszínűségéről és gazdagságáról", a fordítás során igyekezett egységes stílust kialakítani, „megőrizve az adatközlők másságának és eltérő előadásmódjának jegyeit". Adaptációinak „nem volt célja a szó szerinti hűség, csupán a tartalmi azonosulás, melynek kifejezésére az oláh cigányok által beszélt archaikus magyar nyelvi fordulatokat is felhasználta.

Az 1990-es években a nemzetiségi törvény előkészítésének szakasza láthatóvá tette a cigányság nemzetiségként, illetve etnikumként való meghatározásának dilemmáját. A nemzetiségi státusznak deklaráltan jóval több jogot és költségvetési támogatást biztosít a mindenkori kormány,

an ethnic group. This move evoked the disapproval of political power, although the Ministry of Culture tried to achieve a consensus already in 1979. where it set up as initiator and problem-solver. Its conception was only different from earlier statements in that the former stratum-status of gipsies was transformed into status of a cultural stratum, and the ministry tried to manage political tensions by backing up traditional cultural (folklore) art activities.

Worthly sequel to these efforts was the Patriotic People's Front in the middle of the 80s, which attempted to avoid ethnic confrontation by "organizing" the self-organization of gipsies. Since the last years of the 80s, large-scale appearence of political and cultural movements that were organized really from below, can be observed. This period roughly covers the period of definition and consolidation of ethnic identity. As a result of this period, the Gipsies slowly made an attempt to identify themselves as an ethnic group or a minority, led by the more and more articulate gipsy intelligentsia, in increased number, who undertook more and more willingly the work of synthetization of gipsy culture.

Gipsy groups acted earlier as loose tribal league, or loose local units, there was no such thing as united ethnic gipsy culture, only regional gipsy cultures of certain districts. This didn't exist as class-culture or culture of a minority, but as a feudaltype rural culture, which had ethnic features within the given region. Then again, the impressions of this culture were impossible to be traced in "reference books" or in "folklore anthologies".

A few folklore researchers and ethnographers directly or indirectly attempt to shape the starting point of ethnich identity: the gipsy Bible and mythology. In fact, this model was the base of other ethnic groups' system of knowledge, who were organized to be a nation much earlier. For one of the turning points of becoming a nation was the official recognition of folk-culture, its building in the national culture is actually a basic condition regarding national self-knowledge and knowledge of national history. In this system the knowledge of people is class- or stratum-based (the culture of oppressed, illiteral classes), on the other hand, it is only a region-based knowledge, where ethnic identity is only of minor importance. In this respect, Hungarian folklore is an artificial formation, ideological knowledge, after all, a result of intention. Important element of this logic is the starting proposition, that people speaking the same language and belonging to the same ethnic group had common cultural system, folkrole knowledge, for example folk-poetry, within that epics or mythology. There are archaic communities, who preserved this archaic knowledge, and the archaic knowledge can be transformed into an integral whole by the help of folklore artists.

According to this attitude acted Károly Bari when gathered many folklore texts mostly in Romany-language. The features of the publications regarding content and form were possibly of greater importance than the fact of gathering itself. In this respect, perharps Károly Bari may be considered inheritor and successor of spiritual traditions of Elek Benedek and Gyula Illyés, in so far as he tried to select materials for his books in a way to achieve the following: "to show a close image of the varicoloured and rich gipsy folklore"; to achieve a consistent style during translation; "to preserve the different features and unusual way of presentation of informants". His adaptations were not meant to translate

míg az etnikum számára biztosított jogosítványok jóval korlátozottabbak. A cigányság kulturális és politikai szervezetei igazán a mai napig nem jutottak egységre abban a kérdésben, hogy a törvénytervezet által előirányzott státusz közül melyiket választják. A belső, közösségnek szóló önmeghatározás általában nehezen egyeztethető össze a vállalható és a külső környezetnek szóló önmeghatározással. Ez a kérdés valójában az „integráció, vagy szegregáció" problémakörét vetíti elő. A politikai törekvések talán legmarkánsabb – többek által legszélsőségesebbnek ítélt álláspontja az, hogy a cigányság a politikai nemzet része, nemzetalkotó tényező és mint ilyen, teljes mértékben jogot formálhat arra, hogy kultúráját a maga önállóságában, mint a nemzeti kultúra részét oktassák és tartsák számon. Ez lényegében azt jelenti, hogy akár a cigány folklórnak, akár a cigányok magasművészetének a nemzet emlékezetének és tananyagának a részét kell képeznie, és nem elegendő a kulturális teljesítmények megmerevített, rezervátumba zárt interpretálása. Másképpen szólva Choli Daróczi József, vagy Péli Tamás nélkül nem oktatható magyar költészet vagy festészet.

A cigányság kulturális és politikai egységesülését nagyban gátolja az a tény, hogy a cigányság valójában három etnikus alcsoportra oszlik, melyek között a vezető szerepért folyó küzdelem a mai napig bizonytalan kimenetelű. Az etnikus alcsoportok egyenként, egyfajta vezető szerepre törekednek saját kulturális dialektusuk normaként való feltételezésével. A kulturális és politikai egységesülést leginkább a cigánycsoportok közötti önmeghatározás különbözősége és a vezető szerepért való küzdelem határozza meg. A már említett két szélső ponton, a cigány anyanyelvű oláh cigányok kulturális rendszerét, és a nyelvileg asszimilálódott, ugyanakkor kulturális rendszerét megőrzött magyar cigányok kultúráját tekinthetjük.

Az oláh cigányok kulturális gyakorlata jóval több önálló és környezetétől független elemet tartalmaz, míg a magyar anyanyelvű cigányok kulturális rendszere több ponton az egykori magyarországi paraszti kultúra nyomait őrzi. Végül is mindkét kulturális rendszer többségi társadalomhoz való viszonya különálló jegyeket mutat, elsősorban a történeti kötődésükben való különbözőséget említjük meg.. Konkrét példával illusztrálva elgondolásunkat: a magyar anyanyelvű cigányok a kulturális azonosulás szimbolikus jegyeit használják, míg az oláh-cigányság szimbolikus különállásának kifejezése az archaikus létforma kulturális normaként való tételezése.

A cigányság történetszociológiai ismérvei:

Az 1893-as cigányösszeírást ismertető elemzésében Hermann Antal azt bizonyítja, hogy a cigány népesség alapvetően alkalmazkodik környezetének uralkodó etnikumához. A statisztikai anyagban ezt többek között a vallási, nyelvi, illetve etnikai megoszlással igazolja. A felvétel időpontjában a népesség több mint fele már egyáltalán nem tudott cigányul. A más anyanyelvűek közül több mint 104 ezren a magyart, több mint 67 ezren a románt és közel 10 ezren a szlovák nyelvet nevezték meg anyanyelvüknek. E megoszlás a térkép szerint is szépen követi az uralkodó nemzetiségek arányát. A vallást tekintve is hasonló arányokat tapasztaltunk, például ahol a népesség többsége katolikus, ott ezt a vallást, ahol református, ott azt veszik fel a cigányok. A nyelvi és vallási megfeleltetés jobbára a görög-keleti és a görög-katoli-

word for word, only to idenfity with the message, the presentation of which used also the archaic Hungarian phrases present in the language of Wallachian gipsies.

In the 1990s, the preparatory stage of the Act on Ethnic Minorities showed clearly the dilemma of whether defining gipsies as a minority or an ethnic group. Prevailing governments provide openly much more rights and subsidies for minorities, while ethnic groups have more limited rights. Cultural and political organizations of gipsies couldn't really agree till this days, which status to choose from those offered by the draft of the new law. The inner self-identification that is for the community is generally hard to square with the self-identification that is for the outside surroundings and can be taken on. This question is a forecast of problems of integration or segregation.

The sharpest feature of political efforts declared by many as the most extreme statement is that the Gipsies are part of the political nation, they are a nation-forming factor and as such, have full right to have their culture recognised and tought independently as part of the national culture.

Basically it means that the gipsy folklore or the high-art of gipsies must become a part of the national recollection and syllabus and the ossified reserve-like interpretation of cultural accomplishments is not enough. In other words, Hungarian poetry or painting shouldn't be taught without mentioning József Choli Daróczi or Tamás Péli.

Cultural and political union of the Gipsies is considerably hindered by the fact, that the Gipsies are actually divided into three ethnic subdivisions, where the fight for leadership is still doubtful. Each of these subdivisions attempt to acquire leadership by declaring their own cultural dialects standard.

The cultural and political union is mostly determined by the difference in self-identification of the various groups and by the fight for leadership. The cultural system of Romany-speaking Wallachian gipsies or the Hungarian gipsies who preserved their culture but assimilated regarding their language can be considered the two marginal points.

The cultural practice of Wallachian gipsies have much more individual elements not depending on their surroundings, while the cultural system of Hungarian-speaking gipsies preserves some of the traces of the former Hungarian peasant culture. After all, though the relation of both cultural system to the majority shows independent features, but their differences in historical attachment can be mentioned. Here is a concrete example to illustrate the above: Hungarian-speaking gipsies use the symbolic signs of cultural identification, while Wallachians are symbolically independent thus declaring the archaic life style and cultural practice as standard.

Criteria of historical sociology of the Gipsies:

In his analysis of the 1893 census of gipsies, Antal Hermann proves that inhabitants of gipsy origin basically adjust themselves to the prevailing ethnic group in their surroundings. Among other things, it is proved by the distribution of religion and language in the statistical documentation. By the time of the census, already more than half of the population could not speak the Romany-language. From among gipsies who spoke

kus vallás esetében tér el. A Tisza–Maros szögében és Erdélyben a cigány anyanyelvűek elsősorban e két vallást követik, a görög-katolikusok több mint 55 ezren és a görög-keletiek több mint 73 ezren vannak, vagyis együttes számuk jóval meghaladja a román anyanyelvűek számát.
Az I. világháborút követően az államhatárok megváltoztatása alapvetően átrendezte a magyarországi cigányok összetételét, arányát. Egyrészt a peremterületeken uralkodó etnikumok nyelvét beszélő és vallását követő cigányok átkerülnek az utódállamokhoz. A cigányul beszélők jelentős része is a peremterületeken élt, így az új államhatárok között az ő arányuk is erősen lecsökkent. Másrészt a nyelvi csoportok arányának változását a két világháború között a cigány nyelv fokozatos elvesztése is eredményezte. A következő mérvadó felvételkor, 1971-ben a Kemény István vezette cigánykutatás adatai szerint Magyarországon 320 ezer cigány élt, közülük magyar anyanyelvű 71 százalék, cigány anyanyelvű 21,2 százalék, román anyanyelvű 7,6 százalék, egyéb anyanyelvű 0,2 százalék.
Az 1893-as összeírás szerint Magyarország cigány népessége elsősorban falusi lakos, és a munkamegosztásban elfoglalt szerepe alapvetően a mezőgazdasághoz, a paraszti népességhez köti. Az összeírás a cigányokat a letelepedettség és a vándorlás szélső pontjai között három csoportba sorolja. Legnépesebb csoportjuk az állandóan letelepedett cigányok, akik az országban több mint 243 ezren voltak. A második csoportba a huzamosabban egyhelyben tartózkodó cigányokat sorolták, akik több mint 20 ezren voltak. A harmadik csoportba tartozó vándorcigányok létszáma nem érte el a 9 ezer főt. (Az 1893-as cigány összeírás nem terjedt ki Budapest területére.) Ugyancsak tanulságos a lakásviszonyokat taglaló összegzés, melyből kiderül, hogy a népesség döntő többsége házban lakik, több mint 168 ezren, putriban vagy kunyhóban közel 91 ezer, föld alatti odúban közel 4 és fél ezer, míg sátorban csak megközelítőleg 9 ezer ember él. Nyilvánvaló, hogy ebben az időben még élő, ám a cigányokra már nem jellemző vándorló életforma ragadta meg leginkább a fényképészek figyelmét, és nem az életmódjában az uralkodó népességhez közeledő, ám attól függőségben lévő letelepedett cigányok.
Az összeírás putrinak az egyosztatú épületet tekintette és háznak vette a legalább két helyiséggel rendelkező épületet. A köznyelv és a felvételek készítői, valamint leltározói azonban válogatás nélkül szinte minden építményt putrinak neveztek. Az állandóan letelepedett cigányok rendszerint a település szélén, vagy a településtől távolabb eső zárt, telepszerű egységben éltek. A területet, ahol megtelepedtek, a község – vagy még korábban – a földesúr, saját területén jelölte ki, hozta létre. A telepek egy része a falu szélén emelkedik, a házhelyeket a községi legelőből hasították ki, vagy a vályogvető gödrök szélén emeltek épületeket. A földesúr pusztáján, erdejében jelölt ki területet a cigányok megtelepedésére. Elvétve volt csak példa arra, hogy a cigányok az uralkodó népesség közé, a település központi vagy frekventáltabb helyére elszigetelten kerüljenek. Ez az elzártság a cigányok hátrányos helyzetét és szűk lehetőségeit tovább konzerválta. Földtulajdonnal, illetve kerttel ritkán bírtak, tehát a paraszti társadalomba való integrálódás erősen korlátozott volt.
Itt kell szólni a cigányok legfőbb megélhetési formáiról és foglalkozásairól. A cigány népesség többsége már az 1893-as összeírás szerint is alapvetően napszámos munkából tartotta el magát. A közel 173 ezer 15 év feletti em-

another language, there were more than 104 thousand who claimed Hungarian, more than 67 thousand who claimed Rumanian and almost 10 thousand who claimed Slovak their mother-tongue. This distribution of languages follows the rate of minorities also according to the map. There are similar rates to be observed also regarding religion, for example, where most people are Catholics, gipsies are also Catholics, where most people are Calvinists, gipsies are Calvinists too. The correspondence regarding language and relation is different in case of the Greek Orthodox Church and the Greek Catholic Church. In the corner of Tisza–Maros and in Transsylvania, Romany-speaking gipsies are basically of these two religions, there are more than 55 thousand Greek Catholics and more than 73 thousand Orthodoxes, thus their number are much larger than the number of Rumanian-speaking gipsies.
The changes in borders after world war I. changed the composition and rate of gipsies in Hungary. Gipsies who spoke the language and followed the religion of prevailing ethnic groups in marginal areas, became citizens of new states. Large parts of Romany-speaking gipsies were living in marginal areas, thus between the new borderlines, also their rate was drastically decreased. On the other hand, the changes in rates of language groups were partly the result of the fact, that gipsies gradually forgot the Romany-language. At the time of the next competent census in 1971, led by István Kemény, according to documents, there were 320 thousand gipsies living in Hungary, 71% Hungarian-speaking, 21.2% Romany-speaking, 7.6% Rumanian-speaking, 0.2% speaking other languages.
According to the 1893 census, the gipsy population of Hungary are living mostly in the country and its role in the division of labour binds them to agriculture and peasantry. The census differentiates three groups of gipsies between the two extreme of settling and wandering. The largest group is of permanently settled gipsies, whose total number amounts to more than 243 thousand in the country. The second group contained gipsies who are living in the same place for a prolonged time, there were more than 20 thousand of them. Wandering gipsies of the third group didn't amount to 9 thousand. (The 1893 census was not extended to Budapest.) It is equally useful to study the summary on living conditions, as it states, that most part of the population lives in houses, more than 168 thousand; close to 91 thousand live in hovels and shacks; 4 and a half thousand live in holes dug in the ground; while only approx. 9 thousand people live in tents. It is obvious, that the still existing but already not typical wandering life style attracted photographers most, and not settled gipsies dependent on prevailing majority and approaching it.
According to the census, buildings having only one room were considered shacks, while building having at least two premises were considered houses. However, the standard language, photographers and inventory-makers considered every building a shack, indiscriminately. Permanently settled gipsies were living at the edge of villages, or in closed colony-like communities in a certain distance from villages. The place for their colonies were designated by the village – or still earlier by the landlords – on their own territories. Some of the colonies were built at the edge of the village, lots of the houses were cut off from the pasture of the village, or

ber több mint 1/3-ának alapvető megélhetését a napszámos munka adja. E munkát a mezőgazdaság, ilyenformán a paraszti üzem és az uradalmak munkaerő-szükséglete határozza meg. E megélhetési forma tehát nem tekinthető állandónak és folyamatosnak, nem jelent a keresők számára biztos jövedelemforrást, hanem a mezőgazdasági évnek és a konjunktúrának függvénye. Az összeírások szerint önálló földművesnek csak 2200 embert írtak össze, nekik tehát esélyük volt az önálló egzisztencia fenntartására. Iparűző népességül több mint 50 ezer embert jelölnek meg a források. Ezek egy része a hagyományosnak nevezett ágazatokban dolgozott, illetve hagyományos mesterséget űzött. A fémiparban több mint 16 ezren keresték kenyerüket, legtöbben kovácsok, közel 13 ezren, üstkészítők és üstfoltozók több mint 2 ezren és szegkovácsok több mint másfél ezren. A fémiparba sorolhatók még a bádogosok, csengő- és fúrókészítők, kolompárok, rézművesek, lakatosok. A kovácsok elsősorban a Duna bal partján és a Tisza jobb partján voltak találhatóak. Hagyományos mesterségűnek számít – a jobb híján építőiparinak nevezhető foglalkozásokban – a közel 17 és fél ezer tapasztó és sármunkás, vályogvető, tégla- és cserépégető, kőműves. E foglalkozások elsősorban a Tisza bal és jobb partján voltak jellemzőek. Famunkával több mint 6 ezren foglalkoztak, legtöbben, közel 3 ezren teknőcsinálók és közel 2 ezren fakanálcsinálók. Ide sorolhatók még az orsókészítők, rostások, favágók is. A famunkások elsősorban a Duna jobb partján, főként Somogy és Baranya területén dolgoztak. A nők közül több mint 3 és fél ezren foglalkoztak kézimunkával, fonás-szövéssel és csipkekötéssel. A közel 6 és fél ezer, az egykori paraszti háziiparból átvállalt mesterséget űzők nagy része is nő volt. Így seprűkészítéssel, gyékény- és kosárfonással, madzagkészítéssel, kötélveréssel, kasornyaszövéssel, kefe- és meszelőkötéssel foglalkoztak. Egyéb iparokban közel 2 és fél ezren tevékenykedtek, közülük legtöbben lábbelit készítettek, illetve reparáltak.

Az összeírások közel 17 ezer zenészről tudnak, ők elsősorban a Duna jobb partján és a Duna–Tisza közén éltek. Szolgáltató mesterségük azokon a területeken virágzott, ahol a paraszti népesség tehetősebb volt, az országos átlagnál előbbre járt a polgárosulási folyamatban. A fentebb felsorolt iparosok és muzsikusok léte egyaránt szorosan kötődik a paraszti népesség szükségleteihez, és mindkét alapesetre elmondható, hogy konzerválja a függőségi viszonyt és nehezen teremt lehetőséget az önálló egzisztencia fenntartására. Természetesen azok a cigányok, akik az összeírás során teknővájónak, vályogvetőnek vagy zenésznek határozták meg magukat, szintén megjelentek a helyi társadalom munkaerőpiacán, és főleg bérmunka jellegű napszámos munkát végeztek, mert mesterségük önállóan nem biztosította maguk és családjuk megélhetését. Különösen a két világháború közötti időben tűnnek el az önálló megélhetési formák, és kapcsolódik hozzájuk számtalan kiegészítő és kisegítő kereseti forrás. Így tehát számos olyan megoldást említhetünk, amelyekre az 1893-as összeírás nem derített fényt, mint pl. gyógynövények, gombák, erdei gyümölcsök gyűjtögetése, kagylószedés, csigagyűjtés.

Jelentős még a kereskedelemmel foglalkozó népesség száma is. A közel 4 és fél ezer ember közül több mint 1800-an foglalkoztak valamilyen iparcikkel való kereskedéssel és házalással, több mint 1600-an pedig ló- illetve sertéskupeckedéssel. Az összeírás 18 ezer háztartásbelit

their houses were put up at the edge of the holes in the ground where sun-dried adobe bricks were made. Landlords designated sites for the gipsies in their puszta (plains) or forests. It was rare that gipsies settled amid the prevailing ethnic groups, in the central or densely populated areas of villages. This separation further preserved the handicap and limited possibilities of gipsies. It was rare for a gipsy to own a land or garden, thus the possibility to integrate in the peasant society was considerably limited.

This is the place to mention the main sources of income and the trades of gipsies. Most part of the inhabitants of gipsy origin were supporting themselves as day-workers according to the 1893 census. The main income of more than 173 thousand people over 15 was provided by day-work. This source of income was basically determined by the labour-demand of agriculture, that is, the peasant farms and estates. The means of subsistence were not to be considered constant and continuous, it didn't provided a calculable source of income, because it was dependent on the given agricultural year and on prosperity. According to the census, there were only 2200 agricultural workers, these people had some chance to keep up an independent existence. There were more than 50 thousand craftsmen listed by the census. Some of these worked in the so-called traditional trades, or pursued a traditional profession. There were more than 16 thousand gipsies working in the metal industry, almost 13 thousand smiths, more than 2 thousand cauldron-makers and cauldron-menders, and more than one and half thousand nail-smiths. Tinsmitsh, bell- and gimletmakers, those who made pots of tin plates, coppersmiths and locksmitsh can also be ranked among metal-workers. Smiths worked mostly on the left side of Danube and on the right side of Tisza rivers. Other tradidional trades were called construction works for lack of something better; there were almost 17.5 thousand workers, who plastered, worked with mud, made adobe bricks, baked bricks and tiles, worked as bricklayers. These jobs were typical of the left and right side of Tisza river. More than 6 thousand gipsies worked with wood, most of them (almost 3 thousand) made troughs, almost 2 thousand of them made wooden spoons. Bobbin makers, shieve-makers, lumbermen also belonged to this group. People working with wood were living first of all on the right side of Danube, especially in Somogy and Baranya counties. More than 3.5 thousand of women did needlework, spinned and weaved, made lace-work. Most part of the 6.5 thousand people engaged in trades of the former peasant handicrafts were also women. Their specialty were: making brooms, weaving mats and baskets, making strings and ropes, weaving hand-baskets with handles, making brush and lime brushes. Close to 2.5 thousand gipsies were engaged in other trades, mostly making or repairing shoes.

The census counted almost 17 thousand musicians living mainly on the right side of the Danube and between the Danube and the Tisza. Their service activity was especially prosperious in areas, where peasant were comparatively well-to-do and were ahead of the average in the process of civilization.

The existence of the above craftsmen and musicians are equally depending on the demand of peasantry, and in both cases, dependency is preserved and there are not many possibilities to maintain an independent exis-

említ és több mint 13 ezer 15 év feletti foglalkozás nélküli személyt. Közülük közel 7 ezren koldulással, több mint ezren jövendőmondással és kártyavetéssel tartják el magukat, míg a hozzátartozók által eltartottak száma 1700 fölötti.

A közlekedésben, a bányászatban és a nagyiparban dolgozók ebben az időben szinte alig vannak. Azonban a két háború között, és különösen az 1940-es évek végétől az úgynevezett szocialista iparosítás keretében cigányemberek tömegei vállalnak munkát az iparban. Ez az időszak az, amikor teljesen felbomlik a korábbi, békésnek tűnő, de már akkor sem konfliktusmentes társadalmi munkamegosztás és együttélés, és alakulnak át a cigány helyi közösségek. E folyamattal párhuzamosan zajlik a cigány népesség tömeges városba áramlása, ami ha lehet, még a korábbi állapotoknál is rosszabb feltételeket teremt (közösségek felbomlása, még rosszabb lakáskörülmények, a tartást adó hagyományos foglalkozások elvesztése).

A II. világháború után, a kollektivizálást követő években a cigányság kiszorul a mezőgazdaságból és mint szakképzetlen ipari bérmunkás integrálható a társadalomba. Különösen a 60-as évektől tapasztalhatjuk tömeges munkába állásukat, elsősorban olyan szakmák kisegítő tevékenységeként, amelyekben erős munkaerőhiány mutatkozott. Így pl. az út- és építőipari kisegítő segédmunkásai, vagy a bányászat szakképzetlen előmunkásai javarészt a cigány munkavállalókból kerültek ki. Az ipari körzetek országon belüli egyenetlen eloszlása és a cigányok térbeli elhelyezkedése nem fedte le egymást, így nagymértékű ingázás alakult ki. A keleti régióban élő cigányság jelentős többsége pl. munkaszálláson töltötte élete nagy részét, tavol családjától és lakóhelyétől. A 70-es évekre már azt mondhatjuk, hogy a munkaképes korú cigány férfi lakosság jelentős része elhelyezkedett, megközelítőleg elérve a teljes foglalkoztatottságot. Ebben az időszakban megfigyelhetjük a térbeli átrendeződés folyamatát is. Elsősorban a már korábbi ipari körzetek és azok fejlesztésére kijelölt területekre indul jól látható népvándorlás. A stabil munkahellyel rendelkező és hosszú ideig munkásszálláson lakó férfiak maguk után hozzák családjukat azokra a területekre, ahol vagy olcsó lakáshoz juthatnak, vagy kedvezményes építési feltételeket harcolnak ki. A borsodi szénmedencék bányászkolóniái, így pl. az egzisztenciateremtés és stabilitás biztos terepét jelentették. Megfigyelhetjük az ipari városba áramlás folyamatát olyan városokban, mint pl. Ózd, Miskolc, Salgótarján. A cigány segédmunkások élethelyzetében jóval nagyobb változást jelentett a stabil munkahely, mint a nem cigányok esetében. Hankiss kutatásaiból ismerhetjük a cigány segédmunkások értékválasztásának és attitűdjeinek természetét. A korábbi iparűzők közül lényegében csak a szegkovácsok szűk csoportja vállalhatott olyan munkát, amiben már előismeretei voltak. A cigány munkavállalók döntő többségének a megélhetés és foglalkoztatás teljesen új terepét kellett keresnie.

A teljes foglalkoztatottság idillinek látszó helyzete a 80-as évek közepétől kezd megrendülni. Az irracionális iparszerkezet, a túlfoglalkoztatottság és általában a rendszer gazdasági válsága a gazdaság szerkezetének több pontján a racionalizálást indította el. Az elbocsátott szakképzetlen segédmunkások és betanított munkások között elsősorban a cigány származásúakat látjuk. Közülük is különösen az ingázók, munkásszálláson lakók kerültek utcára. Most bosszulta meg magát az a korábbi stratégia, mely fenntartotta a mindenkori olcsó és szaktence. Naturally, those who were counted as trough-makers, adobe makers or musicians, also appeared on the labour-market of the local society, for their trade itself wasn't enough to support them and their families. Especially in the era between the two wars were clear forms of subsistence disappearing, and there were innumerable auxiliary and supplementary sources of income invented. Thus we can mention several solutions, which were not revealed by the 1893 census, e.g. gathering herbs, mushrooms, wild fruits, shells and snails.

Large number of population was engaged in business. More than 1800 persons from among almost 4.5 thousand people traded in some kind of consumer goods and peddling, more than 1600 persons were horse- or pig-dealers. There were 18 thousand housewives and more than 13 thousand unemployed people over the age of 15 were listed in the census. Almost 7 thousand of these people supported themselves by begging, more than 1 thousand by fortune-telling, while the number of dependents were over 1700.

At this time, there were only a few gipsies working in transportation, mining and large-scale industry. But between the two world wars, and especially since the last years of the 1940s, masses of gipsy men got jobs due to the so-called socialist indrustrialization. This is the period, when the former, seemingly peaceful but not conflict-free social division of labour and coexistence totally disintegrated and local gipsy communities were changed. This is also the time when large masses of gipsies moved to towns, which was realized under conditions worse than ever (disintegration of communities, worse living conditions, losing traditional trades that meant security).

After world war II., in the years following collectivization, gipsies were pushed out of agriculture and could be integrated into society as unskilled industrial wage labourers. Especially large masses got jobs since the 60s, mostly in trades requiring lots of unskilled work. E.g. unskilled workers of road- and construction industry, or unskilled foremen of mining industry were mostly gipsies. The sites of industrial districts within the country were not covered by the spatial location of gipsies, thus commuting was the answer. Most part of gipsies living in the eastern regions of the country spent most of their lives in workers' lodgings, far away from family and home. It can be stated, that by the 70s, considerable part of abled gipsy men got permanent jobs. Total enployment was almost achieved. At the same time, this is the period of spatial rearrangement. A definite migration started towards earlier industrial districts and the sites of their planned expansion. Men having permanent jobs and having lived in worker's lodgings for a long time, take along their families especially to places where they can get homes at low prices or favourable building conditions can be secured. E.g. the colonies of miners in Borsod county provided possibility for creating existence and stability. The process of rushing to industrial cities can be observed in case of such cities as Ózd, Miskolc, Salgótarján. Permanent jobs meant much more changes in lives of gipsy unskilled workers than in lives of non-gipsy workers of the same type. The nature of choosen values and attitudes of unskilled gipsy workers is shown in the works of Hankiss.

From among the former craftsmen, only the small group of nailsmiths could get jobs where they had some skills.

képzetlen munkaerő tömegét, és nem törekedett a munkaerő magasabb szintű újratermelésére.
Noha korszakunkra az iskolázottsági mutatók nyilván jobbak, mint az 1893-ban voltak, amikor sem írni, sem olvasni nem tudott a 6 éven felüli cigány népességből 214 ezer ember, és az írni-olvasni, vagy legalább olvasni tudók száma nem érte el a 16 ezret. Már a két világháború között világos volt, és mostanra még inkább elmondható, hogy a társadalmi felemelkedés egyik legfontosabb záloga az iskolázottság. Az iskolázatlanságból származó hátrány a cigány népesség körében csak tovább halmozza a társadalmi egyenlőtlenséget.
A 70-es évek közepére világossá vált, hogy a cigányság tömegei erős hatósági nyomásra elkezdtek ugyan iskolába járni, ez azonban nem hozta meg a politikai vezetés által megkívánt eredményt. A 60-as években „ideiglenes jelleggel" felállított cigányosztályok, amelyek elvben az új – sokszor több évvel túlkoros – gyerekek felzárkóztatását szolgálták, nem szűntek meg. Ekkor a pedagógiai irodalomban a vita arról folyt, hogy vajon pozitív vagy negatív diszkriminációt jelent-e a cigány gyereknek, ha homogén cigányközösségben tanul. Kiderült, hogy noha a homogén csoportok elsősorban a cigánynyelven beszélő gyerekek esetében lehetőséget adtak feljesztő hatás elérésére is, mégis a szegregációs hatás e hozadéknál jóval erőteljesebb volt.
Felismerhetővé vált az iskolák azon stratégiája, mely a nehezen kezelhető, a nem középosztályi értékrendben mozgó, elsősorban problémát jelentő cigány gyerekeket leválasztja az osztályokról és kisegítő osztályokat, vagy iskolákat hoz létre számukra. Az iskolában gyengén teljesítő gyerekek etnikai hovatartozásának hangsúlyozása ahhoz a leegyszerűsítéshez vezetett, mely szerint az iskolai cigányprobléma egyenlő a szociális hátrány okozta problémával. A cigány gyerekek tömegei rosszul teljesítettek a kötelezővé váló iskolaérettségi vizsgálatokon. Ez végre arra indította a kutatókat, hogy ne csak a szülőknek a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye, hanem az adott cigányközösség tradicionalitása mentén is vizsgálják a kérdést. A hagyományos cigányközösségekben nevelkedett gyerekek messze a leggyengébb teljesítményt nyújtották a tesztekben, ami egyrészt azt jelezte, hogy a teszt kultúrafüggő, másrészt viszont azt mutatta, hogy ezeknek a gyerekeknek az adott magyar iskolarendszerben igen rosszak az esélyei. A kulturális másság a cigány gyerekek esetében is olyan tény, amely az adott, esetleg hátrányos szociális helyzet mellett tovább nehezítheti gyerek, szülő, és az iskola együttműködését. Az iskolarendszer anomáliái, a cigányság értékrendjéhez való alkalmazkodás teljes hiánya valójában folyamatosan újratermeli a cigányság kulturális elmaradottságát. Ez azzal a következménnyel jár, hogy a jobbára csak általános iskolai végzettséggel (vagy még azzal sem) rendelkező gyerekek lemaradnak a munkamegosztás kedvezőbb pozícióiért zajló versenyben. Gyakorlatilag továbbra is csak a szakképzetlen munkák területén helyezkedhetnek el, avagy a gazdaság nem intézményesült, akár illegálisnak is nevezhető réseibe hatolhatnak be és teremthetnek egzisztenciát.
A falusi övezetekben élők számára némi lehetőséget jelent a mezőgazdaság és a parasztosodás esélye.
A parasztosodás folyamatában, annak intenzitásában rendező elv lehet a népesség településen belül elfoglalt helye. Azokon a településeken, ahol a magyar parasztnépesség létszámban folyamatosan növekvő és expanzív gazdaságot működtető, ott a cigánynépesség jobbára

Most part of gipsy workers had to explore absolutely new means of supporting themselves and finding jobs.
The seemingly idyllic position of total employment starts to be shaken since the middle of the 80s. The irrational structure of industry, the over-employment and the general crisis of the regime started a process of rationalization at several points of the economic structure. Those unskilled workers and semiskilled workers who lost their jobs, are mostly gipsies.
Especially the commuting workers living in worker's lodgings got sacked. This was the price to be paid for the former strategy regarding labour-market, where masses of inexpensive unskilled workers were maintained instead of attempting reproduction of workers on a higher level.
It is clear, that indexes regarding education are better now than they were in 1893, when there were 214 thousand illiterate persons from among gipsies over age 6, and the number of those who could write and read or at least to read were below 16 thousand. It was clear already between the two world wars, and it is much more evident now, that the most important element of social development is education. The handicap of gipsy people caused by undereducation further accumulates the social differences.
By the middle of the 70s it became apparent, that while masses of gipsies started to attend school under pressure of authorities, but this didn't provide the result required by political leaders.
The gipsy-classes, organized as temporary solutions in the 60s, theoretically granting possibilities for new, usually too old children to catch up other children, were not liquiated. At this time, there was a dispute in pedagogical literature whether (in today's usage) it is positive or negative discrimination from the point of view of gipsy children if they are gathered in homogenous gipsy classes. It was found, that although these homogenous groups made possible some development in case of Romany-speaking gipsies, but the overall effect regarding segregation was much more powerful.
The strategy of schools became recognizable, where hard-to-manage gipsy children, who didn't have middle-class values and caused the most problems were separated from normal classes and there were auxiliary classes or schools established for them. Emphasizing the ethnic group of children with poor performance led to the simplification, according to which the gipsy-problem of schools is equal to the problem caused by social handicap. Masses of gipsy children took their final obligatory examinations with poor results. This fact finally led researchers to examine this question not only in aspects of the parents' status in social division of labour, but also in aspects of tradition of a given gipsy community. The performance of children living in traditional gipsy communities were far the poorest while taking their tests, which means that tests are dependent on culture, on the other hand, it indicated that these children have really few chance to keep up in the Hungarian school-system. The difference in culture is an element also in case of gipsy children, that in addition to their unfavourable social position, further complicates the co-operation between children, parents and school.
Anomalies of educational system, the total lack of adjustment to the values of gipsies is continuouisly reproducing the cultural backwardness of the Gipsies,

csak a faluszéli telepeken húzódhatott meg. Ezek a telepek a 80-as évek végére általában már az új szegregáció folyamataként létrejött gettók a korábbi telepek helyén. Azok lerombolásával, annak ellenében kialakított területek, ahol az ismert eljárás végeredményeként Cs-telepek jöttek létre, jobbára szoba-konyhás lakásokkal, komfort nélküli állapotban, szűk, terméketlen udvarokon, kerteken.

Azokban az övezetekben, ahol a paraszti népesség falvai az 50-es, 60-as évektől kezdődően (részben a Tsz-szervezés, részben a parasztság likvidálása nyomán) kezdtek elnéptelenedni, leértékelődtek a házak és a hozzátartozó porták, ott a cigányság lassan és fokozatosan beköltöztek az elhagyott és viszonylag könnyen megszerezhető épületekbe. Ezeken a településeken a korábbi tanácsok kevesebb ellenállást tanúsítottak a cigányság beköltözésével szemben, mint a jól prosperáló településeken. Így alakulhatott ki folyamatos népességcsere, a borsodi Körömben, Megyaszón, Rakacán, vagy a többször idézett baranyai Alsószentmártonon.

Azokban az övezetekben, ahol a cigányság bekerülhetett a régi parasztportákra, nagyobb eséllyel kapcsolódhatott be a mezőgazdasági termelésbe és építhetett ki – legalább korlátozott érvényű – vegyesgazdaságot. A mezőgazdasági művelés infrastrukturális feltételei részben adva voltak, hiszen a lakóház mellé gazdasági melléképületek és többszáz négyszögölt kitevő udvar, kert járult. A telepen lakók jóval nehezebb feltételekkel küzdöttek, számukra legfeljebb a kisállattartásra volt lehetőség.

Ismert, hogy a cigánynépesség lényegében teljes mértékben kimaradt az 1945-ös földosztásból és ebből következően a Tsz-szervezések idején sem léphetett be tagként. Ennek ellenére azokon a településeken, ahol a Tsz-ek munkaerőgondokkal küszködtek, s a helyi parasztnépességből nem tudtak elég számú kétkezi munkást (akár tagot, akár alkalmazottat, a későbbiekben akár bérmunkást) toborozni, ott hamarosan a hiányzó munkaerőt a helyi cigánynépességgel pótolták. Számukra a pénzbeli fizetség mellett elég gyakran csak természetben, különböző termények formájában fizettek. Így a Tsz-ek alkalmazottjai, időszakos munkásai már az állattartás feltételeit megteremtő terménnyel is rendelkeztek, s ahol a munkások már szerencsés módon nagyobb telkeken, gazdasági épületeket birtokolva ülhettek, esélyük kínálkozott a nagyállattartásra is. Ez részben konpenzálta a saját földtulajdon hiányát.

Az utóparasztosodó cigányok termelési kultúrája általában azokhoz a megoldásokhoz, azokhoz a gazdasági formákhoz kötődött, melyet a községben uralkodó népesség több évtizede kipróbált módon gyakorolt. Ezek a parasztosodó cigánycsaládok a legritkább esetben váltak akár újítókká, akár tényleges árutermelőkké. A családi vagy háztáji gazdaságok alapvetően a vegyes gazdaság szerkezetét képezték le, s azon igyekeztek, hogy a lehetséges növényekből és a konyhára kerülő állatokból mindent maguk állítsanak elő, a piacon csak legfeljebb időszakosan fellépő többlettermékükkel jelenhettek meg. Így arra törekedtek, hogy a baromfit és a disznót, a krumplit és zöldségeket maguk termeljék meg, menekülve ezzel a piacról, ahol vevőként kellett volna, hogy részt vegyenek.

Optimális esetben a Tsz-ekben alkalmazásban lévő és a régi parasztportákon élő cigányok jelentették az utóparasztosodás helyi ideáltípusát. Ezek a családok elsősorban azoknak a 30-as, 40-es években a parasztok és a cigányok között meglévő patrónus-kliens viszony klienseithus children who completed only classes of preliminary school (maybe not all 8 classes) are excluded from the fight for more favourable positions in the division of labour and can still find jobs only as unskilled workers or they have to penetrate into the non-institutionalized, practically illegal sections of economy in order to maintain their existence.

Agriculture and the chance of becoming peasants grant some possibility for gipsies living in village-areas.

In the process of becoming peasant, or rather regarding intensity of this process, the locality of gipsies within the village can be a principle of arrangement. In those areas, where Hungarian peasants are constantly growing in number and operate expansive farms, gipsy inhabitants were driven to the edge of the villages. By the last years of the 80s, these colonies are generally the ghettos replacing former colonies as a result of new processes of segregation; this colonies were built in place of former, liquidated colonies as Cs-colonies, mostly consisting of one-room flats, without any conveniences, with narrow, barren yards and gardens.

In areas, where villages of peasant inhabitants started to lose population from the first years of the 50s and 60s (due to the organization of co-operatives and the liquidation of peasantry), and as a result, houses and yards were devaluated, gipsy families slowly started to move in the quite easily obtainable buildings. In such areas, local councils put up much less resistance against gipsies moving into the village, than council of more prosperious districts. That's why it was possible to continuously change the population of Korom Megyaszo, Rakaca in Borsod county, or in much mentioned Alsószentmárton in Baranya county.

In areas, where gipsy families could move in the houses of former peasants, they had much more chance to integrate in the agricultural production and to maintain at least limited general farming. The infrastuctural conditions of agricultural work were partly present, since peasant-houses had farm buildings, garden and yard amounting to several hundred "négyszögöl" (one négyszögöl = 38.32 square feet). Gipsies of the colonies were in much worse position as they had only the possibility to breed small animals.

It is a well-known fact, that gipsies were practically ignored at the 1945 redistribution of land, thus they were not in the position to join co-operatives as members. In spite of this, in areas, where local co-operatives had problems regarding labour force, and couldn't get enough hands from among local peasant population (either members or employees, later even wage workers), there the missing number of workers were supplied with gipsies. Their wages were often paid only in-kind or in addition to cash. Thus the employees hand seasonal workers of co-operatives already had the crop required for breeding animals; these workers were lucky to have larger sites, farm buildings and they had a chance to breed large animals. This compensated for lack of land.

The production-culture of post-peasant gipsies usually imitated those solutions and methods, that were part of the practice of the prevailing population of the village for decades. These peasant-like gipsy families were rarely inventiors or real producers for market. Family- or household plots acquired techniques of general farming and their goal was to produce everything on their own, using available vegetables and animals, and to use the market opnly to sell their occasional extra crops. They

nek leszármazottai, akik rendszeres napszámosai és házi munkásai (kapás, marokszedő, sártapasztó, mosónő, WC-pucoló) voltak a parasztgazdaságoknak. Ezek a kliensek a folyamatos munka során részben eltanulhatták a gazdaságvezetés és a mezőgazdasági termelés technikáját, az önálló üzemvezetés ismereteire azonban még nem tehettek szert. A Tsz-munkavállalás során a cigányok a gazdaságvezetés újabb ismereteit szerezhették meg és a háztáji termelés szervezeti (termelési és esetleg értékesítési) feltételeit kihasználva, értékrendjükben már a Tsz parasztok rétegéhez tartozónak ítélhették magukat. E folyamattal párhuzamosan határozottan elhatárolódnak a telepen maradt cigányoktól, s identitásukban is – ha úgy tetszik –, egy skizofrén kettőség épül be. Noha nap mint nap szembe kell nézniük azzal, hogy „lecigányozzák" őket, mégis felmentést éreznek, mert azt a formulát használják rájuk, hogy „cigány, de azért rendes ember". Éppen ezért a szembesülés ellenében nyomatékosan magyarként, és egyenrangú állampolgárként definiálják magukat. A paraszt elnevezést azonban nem használják önmagukra. Általában a cigányság köznyelvében a paraszt szó nem foglalkozást, nem osztályt ill. réteghovatartozást jelöl, hanem etnikai értelemben használtatik, s jelentése egyenlő a magyarral, illetve más etnikumok lakta falvak esetében általában a nem cigánnyal.

A telepen élő cigányság – miközben még a vegyesgazdaság alapjait sem tudta lerakni, legfeljebb némi állattartást tudott folytatni –, szintén számtalan szállal kötődött a mezőgazdasághoz. Elsősorban a faluban maradt asszonyok, öregek és gyerekek jelentek meg a munkaerőpiacon, mint napszámosok és bérmunkások. A vidék termelési tradícióitól függően dohánymunkások, libatépők, gyümölcsszedők, kapások, szőlőben dolgozók lettek átmeneti időszakokra. Bennük a két háború közötti magyarországi paraszti társadalom agrárproletárjait, szegényparasztjait láthatjuk viszont. A falusi cigányságon belüli rétegződés tehát alapvetően két szintű, bent a faluban élnek a középosztályosodó, önmagukat egyre inkább nem cigányként definiáló utóparasztok, míg a faluszéli gettósodó telepeken élő cigányok jelentik az agrárproletáriátus rétegét.

Az elmúlt években a munkanélküliség megjelenésével egyre erősebb törekvés fogalmazódott meg a munkanélkülivé lett, jobbára képzetlen cigánymunkások körében arra, hogy a kiesett jövedelmüket a vidék mezőgazdasági tartalékaiból fedezhessék. Ebben a folyamatban azok a családok az élenjárók, akik jövedelmüket eddig jobbára csak az ipari munkavállalásból szerezték. Számukra egyfelől a földbérlet elszórt lehetősége kínálkozott – ők elsősorban árutermelő tevékenységbe próbáltak fogni.

A mezőgazdasági termelés tehát az iparból kitaszított családok számára is jelenthet némi biztonságot. Több helyen a helyi önkormányzatok és Tsz-ek a társadalmi béke fenntartása érdekében szimbolikus értéken földbérlethez és a mezőgazdasági művelés fedezésére kölcsönökhöz juttatják a gazdálkodni kívánó, földterülettel nem rendelkező cigány családokat. Amennyiben hosszútávú társadalmi folyamatokat prognosztizálhatunk, úgy megkockáztatható annak feltételezése, hogy egy átmeneti időszakban a teljes társadalmi lecsúszásnak egyetlen ellenszere a falusi övezetekben az utóparasztosodás tömegessé válása lehet. Ebben a folyamatban mintaadók lehetnek azok az egykori cigány Tsz-tagok és alkalmazottak, akik a vagyonnevesítés során némi földterülethez jutottak. Ha a tsz-ek kezelésében, vagy

tried to produce the poultry, pigs, potato and vegetables on their own, in this way escaping the market, where they should appear as purchasers.

In optimal cases, gipsies employed by cooperatives or living in houses of former peasants could be the ideal local type of gipsies on their way to become peasants. These families were the descendents of clients of the patron-client relation between peasants and gipsies in the 30s and 40s, who were regular dayworkers and household-hands of peasant farms (hoeing, harvesting, mud plastering, washwoman, WC-cleaner). These "clients" partly acquired the technique of farm managing and agricultural cultivation during their permanent work for the peasants, but didn't acquired knowledge regarding independent plant management. While working in co-operatives gipsies obtained further knowledge, and making use of the structural conditions of family farming plot (producing and possibly selling), according to their values, they could already identify themselves with the layer of peasants. At the same time, they definitely separate themselves from gipsies who remained in the colonies, and a duality – we may call it schizophrenic if you wish – is built in their identity. Though they have to endure that other people call them "gipsies", but they feel relief too, because the idiom is used "he is a honest man in spite of being gipsy". As a result, they consider themselves definitely Hungarians, equal citizens. But they never use the word "peasant" for describing themselves. Generally in standard Romany the word "peasant" is not a name of a trade, nor is it indicating a class or stratum, they use it in its ethnic sense, it means "Hungarian" or in case of villages of other minorities, "non-gipsy".

Gipsies living in colonies, who were unable to start even general farming and could breed only small animals, were attached to agriculture in several ways. Mostly women, children and the old who remained in the village, apperaed on the labour-market as dayworkers and wage labourers. depending on traditional products of the given area, these people were seasonal workers as tobacco-harvesters, goose-pluckers, fruit pickers, or they worked with hoe especially in vineyards. They are the same as the agricultural proletariat or poor peasants of peasant society between the two world wars. The stratification within the gipsies of villages is bipolar; the successors of peasants, who have middle-class features and considerate themselves more often non-gipsy, live in the villages, while gipsies who live in the ghetto-like colonies at the edge of villages are considered agricultural proletariat.

In recent years, when unemployment appeared, the jobless, mostly unskilled gipsy workers tended to support themselves from the agricultural reserves of the countryside. This process is based mostly in gipsy families, whose former income was provided solely by the industry. There was a limited possibility of farming lease – these people tried to start producing for the market.

In this way, agricultural production can give some sense of security even for families expelled from the indrustry. There are some villages, where local authorities and co-operatives granted farming lease for landless gipsy families at symbolic prices and loans for covering costs of agricultural cultivation in order to maintain social peace. If we may predict long-term processes, we may risk the assumption, that in a transition period, the only remedy for avoiding total social failure is if this

akár a rosszul működő állami gazdaságok földterületéből lehet tartós földbérletet biztosítani a cigánycsaládoknak, úgy járható esélyei lesznek az utóparasztosodásnak.

Az ipari városokba áramláshoz képest némileg bonyolultabb a probléma a Budapestre való felköltözéssel, illetve Budapest egyes részeinek szegregálódásával. Amíg az ipari városba költözők elsősorban a stabil munkahely mentén jutottak a városokban, addig a Budapestre költözők jelentős része éppen a teljes társadalmi kilátástalanság és elszegényedés elleni védekezésként került a fővárosba, jobbára a 70-es évek közepétől. Elsősorban azokat a családokat sorolhatjuk ide, akik lerobbant, vagy felszámolt telepi (falusi, vagy külvárosi) lakásaik helyett nem tudtak más módon lakáshoz jutni, mint a főváros régi, immár leértékelt és alacsony státuszú övezeteiben. „... az alacsony státuszúak csak lényegében úgy és lényegében csak azokra a területekre szegregálódhatnak, ahogyan és ahová hagyják őket. Ott laknak, ahol már vagy még senki sem akar lakni..." Ladányi 1986.

A 90-es évek elejére ezek a Budapest belvárosában szegregálódott területek az etnikai gettó kialakulásának rémképével fenyegetnek.

Az iskolázatlanság, a munkanélküliség, a túlzsúfoltság, a végtelenül rossz lakáskörülmények és helyzetük megjavításának kilátástalansága könnyen kikényszeríthet olyan megélhetési formákat, melyeket a társadalom többsége illegálisnak, vagy deviánsnak minősít.

A cigányságról szóló írások tetemes része foglalkozik „a cigányság törvénysértő magatartásával". Ez a „szakirodalom" manapság előszeretettel használja a „cigánybűnözés" kifejezést. Az egyértelműen diszkriminatív megjelölés azt sugallja, hogy a cigányság körében a bűnözés tudatos, megtervezett és szervezett etnospecifikus tevékenység. Kétségtelen, hogy ez a belügyi szakirodalom csak áttételesen érinti a cigányság kulturális rendszerét, mindenesetre azt sejteti, hogy a cigányság egyfelől egységes, másfelől pedig kollektíven bűnözik.

A probléma nem az, mintha nem volnának cigány bűnelkövetők, de a „cigánybűnözés" mint egy társadalmi alakzatra kollektíven érvényes kategória bizonyítottan, sértő és diszkriminatív. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a különböző, lokális cigány – esetleg egykori törzsi – közösségekben a társadalom más lokális csoportjaitól vagy akár egészétől eltérő értékrendek élnek, amelyeknek gyakorlata a tételes jog felől nézve bűnként definiálható, és ugyancsak a tételes jog szelleméből következően üldözendő, megtorlandó.

Az egyik konfliktusforrás nyilvánvalóan a társadalmi csoportok eltérő értékrendjéből, hogy ne mondjuk, kulturális rendszeréből, mentalitásából fakad (e kultúra azonban rendelkezik íratlan törvényekkel, van jogszokása és szokásjoga, amelynek betartására elsősorban a csoporttagokat érinti), és ütközhet más társadalmi csoportok tételes jogával vagy jogszokásával, akár a magántulajdon kérdésében is. Az ütközés oka tehát a többségi társadalomtól eltérő szokásrendben keresendő. A probléma másik olvasata – és idestova ez is közhelyszámba megy –, hogy a szegénység, a marginalitás, az iskolázatlanság nagyobb valószínűséggel szül kriminalitást, az etnikai hovatartozástól függetlenül.

A 80-as évek végére a cigányságon belül korábban soha nem tapasztalható társadalmi differenciálódás tanúi lehetünk. Egyre nagyobb távolságra került az újból a társadalom perifériájára szorult telepi és városi gettósodott övezetekben élő cigányság, szemben az elsősorban ke-

tendency of post-peasantry in rural areas becomes large-scale. The former gipsy members of cooperatives and employees who acquired some land, may be used as models for this process. If cooperatives or poorly performing state farms can provide gipsy families with long-term farming lease, then there is a chance, that post-peasantry can be shaped.

Compared to rural industrial cities, the problem of the rush to the capital is somewhat more complicated, especially regarding segregation of certain parts of Budapest. While those who moved into industrial cities were attracted mostly by the possibility of permanent jobs, those who moved to Budapest since the middle of the 70s, escaped tehere as a last resort against total social hopelessness and poverty. This process involved especially those families, who couldn't replace their ruined or liquidated homes in a colony (in the country or in a suburb), thus tried to get homes in the old, devaluated districts of low status. "... those of a low status can only segregate in a way and in those areas, how and where they are allowed to. They live where nobody else wants to live already or yet..." Ladányi, 1986.

By the first years of the 90s, this areas segregated in the inner districts of Budapest, are threatening with the spectre of ethnic ghettos.

Uneducation, unemployment, overcrowded living quarters, terrible living conditions and the lack of hope to improve their status can easily force such living styles, that are considered illegal or deviant by the majority of society.

A considerable part of writings on the subject of gipsies deals with the "behaviour of gipsies violating the law". This "specialized literature" of today willingly uses the idiom "gipsy crime". This undoubtedly discriminative description suggests, that crime of the Gipsies is a deliberate, planned and organized ethno-specific activity. It is true, that this specialized literature of the authorities of home affairs deals only indirectly the cultural system of gipsies, in any case, it suggests that the Gipsies are a consistent group and they commit collective crime.

The problem is not caused by the statement that there are gipsy criminals; but this "gipsy crime" category applying collevtively on a certain gipsy social formation, is not proved, it is offending and discriminative. At the same time, it is true, that different local or former tribal gipsy communities have different values than other local groups or the society as a whole, and these values may be defined as crimes from the point of view of statutory law, and as such, they are to be prosecuted and punished.

One of the sources of conflicts is the difference in values among social groups, or in other words, the differences in their cultures, mentality. But the culture of gipsies has unwritten laws, legal custom and customary law, which are observed first of all by members of the community, and this laws may be in conflict with the statutory law or legal custom of other social groups, even regarding private ownership. The conflict is based on the different customs. Other reading of the problem, and it is equally well-known, that poverty, marginality, uneducation lead more probably to commiting crimes, irrespective of ethnic groups.

By the end of the 80s, there was a certain social differentiation to be seen within the group of gipsies, that wasn't observed before. The distance was growing between the gipsies of the colonies who drifted again

reskedelemből élő, „arisztokráciaként" viselkedő, tehetős cigánysággal. Közöttük húzódik a mintegy társadalmi középként definiálható utóparasztosodó, vagy biztos munkáslétet elért (tanult szakmával rendelkező) réteg. A társadalmi hierarchia képlete tehát úgy írható le, hogy legalul helyezkednek el a munkanélküliek és alkalmi munkából élők tömegei, fölöttük húzódik egy jóval vékonyabb sáv, a tulajdonképpeni középosztály (az a réteg, melybe a többségi társadalom megítélése szerint a már asszimilálódott rendes cigányok tartoznak). Legfelül húzódik a legvékonyabb sávot alkotó, elsősorban kereskedésből élő, a társadalmi megítélésben bizalmatlansággal, kétkedéssel és gyanúval fogadott cigányság. (A kereskedelmi tevékenység negatív megítélése a társadalmi köztudatban nem újkeletű jelenség.)

A II. világháborút, a holocaustot követően, a korábbi társadalmi munkamegosztásban a zsidóság által betöltött foglalkozásokban nagy mértékű űr keletkezett, melyben a cigányság már korábban is kereskedéssel foglalkozó csoportjai fokozatosan helyet találtak maguknak. Hamarosan uralták a használtcikk, toll, rongy felvásárlópiacot, majd tőkére szert téve a zöldség- és virágpiacot is. Elsőként kapcsolódtak be a speciálisan kelet-európai „lengyel", vagy KGST-piac tevékenységébe is. Ott vannak a világútlevél magyarországi bevezetésekor a kávé- és valuta szabadpiacán is. Sok család a kereskedelemben felhalmozott tőkét újabb, immár biztosabb vállalkozásba fektette, elsősorban a vendéglátó- és szállodaiparba, másodsorban pedig ipari vállalkozásokba.

Figyelemreméltó, hogy a cigányság legszegényebb rétegei megélhetését az utóbbi esztendőkben ismét a korábban elfelejtett gazdasági megoldások feleleventése biztosítja: a gyűjtögetés, guberálás, a szeméttelepen való élelem és színesfémhulladék, az üres üvegek szelektálása. E háztartások bevételében ismét egyre nagyobb hányadot foglal el a csigák, gombák, erdei gyümölcsök és gyógynövények értékesítéséből származó alkalmi jövedelem. E gazdaságok munkaképes korú tagjai ismét rákényszerültek az egy tál ételért való napszámba állásra, a munkáért naturáliában fizetés elfogadására. Bevételeiknek másik nagyobb hányadát a különböző címletű segélyek jelentik.

E társadalmi réteg körében a házépítések területén is hasonlóan régies és szegényes formák újraéledését tapasztalhatjuk. A Cs-lakásokat kinövő nagycsaládok különváló kis családjai olyan arhaikus technikával épített kunyhókat, putrikat emelnek, mint annak idején dédszüleik építettek, vagy egyszerűen a hulladékból kibányászott olajos hordók, papírdobozok és fóliatekercsek felhasználásával eszkábálnak (a harmadik világból látható és ismert) szükséglakásokat.

Korszakunk fájdalmas ellentmondása, hogy miközben a cigányság etnikai csoportjai közötti kulturális integráció folyamata felgyorsult, a cigányság széles tömegei rohamosan elszegényednek, munkanélkülivé lesznek, s minden korábbi értéket elnyomó módon marginalizálódnak, legfőbb jellemzőjükké a szegénység kultúrája, mint osztálykultúra lesz.

Az a tény, hogy a cigányság etnikai integrálódásának folyamata viszonylag újkeletű jelenség – s természetesen számtalan ideológikus, mesterséges, kulturális szintetizáló eljárást igényel – nem változtat azon, hogy ma Magyarországon a cigányság egyértelműen nemzetiség. A kultúra egysége vagy annak hiánya, mint a mesterséges ismérvek egyike, nem áldozható fel a politikai megfontolások oltárán.

towards the margin of society and gipsies living in city ghettos on one side, and rich gipsies who pursue business and act like "aristocrats" on the other side. There is a middle-class layer of gipsies in-between, who are the members of post-peasantry or workers belonging to a certain profession. Social hierarchy is as follows: the lowest layer is occupied by masses of the unemployed or casual workers, the second layer is much narrower, this is the layer of the middleclass (that is the class of assimilated "honest" gipsies according to the opinion of society); the narrowest layer on the top is of gipsies who pursue different businesses and who are received with distrust, doubt and suspicion. (Negative judgement of business activity is not a new feature of society).

After world war II. and the Holocaust, there was a considerable vacancy in traditional trades of jews and groups of gipsies who were engaged in business anyway, occupied this vacancy step by step. Before long, the market of second-hand goods, feather and rags were dominated by them, then after acquiring some capital, so were the market of vegetables and flowers. They were the first to joint the special "Eastern European" "Polish" or "KGST" market activity. They were present when world passports were introduced in Hungary and also on the free-market of coffee and foreign currency. Many of the families invested the capital acquired by trading into new, more secure ventures, first of all in the catering- and hotel industry, secondly in industrial ventures.

It is remarkable, that the solution for the poorest layers of gipsies in the past few years is provided by the revival of lost forgotten tricks, such as collecting, raking about, selecting food, non-ferrous metals, empty bottles in rubbish dumps.

A large part of the income of these families is again casual income from selling snails, mushrooms, wild fruits and herbs.

Able members of these communities are forced again to work as day-workers for a meal, they are forced to accept payment in-kind for direct work. Other, larger part of their income comes from different allowances.

In the world of this social stratum, old and poor forms of homebuilding are revived again. CS-flats were outgrown by large families; smaller parts of the family built shacks and hovels using the same archaic methods as their great-grandparents long ago, or put up emergency flats using oil barrels, paper boxes and foil coils found in dumps (as we know it well from reports of the third-world).

Painful contradiction of our times is that while the cultural integration between ethnic groups of gipsies sped up, large masses of gipsies are speedily reduced to poverty, lost their jobs, and drift to the margin of society in every possible way that oppresses every value, and their main feature will be the culture of the poor, as culture of their class.

The fact that the process of ethnic integration of gipsies is a rather new phenomenon – and naturally requires innumerable ideological, artificial, cultural synthetizing processes – doesn't change the other fact, that this days, gipsies living in Hungary are without doubt a minority. The consistency of culture, or the lack of it, as one of the artificial criteria, can not be sacrificed for the sake of political considerations. Gipsies are a minority, because the majority of society is generally expelling

tolások oltárán. A cigányság nemzetiség, mert a többségi társadalom általában kirekesztő és megbélyegző vele szemben, nemzetiség, mert – akarja, nem akarja – cigányként tartják számon, és mert ezt felismeri, és tudja, védekezni ellene viszont nem tud, hát vállalja. Vállalja összetartozását, önmeghatározásként fogadja el, s rendkívül zárt etnikus endogámiát dolgoz ki, melyben három alrendszert működtet, a magyar, a cigány és a román anyanyelvűek közösségeit. A kultúra az emberi- és csoportönmeghatározás mindennapi és szimbolikus kifejezője lesz.

E fotóalbum olyan korszakban kerül az olvasó kezébe, amikor a cigányok hátrányos helyzete leginkább azzal fokozódik, hogy velük szemben az előítéletek erősödnek. Ahogy nő a távolság a cigányok felbomló résztársadalma és az őket körülvevő polgári társadalom értékrendje között, úgy nő köztük a szakadék. Annak reményében bocsátjuk útjára a kötetet, hogy benne a cigányság múltjára ismerve ismét megtalálja az elveszettnek hitt egységet, és hogy belőle a polgári társadalom megismerje a sajátjától eltérő értékrendet, kultúrát, és elfogadja mások mássághoz való jogát, megértse e halmozottan hátrányos helyzet történelmi okait és segítve annak megszüntetését, engedje a társadalom valóságos testébe emelkedni azt, aki ma Magyarországon cigánynak mondja magát vagy akit mások cigánynak mondanak.

Szuhay Péter

and condemning them; minority, for – want it or not – they are considered and listed as gipsies, and because they realize it, know it, but have no means against it, so they accept it. They accept their belonging together, they accept it as selfdefinition, and create an awfully closed ethnic endogamy, in which there are three subdivisions: the communities of Hungarian-, Romany- and Rumanian-speaking people. Culture becomes a standard and symbolic manifestation of self-definition of individual persons and groups.

This photo-album is published at a time when disadvantage of gipsies are increased by the very fact, that social prejudices against them are increasing. As the distance between the disintegrating part-society of gipsies and the values of civil society around them is growing, so does the social gap between them. We launch this volume with the hope, that in this book, gipsies can find their past and with it, they can find the social unity they gave up for lost, and that the civil society will get to know the values and culture so different from their own, that people will accept the right to be different, and will understand the historic motives of this accumulated disadvantage, thus helping to put an end to it, and finally let to integrate into the reality of society those, who in Hungary of today, consider themselves gipsy or who are considered gipsy by the others.

Péter Szuhay

Köszönjük mindazok segítségét, akik munkájukkal hozzájárultak kötetünk megvalósulásához.

We want to thank all those people who contributed to the preparation of this album

A KÖTETBEN SZEREPLŐ FELVÉTELEK KÉSZÍTŐI (GYŰJTŐI)
PHOTOS IN THE BOOK TAKEN BY (COLLECTED BY)

Adler Artúr 93, 154, 160, 211, 205
Árgyelán György 384–387, 507, 510, 514, 529, 531, 534, 549–550
B. Fazekas László 373–375
Bahget Iszkander 235
Bakó Ferenc 35, 40, 104–115, 119–120, 121–122, 146–149, 150, 203–204, 279, 282, 681, 686–687
Balla Demeter 444, 589
Balogh Rudolf 15–19,
Balogh–Kányási 509
Bara István 312, 698–699
Barati Antónia 574
Barati Gábor 259–260, 572
Bárdosi János 242
Bartha Zoltán 712
Bartos Gyula 361,376
Békefi Margit 143–145
Bencsik János 139–140, 631
Bene Zsuzsánna 236
Béres András 198, 244–249
Birgés Árpád 357–358, 377–378
Bojár Sándor 353
Boross Marietta 138, 232–233
Bozzi Vera 44, 85, 87, 88, 102–103, 213–221, 294, 196–299, 306, 308, 331, 350–352, 424–429, 459–462, 470–472, 597–608, 716–717, 731
Csaba József 193, 241, 243
Cseke Csilla 486–489
Cser István 701, 707
Csilléry Klára 118
Csonka Béla 316–318, 393–395, 543
Danis Barna 347
Demecs Zsolt 86
Dincsér Oszkár 152
Divald Károly 172
Divald Kornél 46
Dömötör Sándor 126
E. Várkonyi Péter 695
(Gönyei) Ébner Sándor 38, 83, 97, 116–117, 134–136, 199–201, 206–208, 234, 511, 679, 682
Eperjessy Ernő 98, 291, 403–404, 613–614
Erdélyi Zoltán 36, 195, 281
Erdős Kamill 20–25, 123, 127, 388, 546–547
Farkas Pál 13
Féner Tamás 322, 328, 396–401, 552
Fényes Dezső 173, 174, 210
Fényes Tamás 293, 311
Fortsné Váncza Emma festő és műintézete 189
Friedmann Endre 186–187
Garay Ákos 8, 9, 231
Ginzery Sándor 34
Glózner Mária 131
Gózon Francisco 194, 389, 452–457, 570, 618–620, 622
Gőzsy Gáborné 664–670
Gunda Béla 141
Gy. Balázs Béla 537,554
Győrffy István (74–75 – gyűjtés), 176
Győri Lajos 196
H. Szabó Sándor 287, 342, 560
Hajtmanszki Zoltán 100, 197, 300–304, 463–467, 469, 479–482, 587, 723–724, 725–727, 733–736
Haranghy György 192
Hegyi Imre 32
Hernai Béla 68
Hofer Tamás 610–611
Horváth Dávid 442–443, 636–639, 643–645, 648, 659–663
Horváth Éva 340, 649–654
Horváth M. Judit 239, 263–268, 286, 289, 295, 323, 333, 473–478, 508, 535–536, 564, 573, 577, 579, 581, 585–586, 588, 590–592, 689, 705, 706, 708, 710, 711, 713, 720
Horváth Terézia 228
Ilovszky Béla 530
Jankó János 1, 2, 92
Járai Rudolf 310
Jármai Béla 41
Kallós Oszkár (58–62, 179–182 – gyűjtés)
Kálmán Kata 33, 178, 284, 305, 538, 540
Kápolnai Imre 685

A KÖTETBEN SZEREPLŐ FELVÉTELEK KÉSZÍTŐI (GYŰJTŐI)
PHOTOS IN THE BOOK TAKEN BY (COLLECTED BY)

Karasz Lajos 468
Kása Béla 271–276
Kelemen Lajos (78 – gyűjtés)
Kemény György (65, 72, 73, 79 – gyűjtés)
Keszegh István 190
Kinszki Imre 324
Király Krisztina 326, 349
Kohár Ernő 96
Koller Károly 48
Kovács László 319
Kovalcsik Katalin 656, 658, 692–694
Kozma István 512, 700
Kresz Mária 615
Kulcsár József 360
Kunkovács László 325
Lakatos Antal 77
Langer Klára 291
Lósy József 3
Luby Margit 125
Maár fényképészműhely 80, 177
Madarassy László (63, 71 – gyűjtés)
Mészáros Lajos 290
Molnár Balázs 191, 229, 612
Moóri Sándor 680, 683
Müllner János 82, 183, 227, 277
Nagy Miklós 45, 47, 49, 84
Nagyszokolyai Béla (11–12, 69, 133 – gyűjtés)
Németh István 43, 548, 655–657, 688
Nyáry Albert 155
Pápay Károly 10
Petrovits László 356
Plohn József 175
Rákosi Péter 341, 728–730, 732
Rédner Márta 313–314, 539, 541, 544, 582, 677
Révész Béla 50, 51, 53
Révész Tamás 269–270, 315, 327, 329–330, 344–346, 379–383, 390–392, 405–423, 513, 551, 555–559, 565, 576, 583–584
Rohonczy Erzsébet 31
Rózsahegyi Tibor 483
Ruzsonyi Gábor 288, 633–635
Sági János 14, 29, 283
Sárosi Bálint 690–691
Satrál Andor 6, 28, 56, 64
Schabinszky László 4–5, 54
Schäffer György 184
Seemayer Vilmos 142
Simon Ferenc 70
Singer fotóműhely 66
M. Soós György 128–130, 520–527
Soós Lajos 623
Stalter György 334–339, 450–451, 490–498, 625–630
Stegmüller Károly 30
Szabó Imre 91
Szabó Lajos 94
Szentpétery Erzsébet 153
Szolnoki Lajos 202, 209, 212, 280, 515, 528, 542
Szuhay Péter 161–171, 222–225, 250–254, 261–262, 332, 430–441, 458, 518–519, 532–533, 545, 566–569, 571, 578, 595–596, 609, 621, 640, 671–676
Tagán Galimdzsán 137
Takács Lajos 39
Tímár Péter 499–506
Timkó Imre 156
Tormai Andor 354–355
Tóth László 309, 561, 714–715, 718
Újházy Sándor 76
Vadas Ernő 124
Vajkai Aurél 42
Váraljai Szandra 90, 562, 616–617, 624, 641, 642, 678, 702–704, 709, 721
Vass Klára 255–258, 575, 593–594
Vigovszky Ferenc 697
Zelesny Károly 26
Zoltay Lajos 37

KÖZGYŰJTEMÉNYEKBEN ŐRZÖTT KÉPEK JEGYZÉKE / INDEX OF PHOTOS OF THE PUBLIC COLLECTIONS

A képek sorszáma – leltári száma
Number of photo – inventory number

Déri Múzeum, Debrecen
192: 982, **198:** 13.525, **244:** 14.615, **245:** 15.640, **246:** 14.632, **247:** 14.641, **248:** 14.629, **249:** 14.647

Dobó István Múzeum, Eger
35: 10.990, **121:** 567, **122:** 565, **279:** 418, **681:** 10.993, **686:** 661, **687:** 666

Erkel Ferenc Múzeum, Gyula
20: 8419, **21:** 8407, **22:** 8412, **23:** 8414, **24:** 8421, **25:** 8418, **123:** 8377, **127:** 8683, **139:** 9009, **140:** 9000, **388:** 8804, **546:** 8724, **574:** 8603, **631:** 9505

Herman Ottó Múzeum, Miskolc
4: 2334, **5:** 2335 **54:** 2337

Janus Pannonius Múzeum, Pécs
26: 3350, **67:** 390, **68:** 47.800

Kohászati Gyártörténeti Múzeum, Ózd
320: 205, **321:** 377

Legújabbkori Történeti Múzeum, Budapest
7: 1194/1961, **27:** 63.313, **34:** 60.877, **52:** 90.846 ME., **55:** 70.584, **81:** 1477/1958, **82:** 756/1948, **89:** 1361/1963MFI, **94:** 60797, **95:** 1831/1961fh, **99:** neg: 577, **101:** 576, **124:** 7131, **131:** 85120, **132:** 767/1962fh, **157:** 69152, **158:** 78.68, **159:** 78.70, **172:** 506/1957fh, **183:** ad208/1948 ng: 61739, **184:** 1310/1954fh, **185:** 1309/1954fh, **188:** 65. 152ME/I, **189:** 88.696, **196:** 89.305, **226:** 771/1962fh, **227:** 763/1984230: lelt. sz. n., **277:** 745/1948, **285:** 83.71, **290:** 81.122, **291:** 75.62, **305:** 74.93, **307:** 85.304, **310:** 60.825, **311:** 66.1084 **312:** 70.467, **319:** 66.1070, **324:** 83.369, **325:** 69.2191, **444:** 78.24, **468:** 91.25, **484:** 82.944, **589:** 73.187, **698:** 69.8, **722:** neg. 10037

Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét
15: 68.473, **16:** 77.231, **17:** neg. 2469, **18:** neg. 2478/928/35, **19:** 89.7, **33:** 87.140, **58:** 72.1722, **59:** 72.1721, **60:** 72.1184, **62:** 72.1869, **178:** 87.104, **179:** 72.1720, **180:** 72.1337, **181:** 72.1427, **182:** 72.1331, **284:** 87.100, **313:** lelt. sz. n., **314:** lelt. sz. n., **538:** 87.115, **539:** lelt. sz. n, **540:** 87.117, **541:** lelt. sz. n., **544:** lelt. sz. n., **582**: lelt. sz. n., **677:** lelt. sz. n., **678:** 60. 299.1.73.

MTA Zenetudományi Intézet, Budapest
43: 13246, **548**: 9810, **655:** 9767, **656:** 10097, **657:** 9758, **658:** 11890, **680:** 22.490, **683:** 22.503, **684:** 2388, **685:** 3012, **688:** 14425, **690:** 4835, **692:** 12864, **693:** 8233, **694:** 13186

MTI (Magyar Távirati Iroda), Budapest
41: AI 60909/(1–3)7, **86:** C:DEM 910606/16, **151:** 690515/3, **186:** FRI/900522/64, **187:** FRI/900522/28, **237:** Mét/680809/50, **238:** Mét/680809/46, **287:** Eger 880420/6, **288:** RU 780813/8, **293:** Ny 820307/44, **326:** Kir 780310/11, **343:** Mét 680809/29, **347:** DA 740828/9, **348:** IS 750203/10, **349:** Kir 810808/18, **353:** B 601019/22, **354**: Ti 81018/27, **355:** Ti 81018/20, **356:** pe 630508/53, **357:** Pád 640918/5, **358:** Pád 640918/7, **359:** Va 7510/7, **360:** Kul 860721/21, **361:** Art 891120/70, **373:** FA 851104/2, **374:** FA 851104/10, **375:** FA 851104/34, **376:** Art 891120/210, **377:** Pád 630817/19, **378:** Pád 640918/13, **483:** Rozs 890727, **512:** ÁRO 920128/30, **530:** ILO 771027/37, **560:** Eger 851016/74, **623:** SOS 790222/17, **632:** RU 750907/142, **633:** RU 750907/58, **634:** RU 750907/80, **635:** RU 750907/51, **695:** NYIP 810814/19, **696:** PE 630508/18, **697:** (Vig 621227/30), **699:** IS 680801/34, **700:** ÁRO 870814/58, **701:** Cser 850602/32, **707:** Cser 871011/8

Néprajzi Múzeum, Budapest
1: F 1912, **2:** F 1911, **3:** F 10.458, **6:** F 7389, **8:** F 11.697, **9:** F 11.698, **10:** F 2.078, **12:** F 212134, **13:** F 23.095, **14:** F 10.052, **28:** F 7392, **29:** F 10.019, **30:** F 6938, **31:** F 73.308, **32:** F 124.097, **36:** F 178156, **37:** F 9630, **38:** F 83007, **39:** F 107.297, **42:** F 184220, **45:** F 10514, **46:** F 23770, **47:** F 10514, **48:** F 297805, **49:** F 10.511, **50:** F 9254, **51:** F 9259, **53:** F 9258, **56:** F 7388, **57:** F 7390, **63:** F 4767, **64:** F 7387, **65:** F 28.980, **66:** F 61420, **69:** F 212129, **70:** F 40.214, **71:** F 48180, **72:** F 28.250, **73:** F 28392, **74:** F 34.597, **75:** F 34.966, **76:** F 12.413, **77:** F 34428, **78:** F 57661, **79:** F 28630, **80:** F 60.812, **83:** F 71545, **84:** F 10.515, **91:** F 7534, **92:** F 1.914, **93:** F 110.067, **96:** F 19.557, **97:** F 63579, **98:** F 227.492, **104:** F 97414, **105:** F 97419, **106**: F 97420, **107:** F 97.412, **108:** F 97.423, **109**: F 97.425, **110:** F 97.427, **111:** F 97.429, **112:** F 97.431, **113:** F 97.433, **114:** F 97.437, **115:** F 97434, **116:** F 70423, **117:** F 70422, **118:** F 110786, **119:** F 97.397, **125:** F 58909, **133:** F 212139, **134:** F 58562, **135:** F 58547, **136:** F 58560, **137:** F 72118, **138:** F 196734, **141:** F 69590, **142:** F 71361, **143:** F 172411, **144:** F 172411, **145:** F 172414, **146:** F 97.384, **147:** F 97320, **148:** F 97.319, **149:** F 97.394, **150:** F 97.402, **152:** F 84.036, **153:** F 176999, **154:** F 12963, **155:** F 12.344, **156:** F 9843, **160:** F 12964, **175:** F 291833, **176:** F 13211, **177:** F 61315, **190:** F 97465, **191:** F 182378, **195:** F 170.612, **199:** F 56042, **200:** F 58007, **201:** F 71129, **202:** F 103.675, **203:** F 97387, **204:** F 97439, **205:** F 12169, **206:** F 57793/6, **207:** F 64589, **208:** F 64591, **209:** F 103.674, **211:** F 12.167, **212:** F 96.636, **228:** F 274237, **229:** F 101137, **231:** F 65717/b, **232:** F 159828, **233:** F 159843, **234:** F 57993, **236:** F 160341, **240:** F 99668, **278:** F 16664, **280:** F 122.995, **281:** F 160646, **282:** F 97.372, **283:** F 10.063, **292:** F 227775, **402:** F 228390, **403:** F 227440, **404:** F 227439, **511:** F 83079, **515:** F 103.684, **528:** F 103689, **542:** F 103.688, **610:** F 129.941, **611:** F 129.940, **612:** F 153621, **613:** F 227.475, **614:** F 227.477, **515:** F 97.545, **679:** F 75796/b, **682:** F 75794, **691:** F 212932

Palóc Múzeum, Balassagyarmat
173: 444, **174:** 446, **210:** 546

Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár
664: N–4173, **665:** N–4210, **666:** N–4216, **667:** N–4261, **668:** N–4263, **669:** N–4284, **760:** N–4293

Savaria Múzeum, Szombathely
126: 1.998, **193:** 14843, **241:** 931, **242:** 11528, **243:** 11729

A felvételek helységnév-mutatója
Első helyen a település neve és a megye szerepel, az 1913-as helységnévtár alapján. Ott, ahol változás történt, közöljük a legújabb közigazgatási adatokat. Így a zárójelben a mai adatok szerepelnek.
A rövidítések feloldása:
m. = megye; B-A-Z m. = Borsod-Abaúj-Zemplén megye

Abod 519 Borsod m. (B-A-Z m.)
Abony 690 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Ajak 79 Szabolcs m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Alsópáhok 43 Zala m.
Alsószentmárton 405–423, 513, 516–517, 584, 613–614 Baranya m.
Alsózsolca 563 Borsod m. (B-A-Z m.)
Aszód környéke 95 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Auschwitz 722
Ároktő 574 Borsod m. (B-A-Z- m.)
Baja 228 Bács-Bodrog m. (Bács-Kiskun m.)
Bakonycsernye 32 Veszprém m. (Fejér m.)
Balassagyarmat 65 Nógrád m.
Balmazújváros 207–208 Hajdú m. (Hajdú–Bihar m.)
Baranya megye 27, 67, 133
Baranyavár 69 Baranya m.
Barcs 694 Somogy m.
Békés megye 96
Békéscsaba 139, 140, 725–727 Békés m.
Bekölce 121–122 Heves m.
Berettyóújfalu 137, 223–339 Bihar m. (Hajdú-Bihar m.)
Besenyőtelek 35, 681 Heves m.
Beszterce-Naszód megye 48 (Románia)
Bogács 430, 435–441, 568, 571 Borsod m. (B-A-Z m.)
Bogyiszló 134–136, 232, 233, 237-238, 343 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Boldog 342, 560 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Borsod megye 4–5, 508, 597–601 (B-A-Z m.)
Borsodnádasd 311 Borsod m. (B-A-Z m.)
Brassó 172, Brassó m. (Brasov, Románia)
Brassó megye 70 (Románia)
Brassó vidéke 93 Brassó m. (Románia)
Budaörs 296–299, 326 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m (Pest m.)
Budapest 85–90, 94, 99–103, 158–159, 183–187, 196–197, 227, 286, 289–291, 294–295, 299–305, 307, 310, 312, 327, 348–352, 459–482, 536, 580, 586, 587–588, 591, 623–624, 701, 703–712, 728–729, 730–732
Buzsák 288 Somogy m.
Cegléd 602–608 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Csákánydoroszló 193, 243, 241 Nagycsákány+Rábadoroszló, Vas m.
Csatka 632–635 Veszprém m.
Csenger 39, 562 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Csíklovabánya 47, 84 Krassó-Szörény m. (Románia)
Csíkszereda 154, 160 Csík m. (Románia)
Csongrád 131 Csongrád m.
Csörötnek 242 Vas m.
Dályok 11–12 Baranya m. (Horvátország)
Debrecen 60 Hajdú m. (Hajdú-Bihar m.)
Debrecen–Haláp 244–249 Hajdú m. (Hajdú-Bihar m.)
Déva 91 Hunyad m. (Románia)
Dicsőszentmárton 46, 211 Kis-Küküllő m. (Románia)
Domaháza 191, 229, 262, 612 Borsod m. (B-A-Z m.)
Dombrád 609 Szabolcs m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Dunakanyar 324

List of place names
The names of settlements and the counties in whitch they can be found according to the 1913 list of settlements appear first. Wherever there were any changes the newest data are also suplied in brackets.
Key to abbreviations:
m. = county; B-A-Z m. = Borsod-Abaúj-Zemplén county

Edelény 566, 567 Borsod m. (B-A-Z m.)
Egerszalók 41, 686–687 Heves m.
Emőd 261 Borsod m. (B-A-Z m.)
Eperjeske 332, 389, 612 619–620 Szabolcs m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Erdély 10
Erdőbénye 202, 209, 515, 528, 542 Zemplén m. (B-A-Z m.)
Észak-Kelet Magyarország 396–401
Felsőzsolca 377 Borsod m. (B-A-Z m.)
Féltorony 7, Moson m. (Ausztria)
Gergelyiugornya 684 Bereg m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Gilvánfa 376, 577, 581 Baranya m.
Gyöngyös 548, 655–657 Heves m.
Gyöngyöspata 201 Heves m.
Hajdúböszörmény 37, 151 Hajdú m. (Hajdú-Bihar m.)
Haraszti 8–9 Verőcze m. (Horvátország)
Hatvan 287 Heves m.
Hejőkeresztúr 357–358, 378 Borsod m. (B-A-Z m.)
Hernádzsadány 38 Abaúj-Torna m. (Szlovákia)
Hetényegyháza 235 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Hodász 663, 643–648 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Hódmezővásárhely 175 Csongrád m.
Hortobágy 192, 285
Hugyag 206 Nógrád m.
Ipolytölgyes 236 Hont m. (Pest m.)
Jászapáti 77 Jász-Nagykun-Szolnok m. (Szolnok m.)
Jászjákóhalma 33, 540 Jász-Nagykun-Szolnok m.
Kakucs 573 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Kalocsa 485, 486–489 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Kántorjánosi 255–258, 575, 662 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Kaposszentjakab 664–670 Somogy m. (Kaposvár, Somogy m.)
Kaposvár 63, 283, 316–318 Somogy m.
Karcag 76, 583 Jász-Nagykun-Szolnok m. (Szolnok m.)
Karcsa–Becsked 161–171, 572 Zemplén m. (B-A-Z m.)
Kassa 55 Abaúj-Torna m. (Szlovákia)
Kazincbarcika 384–387 Sajókazinc, Borsod m. (B-A-Z m.)
Kelebia 723–724 Bács-Bodrog m. (Bács-Kiskun m.)
Kelet-Magyarország 269
Kerepestarcsa 564, 733–736 Kerepes, Pilis-Solt-Kiskun m. Pest m.)
Keszthely 6, 30, 56, 64, 278, 28, 57 Zala m.
Kétegyháza 388, 593, 594, 671–676, 719–720 Békés m.
Kisar 234 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Kisgyőr 36 Borsod m. (B-A-Z m.)
Kiskunhalas 127 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Bács-Kiskun m.)
Kiskunmajsa 383, 555–559, 576 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Bács-Kiskun m.)
Kisterenye 20–25 Nógrád m.
Kisvárda 72–73 Szabolcs m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Kisvaszar 507, 510, 514, 529, 531, 549–550 Baranya m.
Kocsola 692 Tolna m.
Kolozsvár környéke 78 Kolozs m. (Románia)

Köröm 224–225 Zemplén m. (B-A-Z m.)
Köröshegy 695 Somogy m.
Lőrinci 83 Nógrád m.
Magyarmecske 361 Baranya m.
Majtis 200 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Makó 239 Csanád m. (Csongrád m.)
Mánfa 143–145 Baranya m. (Mánfa+Pécsbudafa, Baranya m.)
Máriapócs 636–642 Szabolcs m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Martonvásár 271–276 Fejér m.
Martonyi 141 Borsod m. (B-A-Z m.)
Mátészalka 329–330 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Matolcs 125 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Mátraverebély 641 Nógrád m.
Mérk 697 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Mezőkövesd 691 Borsod m. (B-A-Z m.)
Mezőtúr 589 Jász-Nagykun-Szolnok m.
Miskolc 189, 716, 717, 281, 308, 444, 700, 306 Borsod m. (B-A-Z m.)
Miszloka 511 Abaúj-Torna m. (Szlovákia)
Mohora 13 Nógrád m.
Murakeresztúr 142 Zala m.
Nagydobos 333, 590 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Nagydobrony 152 Bereg m. (Ukrajna)
Nagyecsed 578, 658, 688, 702 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Nagyiván 176, 509 Heves m. (Jász-Nagykun-Szolnok m.)
Nagykanizsa 180, 713 Zala m.
Nagykőrös 61 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Nagymarton vidéke 75 Sopron m. (Mattersburg, Ausztria)
Nagyvárad 484 Bihar m. (Románia)
Nógrád megye 360, 442–443
Nyékládháza 325 Ládháza+Mezőnyék, Borsod m. (B-A-Z m.)
Nyírbátor 685 Szabolcs m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Nyíregyháza 354–355 Szabolcs m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Nyírség 156
Nyitra megye 3 (Szlovákia)
Óbuda 680, 683 (Budapest)
Ónod 518 Borsod m. (B-A-Z m.)
Ózd 320–321, 323, 485, 595 Borsod m. (B-A-Z m.)
Ózd–Hétes 456–457 Borsod m. (B-A-Z m.)
Ózd–Ladány 452–455 Borsod m. (B-A-Z m.)
Őrtilos 98, 402–404 (Somogy m.)
Ősagárd 610–611 (Nógrád m.)
Pácin 260 Zemplén m. (B-A-Z m.)
Patak 116–117, 173–174 Nógrád m.
Pécs 31, 292, 309, 561, 714, 718, 715 Baranya m.
Perkupa 319 Abaúj-Torna m. (B-A-Z m.)
Pest megye 390–392, 553, 565
Pétervására 40 Heves m.
Piliny 155 Nógrád m.
Pomáz 315 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Porcsalma 545, 679, 682 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Poroszló 138, 547 Heves m.
Pusztanagybajom 92 Bihar m. (Románia)
Rakaca 586 Borsod m. (B-A-Z m.)
Ráksi 543 Somogy m.
Révleányvár 199 Zemplén m. (B-A-Z m.)
Rimóc 210 Nógrád m.
Rinyaszentkirály 231 Somogy m.
Romoszhely 205 Hunyad m. (Románia)
Rozsály 198, 696, 356 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Sajólád 222, 250–254 Borsod m. (B-A-Z m.)
Sajónémeti 579 Borsod m. (B-A-Z m.)
Salgótarján 379–382, 551, 585 Nógrád m.
Sarkad vidéke 80, 177 Bihar m. (Békés m.)
Schewening 181 (Hollandia)
Sellye 26 Baranya m.
Serényfalva 194 (B-A-Z m.) = Málé, Gömör és Kis-Hont m.
Somogy megye 393–395
Sükösd 353 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Bács-Kiskun m.)
Sülysáp 293 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Szabolcs-Szatmár megye 270, 362–372
Szeben megye 50–51, 53 (Románia)
Szeged 490–498 Csongrád m.
Szekszárd 625–630 Tolna m.
Szendrőlád 44, 212–221, 424–429 Borsod m. (B-A-Z m.)
Szentetornya 373–375 Békés m.
Szeremle 240 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Szigetszentmiklós 359 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Szolnok 678, 689 Jász-Nagykun-Szolnok m.
Szolnok környéke 659–661
Szuhahuta 118 Heves m. (Szuha, Nógrád m.)
Tahi 698–699 = Tahitótfalu, Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Tamási 693 Tolna m.
Tarany 128–130, 520–527 Somogy m.
Tarnalelesz 532–533, 569 Heves m.
Tarnaörs 74 Heves m.
Tarpa 570 Bereg m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Tatabánya 347, 650–654 Komárom m.
Tépe 195 Bihar m. (Hajdú-Bihar m.)
Tiszabő 535 Jász-Nagykun-Szolnok m.
Tiszacsécse 280 Szatmár m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Tiszaigar 104–115, 119–120, 123, 146–150, 190, 203, 204, 282, 615 Heves m. (Jász-Nagykun-Szolnok m.)
Tiszakanyár 259, 616–618 Szabolcs m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Tiszalök 230 Szabolcs m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Tiszanána 153 Heves m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Tiszaszentmárton 223 Szabolcs m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Tólápa 445–451 Borsod m. (B-A-Z m.)
Tótkomlós 42 Békés m.
Tunyogmatolcs 592 Szatmár m. (Túnyog+Matolcs Szabolcs-Szatmár- Bereg m.)
Tura 721 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Tuzsér 622 Szabolcs m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Újvidék 66 Bács-Bodrog m. (Novi Sad – Jugoszlávia)
Vác 483 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Valkó 279 Pest-Pilis-Solt-Kiskun m. (Pest m.)
Vásárosnamény 534 Bereg m. (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
Végegyháza 546 Csanád m. (Békés m.)
Vésztő 530 Békés m.
Vizsoly 512 Abaúj-Torna m. (B-A-Z m.)
Zalaapáti 29 Zala m.
Zalaegerszeg 71, 263–268 Zala m.
Zengővárkony 97 Baranya m.
Zentelke 1–2 Kolozs m. (Románia)
Zsid 14 Zala m. (Vágvölgy)
Ismeretlen helyszín 15–19, 34–35, 49, 52, 54, 58–59, 62, 68, 81–82, 124, 132, 157, 178–179, 182, 188, 226, 277, 284, 313–314, 322, 328, 340–341, 431–434, 499–506, 537–539, 541, 544, 552, 554, 582, 649, 677–678

ANDOR Mihály szerk.
1982 Cigányvizsgálatok
(Gipsy studies)
Művelődéskutató Intézet, Budapest, 205 p.
BAKÓ Ferenc
1992 Kézművesség egy alföldi faluban
Tiszaigar 1949–1950
(Handicraft in an Alföld village)
Tiszai Téka 3.
Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger, 128 p.
BARI Károly
1985 Tűzpiros kígyócska
Cigány népköltészet
("Fire-red small snake")
(Gipsy folk poetry)
Gondolat, Budapest, 270 p.
1990 Az erdő anyja
Cigány mesék, hagyományok
("Mother of forest")
(Gipsy tales, traditions)
Gondolat, Budapest, 466 p.
BÁRSONY János
1981 Fővárosi cigány dolgozók az építőiparban
(Gipsy workers of Budapest in the building industry)
Népművelési Intézet, Budapest, 250 p.
Kézirat
BARTOS Tibor gyűjt.
1958 Sosemvolt Cigányország (None-time Gipsy-country)
Szegkovács cigány történetek (Tales from nail-smith gipsies)
Európa, Budapest, 86 p.
BÉKÉSI József
1985 Cigányok a Kőrösök mentén (Gipsies along Körös rivers)
Békés megyei Tanács V. B. Koordinációs Szakbizottsága, hn., 191 p.
BERGSTEIN Béla
1910 A cigánykérdés megoldása. (The resolution of the gipsy-problem)
In: MEZEY 1986. 230–233 p.
BESZÁMOLÓ
1976 BESZÁMOLÓ a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról. A kutatást KEMÉNY István vezette (Report on the studies lead by Kemény István in 1971 on the situation of gipsies in Hungary)
MTA Szociológiai Intézetének Kiadványai, Budapest, 291 p.
BLAHA Márta
1992 Állandó rettegésben élünk (We live in a permanent fear)
In: Amaro drom 20. sz. 5–7 p.
BÓDI Zsuzsa
1991 Emlékeim... A munkaszolgálatos (My memories... The forced labourer)
In: Amaro drom 7. sz. 10–11 p.
BODÓ Bálint
1959 Embermentés Hajdúhadházon (Saving people in Hajdúhadháza)
In: GYERGYÓI 1990. 383–387 p.
CHROSTOWSKI, Waldemar
1992 A cigányok Holocaustja (The Gipsy Holocaust)
In: Phralipe 5. sz. 3–5 p.
CZENE Gábor
1993 Koldustrükk (A beggar-trick)
In: Magyar Narancs 5. évf. 6. sz. 16 p.
CSALOG Zsolt
1976 Kilenc cigány (Önéletrajzi vallomások).
Nine gipsies (Autobiographic reports)
Kozmosz Könyvek, Budapest, 239 p.
1988 Cigányon nem fog az átok ("Curses don't fulfil on gipsies")
Mecénás, Budapest, 191 p.
CSENKI Imre és CSENKI Sándor
1980 Cigány népballadák és keservesek (Gipsy folk ballads and sad songs)
Európa, Budapest, 137 p.
CSONGOR Anna–SZUHAY Péter
1992 Cigány kultúra – cigány kutatások (Gipsy culture – studies on gipsies)
In: BUKSZ 2. sz.
DIÓSI Ágnes
1988 Cigányút (Gipsy way)
Szépirodalmi, Budapest, 347 p.
1990 Szűz Mária zsebkendője (Kercief of Virgin Mary)
Kozmosz Könyvek, Budapest, 181 p.
ERDŐS Kamill
1959 A Békés megyei cigányok (Gipsies in Békés county)
In: ERDŐS 1989. 57–58 p.
1962 Fémműves cigányok (Metall-worker gipsies)
In: ERDŐS 1989, 111–128 p.
1989 Erdős Kamill cigánytanulmányai (Gipsy studies of Erdős Kamill)
A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 78. sz. Békéscsaba, 265 p.
FALUDY András
1964 Cigányok... (Gipsies...)
Kossuth, Budapest, 231 p.
FELJEGYZÉS...
1987 Feljegyzés a Hajdú-Bihar megyei cigánygyerekek olvasótáborának tevékenységéről (Note on the activity of the reading-camp of gipsy children from Hajdú-Bihar county)
In: GYERGYÓI 1990. 687–691.
FEHÉR Zoltán
1892 Karcolat a teknővájó cigányokról (A sketch on trough-maker gipsies)
In: Gyakorlati Mezőgazda 9. sz. 108–109 p.
FLEISCHMANN Gyula
1912 A cigány a magyar irodalomban (Gipsies in the Hungarian literature)
"Élet" Irodalmi és Nyomda Rt., Budapest, 54 p.
GESZTELYI Nagy László
1940 A magyarországi cigánykérdés rendezése. (The resolution of the gipsy-problem in Hungary)
Duna–Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara Kecskemét, 31 p.
GYERGYÓI Sándor szerk.
1990 A kirekesztéstől a beilleszkedésig I–II. (From the exclusion to the adaptation to society I–II.)
Mozaik Kiadó Iroda, Debrecen, 691 p.
HANKISS Elemér
1980 Értékszociológiai kísérlet
(Az ipari dolgozók néhány rétegének értékrendjéről)
Experiments on sociology of value. (On the values of certain stratums of workers)
Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 142 p.
HAVAS Gábor
1982 A Baranya megyei teknővájó cigányok (Trough-maker gipsies in Baranya county)
In: ANDOR 1982. 61–140 p.

HEICZINGER János
1939 Adatok a falu cigánykérdéséhez (Data on the gipsy problem of villages)
In: Népegészségügy 18. sz.
HERRMANN ANTAL
1887 A hegedű a czigányok költészetében (Violin in the poetry of gipsies)
In: Vasárnapi Újság 32–33. sz. 529–531 p., 546–547 p.
1895 Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott Czigány összeírás eredményei. (The results of the Gipsy census executed on 31st January 1893 in Hungary.)
Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. IX. kötet.
HORVÁTH Rudolf
1979 A magyarországi kóbor cigányok eredete, életmódja, szokásai (1911)
(The origin, the life style and customs of wandering gipsies) (1911)
Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József nominatae 4.
Bencze Árpád, Szeged, 85 p.
JELENTÉS
1977 Jelentés a Hajdú-Bihar megyei Tanács Koordinációs Szakbizottságától (Report from The Coordinating Commettee of the County Council of Hajdú-Bihar county)
In: GYERGYÓI 1990. 605–610 p.
1976 Jelentés a cigány lakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatok végrehajtásáról Hajdú-Bihar megyében (Report on the fulfilment of certain tasks for improving the situation of gipsy inhabitants in Hajdú-Bihar county)
In: GYERGYÓI 1990. 595–600.
JÓZSEF főherceg
1890 Eredeti czigánylevelek (Prince Joseph original gipsy letters)
Különnyomat az Egyetemes Philológiai Közlönyből
Franklin Társulat, Budapest, 32 p.
KARDOS László
1982 Toborzás (Recruitment)
In: ANDOR 1982. 19–39 p.
KÁVÁSSY Sándor
1985 Cigányzenekar Kölcsén (Gipsy music band in Kölcse)
Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára
EA 11408, 26 p.
KEMÉNY István
1976 A magyarországi cigányok helyzete (The situation of gipsies in Hungary)
In: BESZÁMOLÓ 1976. 7–67 p.
KOÓS Ferenc
1903 Czigány népdalok és mesék gyűjteménye magyar és czigány nyelven (A collection of gipsy folksongs and tales in Hungarian and in Gipsy language)
Brassói Lapok Nyomdája, Brassó, 147 p.
KOVÁCS József
1986 Ima (Prayer)
In: MURÁNYI 1986. 37–42 p.
KRISTÓF Attila
1963 Cigányok (Gipsies)
In: TAMÁS–RÉVÉSZ 1977. 18 p.
KULTURÁLIS MINISZTÉRIUM
1977 A cigánylakosság elmaradott rétegeivel kapcsolatos közművelődési tevékenység szervezéséhez.
(To organizing cultural activity on backward stratums of the gipsy populatian)
A Kulturális Minisztérium irányelvei és módszertani ajánlásai
In: MEZEY 1986. 287–295 p.
LADÁNYI János
1989 A lakásrendszer változásai és a cigány népesség térbeni elhelyezkedésének átalakulása Budapesten (The changes of dwelling sistem and the transformation of spatial placing of the gipsy population in Budapest)
In: Valóság 8. sz. 73–89 p.
LAKATOS Menyhért
1976 Füstös képek (Smoky pictures)
Magvető, Budapest, 440 p.
MARKÓ Miklós
1896 Czigányzenészek albuma
45 elhalt és 65 fővárosi és vidéken élő prímás arczképével, életrajzával, 13 zenekari képpel és 180 segédzenész arczképével
(Album of gipsy musicians)
Szerzői kiadás, Budapest, 136 p.
MARTIN György
1983 A cigányság tánckultúrája (The dance-culture of the Gipsies)
In: SZEGŐ 1983. 220–229 p.
MATOLAY Magda
1977 Cigány népi építészet (Gipsy folk architecture) Szakdolgozat
ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék, Budapest, 120 p.
MEDGYES Lajos
1856 Az erdélyi sátoros czigányok (The Transylvanian wandering gipsies)
In: Vasárnapi Újság 30. sz. 257–258 p.
MÉSZÁROS György
1980 A magyarországi szinto cigányok (történetük és nyelvük). The Sinto Gipsies in Hungary (their history and language)
A magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 153 sz., Budapest, 44 p.
MOLNÁR Dezső
én. Az alsósági muzsikus cigányok (The musician gipsies in Alsóság)
Néprajzi Kézirattár, Szombathely, NK–718, 66 p.
MSZMP KB (Hungarian Socialist Workers Party, Central Commettee)
1961 A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata
(On certain tasks for improving the situation of gipsy inhabitants. Decision of the Political Commettee of MSZMP KB)
In: MEZEY 1986. 240–242 p.
1974 A Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről
Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása (On the situation of gipsy inhabitants in Hungary. A standpoint of the Propaganda Commettee of MSZMP KB)
In: MEZEY 1986. 250–264 p.
1979 A magyarországi cigánylakosság helyzetéről
Az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata
(On the situation of gipsy inhabitants in Hungary. Decision of the Political Commettee of MSZMP KB)
In: MEZEY 1986. 265–275 p.
1984 A magyarországi cigánylakosság helyzete és az időszerű feladatok

Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése.
(The situation of the gipsy inhabitants in Hungary and the actual tasks. Report from the Department of Sciences, Education and Culture of MSZMP KB)
In: MEZEY 1986. 275–287 p.

MURÁNYI Gábor szerk.
1986 „Egyszer karolj át egy fát" ("Once you should embrace a tree")
– CIGÁNYALMANACH – (– Gipsy Almanach –)
TIT Országos Központja Cigány Ismeretterjesztő Bizottsága, Budapest, 233 p.

OLSVAI Imre
1983 A magyarországi cigányság zenei hagyománya (The music traditions of the Gipsies in Hungary)
In: SZEGŐ 1983. 196–219 p.

ORSÓS Lajos
1978 A putritól a főiskoláig (From hovel to high-school)
In: VÁRNAGY 1978. 8–29 p.

PETERCSÁK Tivadar
1970 „Egy teknővájó cigány munkája" (The work of a trough-maker gipsy)
Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára
EA 12027, 22 p.

PRIEGER Zsolt
1992 „Egy nagy könyvet kéne írni..." A cigány Holocaust nyomában
("One should write a great book" After the Gipsy Holocaust)
In: Amaro drom 19. sz. 10–12.

RÉGER Zita
1987 Nyelvi szocializáció és nyelvhasználat magyarországi cigány közösségekben (Linguistic socialization and the use of language in the gipsy communities in Hungary)
In: Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből No. 3. 31–89 p.

RÉZMŰVES Melinda
1992 A magyarországi oláh cigányok szokásai gyász idején (The mourning customs of the Walach gipsies in Hungary)
In: Phralipe 11. sz. 20–25 p.

ROSTÁS-FARKAS György–KARSAI Ervin
1992 A cigányok hiedelemvilága (Le romenge tradiciji)
Beliefs of the Gipsies
Cigány Tudományos és Művészeti Társaság, Budapest, 113 p.

SÁNDOR Ildikó
1958 Laposkötélkészítés a sárréti cigányoknál (Making a band-rope among the Gipsies of Sárrét)
Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára
EA 10115, 31 p.

SELMECZI KOVÁCS Attila
1982 Vákáncsos. Címszó. (Headword: "Woodfellers")
In: Magyar Néprajzi Lexikon 5. kötet, 463 p.
Akadémiai, Budapest

SERES Géza
1961 Tiszta környezet – Egészséges élet (Clean enviromments – helathy life)
In: GYERGYÓI 1990. 389–400 p.

SISKA Katalin
1979 „Cigánycsaládok foglalkozásai Borsod megyében"
("Occupations of gipsy families in Borsod county)
Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára
EA 20251, 41 p.

STEWART, Michael
1987 „Igaz beszéd" – avagy miért énekelnek az oláh cigányok? "A true way to talk" – In other words, why Wallach gipsies sing?
In: Valóság 1. sz. 49–64 p.
1989 Játék a lovakkal – avagy a cigány kereskedők és a szerencse (Gambling with horses – In other words, gipsy horse-dealers and the fortune)
In: Kultúra és közösség 4. sz. 21–42 p.

SZAPU Magda
1984 Halotti szokások és hiedelmek a kaposszentjakabi oláh cigányoknál (Funeral customs and beliefs among the Wallach gipsies of Kaposszentjakab)
Ciganisztikai tanulmányok 1.
Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 71 p.

SZEPESI József
1986 „Ecsettel és irónnal" – Balázs Jánosról ("With brush and pencil" – On Balázs János)
In: MURÁNYI 1986. 133–145 p.
1991 Újratermelődik az elmaradottság (Backwardness has reproduced)
In: Amaro drom 21. sz. 9 p.

SZŐNYI János
1983 A cigányok sorsa a fasizmus évei alatt (The life of the Gipsies during the period of fascism)
In: SZEGŐ 1983. 53–57 p.

SZUHAY Péter
1989 A társadalom peremén. Képek a magyarországi cigányok életéből
(At the margine of the society. Scenes on the life of Gipsies in Hungary)
Néprajzi Múzeum, Fővárosi Tanács VB Cigány Szociális, Művelődési és Módszertani Központ, Budapest, 96 p.
1991 A kártyajóslás profanizálódása (How fortune-telling with cards becomes irreverent)
In: Mozgó Világ 7. sz. 52–62 p.
1993 Utóparasztasodó cigányok az északkelet-magyarországi régióban (Gipsies of postrural evolution in the North-East Hungarian region)
In: Phralipe 1. sz.

TAMÁS Ervin–RÉVÉSZ Tamás
1977 Búcsú a cigánytelepről (Farwell to the gipsy settlement)
Kossuth, Budapest, 275 p.

ZÁMOLYI VARGA Mihály
1892 A sátoros czigány. Néprajz (The wandering gipsy)
Alkalay Adolf, Pozsony, 329 p.

VÁRNAGY Elemér szerk.
1978 A cigányság beilleszkedésének problémaköréből
Tanulmányok a PTF Cigánykutató Munkacsoportjának vizsgálataiból
(On the problems of gipsies adapting to the society Studies from the Gipsy Researching Team of Teacher-training College of Pécs)
MTA Nyelvtudományi Intézete, Pécsi Tanárképző Főiskola, Pécs, 102 p.

VEKERDI József
1982 A magyarországi cigány kutatások története
(The history of gipsy researching in Hungary. Folklór és etnográfia 7.)
Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen 60 p.

Útmutató a kötet használatához 3
Madarakból lettünk (cigány eredetmonda) 6
Képek
Vándorlók 4
Időszakos vándorlók 22
Letelepültek 26
Portrék 32
Hagyományos megélhetési módok
– koldusok 48
– mutatványosok 52
– fémművesek 56
– teknővájók 68
– sármunkások 74
– zenészek 82
– vándoriparosok 92
– gyűjtögetők 106
– pásztorok 107
– napszámosok 108
– halászok 112
– erdőtelepítők 113
– bérmunkások 116
– parasztosodók 118
– lóvásározók 122
– kereskedők/piacozók 128
Megélhetés az ipari társadalomban
– a köztisztaságban 140
– az útépítésben 142
– a mélyben 143
– a kohászatban 144
– segédmunkából 148
– betanított munkából 150
– szakmunkából 154
„Beilleszkedés" a társadalomba
– a munkával 158
– az iskolázottsággal 162
– képek egy tanácsi fotóalbumból 168
– az „otthon" által 170
– az otthon-teremtés gyötrelmei 172
Telepleírások
– a Cs-telep előtti korszak 180
– Cs-telep helyett „falvakban" 186
– a klasszikus Cs-telep 194
– telepen és falun kívül 198
– a munkáskolóniákon 200
– a városi gettók 204
– a leszakadtak megélhetése 210
Teljesen elkülönítve a társadalomtól
– Börtön 216
A mindennapi élet technikái
– tüzelő 230
– élelem 232
– víz 238
– gyerekek 242
– állatok 244
– erő 248
– játék 252
A mindennapi élet helyszínei – a lakás 258
Az ünnepek
– a paraszti szokások kíséretében 274
– a majális 276
– a bál 280
– a búcsú 284
– a húsvét 289
– a keresztelő 292
– az esküvő 293
– a halál 302
A folklór és a kulturális egységesülés
– a folklór a mindennapi életben 308
– a folklór a színpadi előadásban 318
Holocaust és a jelenkori atrocitások 324
Vándorlók – Menekültek 328A
A képoldalak közötti szövegidézetek
– a megtelepedésről 20
– „tudományos" leírások a cigányokról 46
– a hagyományos mesterségekről 66
– a „parasztok" a cigányokról 104
– a lóvásárról 123
– a cigányok önmagukról 126
– a beilleszkedésről 156
– a beilleszkedésről 178
– a telepekről 206
– a börtönről 218
– a mindennapi életről 246
– a szokásokról 300
– a hatalom és a tudomány kultúra képéről 316
– a holocaustról 328
Utószó: Ami a képeken túl van 339
A kötetben szereplő felvételek készítői (gyűjtői) 356
A közgyűjteményekben őrzött képek jegyzéke 358
A felvételek helységnév-mutatója 359
Bibliográfia 361

A guide for using this volume 3
Once we were birds (Gipsy tale of their genesis) 6
Pictures
Wanderers 4
Seasonally wanderers 22
Settled gipsies 26
Portraits 32
Traditional ways of living
– beggars 48
– showmen 52
– metall-workers 56
– trough-makers 68
– mud-workers 74
– musicians 82
– wanderer craftsmen 92
– handicraftmen 94
– gathering for food 106
– herdsmen 107
– day-workers 108
– fishermen 112
– wood planters 113
– wage labourers 116
– becoming peasant 118
– horse-market 122
– traders-hucksters 128
Living in the industrial society
– public hyigiene 140
– works 142
– in depths 143
– metallurgy 144
– unskilled work 148
– semi-skilled work 150
– skilled work 15
"Adaptation" to the society
– work 158
– school 162
– scenes from the photo-album
of a local council 168
– home 170
– tortures of creating a home 172
Settlement representation
– the period before the "Cs" settlement
(without water-pipes and sewers) 180
– in "villages" instead of "Cs" settlements 186
– the classical "Cs" settlement 194
– labourer colonies 198
– town colonies 200
– ghettos in cities 204
– the living of people fallen behind 210
Totally isolated from the society – Prison 216
Techniques of everyday-life 216
– fuel 230
– food 232
– water 238
– children 242
– animals 244
– power 248
– games 252
Localities of everyday life – home 258
Feast
– following rural customs 274
– may day 276
– the ball 280
– dedication festival 284
– easter 289
– christening 292
– wedding 293
– funeral 302
Folklore and cultural integration
– folklore in everyday life 308
– folklore in stage performance 318
Holocaust and today's atrocities 324
Wanderers – Refugees 328
Text recitals
– on settling 20
– "scientific" descriptions on gipsies 46
– on traditional trades 66
– "Peasants" opinion on gipsies 104
– on horse-markets 123
– gipsies speaking about themselves 126
– on adaptation to the society 156
– on adaptation to the society 178
– gipsy settlements 206
– the prison 218
– everyday life 246
– customs 300
– the view of the authority and science
on gipsy culture 316
– the Holocaust 328
Epilogue: Beyond the photos 339
Photos in the volume taken by (collected by) ... 356
Index of photos of the public collections 358
List of place names 359
References 361

Novotrans Nyomda, 1125 Budapest,
Szamóca u. 8.
Tel./fax: 201-6967, 201-6996, 156-1528
Felelős vezető: Várlaki Imre

